

Kapronczay Károly

**A magyar–lengyel és lengyel–magyar
orvosi–közegészségügyi kapcsolatok
múltjából (1945-ig)**

Budapest, 2013

Megjelent a Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 96. köteteként

A munka összeállítását támogatta

a Magyar Tudományos Akadémia,
az Országos Tudományos Kutatási Alap,
a Lengyel Köztársaság Budapesti Nagykövetsége
és a budapesti Lengyel Intézet

Írta:

Dr. Kapronczay Károly
akadémiai doktor

Szaklektor:

Dr. Petneki Áron
tanszékvezető egyetemi docens

Sajtó alá rendezte:

Dr. Gazda István
tudománytörténész

Szakszerkesztő:

Bodorné Sipos Ágnes

A kiadvány szerkesztése
a Magyar Tudománytörténeti Intézetben készült.

A szerkesztésben közreműködött: Gazda Ákos

Kapronczay Karoly

**A magyar–lengyel
orvosi és közegészségügyi
kapcsolatok múltjából**

Dr. Kapronczay Károly

TARTALOM

Bevezetés	11
1. A kötet forrásairól – röviden	15
1.1. Bibliográfiai források	15
1.2. Kapcsolattörténetek	19
1.3. Orvostörténeti összefoglalók	24
2. A lengyel–magyar és magyar–lengyel orvosi kapcsolatok kezdete	30
2.1. A krakkói orvoskar magyar hallgatói	30
2.2. A magyar diákok lengyel orvosprofesszorai	35
2.3. A korai orvosi tankönyvek és szakkönyvek	37
2.4. Orvoscépzés Gdańskban	40
2.5. Magyar és lengyel hallgatók közös natio-ja a bécsi egyetemem	42
3. Orvosi kapcsolataink a XIV–XVI. században	45
3.1. Lengyel orvosok I. (Nagy) Lajos, I. Ulászló és a Hunyadiak udvarában	45
Radlica (Jan z Radliczyc), I. (Nagy) Lajos udvari orvosa	47
Ratibori Lőrinc (Wawrzyniec z Raciborza), I. (Jagelló) Ulászló udvari orvosa	48
Szanoki (Grzegorz z Sanoka), azaz Szánoki Gergely, Hunyadi Mátyás és László hunyadvári nevelője	48
Przemysli Márton (Marcin z Żurawicy, Marcin z Przemyśli, Marcin Król z Żurawicy), Hunyadi János udvari orvosa	50
Bylica (Marcin Bylica z Olkusza), azaz Ilkus Márton, Mátyás király udvari orvosa	51

3.2. Lengyel orvosok a Jagellók második magyarországi uralma idején	53
Mechoviensis (Maciej z Miechowa, Miechovita)	
II. Ulászló idejében működött orvos és történettudós ..	53
3.3. Egy magyar orvos I. Zsigmond lengyel király udvarában	60
3.4. Lengyel orvosok I. Zsigmond lengyel király leánya, az Erdélyben élt Izabella (1519–1559) királynő udvarában és tudós orvos kortársaik	62
Tectander (Józef Tectander, Joseph Tectander) (Zimmermann)	64
Kopernikusz (Mikołaj Kopernik)	65
Szamotuł (Szymon z Szamotuł)	66
Struthius (Józef Struś)	67
Novicampianus (Wojciech Nowopolski, Nowopolczyk), Zápolyai János nevelője	68
Evangelista János (Jan Ewangelista z Leńcz)	71
3.5. Lengyelországban tanult két nevéssé lett magyar diák a XVI. századból	72
Krakkó diákja, Pauschner Sebestyén, aki a magyarok közül elsőként írt könyvet a pestisről	72
4. Báthory István kora	75
4.1. Báthory iskolaalapítási törekvései	75
4.2. Lengyelországi egyetemszervezői tevékenysége (Krakkó, Vlnó)	79
4.3. A kolozsvári jezsuita iskola alapítása	81
4.4. Báthory István betegsége	84
4.5. Báthory udvari orvosai	86
4.6. Életének utolsó napjai	90
4.7. Simon Simonius, Nicolaus Buccella és Giovanni Muralto Báthory haláláról folytatott vitájának egykorú dokumentumai	93
4.8. Gyulay Pál	94
5. Orvosi kapcsolataink a XVII. században	99
5.1. A Boym család orvostagjai lengyel földön	100
5.2. Sinapius (Senff) Alajos Mihály	102

5.3. Paterson és Santacrucius	103
5.4. Władysław Mitkowski és Jan Innocenty Petrycy	106
5.5. Tudóssá lett gdański magyar diákok	108
5.6. Lengyel orvosok által összeállított kalendáriumok magyar fordításai a XVII. században	113
6. A Rákóczi-szabadságharc egészségügyének lengyel vonatkozásaiból. Néhány XVIII. századi orvosi kapcsolatról	117
6.1. Lang Jakab Ambrus és a Rákóczi-szabadságharc egészségügyének lengyel vonatkozásai	117
6.2. A két Hambacher és Hellenbach	119
6.3. Milleter János	121
6.4. Kreisel János Zsigmond	121
7. Közös járványügyi intézkedések	122
7.1. A járványügyi szakirodalomból	122
7.2. Magyarországot és Lengyelországot egyaránt sújtó járványok a XVII. században	125
7.3. XVIII. századi – embereket és állatokat sújtó – járványokról	126
7.4. Néhány XVIII. századi helytartótanácsi intézkedés a járványok lengyel, illetve magyar területre történő behurcolásának megelőzésére	127
7.5. Közös gondok az 1831-es kolerajárvány körül	131
8. Egyetemi reformok–kapcsolatok a XVIII. század utolsó és a XIX. század első évtizedeiben	135
8.1. A krakkói és a nagyszombati egyetem orvosi karának reformja	135
8.2. Nagyszombat példája	140
8.3. A krakkói orvosi kar és a nemzeti nyelv ápolása	141
8.4. Bierkowski mint Rokitansky, Hebra és Semmelweis tanrendszerének ismerője	145
8.5. A vilnai, a varsói és a poznańi egyetem	146
8.6. Az önálló magyar orvosi kar és lengyel hallgatói ...	148

9. Az orvostörténet oktatásának és kutatásának korai évtizedei. Lengyel és magyar elképzelések	153
9.1. Az orvostörténet oktatása Krakkóban 1809-től	153
9.2. Hechel magyarországi látogatásáról	158
9.3. Hechel orvostörténeti oktatási reformja	161
9.4. Az orvostörténet tanításának kezdete a magyar orvosi karon. Orvostörténeti kutatásaink a XIX. században	162
9.5. Lengyel orvostanhallgatók Magyarországon és Lengyelországban működő magyar orvosok a XIX. század első felében	166
9.6. Az 1831-es lengyel szabadságharc magyar törzsorvosa: Krajtsir Károly	169
10. Lengyel orvosok a magyar szabadságharcban	174
10.1. Néhány ismertebb orvos és a Lengyel Légió	174
10.2. A sérült Bem Magyarországra érkezése és kezelése	179
10.3. Bem orvosai a szabadságharc idején és az emigrációban	182
11. Az orvostörténet oktatása és kutatása a XIX. század második felében. A közös forrásmunkák	185
11.1. József Oettinger orvostörténeti és szervezői munkássága	186
11.2. A lengyel orvostörténeti múzeumról	189
11.3. A lengyel orvostörténész, Adam Wrzosek működése	190
11.4. Orvostörténeti kutatások Magyarországon	192
11.5. A közös forrásmunkák	195
12. Orvosi kapcsolataink a dualizmus éveiben	197
12.1. A Krakkói Orvosi Társaság megalakulása (1866)	198
12.2. Az 1872-ben megalakult krakkói Lengyel Tudományos Akadémia első elnöke, József Majer	202
12.3. Az Akadémia első alelnöke, József Dietl	205

12.4. A krakkói Lengyel Tudományos Akadémia magyar mecénása	207
12.5. Kölcsönös tiszteleti tagságok	209
12.6. Lengyel orvostanhallgatók a pesti egyetemen a XIX. század második felében	210
12.7. A Budapesti Királyi Orvosegyesület lengyel tiszteleti tagjai	212
12.8. Jan Mikulicz, a krakkói Orvosi Társaság elnöke és kapcsolata a magyar sebészekkel	214
12.9. Leon Wachholz	217
13. Az orvostörténet-írás új korszaka a két világháború közötti időszakban	220
13.1. Orvostörténet-írás Magyarországon	220
13.2. Szumowski orvostörténete	226
13.3. Herczeg Árpád, Szumowski művének magyarra fordítója	230
14. Lengyel menekültek egészségügyi ellátása magyar földön, 1939–1945	234
14.1. Lengyel menekültek Magyarországon, 1939 szeptemberétől	234
14.2. A lengyel polgári egészségügy kialakulása Magyarországon	239
15. Orsós Ferenc és a katyíni tömegsírok azonosítása	249
15.1. Katyíni nem volt?	250
15.2. Az orvosi szakmai szemle	252
15.3. A sírfeltárások eredménye	258
15.4. Orsós Ferenc szerepe	263
15.5. Újabb feltárás Katyíni és ami azután történt	266
Kitekintés	271
Névmutató	273

BEVEZETÉS

A magyar–lengyel orvosi kapcsolatok több évszázados múltra tekintenek vissza. Középkori kapcsolataink első szakaszának középontja Krakkó, a krakkói egyetem, amelynek orvosképzése fontos szerepet játszott az akkor egyetemmel még nem rendelkező magyar állam orvostársadalmában. Nem szabad megfeledkeznünk arról a fontos szerepről sem, amit a krakkói nyomdászat játszott a magyar szellemi életben. A két nép már akkor is mély rokonszenve, gyakran a közös uralkodó (Nagy Lajos), vagy a közös uralkodócsalád (a Jagellók) is ösztönzőleg hatott e kapcsolatok alakulására.

A medicina területén kialakult kapcsolatainkat ugyancsak befolyásolták azok a magyar és a lengyel orvosok, akik hosszabb-rövidebb ideig a magyar királyi udvarok orvosaként gyakorolták hivatásukat. Külön figyelmet kell szentelnünk a magyar és a lengyel történelem alakulásának sorsfordulóira. Így figyelmünket elsősorban a török hódítás korára kell összpontosítanunk: Erdélyre, a Felvidékre, a királyság magyar lakta területekre, ahol mind gyakrabban találkozunk lengyel orvosokkal. Külön fejezete a kapcsolat-történetnek Báthory István lengyel királyságának időszaka, az ő kíséretében magyar orvosok is érkeztek a Lengyelhonba, s fejtettek ki gyógyító tevékenységet.

Magyarország – nem számítva néhány erőtlennek bizonyuló középkori egyetemalapítási kísérletet – a XVII. század elejéig (1635) nem rendelkezett önálló egyetemmel, s az itteni orvosképzés megindulása is csak a felvilágosult abszolutizmus egészségügyi politikájának eredménye volt (1769). Orvosaink tudásukat külföldi egyetemeken szerezték. Lengyel medikusokkal együtt tanultak ott, s az ekkor szövődött barátságok, szakmai kapcsolatok

is ösztönzőivé váltak a magyar és a lengyel medicina kölcsönös megismerésének.

A XVI–XVII. században az egyetemeken kibontakozott magyar–lengyel orvosi kapcsolatok feltárásának egyik forrása az egyetemi natiók anyakönyvei. Az egyetemek diákseregét csoportosító ún. nemzetek egyikét a magyarok és lengyelek gyakran közösen alkották vagy – ahol az egyik vagy másik nép fiai kisebb számban voltak jelen – kölcsönösen befogadták egymást. Ez elsősorban Itáliára és Bécsre volt jellemző.

A XVII. és XVIII. században a magyarok és a lengyelek lakta vidékek határterületein mind gyakoribbá vált – elsősorban az orvoshiány miatt – a magyar orvosok lengyel, illetve a lengyel orvosok magyar területen folytatott orvosi gyakorlata.

A magyar orvosképzés megindulása új fejezetet nyitott a magyar–lengyel orvosi kapcsolatokban. Szinte tragikus egybeesést jelent a lengyel királyság XVIII. század végi háromszori felosztásával, a lengyel függetlenség korlátozásával, majd elvesztésével. Krakó és egyeteme a lengyel hazafiasság élesztője maradt, de a Monarchiához csatolt lengyel lakta vidékek értelmisége – a lembergi egyetem mellett – a Habsburg uralom alatt álló országok más egyetemein is képesítést nyerhettek. A Nagyszombatból Budára, később Pestre helyezett (1784) magyar orvosi kar a XIX. század első felében nagyszámú lengyel orvos- és sebészjelöltnek is adott képesítést, Pesten megvédett avatási értekezéseik értékes adalékok kapcsolataink történetéhez.

Az 1848/49. évi magyar szabadságharc küzdelmeiben szorosra fonódott a lengyel–magyar barátság, hiszen nemcsak *Bem (József Zachariasz Bem)* és *Dembinszky (Henryk Dembiński)* tábornok vállalt szerepet a harcokban, hanem a magyar hadsereg kötelékében vérét áldozta a magyar szabadságért a Lengyel Légió, amely külön orvosi szolgálattal rendelkezett. E korszakot még színesebbé teszi, hogy a bukás után török földre menekült Bem tábornok közvetlen környezetében több magyar orvos is tartózkodott, sőt halálos ágyánál két magyar orvosdoktor állt. A törökországi emigráció orvostörténeti vonatkozásait is átszővi a magyar–lengyel barátság, az emigrációban született emlékiratok bő forrásanyagot szolgáltatnak erre vonatkozóan is.

A XX. század magyar–lengyel orvosi kapcsolatainak kiemelkedő vonatkozása a II. világháború éveitől kezdve magyar földön menekülő kereső lengyel orvosok és egészségügyi ellátásának megszervezése, a magyar földön működő önálló lengyel egészségügyi szolgálat intézményeinek működése. (1944. március 19-én a Magyarországot megszálló német csapatokkal együtt érkező és a magyar politikai ellenállás képviselőit letartóztató Gestapo a lengyel emigráció vezetőit is üldözőbe vette, így e tragikus nap egyik első áldozata dr. Jan Srzednicki-Koźłataj orvostábornok volt. Halála szinte szimbolizálja kapcsolatainkat, a tragikus időszakokban összefonódó összetartozásunkat.)

Csak a múlt kövein épülhettek fel az 1945 utáni magyar–lengyel orvosi kapcsolatok, amelyek már új fejezetet nyitottak e területen.

*

Kötetünk összeállításánál figyelembe vettük, hogy 2008 óta számos klasszikus lengyel munkát digitalizáltak és hozzáférhetővé tettek az interneten keresztül. Ezek legfontosabbjaira mi is hivatkozunk kötetünkben, éppúgy, mint az ugyancsak az elmúlt években digitalizált magyar forrásmunkákra. A nagyobb fejezeteken belül külön csoportban adtuk közre a lengyel és külön a magyar szakirodalmi forrásokat.

Köszönettel tartozom mindazoknak, akik kötetem anyagát átnézték és jobbítási javaslatokat tettek, amelyeket igyekeztem minden esetben megfogadni. Bízom benne, hogy munkám Magyarországon is és Lengyelországban is segíti a művelődéstörténeti-orvostörténeti, valamint a kapcsolattörténeti kutatásokat. Reményeim szerint a doktori iskolák hallgatói is haszonnal tudják forgatni a kötetet, elsősorban a nagyszámú szakirodalmi forrást, bibliográfiai hivatkozást.

Köszönetet mondok a kötet szerkesztését, illetve kiadását támogatóknak: az OTKA-nak, az MTA-nak, a Lengyel Köztársaság Budapesti Nagykövetségének és a budapesti Lengyel Intézetnek.

Dr. Kapronczay Károly

1. A KÖTET FORRÁSAIRÓL – RÖVIDEN

1.1. BIBLIOGRÁFIAI FORRÁSOK

LENGYEL NYELVŰ ÁLTALÁNOS BIBLIOGRÁFIAI FORRÁSOK

Témánk feldolgozásához komoly segítséget kaptunk az Estreicher család jól ismert sorozata, a *Bibliografia Polska* köteteiből,¹ amelyek alapkötetei és pótlásai 1939-ig végigvezetnek bennünket a lengyel tudósokhoz kapcsolódó bio-bibliográfiai adatsorokon. Szerencsére 1960-tól kezdődően a már nagyon nehezen hozzáférhető kötetek sorra megjelentek reprint kiadásban, s az elmúlt években digitalizálták is azokat. Estreicher sorozatának talán egyetlen szépség-hibája ugyanaz, mint Szinnyi 14 kötetes munkájának: nem ad a terjedelemre vonatkozó, mindenre kiterjedő adatokat az egyes kötetekről, éppen ezért az azóta megjelent bibliográfiai kézikönyveket is kézbe kellett vennünk a pontos behasonlításhoz.

Estreicher bibliográfiai munkája mellett a rendkívül gazdag lengyel életrajzi lexikon érdemel mindenképpen dicséretet:

Polski Słownik Biograficzny. T. 1. Abakanowicz–Beynart. Kraków, 1935. Polska Akademia Umiejętności. – T. 46. Surmacki–Szaniawski. Warszawa – Kraków, 2009–2010. Polska Akademia Nauk – Polska Akademia Umiejętności. (A továbbiakban PSB.)

¹ Estreicher, Józef Karol – Estreicher, Stanisław – Estreicher, Karol: *Bibliografia Polska*. Kraków, 1872–1939. Druk. Uniw. Jagiell. (A teljes sorozat az 1474 és 1900 közötti időszakban megjelent könyvek alfabetikus jegyzéke. Azóta a folytatása is elkészült.)

Ez a hatalmas sorozat 1935-ben indult, az egyes kötetek először füzetes formában jelentek meg, minden egyes szócikket egy-egy specialistával írtak, s az azokhoz kapcsolódó szakirodalmi források nagyon sokat segítenek a további eligazodásban. Utóbbiak megint csak nagyon tömörek, nem mindig közlik a művek terjedelmét, de visszakeresésükhöz ezek az adatok is elegendőek, számos esetben pedig értékes szócikkekre is felhívják a szerzők a figyelmet.²

AZ ORVOSTÖRTÉNETI BIBLIOGRÁFIÁK

LENGYEL

Franciszek Giedroyć 1981-ben arra vállalkozott, hogy a korai századok lengyel orvostudománya történetének bio-bibliográfiai forrásait egyetlen (közel 1000 oldalas) nagy adattárban tekinti át, alapot adva a S. Kościński által megkezdett kutatások folytatására.³

MAGYAR

A magyar orvostörténeti irodalom több komoly feldolgozást is magáénak tudhat, ezek közül kiemelkedőek Dörnyei Sándor bibliográfiai munkái. A XIX. század végén Győry Tibor igyekezett összefoglalni a klasszikus magyar orvostudományi irodalmat, kö-

² További segítséget jelent, hogy 1999-ben elkészült az 1–37. kötet teljes névmutatója:

Indeks hasel' Polskiego słownika biograficznego. Tomy I–XXXVII. Pod red. Agaty i Zbigniewa Judyckich; oprac. Agata Judycka et al.; [Polski Uniwersytet na Obczyźnie. Zakład Biografistyki Polonijnej, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego. Instytut Historii]. Lublin, 1999. „Czelej”. 397 p.

³ Giedroyć, Franciszek: Źródła biograficzno-bibliograficzne do dziejów medycyny w dawnej Polsce. Warszawa, 1981. Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe. 942, XXIV p.

Azt ezt megalapozó korábbi összeállítás: Katalog wystawy rękopisów i druków przyrodniczo-lekarskich XIII–XVI wicku. Kraków, 1928. Biblioteka Jagiellońska. <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/doccontent?id=18319&from=FBC>

tete azonban kiegészítésre, átdolgozásra vár.⁴ A szakfolyóiratokban fellelhető orvostörténeti publikációkat egészen 1960-ig kötetbe foglalta Dörnyei Sándor, az azóta eltelt időszakot a Magyar orvosi bibliográfia éves kötetei alapján tudjuk áttekinteni,⁵ de ennek kumulációja is még feldolgozást igényel. Az újabb publikációk címléírásai már az internet segítségével is elérhetők. A Debreceni Egyetem jóvoltából 2012-ben megkezdődött egy internetes orvostörténeti olvasókönyv kiépítése, amelynek anyaga folyamatosan bővül,⁶ s ebben az adatbázisban az Orvostörténeti Közlemények főbb publikációi is megtalálhatók. Emellett az Orvosi Hetilap minden második számában található a Horus orvostörténeti melléklet, annak az internetes feldolgozása is folyamatban van.

- Dörnyei Sándor: A magyar orvostörténeti irodalom 1715–1944. Az előszót írta: Vizi E. Szilveszter. Bp. – Piliscsaba, 2002. MOT – MATI. 455 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 29.)
- Dörnyei Sándor: Magyar orvostörténeti bibliográfia, 1945–1960. Bp., 1961. OOKDK. 275 p.
- Dörnyei Sándor: A magyar gyógyszerésztörténeti irodalom 1944-ig. Bp. – Piliscsaba, 2005. MGyT–MATI–SOMKL Ernyey József Könyvtára. 316 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 35.)
- Dörnyei Sándor: Régi magyar orvosdoktori értekezések. 1772–1849. 1–2. köt. Bp., 1998. Borda Antikvárium. 308, 312 p.; 3. köt.: Régi magyar orvosdoktori értekezések. 1772–1849. 3. köt. Bécs: egyetem és Josephinum 1729–1848. Bp., 2010. Borda Antikvárium. 322 p.
- Dörnyei Sándor: Gyógyszeres értekezések. Előszó: Grabarits István. Bp., 2010. MGyT. 232 p.

⁴ Magyarország orvosi bibliográfiája 1472–1899. A Magyarországon és hazánkra vonatkozólag a külföldön megjelent orvosi könyveknek kimutatása. Összeállította: Győry Tibor. Bp., 1900. MOKT. IX, 252 p.

⁵ <http://hawk.eski.hu/j2ee/webbib/simplesearch.jsp>

⁶ <http://olvasmanytar.orvostortenet.hu/>

BIOBIBLIOGRÁFIÁK

A biobibliográfiák az egyes orvosok életrajzait és a munkásságukra jellemző legfőbb publikációk címeit tartalmazzák. Ebben a tekintetben Magyarország élen jár, mert már az 1770-es években közreadta Debrecen neves főorvosa, az Angliában is megfordult Weszprémi István az addig élt magyarországi és erdélyi orvosok életrajzát és a hozzájuk kötődő könyvészeti adatokat. A XVIII. században mintegy 200 magyar tudós volt tagja német tudóstársaságoknak, s mindezt igazolja is Weszprémi hatalmas, négykötetes munkája. Mintegy fél évszázaddal ezelőtt az eredetileg latin nyelven íródott művet magyar fordításban is közreadták. A latin kiadvány az interneten is hozzáférhető.

Weszprémi, Stephanus: *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia. Excerpta ex adversariis auctoris. Centuria I.* Lipsiae, 1774. Ex officina Sommeria. 208 p. – *Centuria altera. 2 partes.* Viennae, 1778–81. Typis Io. Thomae nob. de Trattnern. 4 lev., 221 p., 3 lev.; 9 lev., 471 p., 3 lev., 1 t.; *Centuria tertia. Decas I. et II. Tomus IV.* Viennae, 1787. Typis Io. Thomae nob. de Trattnern. 8 lev., 530 p., 4 lev., 1 t., 2 rézm. (Kétnyelvű kiad.: Bp., 1960–1970.)

Ezen túlmenően számos magyar diák tanult európai egyetemeken, közülük néhány, később orvossá lett fiatal életútját önálló kötet mutatja be.

Peregrinálók. Negyvenhárom magyarországi és erdélyi orvostanhallgató életrajza, 1683–1783. Szerk. és a szövegeket vál.: Dörnyei Sándor. Ford., a magyarázatokat és az előszót írta: Magyar László András. Zebegény, 2006. Borda Antikvárium. 185, [2] p.

Szinnyei Józsefnek az 1890-es években megindult 14 kötetes biobibliográfiája a magyar orvosok adatsorait is tartalmazza, ez Weszprémi kötetének szerves folytatása, Szinnyei művét pedig Gulyás Pál folytatta, s azt követően jelent meg Akadémiánk gondozásában az immár négykötetes „Magyar életrajzi lexikon”. Emellett az MTA több múltbeli orvostagjának tiszteletére emlékbeszédet is kiadott, néhány tudósról pedig önálló kötet jelent meg „A múlt ma-

gyar tudósai” könyvsorozatban, s négy kötetben foglaltuk össze a neves magyar tudósok munkásságát.

Híres magyar orvosok. Szerk.: Kapronczay Károly – Vizi E. Szilveszter. 1–4. köt. Bp., 2000–2003. Galenus – MTA – SOMKL. 169, 170, 132, 131 p.

A legismertebb magyar orvostörténészekről önálló kötetet is közreadtunk.

A múlt magyar orvostörténészei. A bevezető tanulmányt írta: Schultheisz Emil. Az összeállításban közreműködött: Szállási Árpád és Kapronczay Károly. Sajtó alá rendezte: Gazda István. Piliscsaba – Bp., 2002. MATI – SOMKL. 387 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 19.)

1.2. KAPCSOLATTÖRTÉNETEK

LENGYEL NYELVŰEK

Az elmúlt évtizedekben kerültek ismét a kutatás előterébe a kapcsolattörténeti feldolgozások, bennünket különösen a tudományos kapcsolatok történetének egyes korszakait részletező feldolgozások érdekeltek, de a nagyobb összefoglaló munkák is szólnak az egyetemi kapcsolatokról, a peregrinációról, illetve a közös királyság időszakáról. Jan Długosz nagy történeti összefoglalójában részletesen tárgyalja a közös királyság időszakát is, s azon belül kitér az orvosok tevékenységének rövid bemutatására. Műve egykoron latin nyelven jelent meg, de Dąbrowski szerkesztésében és előszavával 1962-ben megjelent lengyel fordításban is.

Az alábbiakban néhány hasznos kapcsolattörténeti munkára hivatkozunk, köztük Grzesik értékes történeti köteteire, továbbá Jan Dąbrowski sokat idézett történeti munkái közül egy 1915-ös historiográfiai kötetére,⁷ valamint az 1924-ben megjelent monográfiájára.⁸ Długosz „Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae” című

⁷ Dąbrowski, Jan: Nowsza historyografia węgierska. [S.l.: s.n., 1915.] 22 p.

⁸ Dąbrowski, Jan: Węgry. Kraków, 1924. Krakowska Spółka Wydawnicza. [4], 212 p., 15 t.

krónikájának kiadásával párhuzamosan megjelent annak lengyel fordítása is, mi ez utóbbit használtuk.

- Ioannis Dlugosii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. Lib 1–2. Ed. Ioannes Dąbrowski... Varsaviae, 1964. PWN. 466 p. – Lib. 11 et 12. 1431–1444. Ed. Georgius Wyrozumski... Varsaviae, 2001. PWN. 473 p.
- Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego. Ks. 1–2. (Red. i wstępem opatrzył Jan Dąbrowski, tekst łac. ustaliła i przedm. zaopatrzyła Wanda Semkowicz-Zarembina, koment. do tekstu pol. oprac. Krystyna Pieradzka i Bożena Modelska-Strzelecka, na jęz. pol. przeł. Stanisław Gawęda et al., przekł. pol. przejrz. Marian Plezia). Warszawa, 1961. Państwowe Wydaw. Naukowe. 448 p. – Ks. 11; 12. 1431–1444. Warszawa, 2004. PWN. 406 p.

Lásd újabban:

- Felczak, Waclaw – Fischinger, Andrzej: Polska–Węgry, tysiąc lat przyjaźni. Warszawa – Budapeszt, 1979. Krajowa Agencja Wydawnicza – Corvina. [92] p., 146 t.
- Dzieszniński, Ryszard: Polak, Węgier... Millenium przyjaźni. Warszawa, 1988. Polonia. 117 p., 32 t.
- Sallai, János: Historia granicy węgiersko-polskiej. Budapeszt, 1997. Samorząd Mniejszości Polskiej na Węgrzech. 71 p.
- Polska i Węgry w kulturze i cywilizacji europejskiej [red. nauk. Jerzy Wyrozumski]. Kraków, 1997. Międzynarodowe Centrum Kultury w Krakowie. 379 p.
- Węgry – Polska w Europie Środkowej. Księga pamiątkowa ku czei Profesora, Waclawa Felczaka. Red. Antoni Cetnarowicz, Csaba Gy. Kiss, István Kovács. Kraków, 1997. Wydawnictwo Profesjonalnej Szkoły Biznesu. 323 p.
- Grzesik, Ryszard: Polska Piastów i Węgry Arpadów we wzajemnej opinii (do 1320 roku). Fundacja Sławistyczna, Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk. Warszawa, 2003. Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy. 239 p., [16] t.
- Grzesik, Ryszard: Kronika węgiersko-polska. Z dziejów polsko-węgierskich kontaktów kulturalnych w średniowieczu. Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Wydział Historii i Nauk Społecznych. Poznań, 1999. Wydaw. PTPN. 244 p. (Seria Prace Komisji Historycznej (Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk 56.))
- Barokk. Történelem – Irodalom – Művészet. [Magyar nyelvű különszám.] Főszerk. Juliusz A. Chrościcki. Warszawa, 2010. Neriton. 374 p. 8 t.

Értékes forrás a XV–XVI. századi lengyel–magyar kapcsolatokra vonatkozó nyomtatványok és kéziratok témakörében 1928-ban megrendezett kiállítás katalógusa is.⁹

Katalog wystawy rękopisów i druków polsko-węgierskich XV i XVI wieku. Kraków, 1928. Skład główny w księgarni Gebethnera i Wolffa. (Nakł. Tow. przyjaciół Biblioteki Jagiellońskiej)

MAGYAR NYELVŰEK

Az 1934-es kulturális egyezmény megkötésének évében jelent meg a kiváló könyvész, Kertész János bibliográfiája, s ehhez kötdik a Huszár Károly által szerkesztett történeti munka is.

- Kertész János: Hungaria et Polonia. A magyar–lengyel kapcsolatok bibliográfiája. Bp., 1934. Palóczy Edgár. 21 p. (Magyar–lengyel könyvtár 2.)
- Magyarország és Lengyelország. Magyar–lengyel kapcsolatok a történelemben, kultúrában és gazdasági téren. Szerk.: Huszár Károly. 2. kiad. Bp. – Warszawa, 1936. Athenaeum. 453 p., 92 t.

Ugyancsak 1934-ben hozták létre a Magyar–Lengyel Egyesületek Szövetségét, Miklóssi Ferdinánd Leó elnökletével (ő már 1910-ben megalapította a Magyar–Lengyel Egyesületet). Fontos szerepe volt abban is, hogy sorra felkutatták a magyarországi lengyel emlékhelyeket.

Divéky Adorján kutatásai alapvetőek, rengeteg adatot tárt fel az egykori, s azóta részben elpusztult levéltári anyagokból is. Kötetünk lábjegyzeteiben még más publikációira is hivatkozunk. Értékes forrásmunka a Tomcsányi János által 1932-ben összeállított kötet is.¹⁰

⁹ A kiállításról a magyar szaksajtó is beszámolt: Jakubovich Emil: Jagellókönyvtár. XV. és XVI. századi lengyel–magyar vonatkozású kéziratok és nyomtatványok kiállításának katalógusa. (Kraków, 1928.) = Századok 63 (1929) No. 1–3. pp. 56–60.

¹⁰ Tomcsányi János: Lengyelország. Vázlatok és tanulmányok. Bp., 1932. Studium. 293 p.
Lásd még a következő tömör áttekintést: Nyáry Pál: Magyar–lengyel barátság. Bp., 1938. Szerző kiad. Pallas ny. 55 p.

- Divéky Adorján: Felsőmagyarország kereskedelmi összeköttetése Lengyelországgal, főleg a XVI–XVII. században. Bp., 1905. Szent István Társulat. 70 p.
- Divéky Adorján: Zsigmond lengyel herceg budai számadásai. (1500–1502, 1505.) Bp., 1914. Akadémia. VI, 260 p. (Magyar történelmi tár 26.)
- Divéky Adorján: A lengyelországi könyv- és levéltárak magyar vonatkozású kézirati anyaga. Bp., 1928. Egyetemi ny. 32 p. Klny. a Levéltári Közlemények 1927-es évfolyamából.
- Divéky Adorján: A Lengyelországnak elzálogosított XVI szepesi város visszacsatolása 1770-ben. Bp., 1929. Szepesi Szövetség. 199 p.

Az 1945 előtti időszakot tárgyaló, 1945 óta megjelent forrásmunkákban szó esik a történelmi, az irodalmi, az egyetemi, a nyomdászati és a tudományos kapcsolatokról, a művekben számos új forrás, egykorú történelmi irat került publikálásra. Szerencsére Lengyelország történetéről magyar nyelvű tankönyvek is rendelkezésünkre állnak. A nagyszámú műből itt csak néhányat emelünk ki. Néhány saját publikációmra is szeretnék utalni e helyütt.¹¹

- Tanulmányok a magyar–lengyel irodalmi kapcsolatok köréből. Szerk.: Csapláros István, Hopp Lajos, Jan Reychman, Sziklay László. Bp., 1969. Akadémiai Kiadó. 659 p.
- Kovács Endre: Magyarok és lengyelek a történelem sodrában. Bp., 1973. Gondolat. 341 p.
- Dávid Katalin – Kovács Endre: Magyarország–Lengyelország – a barátság ezer éve. Bp. – Warszawa, 1978. Corvina Kiadó – Krajowa Agencja Wydawnicza. 102, 144 p.
- Sobieski emlékkönyv. Sobieski III. János lengyel király halálának 300. évfordulója alkalmából rendezett konferencia anyaga. Esztergom, 1996. X. 28. Szerk.: Erdélyi Szabolcs, ford.: Teresa Worowska, Rosonczy Il-dikó, Balogh Orsolya. Esztergom, 1999. Komárom-Esztergom Megyei

- ¹¹ – Kapronczay Károly: Magyarok és lengyelek, 1939–1945. Menekültügy. Bp., 1990. Gondolat. 258 p.
- Kapronczay Károly: A magyarországi lengyelek története. Bp., 1993. Kör-tánc Egyesület. 83 p.
 - Kapronczay Károly: A magyar–lengyel történelmi kapcsolatok évszázadai. Bp., 2000. Mundus. 210 p. (A magyar műveltség 1100 éve)
 - Kapronczay, Károly: Polsko–węgierskie związki lekarskie; z węg. tl. Tomasz Powroźniak. Kraków, 2000. Akademicka Oficyna Wydawnicza EXIT. 95 p.

- Önkormányzat Levéltára. 149 p. (Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára évkönyvei 5.)
- Dörnyei Sándor – V. Ecsedy Judit – P. Vásárhelyi Judit – Kertész Balázs: A krakkói nyomdászat szerepe a magyar művelődésben. Bp., 2000. Balassi. 422 p. – *Megjelent ugyanabban a kötetben lengyelül is: Rola krakowskich drukarzy w kulturze węgierskiej.*
 - Petneki Áron: Krakkó. Bp., 2001. Enciklopédia K. 235 p., 6 t. (Magyarok nyomában külföldön)
 - Kovács István – Petneki Áron (szerk.): Bámulám a Visztulát... Krakkó a magyar művelődés történetében. Bp., 2003. Balassi K. 223 p., 8 t.
 - Węgiersko-polskie więzi historyczne w X–XVI wieku. Magyar–lengyel történelmi kapcsolatok a X–XVI. században. Szerk. és ford. Alicja Nagy, Ábrán László. Bp., 2003. Magyarországi Bem József Lengyel Kulturális Egyesület.
 - Hungaro-Polonica. Tanulmányok a magyar–lengyel irodalmi és történelmi kapcsolatok köréből. Emlékkönyv Waclaw Felczak 70. születésnapjára. Szerk. Kiss Gy. Csaba, Kovács István. Bp., 1986. MTA Irodalomtudományi Int. 245 p.
 - V. Molnár László (szerk.): Fejezetek a magyar–lengyel tudományos kapcsolatok történetéből (15–19. század). Piliscsaba, 2003. MATI. 199 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 27.)
 - Szokolay Katalin: Lengyelország története. 3. jav., bőv. kiad. Bp., 2006. Balassi. 331 p.
 - Kovács István: Csoda a Visztulánál és a Balti-tengernél. A XX. századi lengyel történelem sorsfordulói. Bp., 2006. Európa. 650 p.; 2. kiad.: 2012.
 - Font Márta – Bagi Dániel – Polgár Tamás: Lengyelország, 1000–1800. In: Sashalmi Endre (szerk.): „Kelet-Európa” és a „Balkán”, 1000–1800. Intellektuális történeti konstrukciók vagy valós történeti régiók? Pécs, 2007. PTE Kelet-Európa és a Balkán Története és Kultúrája Kut. Közp. pp. 18–63.
 - Kovács István: A barátság anatómiája. Írások a magyar–lengyel kapcsolatokról és a lengyel kultúráról. 1–2. köt. Bp., 2007–2009. Széphalom Könyvműhely. 284, [2] p., [16] t.; 340 p., [16] t.

1.3. ORVOSTÖRTÉNETI ÖSSZEFOGLALÓK

LENGYEL NYELVŰEK

Minden mai orvostörténész alapműként tekint Kościński postumus kötetére, amely 1888-ban került ki a sajtó alól, s amely a klasszikus századok lengyel orvoslásának minden addig feldolgozott adatát közli, szigorú kritikai mércével. A kötet a ma olvasói számára szerencsére hozzáférhető, mert 1977-ben reprint kiadásban ismét megjelent.¹² Hasonlóan fontos forrás az 1970-ben elindult tudománytörténeti kézikönyv-sorozat,¹³ valamint a modern szemléletű orvostörténetek.

- Anczyk, Edmund: Lekarz. Historia i wyzwania zawodu. Sosnowiec. Wydawnictwo Instytutu Medycyny Pracy i Zdrowia Środowiskowego, [2010]. 176 p.
- Zasluzeni dla medycyny. Europejczycy związani z polską ziemią. Red.: Janusz H. Skalski, Ryszard W. Gryglewski. Poznań, 2009. Termedia Wydawnictwa Medyczne. 335 p.
- Dzieje medycyny i farmacji górnośląskiej. Stan badań, metodologia badań, katalog źródeł archiwalnych do roku 1945. Oprac. Włodzimierz Kaczorowski [et al.]. Opole, 2009. Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego. 267 p.
- Gajda, Zdzisław: Do historii medycyny wprowadzenie. Kraków, 2011. Wydawnictwo WAM. 488 p.

Két kisebb terjedelmű szakkönyv jól használható még témakörünk szempontjából, az egyik 1999-ben látott napvilágot, s a len-

¹² Kościński, Stanisław: Słownik lekarzów polskich obejmujący oprócz krótkich życiorysów lekarzy Polaków oraz cudzoziemców w Polsce osiadłych, dokładną bibliografią lekarską polską od czasów najdawniejszych aż do chwili obecnej. Warszawa. 1888. (szerzői kiad.) XVII, 665 p., 1 t. <http://www.sbc.org.pl/dlibra/doccontent?id=11855&from=FBC>

¹³ Historia nauki polskiej. Tom 1. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1970. Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. 448 p., Tom 2. 480 p. Tom 3. 1977., 869 p., Tom 4. 1863–1918. Red. Zofia Skubała-Tokarska, 1987. 831 p. Tom 5/1. 1918–1951. Red. Zofia Skubała-Tokarska, 1992. 696 p.

gyel orvosi írásbeliség vázlatos történetét nyújtja, a másik egy valódi historiográfiai mű, amely 2001-ben került ki a sajtó alól.

- Wysocka, Felicja: Zarys historii polskiej literatury medycznej i piśmiennictwa medycznego do początków XIX wieku. Piotrków Trybunalski, 1999. Wydaw. Filii Kieleckiej Wyższej Szkoły Pedagogicznej. 118 p.
- Piotrowski, Wiktor: Historiogram Millenium polskiej medycyny. Jawor, 2001. Polskie Towarzystwo Lekarskie. Koło Terenowe. 152 p.

Wilno (ma: Vilnius) ugyancsak fontos szerepet tölt be a tudományok lengyelországi történetében, amit két, számunkra különösen érdekes orvostörténeti munka is igazol. Az egyik egy klasszikus kötet, még 1842-ben jelent meg,¹⁴ amely az akkoriban az oktatásban oly fontos anatómiai múzeumok egyikéről szól, a másik kötet a XIX. századi vilnai orvoslás történetét mutatja be, különös tekintettel az orvos-sebészi akadémiára¹⁵ (ilyen jellegű intézmény működött nálunk a XIX. században Kolozsváron), külön értéket adva mindennek a kötetben közölt rendkívül gazdag könyvészeti anyaggal.

A MAGYARORSZÁGI ORVOSTÖRTÉNETI ÉS EGÉSZSÉGÜGY-TÖRTÉNETI ÖSSZEFOGLALÓKRÓL

Kötetünkben a 13.1 fejezetben részletesen bemutatjuk ezeket a munkákat, itt előljáróban csak néhány összefoglaló műre utalunk.

EGYETEMES ORVOSTÖRTÉNETI KITEKINTÉSEK

Ebben a témakörben nagyszámú szakcikk jelent meg Magyarországon, s néhány összefoglaló kézikönyv, tanulmánykötet.

¹⁴ Museum Anatomicum Caesareae Academiae Medico-Chirurgicae Vilnensis. Vilnae, 1842. [s.n.]. XV, [7], 281, [4] p.

¹⁵ Bieliński, Józef: Stan nauk lekarskich za czasów Akademii Medyko-Chirurgicznej Wileńskiej, bibliograficzne przedstawiony. Przyczynek do dziejów medycyny w Polsce. Warszawa, 1888. Towarzystwo Lekarskie Warszawskie. 907, III p.

- Birtalan Győző: Európai orvoslás az újkorban. Bp., 1988. SOMKL. 146 p.
- Kapronczay Károly: Közép-Európa orvoseképzése. Bp., 2004. OPKM. 93 p.
- Schultheisz Emil: Fejezetek az orvosi művelődés történetéből. Az előszót írta: Sótónyi Péter. Sajtó alá rendezte: Gazda István. Piliscsaba, 2006. MATI. 416 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 62.)
- Schultheisz, Emil: Kunst und Heilkunst. Medizinhistorische Fragmente. Piliscsaba, 2007. MATI. 280 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 67.)
- Nemes Csaba: Orvostörténelem. Az egyetemes és a magyarországi medicina kultúrtörténeti vonatkozásaival. Felsőoktatási segédkönyv. Sajtó alá rendezte: Schultheisz Emil, Szállási Árpád, Gazda István. Debrecen, 2008. Debreceni Egyetem Orvos- és Egészségtudományi Centrum. 344 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 54.)

A MAGYARORSZÁGI ORVOSLÁS TÖRTÉNETÉRŐL KÉSZÜLT FŐBB ÖSSZEFOGLALÓ MUNKÁK

A legkorábbi nagy kézikönyv elsősorban az orvostudomány és egészségügy jogszabályainak áttekintése, amely alapvető kézikönyv az orvostörténeti témakörök kutatásához, ez Linzbauer Ferenc munkája.

Linzbauer, Franciscus Xaver: Codex sanitario-medicinalis Hungariae. 3 tomi in 7 voll. Budae, 1852–61. Typ. caes.-reg. scientiarum universitatis. Tom. I. Cum effigie ac autographo seren. qum. c. r. haeredit. principis, archiducis Austriae Josephi regni Hungariae palatini. 1852–56. 19 lev., 898 p.; Tom. II. 1852. 7 lev., 822 p.; Tom. III. Sectio 1. 1853. 5 lev., 932 p.; Sectio 2. 1855. 2 lev., 953, 1 p., 2 t.; Sectio 3. 1860. 2 lev., 917, 1 p., 1 t.; Sectio 4. 1861. 2 lev., 994 p.; Sectio 5. 1861. 4 lev., 950, CLVI p.

1769-től kezdődően beszélhetünk Magyarországon felsőfokú orvoseképzésről, s ennek első nagy összefoglaló kézikönyvét Hőgyes Endre állította össze,¹⁶ a másodikat pedig Győry Tibor és tudós munkatársai.¹⁷

¹⁶ Hőgyes Endre: Emlékkönyv a budapesti királyi magyar Tudomány-Egyetem orvosi karának multjáról és jelenéről. Magyarország ezredéves fennállásának ünneplése alkalmával. 122 képpel és két színes táblával. Bp., 1896. Eggenberger. XXXVI, 1003 p.

¹⁷ Győry Tibor: Az orvostudományi kar története. 1770–1935. Bp., 1936. Pázmány Péter Tudományegyetem. VI, 842 p.

Felsőoktatás-történeti szempontból fontos még a nagyszombati egyetem történetéhez kapcsolódó dokumentumok gyűjteménye, s abban az egykori tankönyvekre vonatkozó kutatások.¹⁸ Ezzel a témakörrel kötetünkben külön is foglalkozunk, mert a nagyszombati tanterv és a krakkói tanterv között található összefüggés. Természetesen hasonló fontossággal bírnak a többi hazai egyetem történetét összegző forrásmunkák, köztük említendő a kolozsvári egyetemre, a szegedi egyetemre, a debrecenire és a pécsire vonatkozó összefoglalók.

Kolozsvári egyetem (ezen belül az orvosi kar):

- Erdély magyar egyeteme. Szerk.: Bisztray Gyula, Szabó T. Attila, Tamás Lajos. Kolozsvár, 1941. Erdélyi Tudományos Intézet. 470, VII p., [3] t.
- Gaál György: Egyetem a Farkas utcában. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem előzményei, korszakai és vonzásai. Kolozsvár, 2001. Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság. 274 p.

Debreceni egyetem:

- Kapusz Nándor – Petrovics Alica – Vásárhelyi Ferencné: Kilencvenéves a debreceni orvostudomány. Intézetek és klinikák története, professzorainak életrajza, 1918–2008. 3. átd. kiad. Debrecen, 2008. Debreceni Egyetem Orvos- és Egészségtudományi Centrum. 990 p.

Szegedi egyetem:

- Szabó Tibor: A Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem története. Közrem.: Zallár Andor. Szeged, 1992. SZTE. 139 p.
- A szegedi gyógyszerészképzés és a Szegedi Gyógyszerésztudományi Kar története. Szerk.: Erős István. Szeged, 2007. JATE. 278 p.

Pécsi egyetem:

- A Pécsi Orvostudományi Egyetem ünnepi évkönyve 1367–1967. Szerk.: Antal Ernő, Hajnal József et al. Pécs, 1967. POTE. 270 p.
- Memoria Professorum Quinqueecclesiensium. Az Erzsébet Tudományegyetem és a jogutód intézmények professzorai. Pécs, 2000. Universitas Quinqueecclesiensis. 117 p.)

Az orvostörténeti kutatások szempontjából értékes adattár Magyar-Kossa Gyula nagy áttekintése, aki az egykori okleveles em-

¹⁸ Schultheisz Emil – Magyar László András: Orvostudomány a nagyszombati egyetemen 1769–1777. Az ajánlást írta: Vizi E. Szilveszter. Sajtó alá rendezte: Gazda István. Piliscsaba, 2005. MATI. 403 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 55.)

lélektől kezdődően a XVIII. század végéig, illetve vázlatosan a XIX. század közepéig tekintette át a hazai orvostudomány legfőbb eseményeit és azok nemzetközi összefüggéseit. Kezdetben négy kötetben jelent meg a munkája, majd nemrégiben sikerült a kéziratban maradt anyagaiból egy ötödik kötetet is összeállítani, utóbbi Karasszon Dénes kutatómunkájának köszönhető.

Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. 1–4. köt. Bp., 1929–1940. MOKT. [10], 368 p.; [6], 337 p.; XVIII, 522 p.; XII, 254 p. + Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. 5. köt. Sajtó alá rend.: Karasszon Dénes. Bp., 1995. HOGYF. 340 p. (Az 5. köt. a mű 1995-ös reprintkiadásával egyidejűleg jelent meg, a 4. kötet utánnomásával egybekötve.)

Az 1945 utáni magyar orvostörténeti feldolgozások közül az első Gortvay György munkája volt, amelynek csak az első kötete jelent meg nyomtatásban, a második kéziratban maradt.¹⁹ Oktatási szempontból nagyon értékes a Füsti Molnár Sándor által összeállított két egészségügy-történeti kötet.²⁰ Ehhez kapcsolódik a közegészségügy és járványügy szempontjából nagyon fontos 1770-es szabályozás és az általunk összeállított két közegészségügy-történeti gyűjtemény, amelyhez nagy bibliográfiai apparátus is járul.

- Balázs Péter: Mária Terézia 1770-es egészségügyi alaprendelete. Az előszót írta: Kapronczay Károly. Sajtó alá rendezte: Gazda István. A fordítást a latin eredetivel egybevetette: Magyar László András. A zárófejezetet írta: Kapronczay Katalin. 1–2. köt. Piliscsaba–Bp., 2007. MATI – SOMKL. 435 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 57.)
- Kapronczay Károly: A magyarországi közegészségügy története 1770–1944. Jogalkotás, közegészségügyi intézmények, szakirodalom. Sajtó alá rendezte: Gazda István. Bp., 2008. Semmelweis Egyetem Közegészségtani Intézet – SOMKL – MATI. 463 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 58/1.)

¹⁹ Gortvay György: Az újkortól kezdődő magyar orvosi művelődés és egészségügy története. Bp., 1953. Akadémiai. XI, 322 p.

²⁰ Füsti Molnár Sándor: Egészségünk múltja. A hazai egészségkultúra alakulása a XVI–XVIII. században. Bp., 1981. Medicina. 224 p.; Füsti Molnár Sándor: Egészségünk útja. A hazai egészségkultúráltság alakulása a XVIII. század végétől a kiegyezésig. Bp., 1983. Medicina. 235 p.

- Kapronczay Károly: A magyarországi közegészségügy szakterületeinek történetéből 1876–1944. A magyar orvostársadalom, településegészségügy, járványügy, nemibetegségek, kórházügy, ápolásügy, mentésügy, ipar- és munkaegészségügy, alkoholizmus, dohányzás, anya- és csecsemővédelem, iskolaegészségügy, sportegészségügy, biztosításügy. Sajtó alá rendezte: Gazda István. A kutatásban közreműködött: Kapronczay Katalin. Bp., 2010. MATI – SOMKL. 261 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 58/2.)

Szerencsés dolog, hogy az erdélyi magyar orvoslás történetéről és a felvidéki magyar orvoslás történetéről egyaránt készült forrásmunka, mert ezeket a témaköröket eddig nagyon nehéz volt áttekinteni. Az erdélyi kapcsolatokkal kötetünkben is foglalkozunk, hiszen ennek jó néhány lengyel vonatkozása van.

- Pataki Jenő: Az erdélyi orvoslás történetéből. Sajtó alá rendezte: Gazda István. Az utószót írta és a bibliográfiai függelékét összeállította: Perjamosi Sándor. A latin szövegrészeket fordította: Magyar László András. A szerkesztésben közreműködött: V. Molnár László. Bp., 2011. SOMKL – Johan Béla Alapítvány – MATI. 368 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 80.)
- Kiss László: Az orvostudomány felvidéki történetéből. Sajtó alá rendezte: Gazda István. Szakmailag ellenőrizte és az ajánlást írta: Szállási Árpád. Pilisicsaba, 2010. MATI. 392 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 77.)

Sokak által forgatott kötetek azok, amelyek művészek, írók betegségeiről, orvosairól íródtak, ebben a témakörben értékes hazai kötetekkel is rendelkezünk.²¹

- Szállási Árpád: Magyar írók orvosairól és a magyar orvosírókról. Sajtó alá rendezte: Gazda István. Bp., 2010. MATI. 375 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 61.)
- Pertorini Rezső: Csontváry patográfiája. Bp., 1966. Akadémiai K. 172 p. (2. kiad. 1997.)

²¹ Schultheisz Emil tanulmánykötete több idevágó fejezetet is tartalmaz: Schultheisz Emil: Fejezetek az orvosi művelődés történetéből. Az előszót írta: Sótonyi Péter. Pilisicsaba, 2006. MATI. p. 244. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 62.)

2. A LENGYEL–MAGYAR ÉS MAGYAR–LENGYEL ORVOSI KAPCSOLATOK KEZDETE

2.1. A KRAKKÓI ORVOSKAR MAGYAR HALLGATÓI

A magyar–lengyel orvosi kapcsolatok talán leggazdagabb időszaka a XIV–XV. század.²² A kezdetet I. (Nagy) Lajos udvara és a krakkói egyetem megalapítása jelentette. A krakkói egyetem alapjait Kázmér lengyel király vetette meg 1364-ben, az egyetem teljes kiépítése 1401-re, vagyis Ulászló és felesége, a magyar Hedvig uralkodásának időszakára tehető.²³

A XV. században Krakkó egyetemén viszonylag nagy számban találunk Magyarországról érkezett hallgatókat. A külföldi iskoláztatást az a körülmény tette szükségessé, hogy átmeneti – az esetek többségében igen erőtlen – kísérletektől eltekintve, Magyarorszá-

²² – Dąbrowski, Jan: Krakkó és a krakkói egyetem szerepe a magyar kultúra történetében. (Ford.: Pályi András.) In: Tanulmányok a magyar–lengyel irodalmi kapcsolatok köréből. (Szerk.: Csapláros István, Hopp Lajos, Jan Reychman, Sziklay László). Bp., 1969. Akadémiai Kiadó. pp. 55–70.

– Dąbrowski, Jan: Początki i rozwój Odrodzenia w Krakowie i na Węgrzech. (w:) Krakowskie Odrodzenie. Biblioteka Krakowska, Kraków, 1954.

– Katalog wystawy rękopisów i druków polsko-węgierskich XV i XVI wieku. Kraków, 1928.

²³ Nagy Lajost a lengyel trónon leánya, Hedvig váltotta föl.

Szent Hedvig életéről és működéséről lásd bővebben:

– Lenarduzzi, Marie-Albane: Szent Hedvig magyarországi Anjou hercegnő, Lengyelország királynője. Ford.: Járasi János. Bp. – Szeged, 2003. Ecclesia – Generál Print. 139 p., [8] t.

– Wyrozumski, Jerzy: Królowa Jadwiga: między epoką piastowską i jagellońską. Kraków, 1997. 152 p. (2. kiad. 2006.)

gon hiányzott az állandóan működő, magas színvonalú egyetem. A magyar ifjak tehát a magasabb műveltséget külföldi egyetemeken szerezték meg, s a XIV–XV. században az itáliai egyetemek mellett, különösen a földrajzi közelségben levő Bécs egyetemének jutott még fontos szerep értelmiségünk szellemi képzésében.

Az egyetem történetéről lásd az alábbi lengyel forrásokat:

- Morawski, Kazimierz: *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego. Średnie Wiek i Odrodzenie. Z wstępem o Uniwersytecie Kazimierza Wielkiego*. T. 1–2. Kraków, 1900. W Drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego. [8], VIII, 467 p. XV, 472 p. (Seria *Munera Saecularia Universitatis Cracoviensis* 1–2.).
- Barycz, Henryk: *Conclusiones Universitatis Cracoviensis ab anno 1441 ad annum 1589*. Kraków, 1933. Polska Akademia Umiejętności. XXVIII, 492 p. (Seria *Archiwum Komisji do Dziejów Oświaty i Szkolnictwa w Polsce* 2.)
- Barycz, Henryk: *Historja Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu*. Kraków, 1935. Polska Akademia Umiejętności. XVI, 762 p.
- *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364–1764*. Praca zbiorowa. T. 1 (pod red. Kazimierza Lepszego). Kraków, 1964. Państw. Wydaw. Naukowe. 501 p. (Seria *Uniwersytet Jagielloński. Wydawnictwa Jubileuszowe* 21/1); Mirosława Chamcówna, Kamilla Mrozowska: *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1765–1850*. T. 2 (red. Kazimierz Opatek). Kraków, 1965. Państw. Wydaw. Naukowe. 259 p. (Seria *Wydawnictwa Jubileuszowe – Uniwersytet Jagielloński* 21/2)
- Wyrozumski, Jerzy: *Z najstarszych dziejów uniwersytetu Krakowskiego*. Szkice. Kraków, 1996. Universitas. 79 p. Wyroz.
- *Poloniae merenti. Księga pamiątkowa jubileuszu sześćsetlecia odnowienia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1400–2000*. Pod red. Stanisława Szczura. Kraków, 2003. Ośrodek Informacji i Promocji Uniwersytetu Jagiellońskiego. 566 p.

Néhány magyar nyelvű egyetem történeti forrásmunka:

- Frankl Vilmos: *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században*. Bp., 1873. Akadémia. 424 p. (*A krakkói egyetemről: pp. 256–267., s ezen belül közli Frakkói a krakkói magyar bursa XVI. századi tagjainak általa összeállított jegyzékét.*)
- Frakkói Vilmos: *Adatok a hazai és a külföldi iskolázás történetéhez a XV. és a XVI. században*. = *Századok* 9 (1875) pp. 607–677.
- Ábel Jenő: *Egyetemeink a középkorban*. Kiadja a M. T. Akadémia Irodalomtört. Bizottsága. Bp., 1881. Akadémia. II, 97 p.

A XV. században Krakkó külföldi hallgatói közül a legtöbben Magyarországról jöttek. 1487 és 1494 között a magyarok száma 402 volt, ugyanakkor az osztrákok száma csak 16, a poroszoké 46. Az 1463-as évben valamennyi immatrikulált hallgató 25%-a magyar volt. Ez volt a maximum. A XV. században a krakkói egyetemen összesen 2297 magyar tanult, az 1460–1500 közötti években 1673 volt a magyarországiak száma. A XV. században a tanulók 12,4%-át alkották a magyarok. A XVI. század első másfél évtizedében még átlagban 40–50 magyar iratkozott be évente, 1516–1525 között e szám évi 30-ra esik vissza, majd Mohács után egyre csökkent. A XV. század második felétől Krakkó egyeteme mutatja fel a legtöbb magyar diákot, s Krakkó szerepe – a magyar értelmiség képzése területén – csak az 1526. évi mohácsi katasztrófa és a reformáció előretörése után veszít jelentőségéből.

Önálló lengyel művek az orvosi karról:

- Rostafiński, Józef: *Medycyna na Uniwersytecie Jagiellońskim w XV wieku. Szkic źródłowy i krytyczny – z trzydziestoma pięcioma rycinami w tekście i jedną tablicą litografowaną.* Kraków, 1900. nakł. aut. [8], 95 p.
- Gajda, Zdzisław: *The Museum of the Faculty of Medicine at the Jagiellonian University.* Cracow, 2000. Katedra Historii Medycyny CM – Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego. 122 p.
- *Facultas Medica Cracoviensis. Pamiątki historyczne i zabytki kultury medycznej w zbiorach Międzywydziałowej Katedry Historii Medycyny i Farmacji Akademii Medycznej im. Mikołaja Kopernika w Krakowie.* [Oprac.]: Mieczysław M[aciej] Skulimowski. Kraków, 1981. AM. 481 p.

A Magyarországról érkezett hallgatók 1492-től már önálló bursát alkottak. 1493 és 1508 között 350 tanuló nyert ide felvételt, 1509 és 1514 között pedig 135-en. Utána évente átlagosan 10-en érkeztek a krakkói bursába, 1527-ben például 11-en, 1531-ben 12-en, 1537-ben szintén 12-en. A bursa 1493 és 1541 között állt fenn, ez alatt az idő alatt 783 magyar hallgató tanult itt. A bursa regestruma 209 baccalaureatust említ (hét közülük orvos), 41 magistert, 4 orvosi licentiatust és 2 orvosdoktor tart nyilván.

Az egyetemre beiratkozott magyar hallgatók jegyzékét nem könnyű összeállítani, mert az egyetemi bursákról készült jegyzékek csak azoknak a hallgatóknak a nevét tartalmazzák, akik az egyetem kollégiumaiba felvételt nyertek. Akik másutt laktak, de magára az egyetemre felvételt nyertek, azoknak a hallgatóknak a nevét ezek a jegyzékek nem tartalmazzák. A két ismertebb Bursa Hungarorum a következő:

- Miller, Jacobus Ferdinandus: Registrum Bursae Cracoviensis hungarorum nunc primum ex autographo codice bibliothecae Cracoviensis editum. Bvdae, 1821. Typis reg. vniuersitatis hvng. XXIV, 88 p.
- Registrum Bursae Hungarorum Cracoviensis. A Krakkói magyar tanuló-háza lakóinak jegyzéke (1493–1558). Az eredeti kéziratból közli és magyarítja Schrauf Károly. Bp., 1893. Akadémia. XXI, 144 p. (Magyarországi tanulók külföldön III.)

A kötet összeállítója Bécsben a császári és királyi házi, udvari és állam-levéltárnok rangot viselte, amelyet kötetén is feltüntetett. Kötetének összeállítását segítette W. Hartl, a bécsi udvari könyvtár igazgatója, valamint a könyvtár több munkatársa.

A registrum a krakkói egyetemi könyvtárban található, amely kalandos úton került oda. A magyar bursa ugyanis 1558-ban megszűnt, s a névjegyzék a bursa egyik utolsó tagjához került, akinek a hagyatékából később meg tudta vásárolni Jan Brožek, és ő ajándékozta az egyetemi könyvtárnak. A könyvtár Széchényi Ferenc számára 1819-ben lemásoltatta, s ez a másolat került ide Pest-Budára, amelyet Miller Jakab Ferdinánd sajtó alá rendezett és kinyomatott 1821-ben.

A kutatást segíti az 1887-től kezdve újra kiadott egyetemi anyakönyv: Album studiosorum vniuersitatis Cracoviensis. (1400–1551). Vol. 1–2. Cracov, 1887–1892.

- Lukinich Imre: A magyarok egyetemjárása külföldön. In: Magyar Zoltán (szerk.): A magyar tudománypolitika alapvetése. Bp., 1927. Egyetemi ny. pp. 149–165.
- Szabó Miklós – Tonk Sándor: Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban. 1521–1700. Szerk.: Font Zsuzsa. Szeged, 1992. József Attila Tudományegyetem. XI, 392 p. (Fontes Rerum Scholasticarum IV.)
- Szabó Miklós – Szögi László: Erdélyi peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken. 1701–1849. Marosvásárhely, 1998. Mentor. 604 p.
- Szögi László: Magyarországi diákok lengyelországi és baltikumi egyetemeken és akadémiákon, 1526–1788. Bp., 2003. ELTE Levéltár. 255 p., [16] t. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 9.)

Matrikulák:

- Album studiosorum vniuersitatis Cracoviensis. T. 1, (Ab anno 1400 ad annum 1489). Ed. cur. Żegota Pauli et Bolesław Ulanowski. Cracoviae,

1887. Acad. Litterarum Cracoviensis. VII, [7], 294 p.; T. 2, (Ab anno 1490 ad annum 1551). Ed. cur. Adam Chmiel. Cracoviae, 1892. Acad. Litterarum Cracoviensis. 347 p.; T. 3, fasc. 1 (Ab anno 1551 ad annum 1589) Ed. cur. Adam Chmiel. Cracoviae, 1896. Academia Litterarum Cracoviensis. 160 p.; T. 4, Continens nomina studiosorum ab anno 1607 ad annum 1642. Ed. cur. Georgius Zathej, adiutus ab Henrico Barycz. Cracoviae, 1950. Acad. Litterarum Cracoviensis. 207 p.; T. 5, Continens nomina studiosorum ab anno 1720 ad annum 1780. Ed. cur. Carolus Lewicki, adiutus a Georgio Zathej. [Operi adendo praefuit Henricus Barycz]. Cracoviae, 1956. Acad. Litterarum Cracoviensis. XII, 207 p.
- Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1508. Biblioteka Jagiellońska rkp. 258. Wyd. Antoni Gąsiorowski, Tomasz Jurek, Izabela Skierska; przy współpr. Ryszarda Grzesika. Kraków, 2004. Towarzystwo Naukowe „Societas Vistulana”. 1. tom. LXII, 650 p. + CD-ROM; 2. tom. Index. 767 p. (Metrica Universitatis Cracoviensis a. 1400–1508)

Oklevelek, rektori iratok:

- Codex diplomaticus universitatis studii generalis cracoviensis. Continet privilegia et documenta quae res gestas Academiae eiusque beneficia illustrant. Pars 1, pertinet ab Anno 1365 usque ad Annum 1440. Pref.: Fredericus Casimirus Skobel. Cracoviae, 1870. Sumptibus Universitatis. VII, 204, 23 p.; Pars 2, ab Anno 1441 usque ad Annum 1470. Pref.: Eduardus Franciscus Fierich. Cracoviae, 1873. Sumptibus Universitatis. VI, IX, 274, 32 p.; Pars 3, ab Anno 1471 usque ad Annum 1506. Pref.: Julianus Dunajewski]. Cracoviae, 1880. Sumptibus Universitatis. VII, 27, 245, VII p.; Pars 4, ab Anno 1507 usque ad Annum 1548. Pref.: Udalricus Heyzman. Cracoviae, 1884. Sumptibus Universitatis. VII, 24, 187, VI p.; Pars 5, ab Anno 1549 usque ad Annum 1605. Cracoviae, 1900. Sumptibus Universitatis. XXVIII, 308 p. (Seria Munera saecularia Universitatis Cracoviensis quingentesimum annum ab instauratione sua sollemniter celebrantis. Vol. 1–5.)
- Acta rectorialia almae Universitatis Studii Cracoviensis inde ab anno 1469. Ed. Wladislaus Wisłocki, Stanislaus Estreicher. Cracoviae, 1893–1909. Academia Litterarum Cracoviensis.

Feldolgozások:

- Kovács Endre: A krakkói egyetem és a magyar művelődés. Adalékok a magyar–lengyel kapcsolatok XV–XVI. századi történetéhez. Függelék: Pannoniae luctus. Szemelvények a krakkói egyetem humanista költőinek magyar tárgyú műveiből. Bp., 1964. Akadémiai Kiadó. 227 p.; lengyel kiadása: Endre Kovács: Uniwersytet krakowski a kultura węgierska. Przyczyunki do historii węgiersko–polskich stosunków kultural-

ných wieków XV i XVI. Kraków – Budapest, 1965. Ossolineum – Druck. Akad. 223 p., 13 t.

- Schultheisz Emil: Medieval universities in Hungary with special relations to Cracow. In: Orvostörténeti Közlemények. Communicationes de historia medicinae. 89–91 (1980) pp. 17–23.

A járványok és a különböző háborúskodások mindig megzavarták az egyetem békés látogatását, ennek ellenére – mint látható – sokan szereztek itt végzettséget.²⁴ Az orvosi karra beiratkozott magyarokról aránylag keveset tudunk, részben azért, mert a kar csak a XV. század derekára fejlődött ki, első évszázadáról pedig szegényes adatok maradtak ránk. Másrészt azért, mert a Krakkóban anyakönyvezett magyar egyetemi hallgatóknak csak töredéke folytatott tanulmányokat az orvosi karon, sőt ezek többsége is az itáliai egyetemeken koronázta meg tudását, itt fejezte be ilyen irányú stúdiumait. Megismételve a fenti adatot: a XIV–XV. századból *hét olyan magyarról van tudomásunk, akik az orvosi karon tanultak, közülük kettő baccalaureusi vizsgát is tett.*

2.2. A MAGYAR DIÁKOK LENGYEL ORVOSPROFESSZORAI²⁵

A krakkói egyetem rektora 1419-től egy orvos volt, Jan Kro z Chociebuż, aki Prágában szerzett diplomát. A XV. század első felében a kar legismertebb orvostudósa az olasz származású Jan de

²⁴ 2012. jan. 12. és febr. 28. között volt látható Krakkóban a Jagello egyetem könyvtárában az a kiállítás, amely a krakkói orvosi kar alapításának 600. évfordulójára emlékezett. Ismertetése: Gryglewski, Ryszard W.: Historia – świadek czasu. In: Alma Mater. Miesięcznik Uniwersytetu Jagiellońskiego. Nr. 142–143. 2011–2012. grudzień–styczeń.

²⁵ Az újabb kutatások alapján részletes összefoglalót ad: Historia nauki polskiej. Tom I. Wrocław – Warszawa – Kraków, 1970. Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. pp. 97–103, 305–316.; magáról az orvosképzésről: Zarys historii nauczania medycyny w Polsce do roku 1939. Wybrane zagadnienia. Pod red.: Andrzeja Śródki. Kraków, 2012. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. 325 p.

Saccis (kb. 1370–1433) volt, aki 1425-től kezdve rektorként is működött. A tudománytörténész A. Birkenmajer szerint legnagyobb érdeme az volt, hogy négy olyan doktor került ki kezei alól, akik mind katedrát szereztek.²⁶ Közülük az első volt Mikołaj Oszkowski (megh. 1433/34), aki a lengyel Jagelló Ulászló udvari orvosa volt. A második Herman z Przeworska (megh. 1448), aki 1434-től 1441/42-ig volt az orvosi karon, utána következett Jan z Dobrej, aki haláláig, 1447-ig adott elő medicinát. Az ezt követő három évben a híres orvosra, Marcin (Król) z Żurawicára igyekeztek rábízni az orvosi kart, de mivel ezek a törekvések nem jártak sikerrel, 1450-ben Saccis negyedik tanítványára, Bernard Hessére (megh. 1464/65) bízta azt (ő Benedykt Hesse híres professzor öccse volt).

Az 1470-es és '80-as években a régi skolasztikusok mellett egyre több olyan professzor és magister jelenik meg Krakkó falai között, akik már a humanizmus hirdetői: Jan Sakran (Johannes Sacranus), Jan Ursinus, Jakub z Gostynina, Adam z Wilna, Aesticampianus, Selig nevei fémjelzik e korszakot. Jelentős szerepet játszanak ezekben az években azok az orvosok és asztronómusok, akiket a humanizmus szelleme fűz össze. A XVI. század eleje és a századforduló évtizedeiben az egyetemen olyan kiválóságokkal találkozunk, mint Maciej z Miechovita, a kiváló orvos, történész és geográfus, a második orvosi tanszék megalapítója, valamint Marcin z Bylica asztronómus és Rudolf Agricola.

Több olyan orvos is kinevezést nyert a krakkói orvosi karra, aki diplomáját európai, köztük olasz egyetemeken szerezte. Közöttük említendő a Páduában tanult és ott doktorált Jan z Ludziska, aki nemcsak neves tudósember, hanem kiváló előadó is volt. Három kiváló matematikusról tudunk, akik orvostudományi fokozatot szereztek Itáliában: Marcin Król, Andrzej Grzymała z Poznania és Piotr Gaszowiec.

A krakkói egyetemen a már felsoroltakon kívül olyan elismert orvosok neveivel is találkozunk, mint Jan z Reguł és Adam z

²⁶ Vö.: Birkenmajer, Aleksander: *Etudes d'histoire des sciences en Pologne*. Wrocław, 1972. Zakład Narodowy im. Ossolin'skich. X, 819 p.

Bochynia. Az orvosi fakultás egyre rangosabb helyet kezdett elfoglalni az egyetem egészében, ami az orvosok tekintélyének emelkedését és az orvosi tanszékek számának növekedését hozta magával.

A krakkói egyetem magyar diákok előtti népszerűségének okait keresve ki kell emelnünk, hogy Magyarország és Lengyelország között hagyományosan jó gazdasági, politikai és kulturális kapcsolatok álltak fenn, s ezek a XV. századra fel is erősödtek. Kapcsolataink bővítésében a század második felétől – a kereskedelmi és politikai érintkezés mellett – éppen a lengyel egyetem teremtett új feltételeket. A XV. században az egyetem új alapítványokkal és tanszékekkel, újabb burzák (kollégiumok) létesítésével gazdagodott. Volt burzájuk a szegényeknek, a jogászoknak, és külön diákszállást teremtettek a külföldieknek is, akiknek a beiratkozása az 1480-as évektől valóban tömegméreteket öltött. A XVI. század első évtizedében a külföldiek száma meghaladta a helybeliekét.

2.3. A KORAI ORVOSI TANKÖNYVEK ÉS SZAKKÖNYVEK

Az 1530-as évek komoly szaktudományi produktuma az, hogy Piotr Wedelicki z Obornik (megh.: 1543.) Hippocrates könyvei közül többet is lefordított görögről latinra, s látta el magyarázatokkal, s azok akkor meg is jelentek nyomtatásban.²⁷ A fiziológián belül a vérkeringés elméletének kutatója volt a poznań-i József Struś (Struthius, 1510–1568), aki Harvey 1628-as közlését megelőzően is már fontos és a harvey-i elvekkel összeegyeztethető kutatási eredményekre jutott az 1555-ben Bázelen kiadott összefoglaló munkájában. Ő elismert Galenus-fordító is volt. Fordításai – egyben kommentárjai – részben Krakkóban, részben Velencében láttak napvilágot. Galenus más műveinek fordításában és kommentálásban kiemelkedő munkát végzett József Tectander Zim-

²⁷ Lásd részletesebben K. Estreichernél (Vol. XXXII. p. 278.)

merman.²⁸ Avicenna-kommentárjaival tűnt ki Walenty Sierpiński (Walenty z Lublina, megh. 1569), aki Pádua neveltje volt. Hippocrates és Galenus műveinek megismertetésében gdański tudósok is részt vettek, köztük említendő Krzysztof Heyll (1499–1585), aki Galenus két értekezését adta ki.²⁹

A megfigyelésekre és tapasztalatokra alapozott szemléletmódra való áttérés a reneszánsz idején még komoly ellenállásba ütközött. Az áttérés egyik nehézségét az jelentette, hogy az orvostudományi ismeretek biológiai megalapozottsága még nem volt megfelelő. Az áttörést Vesalius 1543-ban megjelent anatómiája jelentette (ez a könyv ugyanabban az évben jelent meg, mint Kopernikusz híres csillagászati kézikönyve).

Nowopolski (Novicampianus) érdeme volt, hogy elsőként foglalkozott Lengyelországban Vesalius anatómiájával, s ő írta az első lengyel anatómiai tankönyvet is 1551-ben. Nem kis részben neki köszönhető, hogy a krakkói orvosképzés semmivel sem volt alacsonyabb színvonalú, mint az itáliai, s örömeinkre szolgál, hogy ez a felvilágosult szemléletű tudós kapcsolatba került hazánkkal is.

A legkorábbi lengyel nyelvű orvosi szakmunkák és népszerűsítő könyvek közreadása Andrzej (Jędrzej) Glaber z Kobylina nevéhez fűződik, aki a krakkói egyetem professzora volt, s aki elsőként adott közre lengyel nyelvű könyvet az anatómiáról, amelyet ő fordított latinból. A munka 1535-ben Krakkóban került ki a sajtó alól. Glabernek még jelent meg könyve a szülészetről is, valamint a magas vérnyomás gyógyítását szolgáló érvágásról is.³⁰ 1542-ben

²⁸ Cl. Galeni Pergameni Medicorum Post Hippocratem Principis. Opera omnium utilissima a doctissimis viris partim nunc primum Latinitate donata... Basileae, 1536, Cratander. 521 p.

²⁹ Heyll, Christoph: Hoc in volumine haec continentus: Artificialis medicatio constans paraphrasi in Galeni librum de artis medicae constitutione. Moguntiae, 1534.

Galenus, Claudius: De rerum affectus dinotione et medicatione liber. Interprete Christophoro Sotere Limothermaeo [=Christoph Heyll]. Moguntiae, 1530. Ioannes Schoeffer. 8, 51, 9 p.

³⁰ Traktat, to jest nauka puszczania krwie. (1534), In: Falimirz, Stefan: O ziołach i o moczy gich, o palenin wodek z zioł... Kraków, 1534. Florian Unglerius. Későbbi kiadása Krakkóban jelent meg 1542-ben.

Krakkóban adott közre kötetet a pestis elleni védekezésről.³¹ Ezen túlmenően Aristoteles-kommentárja is fennmaradt 1535-ből, amely elsősorban a fertőző betegségekről szól. *(Címlapját lásd képmellékletünkben!)*

Két Krakkóban tanult magyarnak jelent meg ekkoriban szakkönyve, de nem Lengyelországban: az egyik Pauschner Sebestyén pestis-könyve (Nagyszében, 1530), a másik Wernher György balneológiai munkája (Bázel, 1549).

Az első lengyel szerző által írt (latin nyelvű) gyermekbetegségekkel foglalkozó mű a Páduában tanult Jan Hieronim Chrosciejowski (1555–1628) „De morbis puerorum tractatus” (Velence, 1583) című műve.³² *(Címlapját lásd képmellékletünkben!)* A kötetet a szerző tanára, Girolamo Mercuriale tanításai alapján írta, s e tényt a címlapon is feltüntette.³³

A krakkói orvosprofesszor, Andrzej Grutinius „Consilium in febribus pestilentibus et malignis” című munkája Krakkóban jelent meg 1592-ben, amely a pestises betegek lehetséges gyógyításáról szól. *(Címlapját lásd képmellékletünkben!)* Másik szakirodalmi munkájában ő írta le elsőként a melankólia kórképét,³⁴ s az orvostörténészek véleménye szerint ez a mű a bizonyíték arra, hogy az idegrendszer rendellenességeivel a lengyel orvosok már a XVI. században foglalkoztak.

Az európai orvosi irodalomban többen is foglalkoztak a szifilisz leírásával, s gyógyításának lehetőségeivel, Lengyelországban ezzel a témakörrel legkorábban Tectander foglalkozott, akinek eb-

³¹ Rzządzenie barzo dobre przeciw powietrzu morowemu y teź lekarstwá nie mniey dobre y doświadczone tego czasu. Falimirz fent említett munkájában a 61–73. lev. Glaber szerzősége sehol nincs feltüntetve.

Lásd részletesebben: K. Estreichernél (Vol. XVII. pp. 156–157.)

³² Chroscieyoiioskius [sic!], Johannes: De morbis puerorum tractatus... Ex ore Excellentissimi Hieronymi Mercurialis... diligenter excepti... Venetiis, 1583. Paulus Meietus.

³³ Ezt követően 1584-ben, 1588-ban, 1615-ben és 1619-ben ismét kiadták. Lásd még K. Estreichernél (Vol. XIV. p. 213.)

³⁴ Melancoliae, seu affectuum melancholi corum mirabilium. Cracoviae, 1597. Andreae Petricovij. 26 p.

ben a témakörben 1536-ban jelent meg műve Bázelen. A vérbaj leírásával foglalkozott Wojciech Oczo is az 1581-ben Krakkóban megjelent, 'Przymiot' című, lengyel nyelvű művében.³⁵ (*Címlapját lásd képmellékletünkben!*) A késő-reneszánsz-kori lengyel orvostudomány egyik legkiemelkedőbb képviselője, Oczo behatóan foglalkozott a fertőző betegségekkel is, s nevéhez fűződik a gyógyforrásokról szóló első lengyel munka megírása, amely 'Cieplice' címmel Krakkóban jelent meg 1578-ban.³⁶ (*Címlapját lásd képmellékletünkben!*) Ugyanebben az évben jelent meg 'Opera medica' c. kötete.

A későbbi művek közül említést érdemel az Európában elsőnek mondható katonai orvosi tankönyv,³⁷ a külföldön működő, de Krakkóhoz is kötődő Antoni Schneeberger munkája ('De bona militum valetudine conservanda'), amely 1564-ben került ki a sajtó alól.³⁸

2.4. ORVOSKÉPZÉS GDAŃSKBAN³⁹

A gdański főiskolán az első, az anatómiai katedra 1580-ban jött létre, a második orvosi katedra 1611-ben. A XVII. század folyamán itt azok a felvilágosult orvosok oktattak, akik a legjobb külföldi egyetemeken szerezték diplomájukat, közülük több egyetemi várost a

³⁵ Przymiot. Krakkó, 1581.

³⁶ A kötet a gyógyforrások általános leírását adja, különös tekintettel az orvosi vonatkozásokra. Az Alsó-Szilézai gyógyforrásokról részletesen szólt Kasper Schwenckfeld az 1600-ban megjelent 'Stirpium et fossilium Silesiae Catalogus' c. munkájában.

³⁷ Lásd e témakörrel részletesebben: Historia medycyny wojskowej na przestrzeni dziejów. (pod red. Andrzeja Felchnera i Bożeny Płonki-Syroki). Wrocław, 1997. „Arboretum”. 157 p., 1 t. (Seria Studia z Dziejów Kultury Medycznej 1.)

³⁸ Ugyancsak nevéhez fűződik annak az 1550-es műnek a kiadása, amely a pestis elleni védekezésről szól, s amely Krakkóban jelent meg 'Catalogus medicamentorum simplicium' címmel. Lásd róla bővebben K. Estreichernél (Vol. XXVII. pp. 230–232.)

³⁹ Lásd erről bővebben: Kubik, Kazimierz – Mokrzecki, Lech: Trzy wieki nauki gdańskiej – szkice z dziejów od XVI do XVIII wieku. Wrocław – Gdańsk, 1976. Zakład Narodowy im. Ossolińskich. 177 p., 26 t.

krakkói egyetemre visszatért peregrinusokkal kapcsolatban már megemlítettünk. Gdańsk tanárai közt is találkozunk olyanokkal, akik Oxfordban, Koppenhágában, illetve az észak-német és holland orvosi fakultásokon szereztek diplomájukat. Sajnos Gdańsk nem adhatott a végzett diákoknak doktori fokozatot, annak megadásához csak az egyetemi rangú intézményeknek volt joguk.

1580-tól itt tanított anatómiát – igencsak magas szinten – J. Mathesius, aki később e szakma professzora lett Wittenbergben, szerzője a hallószervek felépítését tárgyaló műnek. Utóda 1603-tól Joachim Adam Oelhaf (Oelhavius) (1570–1630) – az oktatást segítő – anatómiai múzeumot hozott létre. Ez volt Közép-Európa első anatómiai múzeuma.⁴⁰

Német és holland egyetemek korábbi hallgatója, Wawrzyniec Eichstadt (1596–1660) 1645-ben lett a főiskola professzora, az emberi test felépítésével kapcsolatos kutatások egzakt matematikai alapra helyezését javasolta, amelyhez statisztikai számításokat is kapcsolt. A statisztikai módszer abban az időben vált ismertté (elsősorban a holland egyetemeken), s ennek lett később magyarországi híve az orvos Hatvani István is. Eichstadt nevéhez fűződik az első nyilvános boncolások (érdemes itt utalnunk a prágai Jeszenszky János, azaz Jessenius hasonló intézkedéseire). 1657-ben jelent meg 'Disputatio de peste' c. járványtani munkája. Kalendariumai is ismereteseek, amelyek egykoron sikeres kiadványok voltak.⁴¹ Eichstadt későbbi utóda a katedrán János Kázmér udvari orvosa, Jerzy Seger (1629–1678) lett, aki disszertációt írt Hippocratesről 1660-ban, a pestisről pedig 1678-ban.

Az 1640-es években még egy orvosi központ jött létre: Lesznóban.⁴²

⁴⁰ Főbb művei között tartják számon a 'De seminario pestilenta intra corpus vivum latitante disquisito physica et medica' c. munkáját, amely 1626-ban jelent meg Gdańskban. Lásd bővebben K. Estreichernél (Vol. XXIII. pp. 267–268.)

⁴¹ Lásd még K. Estreichernél (Vol. XVI. p. 24.)

⁴² Lásd erről bővebben: Pietrzak, Krzysztof: Doktryny i teorie medyczne w publikacjach naukowych lekarzy dawnego Leszna (XVII–XVIII w.). Wrocław, 2002. „Arboretum”, 144 p. (Seria Studia z Dziejów Kultury Medycznej. Seria 2, Monografie, t. 1.)

2.5. MAGYAR ÉS LENGYEL HALLGATÓK KÖZÖS NATIO-JA A BÉCSI EGYETEMEM

A bécsi egyetemet 1365-ben alapították, a magyar diákok már a következő évtől kezdve megalapították a „*natio Ungarorum*”-ot, mint az egyetem negyedik nemzetét. Itt kell megemlítenünk, hogy ehhez az egyetemi nemzethez már a működés pillanatától csatlakoztak lengyel diákok, így a „*natio Ungarorum*” iratanyaga a lengyel művelődés- és orvostörténelem egyik fontos forrása is.

- Fraknói Vilmos: Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XIV. és XV. században. Bp., 1874. Akadémia. 92 p.
- Schrauf Károly: Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Kiadja a magyar tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottsága. Bp., 1892. Akadémia. CV, 365 p. (Magyarországi tanulók külföldön II.)
- Szögi László: Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és akadémiákon, 1849–1867. Bp., 2003. ELTE Levéltára. 502 p. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 7.)
- A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453-tól 1630-ig. Kiadja a M. Tud. Akadémia történelmi bizottságának megbízásából Schrauf Károly. Bp., 1902. Akadémia. XCIV, 544 p.
- Veress Endre (összeáll.): Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai. *Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium. 1221–1864.* Bp., 1941. Magyar Tudományos Akadémia. CLX, 704 p. (Olaszországi magyar emlékek. *Monumenta Hungariae Italica*)

Lásd továbbá a témakörre vonatkozó saját kutatásunkat: Kapronczay Károly: A bécsi egyetem orvosi karának és a *Natio Hungaricának* kapcsolatai (1381–1630). = *Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae.* Vol. 81. (1977) pp. 27–41.

A „magyar nemzet”-hez még csatlakoztak a csehek, valamint az al-dunai és a balkáni népek fiai is. A magyarok házához végül is az 1377 és 1630 közötti években 7447 hallgató tartozott, akik közül 5378-an a magyar királyság területéről érkeztek, míg 1568 diák a magyar nemzethez csatolt szláv népek közül került ki. Ezen belül 411 volt lengyel, bár származási helyüknél általában sziléziai eredetet jelöltek meg. A tárgyalt időszakban beiratkozott hallga-

tók közül 6500–6600 csak az alsó kart látogatta, többségük (90–95%) minden fokozat nélkül távozott Bécsből. A felsőbb karokra beiratkozottak összesen 2600 baccalaureusi, 184 licentiatusi és 175 doktori fokozatot szereztek. A három felső kar közül a leglátogatottabb a hittudományi, ezt követte a jogi, végül az orvosi.

A bécsi egyetem orvosi karára 1399–1630 között 399 hallgatót vettek fel, akik közül 211 személy baccalaureusi, 91 licentiatusi, 149 doktori fokozatot ért el. Az orvosi karon a tárgyalt időszakban *11 magyarországi ifjú folytatott Bécsben orvosi tanulmányokat, közülük négyen a legmagasabb fokozatot is megszerezték.* A „magyar nemzet” tagjai – az ide csatolt többi nép fiait is tekintve – ugyanis 29 orvosi baccalaureusi (13,2%) és 23 licentiatusi (29,8%) fokozattal büszkélkedtek. 21-en érték el orvosdoktori fokozatot (15%), akik közül 9 sziléziai (ezen belül 4 lengyel), 4–4 magyar és lausitzi, 1–1 cseh és horvát nemzetiségű volt.⁴³

A „magyar nemzet”-hez csatlakozott lengyel orvostanhallgatók közül hármat emelünk ki.

*Balthasar Pastorius Otto Machoviensis.*⁴⁴ Az orvosi kar iratai szerint 1605 őszén vették fel a hallgatók sorába; Pisában bölcséleti doktori címet szerzett, majd Páduában, Bolognában és Rómában orvosi tanulmányokat folytatott. 1609. augusztus 10-én Bécsben orvosdoktorrá avatták, később tábori orvos lett. A „magyar nemzet” tagjai között csak 1610 őszén szerepelt; a Nemzeten belül tisztséget nem töltött be. A következő év őszén már a salzburgi hercegérsek orvosaként levelezett az orvosi karral.

*Johannes Maternus Nisenus.*⁴⁵ 1608. május 6-án vezették be

⁴³ Lásd erről és a későbbi korszakokról: Acta Facultatis Medicae Universitatis Vindobonensis. Vol. 1. 1399–1435. Ed. Karl Schrauf. Wien, 1894. 108 p.; Vol. 2. 1436–1501. Ed. Karl Schrauf. Wien, 1899. 262 p.; Vol. 3. 1490–1558. Ed. Karl Schrauf. Wien, 1904. 355 p.; Vol. 4. 1558–1604. Ed. Leopold Senfelder. Wien, 1908. 653 p.; Vol. 5. 1605–1676. Ed. Leopold Senfelder. Wien, 1910. 619 p.; Vol. 6. 1677–1724. Ed. Leopold Senfelder. Wien, 1912. 563 p.

⁴⁴ Acta Facultatis Medicae Universitatis Vindobonensis. Vol. 4. Wien, 1908. p. 560., pp. 570–574.

⁴⁵ Uo. Vol. IV. p. 33.; uo. Vol. V. Wien, 1910. pp. 39–54, 61–68, 90–94, 110, 123, 138, 143.

hallgatóként az orvosi kar irataiba, majd 1611. november 20-án Bécsben orvosdoktorrá avatták, miután igazolta itáliai tanulmányait. A „magyar nemzet”-nél 1610 októberében lefizette a tagságért járó díjat; nevénel megemlítik, hogy az orvosi kar hallgatója. Két alkalommal választották a Nemzet procurátorává (1613 őszén és 1615 tavaszán), címénél említik bölcséleti doktori fokozatát is. Az orvosi kar 1614 áprilisában dékánná választotta.

*Adam Oliatorius Opoliensis.*⁴⁶ Az orvosi kar iratai szerint 1607. július 7-én felvették a hallgatók közé, később a „magyar nemzet” procuratori tisztségét viselte, orvosdoktori oklevelét végül is 1613-ban Bolognában szerezte meg.

⁴⁶ Uo. Vol. V. pp. 33–34, 38, 55, 60, 92–99, 114–116, 125–128, 136–138, 149, 164, 168, 184–187, 198, 205, 217–219, 234, 240, 245, 247, 253, 260.

3. ORVOSI KAPCSOLATAINK A XIV–XVI. SZÁZADBAN

3.1. LENGYEL ORVOSOK I. (NAGY) LAJOS, I. ULÁSZLÓ ÉS A HUNYADIAK UDVARÁBAN

I. (Nagy) Lajos (élt: 1324–1382) 40 éven át uralkodott (1342–1382). Édesanyja, Erzsébet királyné lengyel királyleány volt, III. (Nagy) Kázmér lengyel király testvére. Kázmér halála után, 1370-től I. (Nagy) Lajost lengyel uralkodóként is tisztelheték.

Ami az orvosi vonatkozásokat illeti: Magyarország igen hamar érintkezésbe került a pestissel, Nagy Lajos király 1347-ben a pestisjárvány miatt volt kénytelen félbeszakítani itáliai hadjáratát. A király ugyanis felismerte, hogy nápolyi uralmának fenntartásához biztosítania kell a két ország közötti közvetlen tengeri összeköttetést. Ezért az épphogy lezajlott pestisjárványtól elnéptelenedett és legyengült, békét sürgető Velencével a dalmát kikötővárosok átengedése iránt új tárgyalásokat kezdett, de ennek esetleges sikertelenségére is számítva Genuával is egyezséget kötött, hogy velencei támadás esetén hajóikkal részesítsék őt támogatásban. Velence békekövetei és a hadra felkészült genuai hajók egy időben érkeztek Nápolyba, de a tárgyalásoknak hirtelen véget vetett az újra, borzalmas erővel fellépett pestisjárvány. Utóbbiban, 1348-ban maga is megbetegedett, a betegséget alapjában véve egészséges szervezete kiállta ugyan, de bizonyára nem nyomtalanul. Hadjáratai is megviselték egészségét, néhányszor meg is sebesült az ütközetekben és vadászat közben. Marcín Kromer (Martini Cromeri) XVI. századbeli lengyel történetíró feljegyezte róla, hogy minden vállalkozásában – és bizonyára betegségében is – az akko-

ri világnézetnek megfelelően: a csillagoktól kért tanácsot.⁴⁷ Cromer neves humanista tudós volt, történész, földrajztudós, zenetudós, diplomata, egyben püspök, aki Krakkóban 1532-ben kiadta a „Musicae elementa” c. munkáját, de az csak töredékesen maradt fenn. (*Címlapját lásd képmellékletünkben!*)

A témakör fontosabb lengyel nyelvű szakirodalmi forrásai:

- Sroka, Stanisław Andrzej: Genealogia Andegawenów węgierskich. Kraków, 1999. Towarzystwo Naukowe „Societas Vistulana”. 94 p.
- Sroka, Stanisław Andrzej: Wokół kontaktów dawnych ziem węgierskich z Polską w średniowieczu. Szkice. Bydgoszcz, 2002. „Homini”. 134 p.
- Sroka, Stanisław Andrzej: Z dziejów stosunków polsko-węgierskich w późnym średniowieczu. Szkice. Kraków, 1995. Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”. 193 p.
- Rostafiński, Józef: Symbola ad historiam naturalem medii aevi = Średniowieczna historia naturalna w Polsce. Pars 1. Cracoviae, 1900. Universitas Jagellonica. XXI, [1], 605 p. (Munera Saecularia Universitatis Cracoviensis 7.); Pars 2. Cracoviae, 1900. Universitas Jagellonica. [6], 352 p. (Seria Munera Saecularia Universitatis Cracoviensis 8.)
- Piotrowski, Wiktor: Medycyna polskiego renesansu. Jawor, 1995. Muzeum Regionalne. 160 p.
- Sroka, Stanisław Andrzej: Polacy na Węgrzech za panowania Zygmunta Luksemburskiego 1387–1437. Kraków, 2001. Towarzystwo Naukowe „Societas Vistulana”. 192 p., 2 t.

A magyar nyelvű forrásokból:

- Baranyai Béla: A lengyel királykoronázás. Négy közlemény a magyar jog- és alkotmánytörténethez. Karczag, 1927. Kertész ny. XIII, [1], 166, [2] p. (Tanulmányok a magyar jog-, alkotmány- és köz-történet köréből 2.)
- Palóczy Edgár: Lengyel királyok Magyarországon. Bp., 1935. Magyar Mickiewicz Társaság. 19 p. (Magyar–lengyel könyvtár 3.)
- Bagi Dániel: Politikai megállapodás és vérszerinti öröklés. A magyar Anjouk joga a lengyel trónra. In: A magyar államiség első ezer éve. Pécs, 2000. pp 45–53.
- Bagi Dániel: Die Quellen des Kaschauer Privilegs. In: Specimina Nova.

⁴⁷ Lásd: Cromer, Martinus: De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX., Basileae, 1555.

P. 1. A Pécsi Tudományegyetem Középkori és Koraiújkorai Történeti Tanszékének történeti közleményei. Pécs, 2003. PTE. pp. 65–75.

- Ábel Jenő: Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon. Bp., 1880. Akadémia. 286 p.
- Klaniczay Tibor: A magyarországi akadémiai mozgalom előtörténete. Bp., 1993. Balassi K. 95 p. (Humanizmus és reformáció 20.)

RADLICA (JAN Z RADLICZYC), I. (NAGY) LAJOS

UDVARI ORVOSA

A neves történetíró, Długosz említi, hogy Nagy Lajos V. Károly francia királyhoz fordult és kérte, hogy küldjön neki tapasztalt orvosokat.⁴⁸ Talán így jutott el hozzánk az 1376-tól Budán királyi orvosként élt Jan Radlica (azaz Joannes Parvus, aki alacsony termete miatt nyerte el a „Mały” melléknevet), a későbbi neves krakkói püspök, egyben a krakkói egyetem orvosi karának tanára (elh.: 1392). Kevés szakirodalmi művet hagyott hátra, köztük említendő a 'Practica Brevis sanitatis conservandae' c. munkája. Radlica Montpellierben tanult orvostudományt, majd a párizsi egyetem procuratora lett, s ezután került Magyarországra, ahol orvosi tudásáért nagyra becsülték. Długosz szerint olyan jó orvos volt, hogy ránézéssel meg tudta jósolni a betegség kimenetelét.

Radlica odahaza igen magas egyházi méltóságokig jutott: egy ideig lengyel kancellár is volt, majd – Lajos határozott kérésére – 1382-ben a krakkói püspöki székbe emelték. Érdekes történetet mond el róla Długosz: halála előtt három évvel valahol vendégségben járt, ahol meg akarták mérgezni, de mint orvos tudott segíteni magán. Lábánál fogva felakasztotta magát és addig verette a hasát, amíg a mérgezett ételt mind ki nem hányta.⁴⁹

Ezzel valójában lezárult a magyar–lengyel kapcsolatuk Anjou-korszaka, amely igen sok pozitívumot tartalmazott, bár utolsó szakaszában bonyolult helyzeteket teremtett, elsősorban a trón-

⁴⁸ Az újabb irodalomból: Dąbrowski, Jan: Ostatnie lata Ludwika Wielkiego. Kraków, 1918. VII, 422 p.; új kiad.: Kraków, 2009. Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas. 359 p.

⁴⁹ Długosz visszaemlékezését idézi Kutrzeba, Stanisław: Polacy na studiach w Paryżu w wiekach średnich. Warszawa, 1900.

öröklés kérdésében. Kapcsolataink Lajos uralma alatt főleg gazdasági téren fejlődtek, mivel Lajos várospolitikája nyomán a lengyel városok számára megnyílt a magyar piac, útjuk nyílt a fekete-tengeri országokhoz, Halicson át eljuthattak a messzi Keletre. Számos vámkedvezmény és árumegállító jog növelte a lengyel polgárság jövedelmét.

RATIBORI LŐRINC (WAWRZYNIEC Z RACIBORZA),

I. (JAGELLÓ) ULÁSZLÓ UDVARI ORVOSA

Albert (uralk.: 1437–1439) halála után a magyar nemesség III. Władysławot I. Ulászló néven magyar királlyá választotta. Erzsébet királyné (Luxemburgi Zsigmond leánya, egyben I. Ulászló özvegye) férje halála után néhány nappal fiúnak adott életet, akit V. László néven koronáztak meg. I. Ulászló magyarországi uralma sikerekkel indult, hiszen 1443-ban – győztes hadjáratok után – Szegeden tíz évre békét kötött II. Murád szultánnal. Azonban – főleg Cesarini pápai követ ösztönzésére – nyugati segítség reményével kecségtetve megszegte a békét. Szanoki Gergely – a lengyel humanista politikus, I. Ulászló titkára – nem tudta az uralkodónál érvényre juttatni a józanság elvét, alulmaradt Cesarinivel szemben. I. Ulászló udvari orvosa volt *Ratibori Lőrinc* (Wawrzyniec z Raciborza), aki Krakkóban tanult 1414-től, majd bölcsészetet tanított, s a bölcsészettudományi karnak dékánja is volt (az 1421-es és az 1426-os évben).

SZANOKI (GRZEGORZ Z SANOKA), AZAZ SZÁNOKI GERGELY,
HUNYADI MÁTYÁS ÉS LÁSZLÓ HUNYADVÁRI NEVELŐJE

I. Ulászló halála után felbomlott a magyar–lengyel perszonalúnió, Lengyelországban IV. Kázmér (1447–1492) foglalta el a trónt, míg Magyarországon Hunyadi János lett az ország kormányzója, V. László kiskorúsága idejére (1440–1458). E korszak kiemelkedő humanista szervezője volt Vitéz János, s ebben az időben Hunyadi udvarában talált 1450-ig menedéket Szanoki Gergely, aki később Mátyás király nevelője volt.

A humanizmus korában a magyar–lengyel tudományos kapcsolatok kiépítése elsősorban a lengyel *Grzegorz z Sanoka*,⁵⁰ azaz Szanoki Gergely nevéhez fűződik, aki Vitéz János és köre jeles egyéniségei közé tartozott. Szanoki szintén a krakkói egyetem neveltje volt, amikor wieliczikai prépostként 1437-től Itáliában ismerkedett meg a humanizmussal, és került kapcsolatba magyarokkal. Hamarosan hazánkba jött, hiszen I. Ulászló titkáraként követte urát a magyar királyságba. Szanoki a várnai csatavesztés (1444) után sem tért vissza hazájába, hanem Hunyadi Mátyás nevelőjeként maradt nálunk.

Csakhamar kapcsolatba került Vitéz Jánossal. Szanokiról tudjuk, hogy a krakkói egyetem szellemének megfelelően az empirizmus elsőbbségét vallotta a tisztán spekulatív elmélkedéssel szemben. Kétségtelen, hogy Szanoki világnézetében már jelen voltak a humanizmus csírái, minden valószínűség szerint ezért érezhette jól magát Vitéz János körében, ahol hasonló gondolkodású férfiak gyülekeztek.

Szanoki nem csak Vitézzel épített ki jó kapcsolatot, hanem az irodalomtörténeti kutatásokból kitűnik, hogy Jan Długosz I. Ulászló lengyel király 1434-es epitaphiumát és Zsófia királyné 1461-es epitaphiumát is Szanokinak tulajdonítja.

Szanoki valószínűleg 1440-től kezdve 10 éven át élt hazánkban,⁵¹ s ezekben az években javasolta Vitéz Jánosnak, hogy hívja Váradra Stanisław Pleszewskit (Pleszowski) és Marcin z Przemysła (Marcin z Żurawicy) lengyel orvosdoktorokat, továbbá Marcin Bylica z Olkusza (Ilkus Márton) lengyel orvost és csillagászt.

Kristóf Ilona doktori disszertációjában megállapította, hogy „Szanoki Gergely életútját végigtekintve a humanista főpap tipikus alakja áll előttünk. Bár életében sokkal fontosabb szerepet töltött be az oktatás, mint a politika. (...) Személyiségének egyik fontos vonása az, hogy nem szeretett a reflektorfényben állni, főpaként

⁵⁰ Életútjáról legrészletesebben szól Nowicki, A.: *Grzegorz z Sanoka*. Warszawa, 1958. Państwowe Wydawn, Naukowe. 254 p.

⁵¹ Lásd még: Olasz József: Szanoki Gergely. = *Irodalomtörténeti Közlemények* 13 (1903) No. 2. pp. 169–187.

és nevelőként is saját sikerei helyett a lelkiismeretes szolgálatot helyezte előtérbe. Humanista tevékenységének legfontosabb eredménye az oktató, nevelőmunka mellett irodalomszervező, mecénási tevékenysége, hiszen a dunajóvi volt az első humanista udvar Lengyelországban. A lengyel humanista kultúra megteremtésében bizony Szanoki váradi benyomásainak is fontos szerep jutott. S a Vitéz körül formálódó contubernium akár Váradon, akár másutt nemcsak Szanokin keresztül, de bizonyítva fontos metszéspontja volt a formálódó korai humanista eszméknek Magyar- és Lengyelországban, s ezeknek az eszméknek nemcsak egyirányú terjedését figyelhetjük meg, hanem kölcsönös oda-vissza hatását Krakkó és Vitéz-köre között.”⁵²

A váradi kör tevékenységének helye Mátyás uralkodása alatt (1458–1490) Esztergomba helyeződött át. Ekkor a nemzetközi tudományos együttműködés szervezettebb középkori formái alakultak ki: a tervezett pozsonyi egyetemnek szüksége volt külföldi szakemberekre. Mátyás 1465-ben Vitéz Jánost, a későbbi esztergomi érseket bízta meg a szervezéssel, de a maga részéről is igyekezett előmozdítani a neves tudósok (matematikusok, csillagászok, orvosok, filozófusok stb.) meghívását. Így került hazánkba a neves csillagász, Johannes Müller (Regiomontanus), Szanoki javaslatára pedig több lengyel tudós.

PRZEMYSŁI MÁRTON (MARCIN Z ŻURAWICY, MARCIN Z PRZEMYŚLI, MARCIN KRÓL Z ŻURAWICY), HUNYADI JÁNOS
UDVARI ORVOSA

Ennek a krakkói orvosnak Magyarországra történő meghívását is Szanoki javasolta. *Marcin z Żurawicy* 1422 táján született, felsőbb tanulmányait 1438-ban kezdte el Krakkóban, majd Oleśnicki krakkói püspök támogatásával 1445-től Lipcsében, Páduában és Bolognában tanult. Páduában megismerkedett Georg Peurbach-hal, a későbbi híres bécsi csillagással, aki az 1446–1448-ban csillagá-

⁵² Kristóf Ilona: Egyházi középréteg a későközépkori Váradon (1440–1526). Debrecen, 2009. (PhD-értekezés a Debreceni Egyetem Központi Könyvtárában.)

szatot adott elő Páduában. 1448-ban csillagászatot tanított Bolognában; valószínűleg ugyanítt szerezte meg 1449-ben az orvostudori oklevelet is, amint azt főpapi pártfogója tőle kívánta. Megszegve Oleśnickinek tett azon ígérletét, hogy visszatér Lengyelországba, Hunyadi János udvarában telepedett le, majd Váradon élt Vitéz János püspök udvarában.

Kezdetben Vitéz János bonctan iránti érdeklődését igyekezett kielégíteni. Feltehetően tőle származik a magyar egyetem alapításának vázlatos terve is. Nehezen hagyta el Váradot, 1450-ben mégis kénytelen volt engedelmeskedni Oleśnicki püspök felszólításának, visszatért Krakkóba, ahol az egyetemen csillagászatot tanított és megírta a 'Geometria practica' című munkáját.⁵³

BYLICA (MARCIN BYLICA Z OLKUSZA), AZAZ ILKUS MÁRTON,
MÁTYÁS KIRÁLY UDVARI ORVOSA

Mátyás király udvarában több lengyel orvostudós is tartózkodott, köztük említendő *Stanislaw Pleszowski*. S. Kościński azt mondja, hogy Pleszowski híres és tekintélyes orvos volt, ezenkívül utolérhetetlen költő, szónok és régész is, aki az ókori történelmet kutatta.

A Magyarországon élt XV. századbéli lengyel orvosok között azonban a legnevezetesebb *Bylica*, akinek magyar kapcsolatai régebbi eredetűek voltak. Ő már Krakkóban élvezte a magyar hallgatók bizalmát, majd Bolognában baráti szálak fűzték Janus Pannoniushoz, a kor latinul verselő magyar költőjéhez. *Bylica*⁵⁴ már

⁵³ Vö: Kuksewicz, Zdzisław: Marcin Król z Żurawicy. In: Materiały i Studia Zakładu Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej, 1. 1961. pp. 118–140. Tudományos életművét legrészletesebben Grażyna Rosińska dolgozta fel különböző tanulmányaiban, ezek közül kiemeljük Żurawicy asztronómiai munkásságát bemutató dolgozatát: Krakowska szkoła astronomiczna przed Kopernikiem. Zainteresowania techniczne Marcina Króla z Żurawicy. In: Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 18 (1973) pp. 463–483.

⁵⁴ Ábel Jenő: Egyetemeink a középkorban. Kiadja a M. T. Akadémia Irodalomtört. Bizottsága. Bp., 1881. Akadémia. p. 41.; Morawski, Kazimierz: Historia uniwersytetu Jagiełłońskiego. Vol. 2. Kraków, 1900. pp. 304–310.; Barycz, Henryk: Conclusiones Universitatis Cracoviensis. Kraków, 1933. p. 80.; lásd még Domonkos, Leslie S.: The Polish Astronomer Martinus Bylica de Ilkusz in Hungary. In: The Polish Review 13. 1968: 3., pp. 71–79.

úgy érkezett – Szánoki javaslatára – hazánkba, hogy kiszemelték a pozsonyi egyetem tanárának. Annak ellenére, hogy Pozsonyban bölcséletet és asztrológiát adott elő, betöltötte az udvari orvosi tisztséget is. Mátyás igen kedvelte őt, nemcsak azért, mert hosszú életet jósolt neki a csillagok állásából, hanem mint orvosra is állandóan szüksége volt rá. Długosz említi, hogy az uralkodót 1480-ban, az ausztriai hadjárat előtt Bylica gyógyította ki komolyan tűnő betegségéből. Vele volt Bécs bevételénél, sőt az uralkodónál közvetített a bécsi egyetem érdekében, amelynek tanári karát igen jól ismerte.⁵⁵

Nálunk mint csillagász vált ismertté, orvosi gyakorlatát csak az udvarban és a király környezetében fejtette ki. Tekintélyének még az sem ártott, hogy kapcsolatba került a Mátyás-ellenes összeesküvőkkel, még udvari tisztségeit sem vesztette el. A Mátyás alapította budai egyetemen is fontos tisztségeket töltött be:⁵⁶ feltehetően Mátyás kívánságára elkészítette a magyar városok földrajzi szélességének és hosszúságának meghatározását és terveket készített hazánk feltérképezésére. Tanári tevékenysége mellett minden hadjáratra elkísérte a magyar uralkodót, ahol tábori orvosként működött. A korabeli források szerint ott volt Mátyás halálos ágyánál is. Budai plébánosként hunyt el (1493), végrendeletében értékes műszereit a krakkói egyetemre hagyta, amelyek máig láthatók ott a Collegium Maiusban.⁵⁷

⁵⁵ Lásd e korszakról: Székely György: *Topographie, Gesellschaft und Kultur der schlesischen Hauptstadt und Matthias Corvinus*. In: *Lengyelek és magyarok Európában. Nyelv, irodalom, kultúra – párhuzamok és kapcsolatok*. Tanulmányok D. Molnár István professzor tiszteletére. Debrecen, 2001. Kossuth egy. pp. 251–259.

⁵⁶ Vö.: Klaniczay Tibor: *Egyetem és politika a magyar középkorban*. In: *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk.: Székely György. Bp., 1984. Akadémiai Kiadó. pp. 35–44. (*Memoria saeculorum Hungariae* 4.)

⁵⁷ Életművét legrészletesebben Ludwik Birkenmajer dolgozta fel a Krakkóban 1892-ben megjelent munkájában.

A Collegium Maiusról lásd: Estreicher, Karol: *Collegium Maius i zbiory Muzeum Unywrsytetu Jagiellońskiego*. Kraków, 1967. Wyd. Naukowe. 153 p.

3.2. LENGYEL ORVOSOK A JAGELLÓK MÁSODIK MAGYARORSZÁGI URALMA IDEJÉN

Hunyadi Mátyást a magyar trónon II. Ulászló követte, aki fivérével, János Albert lengyel uralkodóval – a lengyel történelmi munkákban: Jan I Olbracht (Albrecht) – megállapodást kötött a két ország közötti béke reményében. Ebben az időszakban érkezett hazánkba *Michael z Lwowa* (Lwówi Mihály), aki 1486-ban iratkozott be a krakkói egyetemre, a bölcsészettudományi rangfokozatot 1489-ben és 1492-ben nyerte el, s Bolognában lett orvosdoktor.⁵⁸ II. Ulászló hívására jött Budára, ahol királyi orvos és budai plébános lett, s itt hunyt el 1496 körül.⁵⁹ Még megemlítendő Łowiczi Mátyás (Maciej z Łowicza) neve, aki 1480-ban és 1485-ben szerezte meg a bölcsészettudományi fokozatokat; utóbb orvosdoktor lett és Budán halt meg „ex colica”.

MECHOVIENSIS (MACIEJ Z MIECHOWA, MIECHOVITA)
II. ULÁSZLÓ IDEJÉBEN MŰKÖDÖTT ORVOS ÉS
TÖRTÉNETTUDÓS⁶⁰

A Jagellók második magyarországi uralma – II. (Jagelló) Ulászló (1490–1516) és II. (Jagelló) Lajos (1516–1526) – idejére elhamvadtak Mátyás egyetemalapítási kísérletei, így a magyar értelmiség még fontosabb képzőhelyévé vált Krakkó.⁶¹

A krakkói egyetem falai között kiváló humanisták működtek, köztük a már említett Mathias Mechoviensis (Maciej z Miechovita; 1457–1523) is, a Kopernikuszt megelőző időszak legnagyobb

⁵⁸ 1492-ben szerzett diplomát Bolognában.

⁵⁹ Birkenmajer, Ludwik: Marcina Króla z Przemysła. Warszawa, 1908.

⁶⁰ Lásd róla Długosz digitalizált klasszikus munkájában:
<http://archive.org/stream/joannisdugoszse02dugoog#page/n14/mode/2up>

⁶¹ Lásd részletesebben: Schultheisz Emil: A lengyel–magyar orvosi kapcsolatok a reneszánsz idején. In: Schultheisz Emil: Fejezetek az orvosi művelődés történetéből. Piliscsaba, 2006. MATI. pp. 242–245. (Magyar Tudománytörténeti Szemle könyvtára 62.)

lengyel humanistája, polihisztor orvos, csillagász, földrajztudós és krónikairó. Feltehetőleg 1486-ban vagy a következő évben szerzett Bolognában orvostudományi címet.

Életrajzát több kötetben is elemezték, ezek közül is kiemelkedik az 1960-ban Wrocławban és Varsóban közreadott monográfia: 'Maciej z Miechowa 1457–1523. Historyk, geograf, lekarz, organizator nauki'. Az általunk többször is idézett Szumowski 1946-ban jelentetett meg egy nagyobb tanulmányt Miechovita orvosi működéséről.

A róla szóló további forrásmunkák:

- Maciej z Miechowa [Mathiae de Mechovia] (ca 1457–1523): *Chronica Polonorum*. Kraków, 1986. Krajowa Agencja Wydawnicza. [24], CXIX, [3] p.
- Maciej z Miechowa: *Contra saevam pestem regimen accuratissimum*. Editio trilingua: Latina, Polona, Anglica. Tł. z oryg. Danuta Turkowska; tł. na jęz. ang. Teresa Bałuk-Ulewiczowa. Universitas Jagellonica. Institutum Historiae Medicinae. Cracoviae, 1995. KHM CM [Collegium Medicum] Uniwersytetu Jagiellońskiego. 33 p.
- Hajdukiewicz, Leszek: *Biblioteka Macieja z Miechowa*. Wrocław, 1960. Zakł. Nar. im. Ossolińskich. 453 p. (Seria Monografie z Dziejów Nauki i Techniki 16.)

Itáliában hol orvosként, hol csillagászként teremtette elő megélhetésének költségeit, majd Magyarországon át tért vissza Krakóba. Később külön is írt magyarországi útjáról: megfordult Budán, Visegrádon, megtekintette Mátyás híres könyvtárát, feljegyzéseket készített a budai gyógyvizekről, a növényzetről, a Felvidék hegyeiről és a gyakori betegségek tüneteiről, gyógymódjairól. Érdeklődésének másik területe a történelem. Rengeteg adatot gyűjtött össze a magyar történelemről is.

1490-ben már udvari orvosként emlékeznek meg róla. Az udvari élet arra ösztönözte, hogy ifjúkorától kezdve tervezett történeti munkájához gyűjtsön adatokat. Pontos feljegyzéseket készített a követjárásokról, a diplomáciai tervekről, a hadjáratok vélt okairól. E feljegyzésekből kitűnik, hogy igen nagy ismeretségre tett szert, és pontosan meg tudta állapítani az egyes személyek politikai súlyát és befolyását. E történeti feldolgozás ihletője a nagy lengyel krónikairó, Długosz volt, akit még személyesen ismert, s ott volt 1480-

ban a temetésén. Az ő munkájához akart kiegészítést írni, főleg saját koráról.⁶²

A követjárásokról írott feljegyzései mást is elárulnak: a következőkkel vagy kíséretük tagjaival folytatott hosszab beszélgetések során nem csak akkori küldetésük céljairól tudakozódott, hanem országuk történelméről, földrajzi viszonyairól, növényzetéről, állatvilágáról, népszokásairól, gyógyvizeiről is ismereteket igyekezett szerezni.

Már ekkor elkezdte írni 'Chronica Polonorum' című krónikáját, amelynek első része valójában Długosz tizenkét kötetes munkájának rövidített változatát foglalja magába, a második kötete viszont saját korát öleli fel, rendkívüli adatgazdagsággal, élvezetes földrajzi, néprajzi leírásokkal.

Feljegyzéseiből az is kitűnik, hogy elfogadta korának misztikus elképzeléseit, az üstökösökön kívül a csillaghatásokban is kereste az Európa-szerte dúló járványok okát. 1493-ban a következőket írta: „A franciabetegség az Úrnak ebben az évében a két nagysúlyú bolygó, a Saturnus és a Jupiter oppozíciójában támadt, a Dél és Nyugat közti középső részekben, ahol a Mars uralkodik.”

1501-ben fordulat következett be életében: a krakkói orvosi kar tanárát, Jan Regułt rektorra választották, de elfoglaltsága miatt előadásainak megtartására őt kérte fel, hiszen már kitűnő orvos hírében állt. Kiváló „helyettesnek” bizonyult, mert néhány hónap múlva rendes tanárnak nevezték ki, sőt, 1502-ben rektornak is megválasztották. A hajlott korú Regułl szemben előadásait elsősorban az orvosi gyakorlatra összpontosította, az elméleti felkészítés mellett főleg saját praxisának tanulságait igyekezett átadni az orvosjelölteknek.⁶³ Négy könyve közül kettő orvosi tárgyú volt, de e két munka erősen kapcsolódott egyetemi előadásaihoz.

⁶² Kovács Endre: A krakkói egyetem és a magyar művelődés. Adalékok a magyar–lengyel kapcsolatok XV–XVI. századi történetéhez. Függelék: Pannoniae luctus. Szemelvények a krakkói egyetem humanista költőinek magyar tárgyú műveiből. Bp., 1964. Akadémiai Kiadó. 227 p.

⁶³ Vö.: Academia Medica Cracoviensis. Sześćsetlecie medycyny krakowskiej. Kraków. 1964. UJ. 730 p.

Egyik orvosi munkája a pestis elleni védekezésről szól⁶⁴ (erre később még visszatérünk a járványügyi irodalommal kapcsolatban), másik orvosi tárgyú könyve – a négy részből álló 'Conseruatio sanitatis'⁶⁵ – kimondottan oktatási-tanácsadási célra készült, s elsősorban a fog- és szájbetegségek gyógyításáról szól. *(Címlapját lásd képmellékletünkben!)*

E két orvosi munka mellett Mechoviensis életművének csúcsa az északkelet-európai síkság földrajzi leírása, amely a 'Tractatus de duabus Sarmatiis Asiana et Europiana et de contentis in eis' címet viselte, s 1517-ben jelent meg Krakkóban. *(E művének címlapját lásd a képmellékletben!)* A Tractatushoz számos térképet is mellékelte, amelyek többségét maga készítette, megjegyezve, hogy „eme mesterséget” Nápolyban tanulta Polak mestertől.⁶⁶

A 'Chronica Polonorum' című történeti munkáját 1519-ben fejezte be és adta ki (1521-ben már annak cenzúrázott változata jelent meg). Krakkóban Vietor nyomtatta, akinek a műhelyében több magyar szerző munkája is kikerült a sajtó alól ebben az időszakban.⁶⁷ A mű első része az 1480-ig záródó eseményeket, a második az 1480–1505, a harmadik az 1505–1510 közötti történéseket tartalmazza. Adatainak többségét részben a követekkel való beszélgetésekből és feljegyzéseiből merítette. Könyvét elsősorban oktatási célra szánta, így egyszerűen és világosan fogalmazott, a hitelesség kedvéért mindig közölve forrását. *(Címlapját lásd képmellékletünkben!)*

E krónika mind a magyar történelem, mind a korabeli magyar–lengyel kapcsolatok értékes forrása, hiszen mint udvari ember, valóban közlőül ismerte a Jagelló-ház belső ügyeit, a Jagel-

⁶⁴ Contra sevam pestem regimen accuratissimum. Cracoviae, 1508.

⁶⁵ A mű 1522-ben jelent meg Krakkóban Vietor műhelyének jóvoltából.

⁶⁶ Vö.: Király Péter: A lengyel krónikák, évkönyvek és M. Miechów „Tractatus”-ának magyar vonatkozásai. Nyíregyházi Főiskola, 2004. 246, [3] p. (Dimensiones Culturales et Urbariales Regni Hungariae 8.)

⁶⁷ Vö.: V. Ecsedy Judit: A krakkói nyomdászat szerepe a XVI. századi magyar művelődésben. [Rola krakowskich drukarzy w XVI-wiecznej kulturze węgierskiej] = A krakkói nyomdászat szerepe a magyar művelődésben. [Rola krakowskich drukarzy w kulturze węgierskiej]. Bp., 2000. Balassi Kiadó. pp. 119–168. (lengyelül pp. 9–60.)

lók uralta cseh–magyar királysággal való kapcsolatok napi állapotát. Pontos leírást ad a Jagelló-házon belüli torzsalkodásokról, II. Ulászló és fivérei viszályairól, de a magyar eseményekkel kapcsolatban is mindig utal azok előzményeire, s a magyarországi utazásai során készített feljegyzéseire. Ezeket a leírásokat is színessé teszi földrajzi adatokkal, a magyarokkal kapcsolatos tapasztalataival. Innen tudható meg, hogy az 1490-es években több alkalommal járt követként Budán, sőt 1504-ben neki volt tulajdonítható, hogy a Jagelló-házon belül több ellentét elsimult. 1505-ben Budán kereste fel II. Ulászlót, 1506-ban ott volt II. Lajos születésénél, a királyné halálos ágyánál.

A kiegészítő részben alapos áttekintést ad azokról az országokról, ahol a Jagelló-ház akkor és régebben uralkodott, évenkénti bontásban közli az ezekben az országokban bekövetkezett legfontosabb eseményeket. A magyar vonatkozásoknál már nem csak saját feljegyzéseit használja, hanem a Thuróczi-krónikát is, amely legbecsebb könyveinek egyike volt. E krónikát gyakran szó szerint idézi, de magyar barátaival való levelezésére is sűrűn hivatkozik.

E részből kiténik, hogy Mechoviensis milyen reálisan mérte fel Magyarországra és Európára vonatkoztatva a török veszélyt, észlelve II. Ulászló alatt a magyar állam meggyengülését, bár ennek okát nem a Jagelló-házbeli uralkodó tehetetlenségében látta. Mechoviensis krónikája is gazdag az orvosi feljegyzésekben, betegség-megfigyelésekben. Különös érdeklődéssel tárgyalja az uralkodók és neves személyiségek betegségeit, haláluk körülményeit. Így elég részletesen foglalkozik Hunyadi Mátyás váratlan halálával, a mérgezés lehetőségével és a legkülönbözőbb találgatásokkal. A hallomásból szerzett adatokból agyvérzésre következtetett, bár nem tartotta kizártnak, hogy meg akarták mérgezni a királyt.

Postumus kiadásban 1561-ben jelent meg 'Historia delle due Sarmatie' című történeti munkája, mégpedig Velencében. *(A mű címlapját lásd a képmellékletben!)*

1513-ban szakított a világi élettel: felvette a papi rendet és ettől kezdve visszavonultan élt. Döntésétől nyugalmat és életművének befejezését várta. Élete utolsó évtizedét a magyar Jan Thurzó (Thurzó János) breszlai-boroszlói püspök krakkói házában töltöt-

te. Itt fejezte be krónikáját és híres Tractatusát, valamint megírta végrendeletét, amely valóságos irodalmi alkotásnak számít.

A krakkói egyetem Mechoviensist legjelentősebb rektorai sorában tartja számon. Minden vagyonát a krakkói egyetemre hagyta: a tételes felsorolás szerint viszont 400 magyar dukátot az általa alapított Szent András kolostorban működő kórházra, s a betegszobák fenntartására különített el. Teljes könyvtárát ugyancsak az egyetem könyvtárára hagyományozta. A gyűjtemény 1230 művet tartalmazott, ebből több mint 60 orvosi munka, a többi történelmi, filozófiai, teológiai, jogi, matematikai, csillagászati, földrajzi és szépirodalmi. Mechoviensis 1523-ban hunyt el Krakkóban. Síremléke ma is látható a helyi egyetemi templomban.

MÁS, XVI. SZÁZADI KRAKKÓI KAPCSOLATOK

Herczeg Árpád orvostörténész hívta fel a kutatók figyelmét arra, hogy a XVI. században telepedett le Kassán a krakkói származású Jakub Grzywna, aki 1521-től mint „physicus civitatis Caschoviensis” működött; Grzywna 1524-ben átmenetileg Krakkóban volt, valamilyen ügyben második feleségének a képviselőjeként jelent meg a városi tanács előtt; meghalt 1528 körül, 1531-ben már mint nem élő említik az iratok.⁶⁸

A sziléziai Friedebergből származó Ephorinus Anzelm (akinek családi nevét nem ismerjük) Páduában megszerezvén az orvosdoktori oklevelet, Krakkóban telepedett le, ahonnan élénk szellemi kapcsolatot tartott fenn Magyarországgal; erről tanúskodik Krakkóból írt két levele és receptje, amit 1554-ben a pestisjárvány tárgyában küldött a bártfai bírónak és a városi tanácsnak.⁶⁹

⁶⁸ Pieradzka, Krystyna: Handel Krakowa z Węgrami w XVI w. Kraków, 1935. p. 260.; Lachs, Jan: Kronika lekarzy krakowskich do końca XVI wieku stb. Kraków, 1909. p. 17. (Egyébként az utóbbi mű szerzője, Lachs volt 1950 és 1954 között a gyógyszerészettörténet első professzora a krakkói orvosi egyetem gyógyszerészeti karán.)

⁶⁹ Vas Antal: A Bártfai m. kir. áll. gimnázium XI. értesítője. Bártfai, 1907. p. 39.; Magyar-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. 3. köt. Bp., 1931. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. p. 183. 736. pont. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat könyvtára 128.)

Krakkóban tanult Stein Kristóf, latinosan Christophorus Steinnensis, a későbbi kassai orvos, aki Weszprémi szerint „kassai magyar patrícius volt, aki szülővárosában nevelkedett és ott sajátította el dús mennyiségben az iskolai tudományokat. Így szerzett tudománykincsének a gyarapítására az akkoriban igen virágzó krakkói egyetemre ment, ahová, mint valami tudományos vásárcsarnokba, versengve tódultak a mi fiataljaink. Miután itt nagyszerű bizonyítékokkal szolgált buzgó igyekezetéről, a német ifjúság iskolai közösségének az élére állították, majd pedig idő múltával el-sajátítva az orvostudomány alapjait, kora tudóstársadalmába került, és – amint kitűnik – szülővárosában folytatott orvosi gyakorlatot.”⁷⁰ Tegyük még hozzá, hogy Krakkóban Jakób Arciszewski (Jacobus de Arciszewo) és Piotr Gamrat (mindkettő főpap) voltak a pártfogói. Steinnek a borókaolajról írt műve (Oleum Juniperi qua ratione omnibus fere humani corporis aegritudinibus medeatur) Krakkóban jelent meg 1545-ben; Stein ebben közli, hogy Manardus is említi ezt az olajat;⁷¹ Weszprémi részletesen ismerteti ezt a kis művet.

A krakkói magyar bursa seniora volt 1513-ban⁷² a sziléziai Hirschbergből származó Waclaw Koler (elh. 1546), aki később egy ideig Kassán folytatott orvosi gyakorlatot; Krakkóban tanult és noha csak babérkoszorúsa volt az orvosi tudományoknak, mégis azt jegyezte fel róla egyik kortársa, hogy „medicus exercitatis-simus”; sőt Koler tanította is az orvosi tudományt a krakkói egyetemen; élénk humanista tevékenységet fejtett ki;⁷³ végrendeletéből kiderül, hogy kapcsolatban állott a menedékszírti (Lapis refugii) karthausi kolostorral.⁷⁴

⁷⁰ Vö. Weszprémi id. művének magyar fordításával. Vol. 3. Bp., 1968. p. 775.

⁷¹ Weszprémi István: Succincta... Vol. 3. p. 370.

⁷² Regestrum Bursae Hungarorum Cracoviensis. A Krakkói magyar tanulók-háza lakóinak jegyzéke (1493–1558). Az eredeti kéziratból közli és magyarázza Schrauf Károly. Bp., 1893. Akadémia. p. 44, 47. (Magyarországi tanulók külföldön III.)

⁷³ Barycz, Henryk: Historja Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kraków, 1935. p. 88, 120, 212.

⁷⁴ Ptaśnik, Jan: Bonerowie. In: Rocznik Krakowski T. 7. 1904. pp. 100–103.

3.3. EGY MAGYAR ORVOS I. ZSIGMOND LENGYEL KIRÁLY UDVARÁBAN

KASSAI JÁNOS MŰKÖDÉSE

A XVI. században a magyar–lengyel orvosi kapcsolatokat elsősorban a lengyel orvosok magyarországi gyakorlata jellemezte, bár jelentős volt Kassai János Antal (Johannes Antonius Cassoviensis) lengyel-földi gyakorlata is. Rendkívül színes ember volt, aki egyéniségével számos hívet és barátot szerzett magának, ezen keresztül hazájának. Bázelen például kezelte a hipochonder Erasmust, akinek figyelmét a magyarok felé irányította.⁷⁵ Később II. Lajos udvari orvosa lett, aki nem sokkal a mohácsi csatavesztés előtt Lengyelországban is járt. Ki is volt valójában ez a férfiú?

Valószínűleg 1499-ben született Kassán, ezért is viselte e város latinított nevét. Alsó iskoláit is itt végezte, a felsőket már Krakóban folytatta, ahol 1517-ben a bölcséleti tudományok baccalaureusa lett. Innen Páduába vezetett az útja, ahol elsősorban a medicina kötötte le érdeklődését. Veress Endre búvárlatai nyomán ismeretes, hogy 1522-ben nyerte el orvosi oklevelét.⁷⁶ Végzése után megfordult Freiburgban és Tübingenben, látogatta az ottani neves egyetemeket. Ezután kezelte Erasmus hólyagkő-rohamait, sikerrel. Feltehetően Erasmus betegségének sok pszichogén komponense volt, mert a Kassaitól kapott „leo astrologicus” birtokában a rohamok enyhültek. Bázelen Krakkóba ment, ahol feleségül vette az egyik híres aranyműves leányát. Ezután rövid ideig Budán tartózkodott – a lengyelországi Jagelló-család kérésére –, hogy a sokat betegeskedő II. Lajost kezelje. A király kezeléséről írásos emlékeink nincsenek, csupán az udvari számadások említik Kassai nevét

⁷⁵ Trencsényi-Waldapfel Imre: Erasmus és magyar barátai. Bp., 1941. Officina. 110 p., 6 t. (Officina képekönyvek 30–31.)

⁷⁶ Vö.: Veress Endre (összeáll.): Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai. Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium. 1221–1864. Bp., 1941. Magyar Tudományos Akadémia. CLX, 704 p. (Olaszországi magyar emlékek. Monumenta Hungariae Italica)

– „udvari orvosként”. Viszont tény, hogy II. Lajos felesége, Habsburg Mária Kassai közvetítésével ismerkedett meg Erasmus tanításaival, műveivel, később Henckel Jánost, Mária királyné gyóntatóját ajánlotta Erasmus figyelmébe.

A mohácsi csatavesztés évében (1526) Kassai doktor már I. Zsigmond lengyel király orvosa. Jó nevű orvos lehetett, hiszen az új magyar király, I. (Szapolyai) János az udvari orvosi tisztelet ajánlotta fel neki. Kassai viszont inkább maradt Krakkóban, semmint a kettős királyság – Szapolyai János és Habsburg Ferdinánd – kertes kimenetelű küzdelmeiben az udvari orvos tisztségében maradjon. 1527. április 1-jén a következőket írta Erasmusnak: „...Meghívtak János királyhoz orvosnak, én azonban nem merem a szabadságommal együtt biztonságomat is vásárra vinni”. Krakkóban neves személyiségeket gyógyított, s Andreas Circius, Piotr Tomicki és Krzysztof Szydlowiecki rajta keresztül kerültek kapcsolatba Erasmussal.

Kezelőorvosi minőségében a 'De tuende bona Valetudinae Carmen' című „egészségügyi felvilágosító” versét ajánlotta Tomicki kancellárnak, barátjának, akinek 1535-ben elégiával siratta elvesztését. Elég kiterjedt orvosi gyakorlata lehetett, hiszen 1536-ban Erasmusnak írott levelében „hajszás orvosi praxisáról” panaszkodott, ami miatt „az udvarnak is búcsút mondott”.

Krakkóban is megmaradt magyarnak, hazája sorsáért aggódó hazafinak. Lengyel barátainak tekintélyét felhasználva igyekezett elsimítani a két magyar király torzsalkodásait, fegyveres összecsapásait, mert tudta, hogy ezzel csak a töröknek kedveznek. Szydlowieckinek a következőket írta: „...Imádkozom érte, hogy amiben most fáradozol a legjobb király parancsából, sikerüljön... Remény van rá, hogy a mi krakkói palatinusunk elcsendesíti ezeknek a fejedelmeknek a dühét, akik most háborút készítenek elő: bízunk benne, hogy az ő közvetítésével megegyezés jön létre Ferdinánd és Magyarország királya között.” Sajnos ez a remény nem vált valóra, amiért igen rossz lelkiállapotba került.

Neves és keresett orvos volt, akit Szapolyai János az 1530-as évek végén több alkalommal ismét Budára hívott. Ő azonban ma-

radt lengyel földön, ott is halt meg, bár halálának pontos időpontja tisztázatlan. Weszprémi István 1544-re teszi, Herczeg Árpád kutatásai szerint 1549 körül hunyhatott el Krakkóban.⁷⁷

3.4. LENGYEL ORVOSOK I. ZSIGMOND LENGYEL KIRÁLY LEÁNYA, AZ ERDÉLYBEN ÉLT IZABELLA (1519–1559) KIRÁLYNŐ UDVARÁBAN ÉS TUDÓS ORVOS KORTÁRSAIK

Közép-Európa sorsdöntő kérdése a XV–XVII. században a török támadások feltartóztatása, illetve visszaverése volt. A küzdelmet eredményesen csak egy egységes és gazdaságilag jól szervezett állam vehette fel. Ezt a szerepet a XV. század második felében Hunyadi Mátyás állama töltötte be, de Mátyás halála után a Jagelló-család volt az a közép-európai hatalom, amely uralma alatt tudhatta Lengyelországot, Csehországot és Magyarországot. Azonban a XVI. század első felében a Habsburgok fokozatosan visszaszorították a Jagellókat.

A földrajzi felfedezések következtében Nyugat- és Kelet-Európa között erős gazdasági szintkülönbségek mutatkoztak, hiszen az Amerikából elszállított kincsekből a nyugati államok gazdagodtak meg. Ebből a Habsburgok is jócskán részesültek, hiszen ennek a családnak egyik ága birtokolta Spanyolországot. A Jagellók nem tudtak vetekedni a gazdagabb Habsburgokkal, és ez szolgált magyarázatul közép-európai visszavonulásukra.

Mohács után Habsburg Ferdinánd és Szapolyai János küzdött Magyarország teljes uralmáért; ebbe a Jagellók nem szólhattak bele. Ez természetesen nem jelentette azt, hogy a lengyel bel- és külpolitikai nehézségekkel küszködő Jagellók lemondtak volna közép-európai hatalmi törekvéseik esetleges valóra váltásáról. Így érthető, hogy a hatalomért torzsalkodó Ferdinánd és János közül

⁷⁷ Szállási Árpád: Kassai János Antal. = Orvosi Hetilap 114 (1973) No. 14. pp. 815–817.

éppen az utóbbi a lengyelek segítségére is számított, bár a törökök is igyekezett megegyezni. Szapolyai János 1539-ben feleségül vette Zsigmond lengyel király lányát, Izabellát: ezzel kívánta szorosabbra fűzni kapcsolatait a lengyel királyi udvarral.

Szapolyai halála (1540) és Buda török kézre kerülése (1541) megváltoztatta az ország területi és politikai helyzetét. Magyarország három részre szakadt és Erdély – Fráter György ügyes politikája nyomán – a független magyar állam folytatása lett. Buda elfoglalása után a szultán az ország keleti területeit védnöksége alá helyezte és a csecsemő János Zsigmondnak, illetve a nagykorúságáig helyette uralkodó Izabellának engedte át. A királyi udvar a sok nemzetiségű Erdélybe költözött, ahol Fráter György – bár nem mondott le az ország egyesítéséről – politikájával lerakta Erdélyben az önálló fejedelemség alapját.

Izabella erdélyi humanista udvarában – ahol az olasz divatnak és szokásoknak hódoltak – sűrűn váltogatták egymást a lengyel nemesek, zsoldosok és tudósok. Izabella alakját talán a legjobban Gárdonyi Géza rajzolta meg az 'Egri csillagok'-ban. Izabella – a gyengédség, a hiúság és a hatalomvágy keveréke – jó kapcsolatot tartott fenn lengyelországi családjával, mivel politikai háttérként kívánta felhasználni őket és így érthető, hogy ápolta a lengyel kapcsolatokat nemcsak politikai, hanem kulturális téren is.⁷⁸

Ebben az időben a krakkói egyetem jelentős szerepet játszott a lengyelországi humanizmus terjesztésében, s számos erdélyi ifjú ment tanulni oda. Magiszterei között nem egy Itáliát megjárt tudóst találunk. Ezek a tudósok sokoldalúan képzett, széles érdeklődésű, nagy tudású polihisztorok voltak, akik között nem ritka a természettudományokat művelő sem. Számos adat bizonyítja, hogy Izabella szívesen látta udvarában a lengyel tudósokat és fia nevelését és gyógykezelését is inkább idegenekre bízta, mint a magyarokra.⁷⁹

⁷⁸ Lásd még: A lengyel királyi kancellária Libri Legationum sorozatának magyar vonatkozású iratai. 2. köt. 1526–1541. Közread.: Tóth Péter. Miskolc, 2003. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. 470 p. (*Az 1. köt. sajtó alatt*)

⁷⁹ Vö.: Szádeczky Kardoss Lajos: Izabella és János Zsigmond Lengyelországban. 1552–56. Bp., 1888. Akadémia. 107 p.; Duczmal, Małgorzata: Izabela Jagiellonka – królowa Węgier. Warszawa, 2000. „Rytm”. 473 p., 18 t.

Nemcsak János Zsigmond, de maga is sokat betegeskedett, így környezetében örömmel látott vendég volt az, aki a gyógyításhoz is értett, hiszen „Izabella valami női betegségben szenvedett, s nem részesült egyöntetű, alapos kezelésben”.⁸⁰ Fián is kiütközött, hogy idős apától származott, és a gyerekekben sohasem bővelkedő családnak ő volt az utolsó sarja. Így érthető az is, hogy az akaratgyenge János Zsigmond – a történetírók feljegyzései szerint – ingadozó emberré vált, ami erősen befolyásolta Erdély későbbi történelmét.

TECTANDER (JÓZEF TECTANDER, JOSEPH TECTANDER)
(ZIMMERMANN)

Érthető, hogy Izabella mellett mindig tartózkodott orvos és ezek között több lengyelről is tudunk.⁸¹ Az 1520-as években Magyarországon működött a krakkói professzor, s egy ideig az egyetem rektora, Łukasz Noskowski (1475 körül–1532), aki nyilván a királyi udvarban is megfordult.

Noskowski egy birtokában levő almanachban⁸² bejegyezte néhány magyarországi útját széljegyzetek alakjában; e kéziratos jegyzetekből (melyekre Birkenmajer hívta fel a figyelmet) megtudtuk, hogy Noskowski Kassán Thurzó Eleket kezelte; de Krakkó városában is felkeresték őt magyarok.⁸³ Ezen almanach 416. lapján, az 1526. év augusztus 19. napja mellé (29-e helyett) jegyzetet írt a mohácsi csatáról; említi, hogy egyesek szerint ágyúgolyó ölte meg II. Lajos királyunkat, mások szerint a Duna melletti mocsárba fulladt a király.⁸⁴

⁸⁰ Magyar-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. 3. köt. Bp., 1931. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. 685. anyagrészt. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat könyvtára 128.)

⁸¹ A lengyel forrásmunkák közül a legpontosabb: Giedroyć, Franciszek: *Żródła biograficzno-bibliograficzne do dziejów medycyny w dawnej Polsce*. Warszawa, 1981. Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe. 942, XXIV p. (az 1911-es mű új kiadása).

⁸² Almanach nova plurimis annis venturis inservientia, 1506.

⁸³ Uo. p. 412, 413, 414, 415.

⁸⁴ Birkenmajer, Ludwik: *Kwartalnik historyczny*. Lwów, 1903. rocznik XVII. pp. 405–407.

A polgári családból származó Józef Tectander (1507?–1543) a krakkói egyetemen szívtá magába a humanizmus szellemét, de orvosi tanulmányait a páduai egyetemen végezte.⁸⁵ Hosszabb olaszországi tartózkodása után Svájcba távozott, és Bázelen ismerkedett meg Rotterdami Erasmus-szal. Németországon és Ausztrián keresztül tért vissza hazájába s „végül szülővárosába hazatérve, Petrus Kmita, a krakkói palatinus és várkapitány, az országos főhadparancsnok fogadta udvarába, nemsokára pedig a jó emlékű királynénak ajánlotta be. Kieszközölte azt is, hogy mivel Zápolyai János, az ókori Dácia Ripensis és Medditerranea területének fejedelme feleségül vette Izabellát, Lengyelország királyának, Zsigmondnak a lányát, Tectander kísérelje el őt Magyarországra, azzal a megbízással, hogy a királyné mellett belső titkos íródeák legyen és az udvari orvos tisztségét is töltse be”.⁸⁶ Az 1540-es évek elején élt itt, és Wernher György leányát vette feleségül. Ezt a tisztséget haláláig betöltötte, átélte Buda ostromát (1541) és úrnőjét elkísérte Erdélybe is.

Kiválóan képzett orvos volt. Mint korábban említettük, Bázelen könyvet adott ki a szifiliszről, amely az első, lengyel szerző által e témakörben írt munka.⁸⁷ Bázelen jelent meg Galenus-kötete is.⁸⁸ Aránylag fiatalon, hazánkban ragadta el a halál.

KOPERNIKUSZ (MIKOŁAJ KOPERNIK)

Tectander kortársa volt Kopernikusz is, aki 1473-ban született és ugyanabban az évben, 1543-ban hunyt el, mint Tectander. Kopernikusz 1496-tól Bolognában jogtudományi, matematikai és csillagászati tanulmányokat folytatott, emellett pedig igyekezett magas szinten elsajátítani a görög nyelvet. Utóbbi egyik oka talán az lehetett, hogy szerette van behatóan tanulmányozni a görög asztrológiai feljegyzéseket. Ezt követően 1501 és 1504 között orvosi tanulmányokat folytatott Páduában, emellett pedig megszerezte az egyházi doktrátust Ferrarában, hazájába visszatérve orvosi tevékenységéről is maradt fenn néhány adat.

⁸⁵ Wespriemi: Succincta. Magy. kiad. Vol. 3.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ Morbi Gallici curandi ratio exquisitissim. Basel, 1536.

⁸⁸ Claudii Galeni medicorum post Hippocratem principis Opera. Basel, 1536.

Ismeretes, hogy nagybátyját, a warmiai (ermlandi) püspököt gyógykezelte, s más egyházi személyiségeket is. Fennmaradt orvosi rendelvénye 23 összetevőt tartalmaz, valamennyit por alakjában, maga a recept a fertőző betegségek elleni szerül szolgált. Nem tudjuk, hogy ezt a vényt valamelyik betegének írta-e fel, vagy csak saját magának jegyezte fel. Az orvostörténészek véleménye szerint egy-egy ilyen szer előállítására elég költséges volt, tehát csak a vagyonosabbak engedhették meg maguknak. Maga Paracelsus egyébként felszólalt a hosszú és drága középkori rendelvények ellen.

Kopernikusz orvosi végzettségére utal, hogy legismertebb képi ábrázolásain többnyire az orvosok virágával, gyöngyvirággal a kezében ábrázolták. *(Mindkét témához kapcsolódóan lásd kötetünk képmellékletében!)*

Tudjuk, hogy Kopernikusznak nem voltak magyarországi orvosi kapcsolatai, egész tudományos rendszere azonban komolyan hatott a magyarországi tudományosságra. Több hazai követője is volt, s elsősorban a tanítványai által összeállított kalendáriumok voltak azok, amelyek alapján készültek a hasonló jellegű magyarországi munkák. Kopernikusz műveinek magyarországi útját nyomon kíséri Farkas Gábor Farkas kitűnő kötete, amelyből kitűnik, hogy több hazai magánkönyvtár és egyházi gyűjtemény is értékes darabjai között tarthatta számon Kopernikusz 1543-as munkáját.⁸⁹

SZYMON Z SZAMOTUŁ

Tectander halála után az udvari orvosi tisztséget – rövid ideig – az ugyancsak lengyel származású Szymon z Szamotuł töltötte be. Ő szintén a krakkói egyetem tanára volt és magyarországi tartózkodásáról a Jagelló Egyetem tanári törzskönyvének bejegyzése alapján tudunk. Itt Szamotuł neve mellett ez áll: „Isabellae reginae Hung. physicus”. Rövid ideig tartózkodott Izabella körében udvari orvosként, feltételezhetően az itt folyó viták és politikai intrikák miatt távozott.

⁸⁹ Lásd bővebben: Farkas Gábor Farkas: Régi könyvek, új csillagok. Bp., 2011. Balassi K. 282 p. (Humanizmus és reformáció 32.)

STRUTHIUS (JÓZEF STRUŚ)

Tectandert és Szamotult *Struthius (Józef Struś)* követte az udvari orvosi tisztségben.⁹⁰ A poznańi Struthius – Tectanderhez hasonlóan – szintén a krakkói és a páduai egyetem neveltje volt, bár Páduában először a görög nyelvvel és irodalommal foglalkozott és csak később folytatott orvosi tanulmányokat. Miután megszerezte orvosi diplomáját, rövid ideig Velencében tanított és Zsigmond Ágost lengyel király hívására tért vissza hazájába. A jó orvos hírében álló Struthiust a király maga mellé vette udvari orvosnak és később ő kezelte Zsigmond Ágost nővérét, Izabellát is. „De amikor Izabella, I. János magyar király felesége, Lengyelországba ment hazája meglátogatására és egy ideig ott tartózkodott, nővére egészségének gondozását Struthius főorvosra bízta a király, aki azután el is kísérté Magyarországra az övéihez hazatérő királynét. Olyan ügyesen és okosan végezte rábízott feladatát több éven át, hogy szokásai és kedvessége miatt is csodálatosan megszerette őt a királyné és a serdülő megválasztott kis király, II. János” – írja róla Weszprémi.

Struthius magyarországi tartózkodásának helye és ideje tekintetében ellentmondás tapasztalható. Amint az előbbi idézetből kitűnik, Weszprémi azt állítja, hogy Struthiust Zsigmond Ágost hívta vissza Lengyelországba és bízta meg Izabella gyógyításával.

Struthius Izabella melletti orvosi megbízatása viszont csak 1552 után következhetett be, így semmi esetre sem követhette Izabellát Budára – mint többen is feltételezik –, sőt 1556-ban sem ő ment vele Gyulafehérvárra udvari orvosként, hanem Novicampianus, aki 1553-tól volt János Zsigmond nevelője és Izabella orvosa. Izabella 1552–1556 között Varsóban tartózkodott, ahol udvarában

⁹⁰ Lásd róla: Weszprémi: Succincta. Magy. kiad. Vol. 3., továbbá a következő két lengyel munkában:

- Bugiel, Włodzimierz: Un célèbre médecin polonais au XVI siècle Joseph Struthius (1510–1568). Contribution à l’histoire de la médecine à l’époque de la Renaissance. Paris, 1901. G. Steinheil. 93 p.
- Bugiel, Włodzimierz: Nasz najznakomitszy lekarz. Odrodzenia Józef Struś (1510–1568). Jego żywot i pisma. Poznań, 1908. Druk. „Dziennika Poznanskiego”. 35 p., 1 t.

még ekkor sem szűntek meg a szenvedélyes politikai viták és intrikák. Valószínű, hogy akkor vált meg Struthius Izabellától.

A korabeli feljegyzések szerint Struthius orvosi szaktudása hazája határain kívül is ismeretes volt. Így érthető, hogy II. Szulejmán szultánhoz is elhívták. Azt már magától Struthiustól tudjuk, hogy sikeresen gyógyította meg a beteg török uralkodót és a jó ajánlatok ellenére sem maradt Törökországban, hanem visszatért Lengyelországba. Útja alatt Budán, a királynő udvarában, egy rendellenes érverésű olasz katonát kezelte – írja az 1555-ben kiadott könyvében.⁹¹

Orvosi műveinek egy részét magyarországi tartózkodása előtt írta, néhányat pedig idősebb korában. 1536 és 1540 között jelentek meg Galenus-fordításai és kommentárjai. Aristoteles „Divinatione per somnum” c. munkája az ő bevezetőjével és kommentárjával jelent meg Krakkóban 1529-ben. (*Címlapját lásd képmellékletünkben!*) Több filozófiai írása is ismertes Rotterdami Erasmusról, Juvenalisról, Lucianusról és másokról.

Struś egyik legfontosabb orvosi művének („*Artis Sphygmicae*”) első kiadása 1555-ben jelent meg Bázelen, s ebben a szerző húsz éves kutatásának eredményeit összegzi a pulzusról, s a kötetben öt alapvető érfajtát különböztet meg. Az orvostörténészek véleménye szerint ez a munka komoly alapot adott Harvey-nek az 1628-ban a vérkeringésről megjelent munkája megírásához. (*Címlapját lásd képmellékletünkben!*)

NOVICAMPIANUS (WOJCIECH NOWOPOLSKI, NOWOPOLCZYK),
ZÁPOLYAI JÁNOS NEVELŐJE

Albertus Novicampianus (Wojciech Nowopolski) a lengyel humanizmus Európa-szerte ismert kiválósága, sokoldalú polihisztor volt. Nevét az orvostörténelem elsősorban a 'Fabricatio hominis' című, Vesalius szellemében fogant munkája miatt örökítette meg, bár

⁹¹ Strvthius, Iosephus: *Sphygmicae artis lam Mille Dvcentos annos perditae & desideratae Libri V.* [Basileae, cca 1555. Oporinus]. 7, 366, 8 p.

Ars sphygmica seu pulsuum doctrina supra M. CC. annos perdita et desiderata... Libris V. conscripta Basileae, 1602. Ludovicus König, 20, 23, 5, 460, 20 p. Budán nyilván 1552 után tartózkodott.

nem elsősorban az orvostudomány művelésének szentelte életét.⁹² A magyar orvostörténelem számára azonban azért lényeges személyiség, mivel élt hazánkban és krakkói anatómiai előadásait számos magyar is hallgatta.⁹³

1548-tól kezdve adott elő anatómiát az egyetemen, a kortársak kiváló természettudósként és filozófusként jellemezték. Feltehetően Weszprémi is lengyel források alapján jellemezte Novicampianust könyvében, s azt írja róla, hogy tökéletes teológus és filozófus, s bár foglalkozásra nézve legkevésbé sem orvos, mégis természetismerő és gyógyításban kitűnően képzett ember volt.

A kortársi jellemzés elsősorban a filozófust emelte ki Novicampianus tevékenységében, amit 1543-tól megjelenő munkáinak sora bizonyított. Az 1543-ban és 1548-ban kiadott művei elsősorban Aristoteles védelmében íródtak, de számos kiváló logikai tárgyú munkát is közreadott. E munkáival ma már csak a kor filozofiatörténései vagy a krakkói egyetem múltjával foglalkozó kutatók találkozhatnak, különös érdekeséget nem szolgáltatnak az utókornak. *(Az 1548-as művének címlapját lásd a képmellékletben!)*

Viszont az 1551-ben kiadott 'Fabricatio hominis' munkásságának csúcsát jelenti, amely anatómiai, embriológiai és természetfilozófiai munka volt, egyben az első lengyel anatómiai tankönyv. *(Címlapját lásd képmellékletünkben!)* Művét a következő krakkói orvosoknak ajánlotta: Piotr z Poznania, Bartłomiej Sabinka és Marcin Borucki.

Orvosi tanulmányai és későbbi bűvárkodásai alatt bukkant Ve-

⁹² Novicampianus: Fabricatio Hominis a Cicerone Lib. II. Cracoviae, 1551. Lazarus. A műről lásd: Wojciech Nowopolski, autor "Fabricatio hominis" (1551), pierwszego podręcznika anatomii w Polsce. Przeł. [z łac.] i wstępem opatrzył Stanisław Szpilczyński. Wrocław, 1977. Zakład Narodowy im. Ossolińskich. 131 p.

Lásd még: Tyrawa, Jan: Nauka Wojciecha Nowopolczyka (1508–1559) o Eucharystii. Wrocław, 1987. [2], XXI, 509 p.; Gašiorowski, Ludwik: Zbiór wiadomości do historyi sztuki lekarskiej w Polsce. T. 1–4. Poznań, 1839–55.

⁹³ Koźmiński, Stanisław: Słownik lekarzów polskich obejmujący oprócz krótkich życiorysów lekarzy Polaków oraz cudzoziemców w Polsce osiadłych, dokładną bibliografią lekarską polską od czasów najdawniejszych aż do chwili obecnej. Warszawa. 1888. XVII, 665 p., 1 t.

salius munkájára és ennek hiányát érezte a krakkói egyetem oktatásában. Elsősorban tankönyvet, oktatási segédletet kívánt írni, rámutatni az ó- és középkori szerzők tévedéseire. Munkáját 1549–1550 telén írta, miközben állandóan kikérte az egyetem neves orvostanárainak véleményét, ellentétes véleményüket közli is könyvében. Munkája az emberi szervezet teljes felépítésének, működésének korabeli tökéletes leírása, miközben az ókori és középkori szakirodalomban való jártasságról tesz tanúbizonyságot. Vesalius nyomdokain haladva rámutat a tévedésekre, helyreigazítja elődeit és kortársait. Utolsó fejezetében az embert, mint a természet és az élővilág részét ábrázolja. Munkája nyomán indult meg Krakkóban az anatómia új szemléletű oktatása. Őt ismeri el a lengyel orvostörténelem Vesalius első lengyel követőjének.

A munkájában többször említett Sabinski orvostanár és királyi orvoson keresztül került kapcsolatba Zsigmond Ágost lengyel király udvarával, ahol ebben az időben – az erdélyi rendek által lemondásra kényszerített – Izabella és János Zsigmond élt. A lengyel uralkodó elégedetlen volt unokaöccse nevelésével, így a kiváló pedagógus hírében állt Novicampianust bízta meg a nevelői feladatok ellátásával, aki Krakkóban és Varsóban nevelő, egyben a sokat betegeskedő Izabella udvari orvosa lett. Feltehetően ez olyan feladatokat rótt rá, hogy ebben az időben nem írhatott könyvet, s neve nem szerepelt az egyetem tanárai között sem.

1556-ban követte az Erdélybe visszahívott Izabellát és János Zsigmondot, és közel egy évig Kolozsváron tartózkodott. A gyenge testalkatú és sokat betegeskedő Novicampianus nem bírta a hűvös és csapadékos erdélyi éghajlatot, és 1557. augusztus 20-án kötelmei alól való felmentését kérte. Hamarosan elhagyta Erdélyt és elfoglalta tanári székét a krakkói egyetemen. Erdélyi tevékenységének és tartózkodásának irodalmi vonatkozásai is vannak: 1557-ben Kolozsvárott két munkát jelentetett meg, Kálvin követőinek bírálataként.

Visszatérése után állapota romlott, feltehetően tüdőbajban halt meg 1559. január 8-án.⁹⁴

⁹⁴ A témakörre vonatkozóan lásd még saját kutatásunkat: Kapronczay Károly: Albertus Novicampianus. = Orvosi Hetilap 119 (1978) No. 8. pp. 481–482.

EVANGELISTA JÁNOS (JAN EWANGELISTA Z LEŃCZ)

Novicampianust kettős tisztségében *Evangelista János* Bolognában végzett – valószínűleg magyar származású – lengyel orvos követte, aki orvosi tevékenységét csakhamar egész Erdélyre kiterjesztette, sőt több alkalommal kezelte Petraskót, a havasalföldi román fejedelmet is. Elsősorban Izabella királynő orvosaként volt ismert, s néhány nappal Izabella halála előtt tért vissza Krakkóba.

Weszprémi azt írta róla, hogy I. (Szapolyai) János magyar király feleségénél, Izabellánál betöltött orvosszerepéről kétségtelenül meggyőzte a részére kiállított s fennmaradt igazolványa, amelyet az uralkodó mint *physicusa* részére állított ki. Az igazolás szövege magyar fordításban így hangzik: „Izabella, Magyar-, Dalmát-, Horvátország, stb. Isten kegyelméből való királynője, üdvözli ... egyébként is ... bármily rendű-rangú ... valamennyi emberét Magyar- és Erdélyországban belül és kívül ... Minthogy ez a kitűnő Evangelista János orvosdoktor Lengyelországba utazik, jóakarattal arra intem Szívességteket, alattvalóimnak pedig szigorúan meghagyom, hogy amikor Evangelista János a ti területekre és hivatalotokba megy, mindenütt kedvesen, békén és minden akadékoskodás nélkül szíveskedjete elengedni és elengedtetni, sőt ha szükség lesz rá, lovakkal és egyéb szükségessel is ellátni, amit alattvalóimnak is szoros kötelességükké tesztek”⁹⁵

Az említett lengyel orvosok elsősorban a királyi udvarokban tevékenykedtek, koruk kiemelkedő tudású és híru gyógyítói közé tartoztak. Viszont csak szórvány adatokkal rendelkezünk azokról, akik katonai sebészként, vagy vándorgyógyítókként fordultak meg hazánk területén. Zsoldfizetési íveken szerepel – a lengyel katonák között – néhány nem pontosan azonosítható lengyel sebész neve is, akik katonai szolgálatuk mellett esetenként katonákat kezeltek előbb Szapolyai János környezetében, később pedig az erdélyi hadseregben.

⁹⁵ Weszprémi: *Succincta*. Magy. kiad. Vol. 3. p. 217. Az újabb életrajzok közül lásd a *Polski słownik biograficzny* VI. kötetében 1948-ban O. H. Wyczawski által írt összefoglalót.

3.5. LENGYELORSZÁGBAN TANULT KÉT NEVESSÉ LETT MAGYAR DIÁK A XVI. SZÁZADBÓL⁹⁶

KRAKKÓ DIÁKJA, PAUSCHNER SEBESTYÉN, AKI A MAGYAROK
KÖZÜL ELSŐKÉNT ÍRT KÖNYVET A PESTISRŐL

Divéky Adorján joggal következtetett arra, hogy Pauschner Krakóban az egyetemet látogatta. Minden valószínűség szerint ő volt az, akit 1509-ben a krakkói egyetem anyakönyvébe így jegyezték be: „Sebastianus Fabiani de Levczovia”.⁹⁷ Az atyai néven kívül a bejegyzés időpontja is pontosnak mutatkozik, hiszen orvosi tárgyú munkája megjelentetésekor Pauschner nyilván tanulmányai végén állhatott. Ennek alapján születési évét 1490–1495 tájára helyezhetjük.

1530-ban – az ottani nagy pestis idején – megjelent orvosi könyvében⁹⁸ Sebastian Pauschner „der Sieben freyen Kunste und Artzney Doctor” címet viseli. Feltételezhetjük, hogy a „hét szabad művészet” elsajátítására ment Lőcséről az onnan nem messze fekvő Krakóba. 1513-ban számtankönyvecskéje megjelenésekor is ott tartózkodott. (*Könyvének címlapját lásd a képmellékletben!*) Az orvostudományokat azonban feltehetően valamelyik olaszországi egyetemen tanulhatta. Pestiskönyvében elsősorban a járvány elleni védekezéssel kapcsolatos főbb tennivalókat fogalmazza meg.

Pauschnerről a következő konkrét hírünk már Nagyszébenből van, ahol őt az ottani hivatalos városi feljegyzések szerint 1528-ban – élete végéig szóló megbízással – mint „physicus”-t alkal-

⁹⁶ Lásd a korszakról bővebben: Fügedi, Erik – Székely, György (szerk.): *La renaissance et la réformation en Pologne et en Hongrie*. Bp., 1963. Akadémiai Kiadó. 561 p. (*Studia historica Academiae Scientiarum Hungaricae* 53.)

⁹⁷ Divéky Adorján: *Szepességi tanulók a krakkói egyetemen (1400–1550)*. = *Közlemények Szepes vármegye múltjából* 1 (1909) p. 96.

⁹⁸ RMNY I. 10. – Pauschner, Sebastian: *Eine kleine Vnterrichtung, wie man sich halten soll, in der Zeit der ungütigen Pestillantz; doctoris Sebastiani Pawschnerij*. Hermannstadt, 1530.

mazta a város.⁹⁹ Pauschner nagyszebeni alkalmaztatása feltehetően azokra az élénk és régi kapcsolatokra vezethetők vissza, amelyek a székesi városokat éppen Nagyszebennel kötötték össze.

A Magyarország gyógyvizeiről szóló első munka szerzője, Wernher György, Krakkó neveltje.

A magyar orvosok és természettudósok mindig sokat foglalkoztak fürdőtannal és a gyógyforrásokkal. E téren nagyon becses munkát írt Wernher György (meghalt 1567-ben), aki Lengyelországban tanult, de nem az orvosi karon. Az egyetemre az 1514/15-ös tanév őszi félévében iratkozott be. 1519-ben a szabad művészetek babérkoszorúsa lett, aztán Kassán és Eperjesen működött mint tanító, végül várkapitány lett: Sáros vármegye és Eperjes várkapitánya. Költeményeket is írt latin nyelven. Leányát, Sabinát Tectander (Zimmermann) József krakkói orvos vette feleségül, erről korábban már szóltunk.

Wernher műve, amely az első magyar szerző által írt balneológiai munka, a következő címet viseli: 'Hypomnemation de admirandis Hungariae aquis'. Kötete első kiadásban Bázelen jelent meg 1549-ben, ezt követően Bécsben adták ki 1551-ben, és még számos kiadásáról tudunk. Wernher ebben ismerteti a magyarországi gyógyforrásokat, nevezetesen: a budai, pöstyéni, trencsén-teplici, bajmóci, stubnyai, vihnyei, esztergomi, selmecbányai, a zólyomi, lévai, ruzsbachi, nagyváradi, mislyei stb. forrásvizeket, ezenkívül még más fürdőtani munkákat is adott ki.

Pauschner és Wernher, a két Krakkóban tanult diák irodalmi munkássága a régi magyarországi nyomtatványok, illetve a hungaricák értékes darabjai. Pauschner munkája 1530-ban jelent meg Nagyszebenben, így az egyik legkorábbi Erdélyben nyomtatott könyv, míg Wernher műve, amely először 1549-ben jelent meg, korai hugaricáink egyike. Utóbbi érdeme, hogy jó néhány kiadást

⁹⁹ Lásd: Révész Béla tanulmányát (Archiv für Geschichte der Medizin, 1911. p. 283.), valamint Borsa Gedeon: Sebastian Pauschner, az első Magyarországon megjelent orvosi munka szerzője és nyomtatásban kiadott munkái. = Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei – Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica. Vol. 27. (1963) pp. 257–271.

ért meg, s „reklámozta” Magyarország és Erdély gyógyvizeit, forrásait, fürdőhelyeit.

Waczulik Margit írja: „a Thurzók pártfogoltja volt a sziléziai polgári származású Georg Wernher, aki szintén Krakkóban tanult, és a szepesi kamara igazgatója, majd később királyi tanácsos lett. Érdekes és alapos munkáját a magyarországi forrásvizekről (*De admirandis Hungariae aquis*) Siegmund Herberstein báró császári diplomata felkérésére írta, aki maga is foglalkozott a diplomáciai útjain felkeresett, kevésbé ismert vidékek leírásával, s akinek híres könyve a *'De rerum Moscovitarum'*, azaz az orosz föld és múltjának, viszonyainak ismertetése. Wernher kötete 1549-ben jelent meg Bázelen, majd 1551-ben Bécsben, 1557-ben pedig Herberstein művével együtt Antwerpenben. Wernher ebben – még Jordán előtt – bizonyára saját benyomásai alapján leír több magyarországi gyógyforrást, így a budaiakat is, és a vasat „rézzé változtató” szomolnokit. Munkájának értéke éppen az, hogy személyes tapasztalatokon alapul, valamint az, hogy elsőként foglalkozik ezzel a kérdéssel.¹⁰⁰

- RMK III. 381. – Wernher (Georgius): *De Admirandis Hungariae Aquis Hypomnemation. Ad generosum et vere magnificum D. Sigismundum in Herberstein, Neiperg et Guttenhag, inclyti Roman. Hung. et Boëm. etc. regis, D. Ferdinandi consiliarum et fisci in Austria præfectum. Basileae, 1549.*
- RMK III. 395. – Werner (Georgius): *De Admirandis Hvangariae Aqvis Hypomnemation. Ad Generosvm Et Vere Magnificvm D. Sigismundum in Herberstein, Neiperg, & Guttenhag Baronem, inclyti Roman. Hung. & Boëm. &c. Regis, D. Ferdinandi Consiliarium, & Fisci in Austria Præfectum. Georgio Wernhero Avtore. Viennae Austriae excudebat Egidius Aquila, Anno Domini M.D.LI. mense Septembri.*

¹⁰⁰ Wernher művének teljes fordítását és a bevezetést lásd Erdősi Laurától: *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei – Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica. Vol. 29. (1963) pp. 103–168.*

4. BÁTHORY ISTVÁN KORA

4.1. BÁTHORY ISKOLAALAPÍTÁSI TÖREKVÉSEI

A XVI. század végi európai történelem kiemelkedő személyisége volt Báthory István lengyel király, akinek erdélyi uralma alatt megteremtődtek azok a belső alapok, amelyek hatására Erdély a magyar függetlenség továbbvivőjévé vált.

Lengyel források:

- Albertrandy, Jan Chrzyciel: Panowanie Henryka Walezyusza i Stefana Batorego, królów polskich. Tom. 1. Wyięte z rękopismów Albertrandego przez Żegotę Onacewicza. Warszawa, 1823. [s.n.] [2], VII, [1], 319, [2] p., [1] t.
- Albertrandy, Jan Chrzyciel: Panowanie Stefana Batorego, króla polskiego. Tom. 2. Wyięte z rękopismów Albertrandego przez Żegotę Onacewicza. Warszawa, 1823. [s.n.] [2], 272, XLVII, [17] p., [1] t.
- Albertrandy, Jan Chrzyciel: Panowanie Henryka Walezyusza i Stefana Batorego królów polskich. Z rękopismów Albertrandego. Podług wydania Ż. Onacewicza z dołączeniem pamiętników historyi Stefana Batorego dotyczących. Kraków, 1849. Nakł. i drukiem Józefa Czecha. [8], 428, [8] p.
- Albertrandy, Jan Chrzyciel: Panowanie Henryka Walezyusza i Stefana Batorego królów polskich. Z rękopismów Albertrandego. Podług wydania Ż. Onacewicza z dołączeniem pamiętników historyi Stefana Batorego dotyczących, i listu Jerzego Chiakora opisującego ostatnie chwile tego monarchy. Kraków, 1860. Nakł. Józefa Czecha. [8], 461, [11] p.
- Albertrandy, Jan Chrzyciel: Panowanie Henryka Walezyusza i Stefana Batorego królów polskich. Z rękopismów Albertrandego. Z dołączeniem pamiętników odnoszących się do Stefana Batorego a zebranych przez Edwarda Raczyńskiego. Kraków, 1861. Nakł. i czcionkami „Czasu”.

- 513, [2] p. (Biblioteka Polska – Kazimierz Józef Turowski ser. 6, z. 55–61)
- Akta historyczne do panowania Stefana Batorego króla polskiego od 3 marca 1578 do 18 kwietnia 1579 r. (*Acta historica res gestas Stephani Bathorei regis poloniae illustrantia a 3 martii 1578 ad 18 aprilis 1579.*) Z dawnego rękopismu wyd. J. [i. e.] Janicki. Warszawa, 1881. Świdzińscy. [14], 401 p.
 - Kraushar, Alexander: Czary na dworze Batorego. Kartka z dziejów mistycyzmu w XVI. wieku, jako przyczynek do charakterystyki króla Stefana. Kraków, 1888. G. Gebethner. 293 p.
 - <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/docmetadata?id=83174&from=publication>
 - Knot, Antoni: Dwór lekarski Stefana Batorego. Poznań, 1928. A. Wrzosek. 57 p.
 - Walter, Franciszek: Choroby i zgon króla Stefana Batorego w świetle narady lekarskiej. Lwów, 1934. [s. n.] 28 p.
 - Batory Étienne roi de Pologne, prince de Transylvanie. Cracovie, 1935. Acad. des Sciences Hongroise – Acad. Polonaise des Sciences et Lettres. (Publié par Émeric Lukinich et Jean Dąbrowski.) IV, 4, 592 p.
 - Mienicki, Ryszard: Księga batoriańska. Zbiór dokumentów ku uczczeniu 350-letniej rocznicy zgonu króla Stefana Batorego, wydany na 20-lecie wskrzeszenia Wszechnicy Wileńskiej. Wilno, 1939. Uniwersytet Stefana Batorego. IX, 53 p., 13 t.
 - Dopierala, Kazimierz: Stosunki dyplomatyczne Polski z Turcją za Stefana Batorego. Warszawa, 1986. Państw. Wyd. Nauk. 177 p., 8 t.
 - Olejnik, Karol: Stefan Batory, 1533–1586. Warszawa, 1988. Wydaw. Min. Obrony Narodowej. 317 p., 25 t.
 - Besala, Jerzy: Stefan Batory. Warszawa, 1992. Państw. Instytut Wydawniczy. 550 p., 8 t. (Seria Biografie Sławnych Ludzi)
 - Kieniewicz, Leszek: Senat za Stefana Batorego. [Kancelaria Sejmu]. Warszawa, 2000. Wydaw. Sejmowe. 327, [1] p.
 - Stefan Batory. Król Rzeczypospolitej i książę Siedmiogrodu. = Báthory István, lengyel király és erdélyi fejedelem. Red. nauk. Adrienne Körmeny, Radosław Lolo. Pułtusk, 2008. Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztor. 193, [1] p.
 - Besala, Jerzy: Stefan Batory. Poznań, 2010. Zysk i S-ka Wydawnictwo. 466 p., [8] t.
 - Wrede, Marek: Itinerarium króla Stefana Batorego 1576–1586. Warszawa, 2010. Wydawnictwo DiG. 155, [1] p.

Magyar források:

- Szádeczky Lajos: Báthory István [erdélyi fejedelem] lengyel királylává választása, 1574–1576. Bp., 1887. Akadémia. VI, 454, XLI p.
- Monumenta Hungarorum in Polonia. 1575–1668. Rationes curiae Stephani Báthory regis Poloniae historiam Hungariae et Transylvaniae illustrantes. 1576–1586. Sumptibus Vilhelmi Fraknoi. = Báthory István lengyel király udvari számadáskönyveinek magyar- és erdélyországi adalékai. Közread.: Veress Endre. Bp., 1918. Stephaneum Ny., XII, 311 p., 1 t. (Fontes rerum Hungaricarum 3.)
- Veress Endre: Báthory István király. Terror hostium. Bp., 1937. A Magyar Mickiewicz Társ. 378, p., 12 t.
- Csorba Tibor: A humanista Báthory István. Bp., 1944. Palladis.
- Báthory István király levélváltása az erdélyi kormánnyal, 1581–1585. Közread.: Veress Endre. Bp., 1948. Akadémia. XL, 317 p., 1 t (Magyar történelmi emlékek 1. oszt. Okmánytárak 42.)
- Magyar reneszánsz udvari kultúra. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes. Bp., 1987. Gondolat. 413 p., [32] t.
- Hopp Lajos: A magyar–lengyel műltszemlélet előzményei. Politikai és kulturális hagyományok Báthory Istvánig. Bp., 1992. Tankönyvkiadó. 230 p.
- Báthory István emlékezete. Szerk.: Nagy László, ford.: Bónis György. Bp., 1994. Zrínyi. 339, [3] p.
- Die ungarische Universitätsbildung und Europa. Szerk.: Font Márta, Szögi László. Pécs, 2001. Pécsi Tudományegyetem. 235 p.
- Erdély és a Szentszék a Báthory korszakban. Kiadatlan iratok, 1574–1599. Szeged, 2004. Szegedi Tudományegyetem. XLVI, 229 p. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez)
- Bethlen Farkas: Erdély története III. Báthory István trónra lépésétől Báthory Zsigmond uralkodásáig (1571–1594). VI–VII. könyv. Ford.: Bodor András. Jegyz.: Kruppa Tamás. Bp., 2004. Enciklopédia Kiadó. 382 p., XIV t.
- Báthoriak kora. A Báthoriak és Európa. Tanulmánykötet. Főszerk.: Dám László, szerk.: Ulrich Attila. Nyírbátor, 2008. Jóna András Múzeum. 283 p. (A Báthori István Múzeum füzetek)
- A témakörre vonatkozó saját kutatásunk: Kapronczay Károly: Báthori István iskolaalapítási törekvései. = Magyar Pedagógia 85 (1975) pp. 253–261.

Jelentőségét növeli, hogy maga a katolikus hit követője volt, de nem sértette meg Erdély kialakult vallási türelmét, nem kívánt változtatni rajta, jóllehet a jezsuiták betelepítésével utat nyitott Er-

délyben is az ellenreformációnak. Erdély kormányzatának éléről emelkedett 1576-ban a lengyel királyi trónra, megválasztásában döntő szerepet játszott az a tény, hogy a korabeli Európában Erdélyben és Lengyelországban volt teljes vallásszabadság. A lengyel protestánsok éppen tőle várták kivívott jogaik védelmét a fokozódó ellenreformációval szemben.

Báthory lengyel királyként is követte és betartotta a vallási türelmet biztosító törvényeket, bár a pápai udvar megnyerésének érdekében nagyobb teret biztosított Lengyelországban is a jezsuitáknak. Itt is a vallási türelem vezérelte minden intézkedését, környezetében megtalálhatók voltak a lengyel és magyar protestáns humanisták, az egyházat kritizáló tudósok és a kor jelentős jezsuita írói, tanárai és diplomatái. Lengyelországban is a jezsuitákra bízta a közművelődés terjesztését, számos jezsuita kollégium működését biztosította. Mélységesen elítélte az ellenreformáció által szított zavargásokat, diáklázadásokat, az imaházak és temetők feldúlását, nyomdák felgyújtását és halállal sújtotta a vallásszabadság ellen vétőket.¹⁰¹ Erélyes fellépésének köszönhető, hogy haláláig nem került sor Lengyelországban jelentős vallási zavargásra, bár nem tudta véghez vinni, hogy a vallási türelmet kimondó, általa megerősített törvényt a lengyel országgyűlés elfogadja. A protestáns szervezkedéseket is csak addig korlátozta, amíg azok a vallás látszatával nem kívánták magukat kivonni a törvények alól. Hasonlóan fellépett feleségének (Jagelló Annának) túlzott, jezsuitákat támogató törekvéseivel szemben is.

Uralkodása alatt ritkán hallgattak a fegyverek, de a súlyos harcok alatt is gondját viselte a kultúrának, az iskolák fejlesztésének. Báthory maga is humanista volt, szoros szálak fűzték az itáliai humanizmushoz, de az olasz ösztönzés mellett az erdélyi hagyományok is hatottak rá. Bár nem volt egyik olasz egyetemnek sem a hallgatója, élete végéig nagy rokonszenvet érzett az Itáliában – főleg Padovában – végzett humanisták iránt.¹⁰² Pártolta az írókat,

¹⁰¹ Samsonowicz, Henryk: *Historia Polski do roku 1795*. Warszawa, 1973. Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych. p. 451.; Bogucka, H.: *Dzieje Polski*. Varsó, 1965. p. 231.

nagy összegeket költött könyvekre, megbízást adott a vatikáni levéltárban őrzött magyar és lengyel oklevelek másolására. A szellemi élet pártolásában is a vallási türelem vezérelte. Maga kiváló latinsággal rendelkezett, sok esetben saját kezűleg fogalmazta és írta leveleit, sőt megírta életét és küzdelmeit, amelynek stílusáról, forrásértékéről és közvetlenségéről az utókor csak elismeréssel beszélhet.

4.2. LENGYELORSZÁGI EGYETEMSZERVEZŐI TEVÉKENYSÉGE (KRAKKÓ, VILNÓ)¹⁰³

Nagyszabású terveiben szerepelt a korszerű iskolaügy kiépítése, a kor szellemét sugárzó és a gyakorlati életre felkészítő iskolák megszervezése. Az ekkor kiépülő jezsuita iskolákban látta nevelési eszményének megvalósulását.¹⁰⁴ Ezzel magyarázható iskolaalapítási törekvései, a jezsuiták támogatása és az, hogy Kolozsvárott is velük szerveztette meg régen tervezett iskoláját. Ennek ellenére nem engedett hozzájárulni az erdélyi és a lengyelországi protestáns iskolákhoz, bár fejlesztésük érdekében sem tett semmit.

Megválasztása után határozott tervei voltak a krakkói egyetemmel kapcsolatban is, amely a lengyel interregnum alatt a fellendülés időszakába került. A krakkói egyetem már túl volt a virágko-

¹⁰² Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése. Gyűjt. és közrebocsátja: Veress Endre. 1–2. köt. Közread. az Erdélyi Tudományos Intézet. Kolozsvár, 1944. Dunántúl Pécsi Egyetemi Kiadó és Ny. 766, 769 p. (Monumenta Transsilvanica); Csorba Tibor: A humanista Báthory István. Bp., 1944. Paladis. 264 p., 18 t.

¹⁰³ Lásd a témáról bővebben: Székely György: Zur Hochschulpolitik des Königs Stephan Báthory. In: Die ungarische Universitätsbildung und Europa. Szerk.: Font Márta, Szögi László. Pécs, 2001. Pécsi Tudományegyetem. pp. 183–185.

¹⁰⁴ Lásd: Erdélyi jezsuiták levelezései és iratai a Báthoryak korában. 1. köt. 1571–1583. Gyűjt. és közrebocsátja: Veress Endre. Bp., 1911. Athenaeum. XVI, 326 p. (Fontes Rerum Transsylvanicarum – Erdélyi Történelmi Források 1.) (a továbbiakban: Fontes); Veress Endre: A kolozsvári Báthory-egyetem története lerombolásáig, 1603-ig. Kolozsvár, 1906. Stief Jenő. p. 84.

rán: a reformáció hatása, a századeleji pezsgő szellemi élet már a múlté, hiszen a lengyel protestánsok is a német egyetemeket látogatják, míg Krakkóban a skolasztika uralkodott az egyetem falai között. Éppen az interregnum alatt tervek születtek az egyetem fejlesztésére, amit a trónkövetelők politikai agitációjukra használtak fel. Így Henryk Walezy 1573-ban francia mintára kívánta átszervezni a krakkói egyetemet, francia és olasz tudósok meghívását ígérte, sőt ennek előkészítésére Jan Zamoyski Párizsba is utazott. A megújhodási vágy találkozott Báthory törekvéseivel és ennek érdekében bővítette az egyetem javait, megerősítette kiváltságait. Világosan látta, hogy a problémák közül a legsúlyosabb a látogatottság kérdése. A lengyel protestánsok távortartották magukat „a katolikus bünbarlangtól”, korszerűtlennek ítélték meg az oktatás színvonalát, hiányát érezték a nagynevű tanároknak. Jakób Gorski rektorral ezért reformterveket dolgoztatott ki az egyetem átszervezésére, külföldi tanárokat kívánt meghívni és az oktatás átalakítását a párizsi Collège Royal mintájára kívánta végrehajtani.

Tervei, főleg a protestánsokkal kapcsolatos elképzelései ellenkezésre találtak az egyetemen belül. 1574-ben katolikus diákzavargások törtek ki Krakkóban. Ez ismétlődött meg 1577-ben is, amikor a véres összecsapások alatt felgyújtottak egy nyomdát és feldúlták az evangélikus temetőt. Ismét szigorú eljárásra és büntetésre sürgette a város és az egyetem vezetőit, valamint arra követelt biztosítékot, hogy vallási különbség nélkül látogathassák az egyetemet a protestánsok is. Az egyetemmel kapcsolatos problémák elkedvetlenítették Báthory Istvánt, s ekkor került sor a vilnai jezsuita főiskola felállítására. Az általa 1579-ben alapított kétkaros vilnai jezsuita főiskola azonban nem jelentette a krakkói egyetem elsorvadását, sőt Báthory a két intézményt egészséges versenyre ösztönözte. Témánk szempontjából fontos megjegyezni, hogy Krakkóban volt orvosi oktatás, míg Vilnában mindez csak évszázadokkal később vált realitássá.

4.3. A KOLOZSVÁRI JEZSUITA ISKOLA ALAPÍTÁSA

A vilnai főiskola alapításával kapcsolatos Báthory erdélyi főiskola-alapítási terve is. A jezsuiták Erdélybe történő betelepítése, iskolaalapítási törekvéseik támogatása már erdélyi uralma előtt szerepelt Báthory politikai terveiben.¹⁰⁵ Még Bécsben kapcsolatba került velük, sőt alkalma nyílt közelebről is megismerni a nagyszombati iskolájukat. Ennek 1567-ben történt leégése után tervezte először Erdélybe való betelepítésüket, de János Zsigmond uralma, valamint az erdélyi protestáns rendek ellenállása miatt erre nem kerülhetett sor.

Már Erdély élén állt, amikor a bécsi jezsuitáktól szerzetesek beküldését kérte, biztosította őket teljes támogatásáról és védelméről. Ígérte iskolaalapítási szándékuk felkarolását is. Ebben az időben már nagy múltra visszatekintő protestáns iskolák működtek Erdélyben (Brassóban, Szebenben, Kolozsvárott, Gyulaféhérváron és Marosvásárhelyen), ahonnan kiváló egyéniségek kerültek az erdélyi kormányzat vezető posztjaira.¹⁰⁶ Jogai csorbítása nélkül kívánta megszervezni Erdélyben a jezsuita iskolákat, elsősorban egy olyat, amely főiskola vagy egyetem szerepét is betöltötte volna. Túlzás lenne azt állítani, hogy csak vallási érzésének engedett, amikor a jezsuiták iskolaalapítási törekvését támogatta, hiszen későbbi levelezéséből is kitűnik, hogy a jezsuitákat visszafogta erőszakos térítési törekvéseikben.¹⁰⁷

Báthory kérését azonban a bécsi jezsuiták nem teljesítették,¹⁰⁸ az udvar politikáját támogató rend nem akart szembehelyezkedni Habsburg Miksa Báthory-ellenes terveivel, nem akarta keresztelni Bekes Gáspár felkelésének céljait. Viszont a vilnai jezsuita főis-

¹⁰⁵ Veress Endre: Báthory István király. (Terror Hostium). Bp., 1937. Kapisztrán ny. 378 p., 12 t.

¹⁰⁶ Szilágyi Sándor: Erdélyország története, tekintettel művelődésére. 1. köt. Pest, 1866. Heckenast. p. 429.

¹⁰⁷ Samsonowicz i. m. p. 391.

¹⁰⁸ Veress: Fontes. I. No. 2, 4, 5, 8, 9, 12, 13, 18, 19, 20.

kola alapításának idején Báthory István – lengyel királyként – éppen a rend lengyelországi tevékenységének egyik támogatója volt, így tehát érthető, hogy a lengyel jezsuita rendtartomány szívesen működött közre Báthory iskolaalapítási terveiben.¹⁰⁹

Az 1579 júliusában keletkezett, Báthory István által fogalmazott tervezet szerint az Erdélybe betelepülő jezsuiták elsőrendű feladata az iskola létrehozása, másodsorban a hitélet ápolása.¹¹⁰ A tervezett iskolában az összes tudományt kellett tanítani, bár a fogalmazványból még nem tűnik ki az, hogy Báthory jezsuita kollégiumot vagy főiskolát kívánt alapítani. A zavartalan működés érdekében a jezsuitáknak adományozta Kolozsmonostort, valamint Bács, Jegenye és Kajántó falvakat, és ígéretet tett Kolozsvárra való betelepítésükre is. Az iskola 1580–81-ben megkezdte működését.

A kolozsvári kollégium fejlődésének újabb szakasza 1583-ban következett be, amikor Báthory István szemináriummal egészítette ki.¹¹¹ Ez valójában a felsőbb osztályokban tanuló ifjak bentlakásos otthonát jelentette, és fenntartásának költségét az erdélyi szász papok dézsmájából biztosította.

A szemináriummal is kibővített jezsuita kollégium életére vonatkozóan a következő években csak rendeleteket és számadatokat találunk. 1585-ben Báthory István elrendelte, hogy a szemináriumban kezdjék el a bölcsészet és a teológia tanítását, hiszen a tanulók tudása és tanulmányaikban való előrehaladása ezt szükségessé teszi.¹¹² A feljegyzések szerint a szeminárium létszáma ebben az évben meghaladta a nyolcvanatot, míg az összes tanulók száma 450 volt. A tervezett létszám felett mozgott a tanulók száma, így rendszeresen küldtek át Lengyelországba is ifjakat.¹¹³

Az iskola életében nagy csapást jelentett Báthory István váratlan halála, ezután lényeges változás következett be az erdélyi je-

¹⁰⁹ Samsonowicz: i. m. p. 429.

¹¹⁰ Veress: Fontes. I. No. 25.

¹¹¹ Veress: Fontes. I. No. 85, 89.

¹¹² Veress: Fontes. I. No. 100.

¹¹³ Szilágyi: Erdélyország, p. 523.

zsuiták politikájában: sorra váltották fel a lengyel szerzeteseket az ausztriai tartományhoz tartozó olasz és német jezsuitákkal, s mind jobban figyelmen kívül hagyták a kolozsvári országgyűlés határozatait.

Az egyre nyíltabb Habsburg-barát politikát folytató jezsuiták kiűzésére a legjobb alkalomnak Báthory Zsigmond nagykorúsítása adott lehetőséget. A megyesi országgyűlés (1588) az erdélyi rendek azzal a feltétellel adták át neki a teljes fejedelmi hatalmat, ha kiűzi Erdélyből a jezsuitákat. Ennek végleges törvényre emelkedése előtt a jezsuiták bezárták kolozsvári iskolájukat és elhagyták Erdélyt, bár a törvény értelmében kolozsmonostori birtokaikat megtartották és ennek irányítására egy szerzetes maradhatott.

A megyesi országgyűlésig jelentősen csökkent a kolozsvári jezsuita akadémia színvonala. Megszűnt a Báthory István életében tapasztalható vallási türelmesség, sorra eltávolították a protestánsokat és a nyílt vallási izgatás központja lett a kolozsvári akadémia. A jezsuiták távozása után a város az iskola épületét, minden felszerelésével együtt az unitáriusoknak adta át, akik azonnal megkezdték működésüket részben az addig is ott tanuló ifjakkal együtt.

A sűrűn változó erdélyi fejedelmek a fegyverek zajában egyre kevesebbet törődtek a kolozsvári főiskolával, amely egyre néptelenebb lett.

A kolozsvári jezsuita iskola felperzselése Erdély és a magyar művelődéstörténet egyik, kezdetben nagy ígéreteket rejtő, fontos fejezetét zárta le. Az utókor sohasem kételkedett Báthory István művelődést és iskolaügyet fejlesztő szándékában, s abban sem, hogy az erdélyi függetlenségi politikában komoly szerepet szánt kolozsvári iskolájának, amely rövid időn belül az egyetem feladatát is betölthette volna. Sok oka volt annak, hogy a jezsuiták nem tudták megvalósítani azokat a feladatokat, amelyeket a király az alapító oklevélben körvonalazott, a magyar művelődés fellendítésének vágyától vezérelve.

A fentiekben elmondottakat Schultheisz Emil így összegezte:

„Külön és egyben klasszikus fejezet a magyar–lengyel kulturális és orvosi kapcsolatok múltjának történetében Báthory István király és erdélyi fejedelem uralkodásának időszaka. Báthory nem-

csak nagy fejedelem, de a humanizmus nagy képviselője is volt. Megválasztása után, számos ütközet között és ellenére, sohasem hagyta figyelmen kívül a kulturális fejlődést szorgalmazó feladatokat, amelyeket maga állított önmaga elé. A lengyel interregnum idején a krakkói egyetem bizonyos hanyatlásnak indult. Báthory Istvánnak egzakt tervei voltak, hogy tradíciókban gazdag nagy egyeteme nem kielégítő körülményeit miképpen kellene megváltoztatni. Kísérletet tett arra, hogy újjáalakítsa és újjászervezze azt a »Collège Royale Parisienne« mintájára Jan Zamoyski segítségével. Sajnos a történelmi körülmények (a török hódítás, Habsburg-dinasztia uralma) nem engedték az általa alapított kolozsvári egyetemet felvirágoztatni, és az így gyorsan szétesett.¹¹⁴

Az önálló erdélyi magyar főiskola megteremtésének gondolata azonban tovább élt a fejedelemségben.

4.4. BÁTHORY ISTVÁN BETEGSÉGE

A magyar–lengyel kapcsolatok új korszakát jelentette Báthory István lengyel királysága, politikája sejtetni engedett egy új török- és Habsburg-ellenes európai hatalom kialakulását.¹¹⁵ Váratlan betegsége és halála a két szomszéd nép szövetségének felbomlásához vezetett.

Betegségével kapcsolatban Schultheisz Emil professzor úr így fogalmazott:

„Báthory István lengyel király Páduában ismerkedett meg Buccellával, akit még erdélyi fejedelemsége éve alatt hívott be udvarába. A király krónikus betegségét először egyedül Buccella kezelte, majd az ő javaslatára Simoniuszt is az udvarba hívták.¹¹⁶ A két olasz orvos között a kezelés módja tekintetében jelentős né-

¹¹⁴ Vö.: Schultheisz Emil: Fejezetek az orvosi művelődés történetéből. Az előszót írta: Sótónyi Péter. Piliscsaba, 2006. MATI. p. 244. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 62.)

¹¹⁵ Vö.: Erdős László: Báthori István életrajza. Bp., 1933. Báthori István Emlékbi-zottság. 44 p.

¹¹⁶ Simon Simonius két korai művének címlapját közreadjuk a képmellékletben.

zeteltérés volt. Amikor Buccella néhány napos távolléte alatt a király meghalt, sokan – maga Buccella is – Simonius helytelen kezelésének tulajdonították a halálesetet, mely miatt elkeseredett vita bontakozott ki. A király titkára az orvosok vitájának lényegét összefoglalta, és ezt az iratot a kancellár Giovanni Muralto kolozsvári olasz orvos elé terjesztette. Muralto nyomtatásban is megjelent szakvéleményében Simoniuszt marasztalta el a hibás kezelésben. Simonius nem maradt adós a válasszal, és Amadeus Curcius Ticinensis álneven írt 'Responsumá'-ban kemény hangon hárítja el magától a felelősséget. Buccella Krakkóban 1588-ban megjelent 'Refutatio'-jában válaszol, Simonius pedig ugyanez évben Olmützben adja ki replikáját 'Responsum ad Refutationem' címmel. Buccella Krakkóból folytatja az elmérgesedett vitát újabb 'Refutatio'-jával. Simonius erre 1589-ben csaknem 300 oldal terjedelmű 'Scopae' című művével adja meg a választ. Mint kívülálló harmadik, Muralto Giovanni doctor összegzi a vitát Kolozsvárott 1589-ben, 'Apologia contra Simonem' című könyvében."¹¹⁷

E rövid áttekintés után joggal tartjuk rejtélyesnek Báthory István gyors halálát, annál is inkább, hiszen betegségét a kor orvostudománya nem tudta kellő mértékben megállapítani. A homályt csak fokozta, hogy két olasz orvosa – Buccella és Simonius – Báthory halála után éles, a becsületsértésig menő szakirodalmi vitát folytatott, egymást vádolva a bekövetkezett halálért.

A Báthory betegségével foglalkozó irodalom ellentmondásait az eredményezte, hogy az említett vitairodalmon és a királyt felboncoló Czigulicz sebész feljegyzésein kívül más eredeti dokumentum nem maradt az utókorra. A köztudatban és a kortársak leírásában Báthory egészséges, erős emberként jelenik meg. A későbbi téves következtetésekre az is okot szolgáltatott, hogy – korabeli feljegyzések szerint – ifjúkorában visszatérő kiütéses betegségben szenvedett. Már erdélyi fejedelem volt, amikor lábszárán kutyaharapást szenvedett és fekélyes sebe élete végéig kísérte. Ezt a lábsebet nyitotta meg Blandrata 1575-ben és ennek enyhe vérmérgezési folyamatát kísérte figyelemmel a bécsi udvar. A később

¹¹⁷ Schultheisz Emil: Fejezetek az orvosi művelődés történetéből, pp. 240–241.

keletkezett irodalom a kiütéses betegség és a makacs lábseb között összefüggést vélt felfedezni, elsősorban vérbajra következtetett. Érvként használták fel, hogy Báthory élete végéig külön érdeklődést tanúsított az orvostudomány iránt és udvarában mindig szívesen látott vendég volt az orvos. Egyes szerzők már valamilyen titkos „collegium medicorum” létezése után kutattak, figyelmen kívül hagyva, hogy a tudomány és a művészet iránt rendkívül fogékony Báthory más szaktudományt is ilyen mértékben támogatott.

4.5. BÁTHORY UDVARI ORVOSAI

A Báthory Istvánnal foglalkozó munkák szinte egységesen mindig nagy figyelmet szenteltek „titkos” betegségének. E feldolgozásoknak köszönhető, hogy teljes egészében ismerjük az udvarában megfordult orvosokat, sebészeket, gyógyszerészeket és a gyógyítással valamiképpen kapcsolatos személyeket. Itt kell megjegyeznünk, hogy az orvosok szakmai ismeretének csoportosítása sokban járult hozzá a beteg Báthory képének kialakulásához. Az állítólagos „collegium medicorum” élén Erdélyben Blandrata állott volna. Levéltári anyaggal bizonyítható, hogy a hitújító, politikai tehetséggel megáldott olasz orvost Báthory János Zsigmond környezetéből éppen diplomáciai érzéke miatt fogadta szolgálatába. Később a lengyel kapcsolatokkal rendelkező és a krakkói viszonyokat jól ismerő Blandrata képviselte őt a lengyel királyválasztó országgyűlésen, bár azután nem játszott szerepet udvarában. Az ő ajánlására került a lengyel udvarba az ariánus Nicolaus Buccella, a padovai egyetem tanára. Blandrata diplomáciai szolgálatáért kapta Báthorytól erdélyi birtokát, nem orvosi tevékenységéért. A fennmaradt Báthory–Blandrata-levelezésben sem szerepel orvosi ügy.

Báthory orvosainak felsorolása szempontjából lényeges dokumentum az a jegyzék, amely név szerint sorolja fel Báthory kíséretét, akik őt Lengyelországba elkísérték. Ebben szerepel Desiderius Aval, Paulus Brassoviensis orvosok, Babba Mihály (?–1624)

és egy másik Mihály nevű sebész, bár róluk ezen kívül mást nem tudunk. Később Weszprémi biográfiájában hosszan beszél Hunyadi Ferenc orvosról, de az ő szerepét a lengyel orvostörténetírás kétségbe vonja.

Báthory környezetében később fontos szerepet játszott *Gyulay Pál* (?–1592), a plebejus sorból felemelkedett unitárius titkár.

Simon Simonius Gyulayt „az egyetemes bölcsélet szilárd ismereteivel kiválóan felszerelt személynek és barátjának” mondja. Gyulayt baráti szálak fűzték Carolus Oslavianus sziléziai orvoshoz is, később döntőbíróként szerepelt Simonius és Squarcialupi (1583) vitájában, sőt Muraltus Simonius ellen írt Apológiájában (1589) Gyulayra, mint szaktekintélyre hivatkozik.¹¹⁸

Weszprémi említi Wesselényi Ferencet is, mint Báthory bizalmasát és gyógyszertárának vezetőjét, bár ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy e tisztség udvari méltóság volt és így neki orvosi kérdésekben nem lehetett szerepe.

Az imént felsorolt magyar és olasz orvosokhoz hasonlóan lengyel orvosokról is tudunk Báthory környezetében: a királyi számadáskönyvekből ismerjük Jakób Goslowskit, Szymon Botrynt és Stanisław Sabinkát, akik szolgálataikért különböző juttatásokban részesültek. Ugyancsak innen ismerjük Jan Czigulicz nevét is, aki később Báthory holttestét boncolta.

Az előbbi lengyel orvosok és sebészek közül kétségtelenül Wojciech Oczko (1537–1599), a Bolognában végzett és lengyel nyelven először publikáló orvos emelkedik ki, aki hosszú ideig Hispániában és Franciaországban folytatott orvosi gyakorlatot. Hazatérése után Varsóban és Krakkóban élt, és feltehetően innen került Báthory környezetébe. Közel öt esztendeig (1576–1581) Báthory orvosának számított. Személye sokak előtt vált „rejtélyessé”, mert Báthoryhoz címzett első munkáját a szifiliszről írta, és ebben alapos felkészültségről tett tanúbizonyságot. Távozása összeesett Buccella meghívásával, és nem elképzelhetetlen, hogy kettőjük ellentéte készítette Oczkót az udvartól való megválásra.

¹¹⁸ Lásd részletesebben: Szabó György: Abafáji Gyulay Pál. Bp., 1974. Akadémiai Kiadó. 145 p. (Humanizmus és reformáció 3.)

Ezután már csak olasz orvosok tartózkodtak Báthory környezetében. Oczipo tisztségét Buccella vette át, aki két év múlva – korára való tekintettel – segítséget kért. Így működött rövid ideig az udvarban az olasz Fabius Sossa Niphus, s megkísérelték meghívni a híres Mercurialist és Tarvisanust. Végül – Buccella javaslatára – Simon Simonius került az udvarba, aki már egy esztendeje Krakóban tartózkodott és Buccella egykori tanítványa volt. A két olasz orvos kapcsolata egy esztendeig zavartalannak mondható, sőt Simonius csak dicsérően szólt mesteréről. Ellentétük alapja Simonius és Squarzialupi vitája lett – 1584-ben nyomtatott formában is megjelent Kolozsváron – amikor Buccella nem állt tanítványa pártjára.¹¹⁹

Marcello Squarzialupiról azt tudjuk, hogy 1580 és 1585 között élt Erdélyben, Báthory Kristóf udvari orvosa, és fiának, Zsigmondnak a tanítója volt. (*Egyik, hozzá kapcsolódó 1580-as művének címlapját lásd a képmellékletben!*) Holl Béla kutatta ki,¹²⁰ hogy a Báthory István által Erdélybe telepített jezsuiták levelezésében is többször megtaláljuk Squarzialupi nevét. 1582. január 10-én Leleszi János, majd június 2-án a lengyel bibliafordító Wujek Jakab kolozsvári házfőnök jelenti Rómába Claudio Aquaviva generális rendfőnöknek, hogy egy Odeschalchi nevű olasz jezsuita Erdélyben súlyosan megbetegedett. Kristóf fejedelem előzékenyen udvari orvosait küldte a beteghez: Blandratát, „a legveszedelmesebb eretneket”, „az ariánusok zászlóvivőjét” (pessimus haereticus, signifer arianorum) és Squarzialupit, „a másik eretneket” (alter haereticus). E megbízásban valószínűleg a két orvos olasz nyelvtudása is közrejátszott. A kolozsvári jezsuiták ezt az alkalmat mindenestre további céljaikra is kihasználhatták. 1584 februárjában Aquaviva generálisnak és Bolognetti lengyelországi pápai nunciushoz írt négy további

¹¹⁹ Squarzialupi, Marcello: Simonis Simonii Lvcensis primvs triumphus de Marcello Squarzialupo Plumbinensi, ab eodem Squarzialupo adornatus et promulgatus. Clavdiopoli MDXXCIV [typ. Heltai]. [3] + 104 + [3] fol. (a kötetet már Szabó Károly is ismerte, ez az RMK II. 182-es sorszámú műve, az új feldolgozásban pedig az RMNy 547-es sorszámmal kapta.)

¹²⁰ Holl Béla: Az újkorai természettudományos világszemlélet kialakításának erdélyi történetéhez. = Korunk. Új f. 2 (1969) p. 776.

levelük ugyanis arról is tanúskodik, hogy kísérletet tettek a közöttük családtagként mozgó két eretnek orvos megtérítésére. Azok magatartását azonban óvatosság jellemezte.

A dokumentumok tanúsága szerint Báthory István mindvégig jóindulattal viseltetett Squarcialupi iránt. 1582. február 3-án értesítette őt, hogy kérésére és tanácsosai ajánlatára az erdélyi udvari orvosnak járó addigi 100 forintnyi évi tiszteletdíjat 50 forintra csökkentette.

Squarcialupi itt tartózkodásának idején észlelt egy különleges sarki fényt, amelyről akkoriban írt egy kis kötetet. A mű Nagyszébenben jelent meg, azt követően pedig Krakkóban is. Mindkét kiadás 1581-es (RMK II. 167, illetve RMNy 498). Ez az egyik legkorábbi Magyarországon megjelent csillagászati témájú munka.

Báthory halála idején már ellenségként állt egymással szemben Buccella és Simonius. Báthory halála után Simonius azzal is vádolta Buccellát, hogy magyar barátai segítségével üldözte el őt Lengyelországból. Simonius Muraltus is vádolta Báthory haláláért. Muraltus kénytelen volt egy védekező iratot kiadni.

E mű válasz Simoniusnak Olmützben 1588-ban megjelent munkájára, amelyben ellene írt vádjait fejtette ki. Muralto válaszának megírásai ideje: „Anno 1589. 3. die Septembris”.

Giovanni Muralto – amint a műből megtudható – olasz származású svájci orvos volt, aki egy ideig Simon Simoniuszal együtt Krakkóban, Báthory István udvarában működött. A király halála (1586) után előbb a felvidéki császári seregek tábori orvosa lett Kassán, majd Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem hívására Váradra, a fejedelmi udvarba ment.

A témakörben megjelent saját kutatásainkból:

- Kapronczay Károly: Báthory István betegsége és udvari orvosai. = Orvosi Hetilap 115 (1974) No. 48. pp. 2875–2877.
- Kapronczay Károly: Die Krankheit von István Báthori und seine Hofärzte. In: Antall József, Buzinkay Géza, Némethy Ferenc, Schultheisz Emil (szerk.): Acta Congressus Internationalis XXIV. Historiae Artis Medicinae: 25–31. Augusti 1974. Budapestini. Tom 1–2. Bp., 1976. Museum, Bibliotheca et Archivum Historiae Artis Medicinae Semmelweis nominata. pp. 495–503.

4.6. ÉLETÉNEK UTOLSÓ NAPJAI

A „beteg” Báthory képét oszlatta valamelyest szét Buccella feljegyzése, ami szerint „a király nagy ellenszenvvel viseltetett minden orvosság iránt és nem szívesen követte orvosainak tanácsát”. A kutatók később a titok kulcsát elsősorban Báthory halálának körülményeiben vélték megtalálni, amit Buccella, Simonius és Chiaikor György kancelláriai jegyző leírásából lehet rekonstruálni. Az utóbbi Kovacsóczy Farkashoz írt levelében tényszerűen, minden megjegyzés nélkül beszéli el az 1586. december 7–12. közötti eseményeket, hűen ábrázolja a két olasz orvos vitájának kezdetét.¹²¹

A kutatók sokáig azt hitték, hogy a Kovacsóczy Farkashoz írt levelet valóban a fejedelmi titkár, tehát Chiakor György írta, s azt is elhitték, hogy ennek az írásnak a nyomtatott változata valóban Kolozsváron jelent meg, ahogyan az a mű címlapján olvasható.¹²² A könyvtörténészek közül Szabó Károly is és Gulyás Pál is Kolozsvári nyomtatványként tüntette fel, az egyik kutató ezt koholt nyomdahelynek vélte, s úgy gondolta, hogy a kiadvány Varsóban jelent meg. Az ismert kutató és könyvgyűjtő, Apponyi Sándor¹²³ azt állapította meg, hogy a kötet valóban nem Kolozsváron jelent meg, de nem is Varsóban, hanem Aleksy Rodecki krakkói nyomdájában, amit jóval később Soltész Zoltánné¹²⁴ és mások is megerősítettek.¹²⁵ Most már azt is tudjuk erről az anyagról, hogy azon nem csak a kiadás helye koholt, hanem a szerző neve is, hiszen a Báthory haláláról szóló leírást nem Chiakor vetette papírra, hanem Nicolaus Buccella. Ez a kiadvány indította el a nagy orvosi vitát, de nézzük annak részleteit.

¹²¹ Szabó György: Abafáji Gyulai Pál, p. 106.

¹²² Ennek alapján tekintette Szabó Károly az RMK II. kötetének részévé, s azon belül mint Magyarországon megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványt tárgyalja 196-os sorszám alatt.

¹²³ Apponyi, Alexander [von]: *Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften*. Vol. 1–4. München, 1903–1927. Rosenthal. No. 517.; Vol. 5. Part. I–III. Bp., 2004. OSZK.

¹²⁴ Magyar Könyvszemle, 1957. pp 50–51.

¹²⁵ Lásd V. Ecsedy Judit: A krakkói nyomdászat szerepe a XVI. századi magyar művelődésben c. id. dolgozatában.

Az 1587-ben megjelent nyomtatvány (Buccella írása) szerint Báthory 1586 decemberének első napjaiban Grodno környékén vadászott és hetedikén kezdett gyengélkedni. A két olasz közül ekkor csak Simonius tartózkodott Grodnóban, mivel Buccella néhány napra családjához távozott. Simonius Báthory gyengélkedésében meghűlést látott és néhány napi fekvést tanácsolt. A gyengélkedést erős fejfájás kísérte, majd még ezen az estén erős vizketésre panaszkodott. Erre már az előző évben is többször panaszkodott, amire Buccella mindig erős végigdörzsölést rendelt el. December 7-én Simonius csupán a végtagok átdörzsölését rendelte el, kímélettel az ekkor erősen lobos lábfekélyre.

Másnap tért vissza az udvarba Buccella, aki kollégájára támadt azért, hogy betegének szomját borral oltotta, amit ő már előzőleg többször megtiltott. Ugyanakkor figyelmen kívül hagyták és nem tulajdonítottak jelentőséget annak a ténynek, hogy Báthory az átdörzsölnél elvesztette néhány percre az eszméletét. A vita másik témája egy esetleges érvágás megejtése volt, hiszen ezzel próbálták Báthory hőemelkedését csökkenteni. Báthory állapota ennek ellenére nem változott, sőt december 9-én ismét elvesztette az eszméletét. Még ezen az estén végrehajtották az érvágást, de a beteg állapota továbbra sem változott. Nem csökkent a fejfájása és a láza is emelkedett. Ezen az estén Báthory – beszélgetés közben – bal karját több alkalommal görcsösen törzséhez rántotta, amit Buccella az előző eszméletvesztések alapján epilepsziának vélt. Másik bizonyítékul az egyre súlyosbodó légzési zavarokat hozta fel Simonius asztmás feltevése ellen. A következő napot – december 10. – Báthory változatlan állapotban töltötte, s hőmérséklete is csak 11-én emelkedett magasabbra. Ezen a napon Buccella úgy nyilatkozott a litván kancellárnak, hogy a „király hamarosan meghal”. A kijelentés valóságát ma már nem lehet ellenőrizni, csupán a következményeit: a lengyel udvar élesen támadta a két cívódó orvost azért, mivel eltitkolták Báthory betegségét.¹²⁶

Változatlan állapot után végül Báthory december 12-én végleg elvesztette az eszméletét és néhány óra múlva meghalt. Az orvo-

¹²⁶ Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. 3. köt. pp. 549–550.

sok körül kialakult hangulatra jellemző, hogy az erősebben vádolt Simonius még aznap éjjel vagyonával együtt titokban elhagyta az udvart. Nem kívánt jelen lenni, amikor Buccella és más orvosok jelenlétében Czigulicz felboncolja Báthory holttestét.

Jan Czigulicz boncolási feljegyzései szerint Báthory mája erősen elszíneződött, több kisebb-nagyobb epeköve is volt, különben más rendellenességet nem tapasztalt. A későbbi vitában e feljegyzést sem Buccella, sem pedig Simonius nem vette figyelembe, az előbbi az epilepsziára, az utóbbi az asztmára összpontosította tudását. Buccella véleményét az epilepsziáról később összefüggésbe hozták az utolsó Báthoryak pszichopátiás tulajdonságaival és bizonyítékul hozták fel arra, hogy Báthory epilepsziában halt meg, lábsebét és ifjúkori kiütéseit pedig a vérbajra fogták.

Báthory egész egyénisége, közismert testi adottságai viszont elmentmondottak a különböző – elsősorban az irodalmi – feltevéseknek. Ennek tisztázására 1934-ben a krakkói egyetem öt orvostanára – Szumowski orvostörténelem, Ciechanowski kórbonctan, Tempka belgyógyászat, Walter bőrgyógyászat és Artwinski ideggyógyászat – orvostörténeti konzíliumot tartott Báthory betegségével és halálával kapcsolatban. Ezen a fennmaradt korabeli feljegyzéseket, Buccella és Simonius vitairodalmának hitelt képező részét, Czigulicz boncolási leírását vetették össze a modern orvosi ismeretekkel.¹²⁷

Véleményük szerint Báthory kétoldali vesezsugorodásban szenvedett, amit – a talált kövek alapján – epekőbántalom és feltehetően cukorbetegség kísér. A betegség utolsó stádiumában a degeneratio polycystica renum gyulladásba ment át, fellépett az urémia és a jellemző eszméletvesztés. Korszerű orvosi ismereteink szerint Báthory halálának semmi köze a család utolsó tagjainak betegségéhez, és az erre vonatkozó téves következtetések csupán a korabeli megállapítások kritika nélküli alkalmazásából származnak.

¹²⁷ Lásd részletesebben: Gaşiorowski, Ludwik: Zbiór wiadomości do historyi sztuki lekarskiej w Polsce. T. 1–4. Poznań, 1839–55.

4.7. SIMON SIMONIUS, NICOLAUS BUCCELLA ÉS GIOVANNI MURALTO BÁTHORY HALÁLÁRÓL FOLYTATOTT VITÁJÁNAK EGYKORÚ DOKUMENTUMAI

1. KRAKKÓ, 1587. FEBRUÁR

Epistola Generosi Domini GEORGII CHIAKOR Secretarii Vngari, De Morbo et Obitu Serenissimi Magni Stephani Regis Poloniae. Ad Magnificvm Wolfgangvm Kowaciouium supremum Regni Transylvaniae Cancellarium. Cvm eivsdem Examine. Quae ex Vngarico in Latinum sermonem quam fidelissime sunt conuersa. Clavdiopoli.¹²⁸ (*Címlapját lásd képmellékletünkben!*)

2. H. N. 1587

Simon Simonius (Amadeus Curtius Ticinensis): Responsum ad epistolam cuiusdam Georgii Chiakor Ungari de morte Stephani I. Poloniae regis, 1587.

3. KRAKKÓ, 1588

Refutatio scripti Simonis Simonii Lucensis, cui titulum fecit D. Stephani primi Polonorum regis etc. sanitas, vita medica, aegritudo, mors. Cracoviae, 1588. Alexius Rodecius. 8, 119 p.¹²⁹

4. OLMÜTZ, 1588

Responsum ad refutationem scripti de sanitate, vita medica, aegritudine, obitu D. Stephani Polonorum regis, quae sub nomine auctoris Nicolai Buccellae exmissa est. [Ed. Olomouc 1588.]

¹²⁸ A Chiakor levelet később újra közölték: Albertrandy, Jan Chrzciel: Panowanie Henryka Walezjusza i Stefana Batorego królów polskich. Z rękopismów Albertrandego. Podług wyd. Ż. Onacewicza – z dołączeniem pamiątek historyi Stefana Batorego dotyczących i listu Jerzego Chiakora sekretarza królowego opisującego ostatnie chwile tego monarchy. Kraków, 1860. J. Czech. [8], 461, [11] p.

A kötet Apponyi Hungarica I. köt. 517-es tételeként került feldolgozásra, utóbb bekerült az RMNy függelékébe App. 50-es sorszám alatt.

¹²⁹ Lásd még K. Estreichernél (Vol. XIII. p. 409.) és Apponyi 523.

5. KRAKKÓ, 1588

Confutatio responsi Simonis Simonii ad epistolam Georgii Chia-
kor de morte Stephani I. Poloniae regis, nec non ad eiusdem
epistolae examen sub Amadei Curtii Ticinensis ficto nomine editi.
Cracoviae, 1588. Alexius Rodecius. 129 p.¹³⁰

6. OLMÜTZ, 1589

Scopae quibus verritur confutatio, quam advocati Nicolai Buccel-
lae Itali chirurgi anabaptistae innumeri mendaciorum, calumnia-
rum errorumque purgamenis infartam postremo amiserunt; hic de
morbo atque obitu S. Stephani regis Polonorum agitur. [Ed. Olo-
mouc 1589.]

7. KOLOZSVÁR, 1589

Muralto, Giovanni: Apologia Iohannis Muraldi medici contra
Simonem Simonium Lucensem. Clavdiopoli MDLXXXIX [typ.
Heltai].¹³¹

E hétrészes vita „főszereplője” valószínűleg az összeférhetetlen
Simonius volt, aki a már 1584-ben Kolozsvárott kiadott művével
megteremtette e vita alapját, s ebből született ez a hét kötetnyi
anyag, amelyhez nyolcadik kötetként az említett Squarcialupi vita-
anyag járul, amely időben megelőzi a felsorolt kiadványokat.

4.8. GYULAY PÁL

Gyulay Pál (?–1592) tanulmányait Kolozsvárott kezdte, ahol
Blandrata és *Dávid Ferenc* 1567/68-ban három tehetséges unitári-
us ifjút segített hozzá itáliai tanulmányok folytatásához. Ezek
egyike Gyulay Pál volt, akinek tanulmányait *Bekes Gáspár* – ké-
sőbb Báthory erdélyi ellenfele, később lengyelországi hadvezére –
jelentős összegekkel támogatta. Neve már ekkor ismeretes volt,

¹³⁰ Lásd még K. Estreichernél (Vol. XIII. pp. 408–409.) és Apponyi 524.

¹³¹ RMNY 629.

hiszen Heltai Gáspár 1565-ben kiadta Bonfini művének Mátyás királyról szóló részét, és a kötethez tizenöt kolozsvári diák írt köszöntő epigrammát. Az egyik Gyulay Pál volt.

Padova és az itt töltött esztendőök valóban sorsfordulót jelentettek életében: barátságot kötött *Kovacsóczy Farkassal*, a Báthory család bizalmasával, kora egyik legműveltebb erdélyi humanistájával. Barátságuk nagy szerepet játszott később életében, hiszen annak ösztönzésére tért vissza Erdélybe 1572-ben. Páduában ismerte meg Nicolaus Buccellát, s annak tanítványát Simon Simoniust is.¹³²

Hazatérése idején Erdélyben nagy változások következtek be: az ingatag természetű János Zsigmond halála után az erdélyi rendek az erélyes, művelt és kiváló diplomata Báthory Istvánt emelték a fejedelmi székbe. Gyulay Pál visszatérése után Bekes Gáspár titkára lett, aki kétségbe vonta Báthory fejedelemségének jogosságát, fegyverrel támadt rá. Erre a Habsburgok buzdították, és súlyos veresége után hozzájuk menekült. Gyulay Pál védte, de csakhamar átadta a várat Báthory seregeinek. Fogságba került, ahonnan Kovacsóczy közbenjárására szabadult. Szemben Weszprémi állításával, Báthory szabadon engedte távozni a Felvidékre, ahol ismét Bekes Gáspárhoz csatlakozott. A Felvidéken a Habsburgok nem nézték jó szemmel megvert szövetségeseiket, innen is távoznia kellett. Útjuk Lengyelországba vezetett, ahol hamarosan a királyi trónra emelték Báthory Istvánt. Itt ismerték fel helyzetüket, s döböntek rá, hogy Bécs csupán eszköznek használta fel őket Báthory ellen. Az új lengyel király nagylelkű volt egykori ellenfeleihez: kegyeibe fogadta őket. Bekes Gáspár Báthory magyar hadainak főparancsnoka, míg az ifjú bölcséleti és orvosdoktor a lengyelországi erdélyi kancellária titkára lett.

Gyulay igyekezett megszolgálni a bizalmat, 1577-ben részt vett a Dancka (Danzig, Gdańsk) elleni hadjáratban, ahol vitézségével kitüntette magát. Vitézségéért és műveltségéért Báthory nemességre emelte. A következő évben már részt vesz az Oroszország elleni hadjáratban, ahol karddal és tollal szolgálta királyát.

¹³² Szabó György: Abafáji Gyulay Pál, p. 106.

1580-ban megjelenik emlékirata a hadjáratról (Commentarius rerum a Stephano rego adversus...).¹³³ Műve kiemelkedő latinsága mellett mértéktartó és a tények torzítása nélkül igyekszik az eseményeket követni. Sok mindenről ír, ami nem tartozik közvetlenül a tárgyhoz: a tájról és a nép szokásairól, a legyőzöttek iránti rokonszenvéről.

A következő években egyre gyakrabban jár el Báthory képviselőjében bizalmas ügyekben. Összekötőként szerepel az egyre zavarosabbá váló erdélyi ügyekben. E korból származó írásai, levelezése és feljegyzései a haza iránti aggodalmáról szólnak. Ez jellemzi baráti körének megválasztását is, bár egyre többet fordul meg orvosok társaságában is, akik vitáik során gyakran kérték véleményét. Így szerepelt döntőbíróként Simonius és Marcellus Squarcialupus említett orvosi vitájában. Baráti szálak fűzték *Carolus Oslevianus* szilészi orvoshoz és *Jan Crato* boroszlói orvostanárhoz. Ugyancsak tovább tartott barátsága Blandrata Györggyel, egykori jötevőjével és pártfogójával. A további kutatás feladata annak felderítése, hogy Gyulay milyen szerepet játszott Buccella és Simonius vitájában, hiszen majd két évtizede ismerte őket.

Weszprémi ugyan kétségbe vonja Gyulay Pál orvosi végzettségét, viszont Veress Endre és Szabó György itáliai kutatásaik során bebizonyították annak tényét.¹³⁴ Orvosi felfogásáról nem tudunk sokat, csak a hivatkozások adtak ebben némi támpontot. Szabó György kutatásainak köszönhetjük, hogy ismeretessé vált Gyulay Pálnak 1590. december 19-én régi barátjához, Squarcialupushoz írott levele. Ebben elsősorban Paracelsusról, annak az alkímiával kapcsolatos felfogásáról ír, arra buzdítva barátját, hogy szabadítsa meg az orvostudományt eme tévhitől. A magyar és a lengyel orvostörténet-írás egyik nagy vesztesége, hogy a levélen kívül más hiteles dokumentum nem maradt fenn tőle orvosi kérdésekben, így csak következtetni lehet a már említett vitákban elfoglalt állás-

¹³³ Ennek teljes fordítását 1897-ben a *Hadtörténeti Közleményekben* jelentette meg a neves művelődéstörténész, Koncz József. Újra kiadás: Erdély öröksége. Vol. 2. Bp., 1942. pp. 47–61.

¹³⁴ Lásd Szabó György id. munkájában.

pontjára. Kevés adat áll rendelkezésünkre azzal kapcsolatban is, hogy Gyulay Pál folytatott-e orvosi gyakorlatot lengyel földön. Elsősorban az erdélyi kancelláriai ügyek foglalták le. Lengyelországi kapcsolatai arra utalnak, hogy jó viszonyban állt a krakkói orvosi karral, hadjáratok idején pedig maga is végzett katonarorvosi teendőket.

Itt kell megjegyeznünk, hogy szoros barátság fűzte a már említett Hunyadi Ferenchez, Báthory István orvosához, akivel együtt tért haza Erdélybe a király halála után. Hunyadi egyik versét Gyulaynak ajánlotta, amelyben azt jótevőjének, kiemelkedő orvosnak mondja.

Sajnos Gyulay későbbi sorsa tragédiába vezetett: Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem udvarában a féltékenység, az intrika uralkodott. Az egyik ilyen látványos összecsapás áldozata ő lett: 1592. december 10-én Báthory Boldizsár utasítására megölték, házat felgyújtották, értékes iratai – közöttük számos orvosi is – a láng martaléka lett.

Emlékét őrzi az az oktató levél is, amelyet korábban ő írt, és amelyet 1663-ban Nagyszébenben nyomattak ki; terjedelme 3 nyomdai ív. A mű – nem éppen rövid – címe így hangzik:

„Gyulai Pál: Tanácsi Tuekoer, az az, N. Gyulai Palnak eszes, okos, tanacsos, Oktato Levele, Mellyet Ama' nagy emlekezetue Meltóságos Erdélyi Fejedelem és Felséges Lengyel Király Bathori Istvannak szeginy leginyboel loett belsoe Tanács hive irt, Tanacsi Tuekoeruel, Sibrik Györgynek, Varadi Fő Kapitannak, Lengyelországi Nipoloinczroel, tisztiben hiven és dicseretesen valo el-járására. An~ 1585. die 29. Aug. Prov. 12. v. 15. Qvi auscultat consilio, sapiens est. Prov. 27. v. 9. Miképpen a' kenet és jó illat meg-vidámittyá az elmét; ugy mindent az oe baráttýának édes Tanacsa inkább meg-vidámít, hogy nem mint az oe tulajdon tanácsa. Nyomtattatott Szebenben, M.DC.LXIII.”¹³⁵

¹³⁵ A mű a Régi Magyarországi Nyomtatványok között az 1006-os sorszámot viseli.

Báthory István halálával a magyar–lengyel orvosi kapcsolatok leggazdagabb szakasza zárult le, amely a következő évszázadokban sajnos nem folytatódott ilyen széles területen. A krakkói egyetem elvesztette a magyar értelmiség képzésében játszott meghatározó szerepét, ezt követően a külföldet járó magyar diákok inkább a német és németalföldi protestáns vagy az itáliai és a Habsburg birodalom katolikus egyetemeit látogatták.

5. ORVOSI KAPCSOLATAINK A XVII. SZÁZADBAN

A XVI. század végétől, elsősorban Báthory István lengyel király (1586) halálát követő évtizedektől jelentősen csökkentek és átforgalmazódtak a magyar–lengyel orvosi kapcsolatok. Okát nemcsak a történeti magyar állam három részre történt szakadásában, a külpolitikai körülmények megváltozásában, hanem a reformáció következtében felekezeti alapon erősen széttagolt magyar diákság külföldi tanulmányi helyeinek megváltozásában kell keresnünk. A középkori magyar–lengyel orvosi kapcsolatokat elsősorban a közös uralkodók (Anjouk és Jagellók), a királyi udvarok és a magyar ifjúság krakkói tanulmányai hívták életre. Ezek hatására vált kölcsönössé a magyar és a lengyel orvosoknak a másik országban való gyakorlata. Ez a kapcsolati forma az erdélyi fejedelemség történetének első szakaszában is tovább élt, majd Báthory István lengyel királysága is több magyar orvos és sebész lengyelországi működését segítette elő. Annak ellenére, hogy a két nép rokonszenve a későbbiekben sem csökkent, mégis a XVII. század elejétől orvosi kapcsolataink új, bár szerényebb formái alakultak ki.

A reformáció szelleme a krakkói egyetemet sem kerülte el, de a vallási villongások lecsitulása után a lengyel egyetem katolikus intézményi jellegű maradt, így nem jelenthetett vonzerőt a magyar protestáns ifjagnak, akik elsősorban a német egyetemeken szereztek tudást és képesítést, az oktatás színvonalának hanyatlása pedig a tanulni vágyó fiatal magyar katolikusokat tartotta távol Krakkótól. A magyar–lengyel diákkapcsolatok az itáliai egyetemeken éltek tovább, bár nem szabad figyelmen kívül hagynunk sem Bécsset, sem a németalföldi egyetemeket. Közös egyetemi nemzeteket és kollégiumokat tartottak fenn, támogatták egymást a tisztviselők megválasztásában, később pedig – a diákevekben kötő-

dött barátságok következtében – a szomszédos országban biztosítottak egymásnak orvosi gyakorlatot. E vonatkozásban jelentős a határterületek érintkezése is, így a felvidéki és az erdélyi magyar orvosok időnként – például járványok idején – dél-lengyelországi gyakorlatot folytattak, de neves krakkói orvosokat is gyakran hívtak meg magyarországi konzíliumra, ill. udvarházakhoz gyógyítani. E kapcsolatokat viszont csak a területi közelség vagy a külhoni egyetemeken szövéődött ismeretségek eredményezhették.

A XVII. században a lengyel diákok közül azok, akik külföldi egyetemeken szereztek orvosi diplomájukat, ugyanazokat a fakultásokat hallgatták, mint ahol a magyar hallgatók is nagy számban megfordultak, ezek az egyetemi városok – Bécs mellett – Pádua, Velence, Róma, Bologna, Montpellier, Párizs, Bázél, Leiden, néhányan pedig Londonba is eljutottak a Collegium Medicorumba.

Lengyel források:

- Kościński, Stanisław: Słownik lekarzów polskich obejmujący oprócz krótkich życiorysów lekarzy Polaków oraz cudzoziemców w Polsce osiadłych, dokładną bibliografią lekarską polską od czasów najdawniejszych aż do chwili obecnej. Warszawa. 1888. XVII, 665 p., 1 t.
- Pietrzak, Krzysztof: Doktryny i teorie medyczne w publikacjach naukowych lekarzy dawnego Leszna (XVII–XVIII w.). Wrocław, 2002. „Arboretum”, 144 p. (Seria Studia z Dziejów Kultury Medycznej. Seria 2, Monografie. Vol. 1.)
- Piotrowski, Wiktor: Medycyna polska epoki kontreformacji (1600–1764). Jawor, 1996. Towarzystwo Miłośników Jawora. 212 p.
- http://www.researchgate.net/journal/1231-1960_Medycyna_nowozytna_studia_nad_historia_medycyny_Polska_Akademia_Nauk_Institut_Historii_Nauki
- <http://www.ihnpn.waw.pl/redakcje/medycyna/index.html>

5.1. A BOYM CSALÁD ORVOSTAGJAI LENGYEL FÖLDÖN

Számos magyar orvos fényes lengyelországi pályafutásáról tudunk, akik sikere és megbecsülése a hagyományos kapcsolatokat öregbítette. A XVII. század elején települt Lengyelországba Boim

vagy Boym György (†1617), Báthoryval jött Erdélyből Lengyelországba. Lwówban (Lemberg, Ilyvó) megnősült, tanácsnok lett. Ennek fia volt *Boym Pál György* (Paweł Jerzy, 1581–1651), aki Lembergben született, Lengyelországban. Orvosi oklevelét Itáliában szerezte, Padovában, majd Krakkóban élt, s 1624-től Varsóban III. Zsigmond (1587–1632) lengyel király orvosaként működött. E tisztséget megtartotta IV. Ulászló (1632–1648) uralkodása alatt is, de később Lwówba (Lembergbe) települt át, ahol 1641-ben a város főbírójává, később polgármesterré választották. Nagy tekintélyű és híres orvosként tartották számon, aki krakkói éve alatt tanított is az egyetem orvosi karán.¹³⁶

Fia, *Boym Mihály* (Michał) (1612–1659) jezsuita hittérítőként Kínában járt, ahol a növényvilágot tanulmányozta. A kínai növényekről írott művét, amely 1657-től jelent meg Bécsben, Lipót magyar királynak ajánlotta.¹³⁷ A kínai orvostudományról írt munkáját halála után Andreas Cleyer, a Kelet-indiai Társaság proto-medikusa adta ki Nürnbergben, 1686-ban.¹³⁸ Ugyancsak szólunk kell egy egyszerű magyar sebészmesterről is, akit – a krakkói levéltár adatai szerint – „a krakkói sebészek – Szolga Mihály nevű magyar ifjút – felszabadítottak és befogadtak a sebészek közé”.¹³⁹

¹³⁶ Gašiorowski, Ludwik: Zbiór wiadomości do historyi sztuki lekarskiej w Polsce. T. 1–4. Poznań, 1839–55. (a hivatkozás helye: Vol. 2. pp. 253–254.)

¹³⁷ Boym, Michael: *Flora Sinensis, fructus floresque humillime porrigens, serenissimo ac potentissimo Principi, ac Domino Dno Leopoldo Ignatio, Hungariae Regi florentissimo... Viennae Austriae*, 1656. Matthaeus Rictius.

¹³⁸ Boym, Michael: *Clavis medica ad Chinarum de pulsibus... Norimbergae*, 1686.

¹³⁹ Koźmiński, Stanisław: *Słownik lekarzów polskich obejmujący oprócz krótkich życiorysów lekarzy Polaków oraz cudzoziemców w Polsce osiadłych, dokładną bibliografią lekarską polską od czasów najdawniejszych aż do chwili obecnej*. Warszawa, 1888. p. 414.

5.2. SINAPIUS (SEFFF) ALAJOS MIHÁLY

Boym kortársa volt a szakolcai (Nyitra vm.) születésű *Senff* (*Sinapius*) *Alajos Mihály* (szül.: 1622) kalandos életű magyar orvos, aki noha külföldön működött, „Nobilis Ungarus”-nak vallotta magát. Pozsonyi és bécsi tanulmányok után Itáliában kezdte el orvosi tanulmányait, amit végül a hollandiai Harderwijkben fejezett be és szerzett orvosdoktori oklevelet. Európa számos országában megfordult: beutazta Franciaországot, Németországot, járt Svédországban, végül 1670-ben Lengyelországban telepedett le.

Kezdetben Vlnóban, Grodnóban és a tenger melléken élt, 1678-tól Radziwill herceg varsói udvarának orvosa lett, akinek költségén – 1693-ban – Varsóban kiadta 'Absurda' című értekezését, amelyet 1697-ben Genfben is megjelentetett. Senff – akinek magyarságát S. Kościński is kidomborítja már idézett munkájában – elég részletesen szól a lengyelek egyes néprajzi sajátosságairól. Azt írja, hogy a lengyel nép élénkebb, egészségesebb, edzettebb, mint más európai népek: a cselédség nem ágyakban alszik, gyakran még az urak is megelégszenek katonai fekhelyekkel (*lectus militaris*) és ha reggel felébrednek, nem kívánnak vajjas kenyeret. Szeretnek lovagolni, szeretik a dalt és a táncot. A lengyelek nemzeti eledele a barszcz, ami annyira egészséges, hogy orvosságnak is tekinthető, s aki ezt kitalálta – mondja Senff – az barátja volt a lengyel népnek.

E munkában Senff Paracelsus követőjeként lép fel, így egyik elindítója lett a XVII. század végén kibontakozó antihippokratikus orvosi mozgalomnak. Műve egyik fejezete a nemi betegségeket tárgyalja, jó leírást ad a kankó tünettanáról, bár a szifilisszel kapcsolatban téves tanokat hirdetett. Elég részletesen foglalkozott a traumával, váltólázzal és a tuberculosissal, gyakran jó terápiát ajánl ezekkel kapcsolatban. Hosszú, kalandos élet után végleg lengyel földön telepedett le, itt is halt meg valamikor a XVII. század utolsó éveiben.¹⁴⁰

¹⁴⁰ Egyik ismert munkája: *Tractatus De Remedio Doloris, Sivo Materia Anodynorum. Nec non Opii. Causa criminali in foro medico Accessit Visio Alethophilii Advocati De Secta Et Religione Empyricorum Panacaeistarum.* Amstelaedami, 1699.

5.3. PATERSON ÉS SANTACRUCIUS

PATERSON HAIN JÁNOS

Külön is kiemelendő *Paterson Hain János* (*Paterson-Hein, Petersen, Petersohn, Hajn, Hayn, Hein*) porosz származású orvosdoktor, aki több évtizedes lengyelországi orvosi gyakorlat után telepedett át hazánkba, s lett nemzetközileg elismert tudóssá, egyben a Természetbúvárok Császári Akadémiájának tagja.

A XVI–XVII. században a Kárpátok északi vidékein a lengyel királyság területével igen élénk kapcsolatok formálódtak ki: ez nemcsak a kereskedelem vonatkozásában kiemelkedő, de az itt élők – függetlenül anyanyelvüktől vagy nemzeti hovatarozásuktól – nem tekintették a határt valamiféle „tilalmi vonalnak”, átjártak a túloldalra kereskedni – iparüzésükhöz alapanyagokért –, jelesebb iskolákban a tanulók a határ mindkét oldaláról érkeztek. A kor jellemzője volt az orvoshiány, egy-egy híres orvos praxisa a határ mindkét oldalára kiterjedt. A szegényebb vármegyékben alig vagy nem akadt orvos, míg a Felvidék gazdag városaiban (Lőcsén, Bártfán, Kassán és Eperjesen) mindig volt megtelepedett orvos és gyógyszerész, gyógyszerár. A XVII. század második felében kiemelkedő szellemi élet volt Eperjesen, ahol a város főbírája (1661–1667, majd 1677–1682) Weber János (1612–1683) orvos és gyógyszerész, patika tulajdonos volt. Weber János részt vett a Wesselényi-féle összeesküvésben, amiért letartóztatták, de öt esztendei fogság után (1670–1675) – bizonyítékok hiányában – szabadon engedték. Egykori feljegyzések szerint Eperjesen orvos-gyógyszerészeti iskolát tartott fenn, s házában a kor jeles tudósai gyakorta rendeztek összejöveteleket, ahol nemcsak a medicina, hanem a természettudomány legkülönbözőbb kérdéseiről is szó esett.¹⁴¹

Talán ez a szellemi kör vonzotta ide Johannes Patersonius Hain porosz katonaoorvost. Weber nevét a határon túl is jól ismerték, hiszen 1645-ben kiadta az 'Amuletum, azaz: Rövid és szükséges ok-

¹⁴¹ Ernyey József: Weber János eperjesi főbíró-gyógyszerész (1612–1683). = Gyógyszerészi Értesítő 8 (1900) No. 1. pp. 2–5, No. 2. pp. 17–21, No. 3. pp. 33–39, No. 4. pp. 50–53, No. 5. pp. 65–68.

tatás a Dög-halálról’ című művét, amely Bártfán látott napvilágot, igaz 1644-ben németül is megjelentetett.¹⁴² Másik két munkája: ’Janus bifrons, seu speculum physico politicum’ (Lőcse, 1662) és ’Lectio principum’ (Lőcse, 1665).

Johannes Patersonius Hain (vagy Hain János) életéről keveset tudunk, annyi bizonyos, hogy lengyel területről érkezett előbb Lőcsére, 1664-ben Késmárkon tartózkodott, majd Eperjesen telepedett le. Homály fedi, honnan érkezett lengyel földre, hol szerezte oklevelét, milyen időszakot jelent a „rövid lengyelországi tartózkodás”. A német anyanyelvű Hainnak nem lehettek „nyelvi problémái” a két német ajkú városban. Valamikor az 1650-es évek második felében telepedhetett le ezen a vidéken, hamarosan széles gyakorlattal rendelkezett. Fennmaradt levelekből kitűnik, hogy Thököly és Teleki Mihály családjának volt az orvosa: Rhédey László 1661-ben úgy viszi Hainhoz beteg feleségét, hogy előbb Thököly Imrét kérte levélben közvetítésre a doktorhoz. Teleki Mihály erdélyi kancellár levelezéséből ismerjük, hogy Bánffy Dénes Meggyesről akarta Hainhoz vinni beteg feleségét. 1672-ben Hain Teleki feleségének ad orvosi tanácsokat, amiért 10 tallért kért honoráriumként.

Feltehetően Hain a jól jövedelmező gyakorlatából biztosítani tudta egyéb természettudományos érdeklődését, ami a lipcsei Természettudományi Akadémia ’Miscellanea’ című folyóiratával folytatott levelezéséből kitűnik (1671). Vonzódott az ásványtanhoz: maga szerkesztette mikroszkópon keresztül tanulmányozta a kövekben található őslények lenyomatait. Vizsgált bolhát, legyet, növényeket, ezekről tudós barátaihoz írott leveleiben számolt be. Írt orvosi esetekről is, ezeket a boroszlói Johannes Sachs orvosnak írta le latinul. Az 1671 decemberében írott levelében arról szólt, hogy hat évvel azelőtt sárkánycsontokat küldött Varsóba egy fiatal hercegnek, a csontok egy közeli barlangban fellelt sárkány maradványaiból származtak. Leírása szerint a Dunajec melletti barlan-

¹⁴² Tasnádi Kubacska András: Johannes Patersonius Hain. = Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei – Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica. Vol. 5. (1957) pp. 78–106.

gokban sok sárkánycsont található, amelyekből készített port fogbetegségek és rosszindulatú bajok ellen hasznáják, a csontdarabokat nyavalyatörés ellen árulják. Sachs Hain információit azonnal megírta a lipcsei 'Miscellanea Curiosa' című lapnak (Hain kutatásaként), majd a további leveleket is rendszeresen átadta az előbbi folyóiratnak.¹⁴³ Ebben már további barlangok adatait is közli, ahol sárkánycsontok találhatóak. A levelekhez rajzos mellékleteket is csatolt, amelyekből a XIX–XX. századi kutatók (köztük Cuvier) a kihalt barlangi medvét azonosították.¹⁴⁴ Hain és Vollgnad (másik breslauer szerzőtársa) közleményei páratlanok a későbbi kutatások vonatkozásában.¹⁴⁵

SANTACRUCIUS

Paterson Hain János kortársa volt a magyar *Szentkereszti (Santacrucius) Dániel*, aki 1694-ben szerzett magyarként – az ásványos gyógyvizekről írott értekezése alapján – orvosi diplomát Koppenhágában. Tanulmányai befejeztével ugyan hazatért, de csakhamar lengyel földre ment és 1701-ig ott élt. Ismételt hazatérése után Eperjes és Sáros megye főorvosa lett, s e minőségében hunyt el 1710-ben 44 éves korában. Weszprémi megjegyzi: „Sokan jól emlékeznek rá, hogy legszívesebben a vegyészkedésben lelte örömét. Ugyanerről tanúskodnak Szentkereszti vegyi műhelyének az eperjesi Pulszky-házban nemrég kiásott romjai is: a földalatti kőpincében ugyanis igen sok különféle ódivatú vegyészeti edényt és műszert találtak.”¹⁴⁶

¹⁴³ Hain, Johannes: De draconibus Carpathicis et eorum cavernis. = *Miscellanea Curiosa Medico-Physica Academiae Naturae Curiosorum* (1672) Dec. I. Annus III. Obs, CXXXIX. Pag. 220.

¹⁴⁴ Cuvier, Georges: Sur les ossemens du genre de'lours, qui se trouvent en grande quantité dans certaines cavernes d'Allemagne et de Hongrie. = *Annales du Muséum d'Histoire Naturelle* 7 (1806) pp. 301–372.

¹⁴⁵ Vollgnad, Heinrich: De draconibus Carpathicis et Transylvanicis. = *Miscellanea Curiosa Medico-Physica Academiae Naturae Curiosorum* (1673) Dec. I. Anni IV. Obs. CLXX. Pag. 226.

¹⁴⁶ Weszprémi: *Succincta*. Magyar kiad. Vol. 1. p. 363.

5.4. WŁADYSŁAW MITKOWSKI ÉS JAN INNOCENTY PETRYCY

WŁADYSŁAW MITKOWSKI

A lengyel orvostörténeti szakirodalom a korszakot illetően inkább a magyar orvosok lengyelországi szerepéről, az ott folytatott orvosi gyakorlatról ír, s kevesebbet tud a lengyel orvosok magyarországi gyakorlatáról. Ez utóbbival kapcsolatban jelentős *Władysław Mitkowski* (1619–1661) alakja, aki 1645-ben Páduában szerzett orvosi oklevelet és ahelyett, hogy visszatért volna hazájába, Erdélyben telepedett le.

A protestáns hitre tért lengyel orvos előbb Kolozsvárott, később Fogarason telepedett le és 1661-ben katonaorvosként egy tatár egységgel vívott harcban esett el.¹⁴⁷

PETRYCY

Az északi Kárpátok vidéke bővelkedik gyógyvizekben, amelyek első leírója Jan Innocenty Petrycy (1592–1641), a krakkói egyetem orvostanára, történetíró volt. Petrycy a szepességi gyógyvizekről írott tanulmányával a lengyel balneológia megalapozójává vált. Az 1635-ben kiadott 'O wodach w Druzbaku i Łęckowej' c. könyvében nemcsak e vidék gyógyvizeit elemzi, osztályozza és különböző betegségekre ajánlja, hanem teljes áttekintést ad a magyar gyógyvizekről is.¹⁴⁸ (*Címlapját lásd képmellékletünkben!*)

Petrycy e munkájában a szepességi Ruzsbach és Lakoca gyógyforrásait tárgyalja, de könyve bevezetőjében általános ismertetést ad Magyarország gyógyvizeiről, elsősorban a budai hévvizekről, a felvidéki savanyúvizekről, különösen a lévai, a füleki és a szomolnoki forrásokról. Hasonló részletességgel ír Erdély gyógyvizeiről, s munkájában említi, hogy a forrásokat a helyszínen is tanul-

¹⁴⁷ Lásd részletesebben a Petrycyról egykoron megjelent nekrológban: Canavesi, T.: Bustus Ioannis Innocentii Petricii. Cracoviae, 1641.

¹⁴⁸ Petrycy, Jan Innocenty: O wodach w Drvzbakv y Łęckowey. O zazywaniu ich, ypożtkách przeciwko ktorym chorobom są pomocne. Kraków, 1635. Andrzej Piotrkowczyk.

mányozta, több alkalommal felkereste hazánkat és az általa kiemeltnek minősített gyógyforrásokat, amelyeket ezért bizton tud ajánlani.¹⁴⁹ (Szakirodalmi forrása Wernher György 'Hypomnematation de admirandis Hungariae aquis' című, 1549-ben Baselben, majd 1551-ben Bécsben kinyomtatott munkája volt – e műről külön is szólunk.)

Petrycy idejében Ruzsbach lengyel fennhatóság alatt állott. 1412-ben a Szepesség egy részével együtt Luxemburgi Zsigmond zálogosította el Lengyelországnak, majd Mária Terézia idejében (1772) visszacsatolták Magyarországhoz. Petrycy fent említett (régii lengyel nyelven írt és 1635-ben gót betűkkel nyomtatott) művének II. részében leírja, hogy Magyarország nagy része és vele együtt sok hőforrás török kézre került. Szól arról, hogy a legértékesebb magyar hőforrások Budán vannak. A törökök, akik a keresztyén kultúra alkotásait általában pusztulni hagyták, ezeket a forrásokat nem hanyagolták el, sőt a keresztény templomok márvány- és kőfalaiból új fürdőket és kórházakat is építettek. A törökök Isten ajándékának tekintik a forrásokat, melyeknek vizében úton-útfélen mosakodnak, mintha bűneiket akarnák lemosni – írta Petrycy.

A budai hőforrásokon kívül még ír a Léva vára melletti sava-nyú forrásról, melynek vize a levegőn mindjárt megkövesedik; Fülel vára közelében egy magas és sziklás hegyről lecsurgó vízből kicsapódó só a hegy alján festői szépségű, ember alakú nagy fehér oszlopokat képez, Szomolnok városka mellett és Lócse közelében is van egy csodás erejű forrás. Minthogy a ruzsbachi meleg fürdő a sűrű nyákos nedvet elpusztítja, kiűzi, ajánlatos pl. a francia betegségnél is.

Petrycy a ruzsbachi és lackovai vizekről írt értekezését manapság szokatlan szókimondással végzi (a 43. lapon), ami az akkori

¹⁴⁹ Életművéről lásd részletesebben: R. S. Bugaj dolgozatát: *Prace balneologiczne lekarzy polskich wieku Odrodzenia*. In: *Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej*. Warszawa, 1956. Vol. 4. pp. 100–107. Életművét elemzi még: Kowalenko, H.: *I. Petrycy – Jeden z pierwszych polskich lekarzy uzdrowiskowych*. = *Balneologia Polska* 16 (1971) No. 3–4. pp. 257–266.

időkre jellemző: „Ha valaki kényelmére és szórakoztatására magával hozta a feleségét, ne aludjék vele egy ágyban. Az éjjeli játékok nagyon ártanak a köszvénynek, a kőbetegségnek, a sérvnek, a beteges arcszínűeknek, a fejszédülésben szenvedőknek és a gyenge gyomrúaknak.”

Petrycynnek ez a kis műve lengyel nyelven rendkívül ritka; Wagner Károly írja,¹⁵⁰ hogy latin nyelvre is lefordították.

Petrycy műve sokáig ismeretlen volt mind a magyar, mind a lengyel orvosi szakirodalomban, aminek oka a kis példányszámban való közreadásban, valamint a „gótbetűs” lengyel írásmódban keresendő. Csak a XIX. század közepén fedezték fel, nyelvileg megújították, németre is lefordították, így a balneológia történet egyik különös gyöngyszemévé vált. Stílusa kiváló, s főleg szellemes megjegyzései teszik gördülékennyé szakszerű leírásait. A XVII. századi lengyel–magyar orvosi kapcsolatok történetében mindenképpen érdekes színtölt ez a balneológiai munka.

5.5. TUDÓSSÁ LETT GDAŃSKI MAGYAR DIÁKOK

Waczulik Margit írja: „A XVII. század elején felvidéki fiatalok egy főiskola jellegű lengyel „gimnázium”-ot is látogattak: a gdańskit. Ebben valószínűleg a várossal fennálló kereskedelmi kapcsolatoknak is volt szerepük, de vonzotta őket az intézmény jó híre. Földrajzi és természettudományos tanulmányokra nyílt ott lehetőség. Gdańskba jutott el csaknem egy időben az abauji magyar Szepsi Csombor Márton és a késmárki szász Frölich Dávid, akik talán már Késmárkról ismerték egymást, hiszen Szepsi Csombor ott is tanult. Szepsi Kassán és Nagybányán is folytatta tanulmányait, 1613-ban Telkibányán lett tanító. 1616-ban indult el további tanulás céljából Gdańskba. Két évet töltött ott. Tanulmányainak eredménye az első ásványtani vita a magyar irodalomban,¹⁵¹ ami

¹⁵⁰ Wagner, Carolus: *Analecta Scepusii*. Pars II. Viennae, 1774. Thomas v. Trattner. pp. 325–326. a lábjegyzetben.

akkor is érdeme, ha a vita korabeli balhiedelmeket is tartalmaz. Forrása Georgius Agricola munkája. Szepsi Csombor szintén szól a Wernher művében említett szomolnoki forrásról, de nála az már „ezüstté változtatja a rezet”. A forrásról egyébként Frölich is ír. Lehet, hogy a helyi tapasztalatot dolgozzák fel, de lehet, hogy Wernhernek a Szepességben bizonyára ismert munkájából veszik át, hiszen Frölich említi is ezt a művet.¹⁵² Az ásványokról szóló vitánál fontosabb azonban Szepsi Csombor Mártonnak másik – és már magyar nyelvű – munkája: az 'Europica Varietas', vagyis európai változatok, európai körkép. 1618-ban elindult Gdańskból világot látni, és 1619-ben hazatérve, kassai iskolaigazgatóként ebben az írásában foglalta össze tapasztalatait, „peregrinatio”-ja történetét. Könyvét olvasva, eljutunk vele együtt először Gdańskba, majd Dániába, Hollandiába, Angliába, Franciaországba, és német, cseh, valamint sziléziai földön keresztül kísérvük haza. Útja során nemcsak a nevezetességeket veszi szemügyre, hanem felfigyel az ottani életnek a magyartól eltérő vonásaira. Felismeri a korai kapitalizmus néhány jellegzetességét, leírja a munkára nevelő, de kegyetlen és a vállalkozóknak nagy hasznot hajtó hollandiai Zuchthaus, meglátja a hollandiai jólétet, s hogy az utcáról hiányoznak a koldusok. Leírásából megismerhetjük London pezsgő kereskedelmi életét. Vele együtt járunk Párizsban, a Sorbonne-on is, szinte halljuk az ott folyó vitákat, a régi és az új küzdelmét.¹⁵³

¹⁵¹ RMK III. 7547. – Szepsi Csombor, Martinus: Disputatio physica de metallis... Danzig, 1617. 12 lev. – Kulcsár Péter fordításában: Kovács Sándor Iván – Kulcsár Péter: Szepsi Csombor Márton ismeretlen értekezése. Szeged, 1972. (Irodalomtörténeti dolgozatok 91.)

¹⁵² Wernerus, Georgius: De admirandis Hungariae aquis hypomnemation. In: Bronovius, Martinus: Tartariae descriptio... Coloniae, 1595. Brickmann. pp. 55–75. Több későbbi kiadása is volt, pl. Respublica et status Regni Hungariae, Leiden, 1634. Elzevir. pp. 56–95.

¹⁵³ Szepsi Csombor Márton művének újabb kiadása: Szepsi Csombor Márton: Europica varietas. Sajtó alá rend.: Kulcsár Péter, bev.: Kovács Sándor Iván, ford.: Weöres Sándor. Bp., 1979. 329 p. – Lásd róla e bevezető tanulmányt, továbbá Wittmann Tibor: Az Europica varietas. = Irodalomtörténeti Közlemények, 1956. pp. 28–34. – Bán Imre: Szepsi Csombor Márton Párizsban. = Uo. pp. 263–289.

RMK I. 500. – Szepsi Csombor Márton: *Evropica Varietas, avagy SZEPSI CZOMBOR MARTONnak Lengyel, Mazur, Pruz-Dania, Frisia, Hollandia, Zelandia, Anglia, Gallia, Nemet es Cheh Országon, viszontag: Az Prussiai, Pomeraniai, Sueciai, Norvegiai, Frisiai, Zelandiai, Britanniai, Tengeren valo bujdosasában látot, hallot külömb külömb fele dolgoknak rüid le írása. Mely minden Olvasonak nem csak gyönyörüségére, sok féle hasznára-is szolgálhat. Cassan, Festus Janos által, 1620. 404 p.*

Szepsi Csombor később más jellegű munkát írt: az Udvari skolát, amelyben az erkölcsös magatartásra ad tanácsokat a bedegi Nyáry-család Ferenc fia számára. Ez az utolsó műve. 1622-ben a pestis áldozata lett.

RMK I. 527. – Szepsi Csombor Márton: *Vdvari Schola. Melyben az Te-kintetes es Nagysagos Vr Fiat Bedegj Nyari Ferenczet, az Tekintetes és Nagyságos Bedegi Nyari Istvan Vramnak, mostan az Fölseges Bettlen Gabornak Erdély országának Fejedelmének, Magyar ország részének bizonyos Vrának Szekelyek fő Ispannyának, Opolianak és Ratisbonanak Hertzegének, Tanaczának, Kallai vég Várának fő Kapitányának, Isten kedvét szüböl kívánnya, és alázatos szolgálattyát ajánlya. Minden szép erkölcsökre és maghának ékessen való viselesére oktattya, tanitya igazgattya. SZEPSI CZOMBOR MARTON Varanay Magyar tanító. Bartfan, 1623. 201 p.*

A Szepsi Csombornál egy évvel fiatalabb, ugyancsak Gdańskban, majd az Odera menti Frankfurtban tanuló késmárki Frölich Dávidot szintén a világ megismerése ejti rabul, és lelkesen hirdeti, milyen nagy hasznára van az embernek a világlátás, ma úgy mondanók: milyen nagy a személyiségformáló ereje. Könyve, a '*Cynosura Peregrinantium*' [Utazóknak vezérlő csillaga] őse a mai útikönyveknek: nemcsak a bejárt tájakat, azok érdekességét ismerteti, hanem kitér az ott lakók szokásaira, hasznos gyakorlati és egészségügyi tanácsokat ad az utazáshoz, sőt még illemszabályokat is közöl.

RMK III. 1628. – Frölich (David): *Bibliotheca, seu Cynosura Peregrinantium, hoc est, Viatorium, Omnium hactenus editorum absolutissimum, jucundissimum, utilissimumque ... Lectione variâ, conversatione curiosâ, & experientiâ laboriosâ sumtousâque conscriptum à DAVIDE FRÖLI-*

CHIO, Sac. Cæs. Maj. per Regnum Hungariæ, Mathematico. Vlmæ, Impensis & Typis Wolffgangi Endteri. M. DC. XLIV. – Partis I. Liber I. et II. A–M=270 lap. – Liber III. Aa–Zz=540 lap. – Liber IV. Aaa–Iii=200 lap. – Partis Posterioris Liber Primus. Uo. Anno MDCXLIII. A–X=486 lap. – Liber II. Uo. 1644. Aa–Ff=126 lap. – Liber III. Uo. 1644. Aaa–Kkk=224 lap. – Liber IV. et ultimus. Uo. Aaaa–Dddd=91 lap.

Éberen, nyitott szemmel járja a világot. Leírásai élményszerűek. Munkásságában különösen figyelemre méltó, hogy míg a régebbi szerzők általában az elődöktől átörökölt, fantasztikus, spekulatív elképzeléseket adták közre, addig nála már teret kapnak a természet közvetlen megfigyeléséből származó tapasztalatok. Jó példa erre tátrai kirándulása, amikor még diákként egy barátjával megmászta a magasabb csúcsokat. Nemcsak a látvány szépségét ecseteli, hanem felismeri az ott uralkodó alacsonyabb légnyomást is. De érdekelte Frölichet – mai kifejezéssel szólva – az általános és a csillagászati földrajz is. Erről tanúskodik a 'Cynosurá'-nál korábbi könyve, a Bártfán megjelent 'Medulla Geographiæ Practicæ...' [A gyakorlati földrajz lényege],¹⁵⁴ melyben megmagyarázza a legfontosabb földrajzi alapfogalmakat.

RMK II. 536. – Frölich (David): *Medulla geographiæ practicæ, peregrinantium inprimis usui, deinde historiarum et rerum... pleniori cognitioni accomodata, in qua potissimum Europæ regiones nobiliores et aditu faciliores nova, compendiosaque methodo proponuntur... et tandem caeteræ quoq(ue) Orbis terrarum partes summatim petrauntur, auctore Davide Frölichio mathematico Caesareopolitano apud Gepidas Carpathicos,*

¹⁵⁴ A Frölichre vonatkozó irodalomból: Pethő Gyula: Frölich Dávid geográfiaja és némely elfelejtett részletei. = *Természettudományi Közlöny*, 1899. pp. 514–518.; Kelemen Lajos: Erdély leírása 1639-ből. = *Földrajzi Közlemények*, 1907. pp. 59–71.; Pukánszky Béla: Die Anfänge der deutschen Kalenderliteratur in Ungarn. = *Deutsch-Ungarische Heimatsblätter*, 1929. pp. 16–20.; Csinády Gerő: Egy európai hírű régi magyar földrajzkönyvről. = *Pedagógiai Szemle*, 1965. pp. 674–678.

Frölich művéből modern kiadás is készült: Kovács Sándor Iván – Monok István (szerk.): *Magyar utazási irodalom. 15–18. század. Bp., 1990. 1013 p.* Ezen belül Frölich Dávid: *A gyakorlati földrajz veleje.* pp. 39–59.; *Utazók könyvtára.* pp. 60–115. A szövegeket Kulcsár Péter fordította.

partim experientia atque oculari observatione, partim lectione neoterico-
rum geographorum concinnata in prodromum suae Bibliothecae et syno-
surae peregrinantium. Cum duobus elenchis copiosissimis... Impensis Bar-
tholomaei Bertrami, chymici apud Caesareopol. Bartphae, 1639.

Frölich – kora szokásának megfelelően – a matematikába sorol-
ta a földrajzot. Matematikusnak vallotta magát, s annyiban volt
igaza, hogy a csillagászati földrajzhoz valóban matematikai tudás-
ra van szükség. Fontos megjegyeznünk, hogy Frölich már akkor
elfogadta a kopernikuszi világméretet, amikor még egyetemeken,
főiskolákon ragaszkodtak a régi arisztotelészihez. Ez annál is lé-
nyegesebb, mert nézetei szélesebb körben terjedhettek. Ugyanis
tanári munkája mellett népszerűsítette tudományát: kalendáriumot
adott ki, mégpedig igen keresettet.¹⁵⁵

Gdański hallgató 1617 és 1619 között Besztercei Simon Pál,
aki 1617-ben a meteorológiáról vitázott, majd 1619-ben a források
és vizek keletkezéséről. Munkái nem sok újat hoznak, érdekes ke-
verékei a tudománynak és a babonának, de az utóbbi disputa a
gdański földrajztanítás magas színvonaláról tanúskodik, és azt is
mutatja, hogy Gdańskban szintén foglalkoztak azzal a kérdéssel,
melyet Squarcialupi tárgyalt.

RMK III. 1187. – Simonius (Paulus): Meteorologia Generalis. Præsides
ADRIANO PAULI P. P. ad diem 16. Dec. Dantisci. 1617; RMK III.
1244. – Simonius (Paulus): Disputatio Philosophica De Origine Fontium
Et Fluminum Quam Ut omnium aliarum rerum ... Sub Præsidio Clariss. &
Doctiss. Viri Dn. D. Præsides ADRIANI PAULI Physic. & Metaph. PP.
Publicæ disquisitionum velitationi in celeberrimo Gymnasio Dantiscano
proponit PAULUS SIMONIUS Bistricensis Transsylvanus Ad diem 8.
Junij. Horis octoque consuertis. Dantisci, Typis Hünefeldianis, Anno
1619.

¹⁵⁵ Kiadásai: 1633-ban latin és német nyelven, 1634-ben, 1641-ben és 1642-ben
magyar nyelven, 1643-ban magyar és német nyelven, 1644-ben öröknaptár,
1645-ben magyar és latin nyelven, 1648-ban és 1649-ben magyar nyelven.
Legalábbis ilyen példányok maradtak ránk; Frölichről lásd még M. Zemplén
Jolán: A magyarországi fizika története 1711-ig. Bp., 1961. pp. 120–139.

5.6. LENGYEL ORVOSOK ÁLTAL ÖSSZEÁLLÍTOTT KALENDÁRIUMOK MAGYAR FORDÍTÁSAI A XVII. SZÁZADBAN

Krakkóban számos értékes kalendárium született a XVI–XVII. században, ezek egy részét krakkói orvosok, illetve orvos-asztro-nómusok állították össze. Kapcsolattörténeti szempontból viszont érdemes azt is megjegyeznünk, hogy az első, magyar szerző által írt kalendáriumot, Benczedi Székely István munkáját egy krakkói nyomda jelentette meg 1538-ban.¹⁵⁶

Talán a jó lengyel–magyar orvosi kapcsolatoknak is köszönhető, hogy számos krakkói kalendáriumot egykoron lefordítottak magyarra, évről-évre modernizáltak és nagy példányszámban megjelentettek. Ilyen volt például a Bernard-féle nagyszombati kalendárium, amelyet Pécsi Lukács magyarított (ez nem csak Nagyszombatban jelent meg, hanem Keresztúron is), aztán következett a Ioannicius-féle kalendárium, ezt is Pécsi fordította magyarra, s ezek sorába tartozik a Zdakowski doktor által összeállított krakkói kalendárium magyar változata. Ezekből a kalendáriumokból kevés maradt fenn, így azokat mind a lengyel, mind a magyar könyvtár-tudósok nagy becsben tartják.¹⁵⁷ *(Az 1579-re szóló nagyszombati kalendárium címlapját lásd a képmellékletben!)*

NAGYSZOMBAT, 1598

CALENDARIOM es ez mostani MDXCIX esztendőben törtene-
nendő dolgokrul. An(n)ac fölötte az időnek naponkent kouet-
kezendő allapattyarul iratot itilet. Az Craccai Bernard doctor
irasabul magyarra fordeta Peechi Lvkach. + Prognosztikon.
Nagy Szombatba [1598 typ. capituli].¹⁵⁸

¹⁵⁶ Szekeľ' Estvan: Calendarivm magiar nielwen. RMK I. 354, RMNy 63. [Kra-
kó, 1538.] Vietor. 15 lev.

¹⁵⁷ Lásd még: V. Molnár László (szerk.): Fejezetek a magyar–lengyel tudományos
kapcsolatok történetéből (15–19. század). Piliscsaba, 2003. MATI. 199 p. (Ma-
gyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 27.)

¹⁵⁸ RMNY I. 837. – A naptárhoz szükséges számításokat Bernard Kracker, krakkói
csillagász végezte el, ugyanő írta a prognosztikont.

NAGYSZOMBAT, 1604.

CALENDARIOM es ez mostani MDCIII. esztendeben, /mely embolismalis, egy nappal szaporetatot/, törtenező dolgokrol, annak fölötte az időnc naponkent köüetkezendő állapottyarul iratot itilet. Az craccai Ioannicivs Gabriel doctor irasabol magyarra fordeta Peechi Lvcach. Nagy Szombatba MDCIII [typ. capituli Strigoniensis].¹⁵⁹

KERESZTÚR, 1616.

CALENDARIVM, az az az ezer hat szaz tizenhetedik esztendő napianak szamlalasa az közönseges practicaual, aspectusokkal, planetaknak foliasual es az eghi ielekben valo belepesekkel egyetemben, mely első bissextilis vtan. Szereztetet az crakai academiaban taneto Bernard philosophus es oruos doctor által. + Prognosticon az eghi chillagoknak forgasabol nemi nemi tertenező dolgokrol es bizonyos üdöknek állapottyarul. Szerkeztetet az crakai academiaban tanito Bernard philosophus es oruos doctor által. Kerezturnat (1616) Farkas.¹⁶⁰

NAGYSZOMBAT, 1620.

CALENDARIVM, az az ez mostani ezer hat szaz huszon egyedik esztendő napiainak szamlalasa az közönséges practicaual, az planetaknak aspectusokkal és az eghi jelekbe valo belepesekkel egyetemben, mely esztendő első az bissextilis vtan.

¹⁵⁹ RMNY II. 917. – Az önálló címlap nélkül készült prognosztikon fejezetei a következők: *Az esztendőnek kezdetiről – Az esztendőnek uralkodó csillagáról – A tavalyi holdfogyatkozásnak ereje felől – Az esztendőnek közönséges állapotjáról – A földi gyümölcsökről – A döghalálról és betegségről – Az ércekről – A békességről és hadakról – Némely országokról: A régtől nyomorgattatott Magyarországról, Ausztriáról – Az időváltozásról – A tavaszi időről – A nyári időről – Az őszi időről – A téli időről.*

¹⁶⁰ RMNY II. 1113. – Az ajánlásban Farkas Imre könyvnyomtató állást foglal Kopernikusz és a Föld forgása ellen. A fejezetek címei: *Az esztendőnek kezdetiről – Az esztendőnek állapotjáról – A Napban és Holdban való fogyatkozásokról – Ez az 1617. esztendőben a főcsillagoknak gonosz aspectusokról – A békességről és hadról – Betegségről és döghalálról – A nemes Magyarországról – A földi termésekről – Az időnek változásairól.*

Az crakai Sdakowzki doctor es fő astrologus irásából magyarra fordítottat és ki nyomtatot. + Prognosticon neminemű törteneendő dolgokrul es az üdönek allapattyarul ez jelen valo MDCXXI. esztendőben. Nagy Szombatban [1620] Mollerus.¹⁶¹

Ezek a kalendáriumok nagy példányszámot értek el, ami annak köszönhető, hogy ezek a kiadványok orvosi és mezőgazdasági tanácsokat is tartalmaztak, nem is beszélve a csillagászati részhez tartozó meteorológiai előrejelzésekről.

A kalendáriumok szerzői Kopernikusz iskolájának hívei voltak, s úgy tűnik, hogy mivel Kopernikusz orvos is volt, ezért ők maguk is az asztronómia mellett az orvostudományban is igyekeztek elmélyülni. A kalendáriumok közül a korábbi művelődéstörténeti munkák aránylag keveset sorolnak fel, miközben jó néhány évtizeden keresztül a magyarországi könyvpiacra vezető helyet töltötték be a lengyelből lefordított, s értékes orvosi tanácsokat is adó kalendáriumok.

A korai, a lengyel forrásokra épülő magyar kalendáriumokkal egy időben más lengyel munkák fordításai is elkészültek, a matematikátörténészek például úgy vélik, hogy az 1577-ben Debrecenben megjelent magyar nyelvű matematika szintén lengyel alapmű felhasználásával készült. Ez talán nem véletlen, hiszen számos magyar diák tanult akkoriban Krakkóban, s ők nem csak a szakirodalomban mélyedtek el, hanem közülük többen a nyomdászat mesteriségét is elsajátították. Gondolunk itt Sylvester Jánosra, aki

¹⁶¹ RMNY II. 1232. – A prognosztikon fejezetei: *Kezdetéről és vezéréről az esztendőnek – a Napban és Holdban való fogyatkozásokról – Az 1620. elmúlt esztendőbeli fogyatkozásoknak effectusairól – A békességről és hadakról – A betegségekről és döghalálról – Követségekről és úton való járásokról – A földi veteményekről és ezeknek termésekről – A vasról és ércekről – Némely országokról és elsőben Magyarországról – Lengyelországról – Csehországról – Morváról – Ausztriáról – Silesiáról – Második része a prognosztikonnak, az időnek és hónapoknak változásokról.*

Az RMNY szerint a címlapon szereplő Sdakowski, krakkói főasztrológus talán nem más, mint Wawrzyniec Świczkowicz, akinek 1620. évi naptára Krakkóban jelent meg (K. Estreicher Vol. XXX. p. 83.). Szóba jöhet még Piotr Słowacki, aki Zdakówban született. Lásd: mek.oszk.hu/12000/12035

1526–27-ben Krakkóban tanult, kitanulta a nyomdászat mesterségét is, s wittenbergi tanulmányait követően 1534-től Sárvár-Újszigeten működött, ahol részben tanított, részben a nyomdát vezette.¹⁶² Magát a nyomdász mesterséget Lengyelországban és Bázelen sajátította el Honterus János is, aki 1539-ben kezdte meg nyomdászként működését Brassóban, emellett jeles szász pap és tanító is volt.

Ezzel párhuzamosan számos magyar nyelvű munka került ki a sajtó alól Krakkóban, gondolunk itt Komjáti Benedek 1533-as kötetére, amely Szent Pál leveleit tartalmazza. Fontos kiadvány, hiszen ez volt az első, teljes szövegében magyarul nyomtatott könyv.¹⁶³ 1535-ben itt készült Ozorai Imre vitairata, a következő évben pedig Gálszécsi István evangélikus énekeskönyve, amely az első nyomtatott magyar nyelvű énekeskönyv volt.¹⁶⁴

A lengyel–magyar orvosi kapcsolatok egyik korai példája egy 1570-es kiadványban olvasható, ez pedig a Dávid Ferenc által lefordított anabaptista tanítás, amely Kolozsvárott jelent meg Heltai nyomdájában „Könyvetske az igaz keresztényi keresztségről” címmel, s ebben található az olasz származású, Varsóban élt orvos Alessandro Willini Dávid Ferenchez írt levele.¹⁶⁵

¹⁶² Balázs János: Sylvester János és kora. Bp., 1958. Tankönyvek. 473 p.; Bartók István: Sylvester János Krakkóban. In: Kovács István – Petneki Áron (szerk.): Bámulám a Visztulát... Bp., 2003. 165–171. p.

¹⁶³ Epistolae Pauli lingua Hungarica donatae. Az zenth Paal leveley magyar nyelven. Cracovie, 1533. Hieronymus Victor. 236 fol. RMK I. 3.

¹⁶⁴ Lásd erről bővebben a már idézett kitérő szakkönyvet: Dörnyei Sándor – V. Ecsedy Judit – P. Vásárhelyi Judit – Kertész Balázs: A krakkói nyomdászat szerepe a magyar művelődésben. Bp., 2000. Balassi. 422 p.

¹⁶⁵ Lásd erről bővebben: Régi magyarországi nyomtatványok 1473–1600. Bp., 1971. Akadémiai K. 928 p.

6. A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC EGÉSZSÉGÜGYÉNEK LENGYEL VONATKOZÁSAIBÓL. NÉHÁNY XVIII. SZÁZADI ORVOSI KAPCSOLATRÓL

6.1. LANG JAKAB AMBRUS ÉS A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC EGÉSZSÉGÜGYÉNEK LENGYEL VONATKOZÁSAI

Folytassuk történetünket *Langenthali Lang Jakab Ambrus* (1662–1731), II. Rákóczi Ferenc fejedelem tábori főorvosával. Nürnbergben született, Altdorfban szerezte orvosi oklevelét, útja innen Magyarországra vezetett, ahol előbb Besztercebánya főorvosa, majd Selmec physicus lett. 1685-ben magyar nemességet kapott, később német származása ellenére lelkes magyarként csatlakozott II. Rákóczi Ferenc felkelő seregéhez.

Lang lett a szabadságharc hadseregének tábori főorvosa, s egyik legnehezebb feladata a gyógyszerellátás megszervezése volt. A hadsereg gyógyszerellátását elsősorban Lengyelországban igyekezett megoldani, legfőbb gyógyszerbeszerzési forrásai: Gdańsk, Krakó és Boroszló (Wrocław) voltak. A külföldi gyógyszereket és egészségügyi anyagokat (*pharmaca et materialia*) Selmecbányára irányította, itt létesült már 1708-ban az ország központi patikája (*Apotheca Regni principalis*), amely a katonai körzetekbe, várakba és curatoriumokba juttatta a feldolgozott gyógyszereket. Hasonló központ a Rákóczi idején fénykorát élő osztrák hadseregben nem volt, ez tehát Lang „találmányának” tekinthető.

A gyógyszerellátás megszervezésén túlmenően orvosi és sebészeti státuszokat szervezett a hadseregben, valamint megszervezte a sebesültek utókezelését szolgáló curatoriumokat, vagyis a lába-
dozó-utókezelő kórházakat.

A szabadságharc leverése után követte Rákóczit a számkivetettségbe is. A fejedelemmel együtt 1710-ben lépett lengyel földre, előbb délen, később Gdańskban élt néhány évig. Rákóczival együtt ment Franciaországba, később Törökországba. Konstantinápolyban hunyt el, sírja ma is ott található. Gdański tartózkodása alatt orvosi gyakorlatot folytatott, nemcsak a bujdosó magyarokat, hanem a helybéli lengyeleket is gyógyította.

Az előbbi – ha nem is bőséges – adatokkal szemben, jóval kevesebb lengyel orvos XVIII. századi magyarországi gyakorlatáról tudunk. *Jacek Łopacki* (1690–1762) itáliai egyetemen végzett orvosként, Krakóban pappá szentelték, a felvidéki Poprádon telepedett le és gyógyító plébánosként élt ott haláláig. A környék egyetlen végzett¹⁶⁶ orvosa volt.

Magyar források:

- Gyóry Tibor: II. Rákóczi Ferenc fejedelem és bujdosó társai betegségéről, haláláról. = Természettudományi Közöny, 1906. pp. 670–679.
- Staszewski, Jacek: Lengyel–magyar politikai kapcsolatok a szabadságharc idején. In: Európa és a Rákóczi-szabadságharc. Szerk.: Benda Kálmán. Bp., 1980. Akadémiai Kiadó. pp. 57–59.
- Takáts László: Az egészségügy szervezése a Rákóczi szabadságharc idején. In: Rákóczi-tanulmányok. Szerk.: Köpeczi Béla, Hopp Lajos, R. Várkonyi Ágnes. Bp., 1980. Akadémiai Kiadó. pp. 183–201.
- Köpeczi Béla: A lengyel kapcsolatok. In: Köpeczi Béla: II. Rákóczi Ferenc külpolitikája. Bp., 2002. Akadémiai Kiadó. pp. 56–62.
- Takáts László: A Rákóczi-szabadságharc egészségügye. A bevezető tanulmányt írta: R. Várkonyi Ágnes. Az eredeti munka kiegészítve: Takáts Endre tanulmányával. Piliscsaba – Bp., 2003. MATI – SOMKL. 163 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 44.)
- II. Rákóczi Ferenc: Correspondance de François II Rákóczi et de la palatine Elzbieta Sieniawska, 1704–1727. Sajtó alá rend.: Tüskés Gábor, Kovács Ilona, Köpeczi Gábor. Bp., 2004. Balassi. 187 p.
- Rákóczi tükör. Naplók, jelentések, emlékiratok a Rákóczi-szabadságharcról. Vál., szerk.: R. Várkonyi Ágnes – Köpeczi Béla, jegyz.: Bán-

¹⁶⁶ Szumowski Ulászló: Az orvostudomány története bölcsészeti szempontból nézve. Ford.: Herczeg Árpád. Bp., 1939. Garab ny. Cegléd. p. 490. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat könyvtára 167.) (a továbbiakban: Szumowski)

kúti Imre. 1–2. köt. Bp., 2004. Osiris. 510, 551 p. (Millenniumi magyar történelem. Források)

- R. Várkonyi Ágnes: Lengyelország és az „európai hatalmi egyensúly” II. Rákóczi Ferenc politikájában. In: Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére. Szerk.: Erdei Gyöngyi, Nagy Balázs. Bp., 2004. BTM – ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Egyetemes Tört. Tanszék. pp. 325–335. (Monumenta historica Budapestinensia)

A témakörre vonatkozó saját kutatásunk: Kapronczay Károly: Egészségügyi állapotok a Rákóczi-szabadságharc idején. = Valóság 47 (2004) No. 3. pp. 46–58.

Munkásságáról lásd még:

- Lang Jakab Ambrus, a hadsereg tábori főorvosa. In: Takáts László: A Rákóczi-szabadságharc egészségügye. Sajtó alá rend.: Gazda István, a bev. tanulmányt írta: R. Várkonyi Ágnes. Az eredeti munka kiegészítve: Takáts Endre tanulmányával. Piliscsaba – Bp., 2003. MATI – SOMKL. pp. 133–148. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 44.)
- Weszprémi: Succincta. Magy. kiad. Vol. 1. pp. 181–183.
- Takáts László – Takáts Endre: Adalékok a XVII. század fordulójának katonaegészségügyéhez. = Honvédorvos, 1966. pp. 322–335.
- Takáts László – Takáts Endre: Lang Jakab Ambrus, a kuruc hadsereg tábori főorvosa. = Honvédorvos, 1971. pp. 57–73.

6.2. A KÉT HAMBACHER ÉS HELLENBACH

A XVIII. század első felének keresett orvosa volt Lengyelországban Hambacher János (egyek iratokban: Hambach János; 1682–1759) nemes, besztercebányai születésű, aki Wittenbergben szerezte meg a diplomáját, s később Eperjes városának orvosa lett. Az uralkodó, II. (Erős) Ágost lengyel király (uralk.: 1697–1706 és 1709–1733) a Varsóban 1722. augusztus 11-én kelt határozatával Hambachert udvari főorvosává nevezte ki és ki is tüntette. Van Swieten levélben fejezte ki elismerését Hambachnak. Ezt a privilegiumot és kinevezést III. (Szász) Ágost lengyel király (uralk.: 1733–1763) 1734. július 30-án megújítja és ő is udvari főorvosává nevezi ki Hambachert.

Weszprémi a lengyel szakirodalmi forrásokban fellelhető adatokhoz még hozzáteszi, hogy az egykori Sáros megyei physicus

később visszatért hazájába, hiszen többször is „pestisjárvány pusztította a sárosiakat, zemplénieket, beregieket és ungiakat, és amikor 1739-ben és 1740-ben ugyanezen megyékben ugyanez a nyavalya újra kitört, szinte egyedül Hambacher vigasztalta orvoslásával a ragályosok csüggedt szívét rendületlenül...”.

Irodalmi tevékenységéből kiemelkedik a 'Lomnius redivivus' című, három kötetre terjedő, kéziratban maradt munkája, amelyben orvosi gyakorlatát összegezte, s „mindegyik betegséghez mellékelte saját megfigyeléseit és nem útszéli orvosságait”.¹⁶⁷

Apja nyomdokain járó fia, *Hambacher Sámuel* (1720–1801) Gömör megye, majd a szepesi városok physicusa. Orvosi oklevélét 1742-ben Hallóban szerezte, majd hazatérése után kezdetben apja kíséretében, később önállóan végzett orvosi gyakorlatot lengyel földön is. Ő sem hagyta el soha magyar hivatalát, csupán vendégként és meghívásra gyógyított a szomszédos országban.¹⁶⁸

Hellenbach János Gottfried az ifjú Hambach pályáját egyengette. Hellenbach rendkívül érdekes egyénisége volt a XVII. század végének, hiszen az 1659-ben Selmecen született neves magyar orvosdoktor – az uralkodótól, Lipóttól – bárói címet kapott, miután kigyógyította vesegyulladásából. A császári udvarban oly gyakran megforduló Hellenbach ennek ellenére 1703-ban II. Rákóczi Ferenc oldalára állt, s a magyar fejedelem a bányáügyek főigazgatójává tette, ami mai értelemben vett pénzügyminiszterségnek felelt meg. A Rákóczi-szabadságharc bukása után lengyel földre menekült, itt-hon vagyonát elkobozták, gazdag könyvtárát feldúlták. 1711–1715 között orvosi gyakorlatából élt Lengyelországban. Ekkor Károly király kegyelmét kérve visszatért Magyarországra, ahol elkobzott vagyonát visszakapta, s a felvidéki bányák igazgatását is rábízták. 1728-ban hunyt el 70 éves korában.¹⁶⁹

¹⁶⁷ Weszprémi: Succincta. Magy. kiad. Vol. 2. pp. 171–173.

¹⁶⁸ Weszprémi: Succincta. Magy. kiad. Vol. 2. pp. 178–185.

¹⁶⁹ Weszprémi: Succincta. Magy. kiad. Vol. 1. pp. 127–131., Vol. 4. pp. 330–331.

6.3. MILLETER JÁNOS

E kor ugyancsak kedvelt magyar orvosa volt lengyel földön *Milleter* (vagy *Maletter*) *János* (1691–1755), aki „1716-ban a híres leydeni egyetemet kereste fel – írja róla a krónikás, majd így folytatja: s ott a többiek mellett Ruischot hallgatta, akinek aztán két orvostanhallgatóval együtt segített összegyűjteni azt a ritka és érdekes természettudományi gyűjteményt, amelyet Péter, a nagy orosz cár vásárolt meg aztán, s Moszkvába vitetett. Ezen egyetemen szerezte meg az orvosdoktor címet 1717-ben. Következő év január elsején tért vissza Iglóra. Kezdetben Teodor Lubomirski herceg udvari orvosa volt, majd 1723-tól pedig – Schwab Joákim halála után – Szepes megye és Lőcse szabad királyi város *physicus*aként működött. Mivel azonban később a Lubomirski herceghez és más lengyelországi főurakhoz való gyakori kiutazása miatt nem tudott elegendet tenni hivatalos kötelességének, a nemes vármegyénél leköszönt, de Lőcse város orvosának a címét mindvégig megtartotta. ... Lábdaadásban halt el 1755. március 8-án, 64 éves korában.”¹⁷⁰

6.4. KREISEL JÁNOS ZSIGMOND

Ha nem is olyan fényes pályát futott be, mint Milleter, de a XVIII. századi magyar–lengyel orvosi kapcsolatainkban szerepel *Kreisel János Zsigmond* (1717–1768) bártfai orvosdoktor. Tanulmányait Győrött és Pozsonyban kezdte, majd „1736-ban a torunyi gimnáziumba ment Porosz-Lengyelországba. Itt egy évet töltve, szülei kívánságára a jénai egyetemre ment orvostant hallgatni, s kitartó szorgalmával elérte, hogy 1741. június 19-én Teichmeyer kezéből megkapta a doktori fokozatot.”¹⁷¹ Előbb Szepes megyében és Késmárkon működött, innen tizenegy évi gyakorlat után Szabolcs megyébe hívták. Itt nem érezte jól magát, ismét visszatért Bártfára, s a Szepesség *physicus*a lett. Feltehetően lengyel nyelvtudásának is köszönhető, hogy gyakran hívták lengyel földre gyógyítani.

¹⁷⁰ Weszprémi: *Succincta*. Magy. kiad. Vol. 1. pp. 227–229.

¹⁷¹ Weszprémi: *Succincta*. Magy. kiad. Vol. 1. p. 163.

7. KÖZÖS JÁRVÁNYÜGYI INTÉZKEDÉSEK

7.1. A JÁRVÁNYÜGYI SZAKIRODALOMBÓL

Magyarországon is és Lengyelországban is az évszázadok során számos járvány dült, amelyek többsége egész Európát sújtotta. A magyar–lengyel közös határ közös feladatokat rótt a járványok megfékezésével foglalkozó szakemberekre, de az óvintézkedések ellenére pl. a pestisjárványok többsége megállíthatatlan volt.

Mindkét országban íródtak járványleírások, a járványok megelőzésére szolgáló felvilágosító kötetek – mindhiába. Jól ismert Miechovita Krakkóban 1508-ban megjelent könyve, amelyet egyébként az első nyomtatott lengyel orvosi munkának tartanak. Ebben a 'Contra sevam pestem reginem accuratissimum' című munkájában pontos leírást adott a pestis különböző fajtáiról, különösen a bubópestisről. E könyv 1508 után három kiadást is megért. Megírását az is ösztönözte, hogy 1505-ben a pestis sújtotta lengyel tengeremelléken járt, s az esetek leírásaihoz főleg saját tapasztalatait használta fel. A könyv bevezetőjében részletesen szól Galenus, Hippocrates, Avicenna pestisről írott tanításairól, de a pestis terjedésének okát az egészségtelen körülményekben, a városi piszokban, a rossz vizekben, a rendezetlen viszonyokban látta. Szükségesnek tartotta a már megbetegedettek azonnali elkülönítését, a meghaltak minél gyorsabb eltemetését.¹⁷² Miechovita kötete mellett kell megemlítenünk Glabernek az 1542-ben Krakkóban megjelent munkáját, amely szintén a pestis elleni védekezésről szól.

¹⁷² Lásd Szumowski id. művében.

A korszakra vonatkozó egyik legfontosabb járványtörténeti adattár Adami Pál munkája: Adami, Paul.: *Bibliotheca Loimica. + Pars prima, chronologicam memoriam epidemiarum et cum primis pestium omnis aevi complectens.* Vindobonae, 1784. Apud Rud. Graeffer. 2 lev., 215, 17 p.

- Jordán, Thomas: *Pestis phaenomena seu de iis, quae circa febrem pestilentem apparent.* (Cum aliis aliorum opusculis.) Francofurti, 1576. [14] 704 [42] p.
- Chenot, Adam: *Tractatus de peste, sive de origine, progressu, fatis, fine pestis in Daciae Transylvaniae quibusquam locis ab initio oct. 1755. ad finem januarii 1757.* Vindobonae, 1765. XXVI, 246 p.
- Chenot, Adam: *Historia pestis Transylvaniae annorum 1770, 1771.* Budae, 1799. Typogr. reg. universit. Pestiensis. 42, 139 p.
- Fekete Lajos: *A magyarországi ragályos és járványos kórok rövid történelme.* Debrecen, 1874. Városi ny. 103 p.
- Győry Tibor: *Morbus hungaricus.* Orvostörténelmi tanulmány eredeti kútfők nyomán. Bp., 1901. Kilián Fr. utóda bizom. 199 p.
- Győry Tibor: *A középkor nagy járványairól.* = Századok, 1906. pp. 379–383.
- Bálint Nagy István: *Az első cholerajárvány története és gyógymódja.* = Orvosi Hetilap, 1931. pp. 1217–1218, 1233–1235.
- Varga Lajos: *Adatok az 1848-ban „Moldovában és Oláhhonban kiütött cholera járvány” megismeréséhez.* = Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae. Vol. 30. (1964) pp. 151–165.
- Bugyi Balázs: *Comenius járványokkal foglalkozó könyvéről.* = Orvosi Hetilap, 1971. pp. 1655–1657.
- Spielmann József: *Adam Chenot járványtani reformjainak hatása Erdélyben.* = Orvosi Szemle, 1971. pp. 106–109.
- Szállási Árpád: *A kolerajárvány kezdete 1848-ban.* = Orvosi Hetilap, 2000. pp. 83–85.
- *Fejezetek a XVIII. századi magyarországi járványok történetéből.* In: Daday András: *Újabb kuriózumok az orvostudomány magyarországi történetéből.* Bp., 2005. Akadémiai Kiadó. pp. 319–446. (Magyar Tudománytörténeti Szemle könyvtára 53.)
- Schultheisz Emil: *Magyarországi járványok történetéből.* In: Schultheisz Emil: *Fejezetek az orvosi művelődés történetéből.* Piliscsaba, 2006. MATI. pp. 196–207. (Magyar Tudománytörténeti Szemle könyvtára 62.)

A témakörré vonatkozó saját kutatásunk: Kapronczay Károly: *Népesség – járványok.* In: Faragó Tamás, Őri Péter (szerk.): *Történeti demográfiai évkönyv 2001.* Bp., 2001. KSH Népességtudományi Kutató Intézet. pp. 423–431.

A lengyel forrásokról bővebben:

- Jankowski, Jerzy: *Epidemiologia historyczna polskiego średniowiecza*. Kraków, 1990. Zarząd Główny Polskiego Towarzystwa Schweitzerskiego. 116 p.
- Karpiński, Andrzej: *W walce z niewidzialnym wrogiem – epidemie chorób zakaźnych w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku i ich następstwa demograficzne, społeczno-ekonomiczne i polityczne*. Warszawa, 2000. „Neriton”, Instytut Historii PAN [Polskiej Akademii Nauk]. 447 p.
- *Choroba jako zjawisko społeczne i historyczne* (red.: Bożena Płonka-Syroka). Wrocław, 2001. „Arboretum”. 332 p.

Pauschner Sebestyén pestis-könyve (Nagyszeben, 1530), valamint Jordán Tamás korai kötetei ugyanezt a célt szolgálták. Itt említjük meg, hogy Jordán Tamás levelező kapcsolatban állt a kiváló humanista tudóssal, Dudith Andrással, s utóbbi Zsámboki Jánossal és Méliusz Juhász Péterrel is többször váltott levelet, köztük orvosi témájúakat is.¹⁷³ Szerémi György történétíró a XVI. század közepén írta meg történeti visszaemlékezését a mohácsi vész időszakáról. Mint ismeretes Szapolyai János 1527-ben sógorához, I. Zsigmond lengyel királyhoz menekült, s egy ideig Tarnówban tartotta udvarát, de Krakkóban is megfordult, akárcsak Szerémi. Emlékiratának egyik fejezete az egyik krakkói pestisjárvány leírását tartalmazza.¹⁷⁴

Értékes munka volt Piotr Umiastowskinak az 1591-ben lengyel

¹⁷³ Almási, Gábor: *The uses of humanism: Johannes Sambucus (1531–1584), Andreas Dudith (1533–1589), and the republic of letters in East Central Europe*. Leiden – Boston [Mass.], 2009. Brill. XVIII, 387 p. (Brill’s studies in intellectual history); Berndorfer, Alfréd: *Die medizinischen Briefe des ungarischen Humanisten Andreas Dudith (1533–1589)*. = *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei – Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica*. Vol. 2. (1956) pp. 46–71.; Kemenes Pál: *Dudith András (1533–1589) gondolatai a medicináról*. = *Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae*. Vol. 133–140. (1991–1992) pp. 97–109.

¹⁷⁴ A leírást közli az alábbi kötet is: Kovács István – Petneki Áron (szerk.): *Bámulám a Visztulát... Krakkó a magyar művelődés történetében*. Bp., 2003. Balassi. pp. 23–24.

nyelven Krakkóban megjelent 'Nauka o morowym powietrzu' c. munkája, amely a dögvészt okozó pestises levegő tanulmányozásáról szól. Ugyanezt a témakört kutatta Andrzej Grutinius is, s írt róla a Krakkóban, Lazarus nyomdájában 1592-ben megjelent 'Consilium in febribus pestilentibus et malignis' c. művében. *(Címlapját lásd képmellékletünkben!)* A XVI. században Gdańskban és környékén megjelent járványokkal foglalkoztak Jan Mathesiusnak és kortársainak felvilágosító jellegű publikációi.¹⁷⁵

7.2. MAGYARORSZÁGOT ÉS LENGYELORSZÁGOT EGYARÁNT SÚJTÓ JÁRVÁNYOK A XVII. SZÁZADBAN

1600–1602	Felvidék, Erdély	Pestis	Éhínség, tömeges halálozás (egyedül Besztercén 13 ezer halálest), határforgalmi korlátozás Lengyelország felé
1621–1622	Országos	Pestis	Csak Debrecenben 2000, Lőcsén 1700 halálest. Átterjed Lengyelországba
1653	Felvidék	Pestis	Lengyelországgal kereskedelmi tilalom, ennek ellenére behurcolják a járványt Magyarországra

A fentiekben leírt járványokhoz számos intézkedés kapcsolódik, ezek közül említünk néhányat. Gonzaga Ferdinánd 1601. augusztus 9-én mint felső-magyarországi főkapitány felkéri Kassa városa tanácsát, hogy a Lengyelországban dúló pestisre tekintettel a kas-

¹⁷⁵ Az újabb feldolgozások közül lásd: Wśród córek Eskulapa. Szkice z dziejów medycyny i higieny w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku. Pod red.: Andrzeja Karpińskiego. Warszawa, 2009. Wydawnictwo DiG. Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego. 354 p.

sai országos vásárokat ne tartsa meg. A tanács – tartva a hátrányos anyagi következményektől – erélyesen ellenáll, és csak az egyik pap pestishalála után hajlandó a rendeletet végrehajtani.

1652-ben az ugyancsak Lengyelországban dúló pestis behurcolásának veszedelme miatt Wesselényi nádor megtiltja a kassaiaknak a lengyelekkel való kereskedést. Ez az intézkedés egymagában nyilván nem volt kielégítő, mert 1653-ban a pestis megjelenik Felső-Magyarországon.

7.3. XVIII. SZÁZADI – EMBEREKET ÉS ÁLLATOKAT SÚJTÓ – JÁRVÁNYOKRÓL

Karasszon Dénes kutatásai nyomán került napvilágra több értékes járványtörténeti adat. Ő azon kevesek egyike, aki az állatjárványoknak a történelemben betöltött kiemelkedő szerepével is foglalkozott kutatásai során. Az általa feltárt, s a lengyelekre és a magyarokra egyaránt vonatkozó adatokból emelünk ki néhányat.¹⁷⁶

A XVIII. század elején ugyanúgy sújtották Európát a járványok, mint a korábbi századokban. 1708-ban pl. a szomszédos Lengyelországból hurcolták be a pestist Magyarországra; 1708 és 1710 között 300 ezer ember pusztult el pestisben Magyarországon.

Johann Kanold kitűnő munkáiban¹⁷⁷ beszámol arról, hogy Magyarországon 1716-ban egyedül a Bánságban 200 ezer szarvas-

¹⁷⁶ Lásd részletesebben: Karasszon Dénes: A magyar állatorvoslás kultúrtörténete I. Történeti áttekintés. + II. Az állatorvostörténet-írás szakirodalma 1944-ig. Piliscsaba, 2005–2006. MATI. 456 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 39/1–2.)

¹⁷⁷ Kanold, Johann: Historische Relation von der Pestilenz des Horn-Viehes, welche Anno 1711. und 1712. in Schlesien, wie nicht weniger diese und das vorhergegangene 1710-te Jahr in Moscau, Polen, Ungarn, Oesterreich, Siebenbürgen, Italien, und andern Ländern starck grassiret. Ausgefertiget von –, Med. Doct. und Pract. Vrat. Zu finden in Bresslau 1713. Bey Esaiæ Fellgiebels Wittib und Erben. [16], 96 p.; Kurze Jahr-Historie von den Seuchen des Viehes von Anno 1701 bis 1717... Die grosse Pestilenc unter dem Horn- und Pferde-vieh von 1709 bis 1717 in Polen, Litauen... Budissin, 1721. Richter.

marha és 400 ezer juh pusztult el; a lőcsei és a brassói templomok feliratai is megemlékeznek a szarvasmarhák „horribilis pestis”-éről. A számadatoknál még nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk annak a megállapításnak, amellyel Kanold egyrészt határozottan állást foglalt a marhavész kontagiozitása mellett, különösen pedig annak tárgyi adatokkal alátámasztott véleményének, amellyel bizonyította a marhavész Magyarországon kívüli eredetét. Könyvének harmadik fejezetében ugyanis részletesen leírja a járvány útját az ázsiai pusztáktól kiindulva Oroszországon, Lengyelországon, Magyarországon, Erdélyen és Itálián keresztül, majd innen kiterjeszkedését egész Európára. „Ebben a hatalmas járványban Magyarország csak egy közbenső állomás volt” – írta Kanold, megcáfolva ezzel Baroniusz kardinális egyházi krónikáját, amely Magyarországot a marhavész szülőhazájának nyilvánította és amely felfogást még Ramazzini is magáévá tett.

7.4. NÉHÁNY XVIII. SZÁZADI HELYTARTÓTANÁCSI INTÉZKEDÉS A JÁRVÁNYOK LENGYEL, ILLETVE MAGYAR TERÜLETRE TÖRTÉNŐ BEHURCOLÁSÁNAK MEGELŐZÉSÉRE¹⁷⁸

VESZTEGÁLLOMÁSOK A LENGYEL HATÁR FELÉ, 1769

Márc. 11-én a Helytartótanács leiratot intéz a Lengyelországgal határos megyékhez és báró Barkóczy Károlyhoz s közli, hogy az uralkodónó úgy döntött, hogy az országnak Lengyelország felé eső határvonalán veszteg-állomásokat kell szervezni, melyeken mind az emberek, mind pedig az áruk befogadására alkalmas épületeket kell nemcsak létesíteni, de falakkal, árkokkal vagy földbe vert gerendákkal körül is kell keríteni. Minden személy, ki Len-

¹⁷⁸ A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár kézirati anyagai között található Daday Andrásnak a helytartótanácsi anyagokból készített gyűjtése, e több száz oldalas anyagból emeltünk ki néhány jellemző iratleírást.

gyelországból Magyarországra jön, valamint a pestis továbbterjesztésére alkalmas áruk is az adott egészségügyi helyzettől függően hosszabb-rövidebb ideig vesztegzár alatt legyenek. Ezeknek az állomásoknak igen rövid idő alatt fel kell épülniük, éppen ezért haladéktalanul hozzá is kell fogni az építkezéshez, mindennek meggyorsítására alapította a királynő a Mixta Contumacialis commissiot¹⁷⁹ (továbbiakban: MCC). A három bizottsági tagon kívül a királynő a Zemplén megyei veszteg-állomás igazgatóját is a bizottságba delegálta, miután ezek építésében nevezettnek nagy gyakorlata van. Őt a bizottság mellé építészeti és berendezési tanácsadónak rendelte ki. A bizottságnak haladéktalanul a helykijelölést kell elvégeznie. Ennél azokat a helyeket kell számításba venni, melyeknél az átmenő személyforgalom a legnagyobb, de közel kell lenniük a katonai őrállomásokhoz is, mert gyakran lesz szükség katonai karhatalomra. Ugyanígy ivóvíz is bőségesen legyen a közelben. A bizottság Máramarosban kezdje meg munkáját s úgy haladjon a felsőbb, kevésbé veszélyeztetett területek felé. Legyenek tekintettel a zugösvényekre és a zugátjárókat se hagyják ki. Ezeket az utakat és ösvényeket ledöntött fákkal teljesen torlaszolják el és tegyék használhatatlanná. Az útelzárási munkát is Máramarosban kell elkezdni. A létesítményeket, az útelzáró torlaszokat minden esztendőben felül kell vizsgálni, hogy az épületek kárt ne szenvedjenek, a fatorlaszok el ne korhadjanak. Különösen vigyázzon a bizottság arra, hogy a Moldva felé eső részen az eddig megállapított határokat a legpontosabban tartsa be.

MATYKÓCZ, 1770

1770. jan. 13-án ülést tart az egészségügyi Vegyes bizottság. Az ülés fő tárgya: a lengyelországi Matykóczon kitört ismeretlen járvány. A község Vereczkétől hat óra járásnyira van. Az ezzel kapcsolatos határozat így hangzik: a Matykóczon és környékén kitört járványos betegségről egymásnak ellentmondó hírek érkeznek. Bizonyosat senki sem tud. Éppen ezért a magyarországi egészségvédelem biztosítására az összes lengyelországi átjárókat és hágókat

¹⁷⁹ Vesztegzári Vegyesbizottság

azonnal le kell zárni. Három hétre vissza kell tartani a vesztegzáró állomásokon lévő személyeket, állatokat és árukat mindaddig, míg a kiküldött kirurgus Lengyelországból vissza nem tér. Ha azt állapítaná meg, hogy a kitört nyavalya pestises, a járvány tartamára a legszigorúbban meg kell akadályozni minden közlekedést, és a vesztegzár időtartamát 40 napra kell felemelni. Ha azonban csak petécszlázzról van szó – ami gyakori az olyan zavaros állapotok között, amilyenek most Lengyelországban vannak –, akkor ezt a szigorú zárlatot enyhíteni kell. Ebben az esetben elegendő a 8 napos vesztegzár, nehogy a két ország között virágzó kereskedelem súlyos károkat szenvedjen és az államkincstárt is tetemes kár érje az elmaradt vámok miatt. Gróf Eszterházy Imre tábornok gondoskodik biztos hírek beszerzéséről és a Helytartótanács további tájékoztatásáról.

JELENTÉSEKKEL KAPCSOLATOS RENDELET, 1770

Jan. 26-án újabb ülést tart a Helytartótanács egészségügyi Vegyes bizottsága. A császárnő jan. 13-án elrendelte, hogy értesítsék az erdélyi, temesi bánági és károlyvárosi helyi eu. bizottságokat, hogy az orvosokat, vesztegzárállomások igazgatóit, kirurgusokat oktassák ki, hogyan kell időről időre jelentéseiket felküldeni. Azután e határozat értelmében a Lengyelországgal szomszédos megyéknek: Máramarosnak, Beregnek, Ungnak, Zemplénnek, Sárosnak, Szepesnek, Árvának, Trencsénnek meg kell hagyni, hogy a területükön gyakorlatot folytató orvosokat, kirurgusokat komolyan figyelmeztessék, hogy ha a *febris putridát* vagy a *febris contagiosa* bármilyen formáját látják felbukkanni a nép között, azt azonnal jelentsék a megyei *physicus ordinarius*nak (vármegyei tisztiorvos), az pedig az alispánnak. Utóbbi köteles a *physicus ordinarius* a betegség pontos meghatározása céljából a helyszínrre kiküldeni. Utána számoljon be részletesen írásban az alispánnak, az pedig azonnal tegyen jelentést a Helytartótanácsnak, hogy az összes szükséges intézkedéseket meg lehessen tenni. Közben gr. Eszterházy Imre lett a járványveszélyes területre kiküldött királyi biztos, ki egyébként tábornok. Ettől kezdve egy szó említés sem

esik az előző évben emlegetett Barkóczy báróról, sem az MCC-ről. A királynő közvetlenül levelez Eszterházyval.

ÉSZAK-KELETI MEGYÉK, 1770

Nov. 16-án a Helytartótanács közli az ÉK-i megyékkel a királynő rendeletét, mely szerint értesült Eszterházy tábornoktól, hogy az orosz hadseregek Lengyelországba történt visszatérésével kapcsolatban erősödik a pestisveszély. Figyelmeztesse a Helytartótanács az érintett megyéket a fokozott éberségre és az Eszterházyval való kapcsolat állandó fenntartására.

PESTIS MOSZKVÁBAN – ÓVINTÉZKEDÉSEK A LENGYEL HATÁRVONALON, 1770

Az uralkodónő közli a Helytartótanáccsal, hogy biztos értesülésekből tudomására jutott: Moszkva városában és környékén igazi pestis tört ki s jelentős mértékben grasszál. Ez annál figyelemre méltóbb, mert más hatalmak már az óvintézkedéseket meg is tették, igaz, hogy egyelőre „kéz alatt”. Ezt tudomására hozza a lengyel határ mentére királyi egészségügyi kommisszáriusi rangban kirendelt gr. Eszterházy Imrének is. Novemberben a Helytartótanács közli a királynői leirat tartalmát Trencsén, Zemplén, Sáros, Ung, Szepes, Liptó, Árva, Bereg, és Máramaros megyékkel, melyek a lengyel határral szomszédosak.

November végén Máramaros megye alispánja jelenti, hogy a megye területén lévő hágókat, a körösmezői kivételével, ellepte a nagy hó. A körösmezőinél gondoskodott arról, hogy a Lengyelország felől érkező utasok csak hiteles útiokmányokkal közlekedhessenek, kinyitatta a vesztegállomást, ahova a törvényes határátlépőknek be kell vonulniuk vesztegzár alá. Akik útlevél nélkül jönnek, állásuk vagy mesterségük nincs, azokat azonnal visszavartatja.

Dec. 26-án Árva megye alispánja jelenti, hogy a Lengyelországba vezető utakat és ösvényeket lezáratta, mégpedig kivágott fákból épített torlaszokkal. A katonaság számára szolgáló átjárókat s az összes többit is éjjel-nappal őrizteti.

FERTŐZÖTT HÚS FOGYASZTÁSA A LENGYEL HATÁRNÁL, 1770

Dec. 6-án a királynő intéz leiratot Eszterházyhoz. Közli, hogy megkapta jelentését, hogy az újonnan bekebelezett járásban (a Lengyelország felosztása nyomán Magyarországhoz csatolt 24 város) fertőzött hús evésétől néhányan megbetegedtek, sőt páran meg is haltak. Öten súlyos betegen fekszenek. Ezeket azok a kirurgusok ápolják, kiket a gróf küldött oda. Felhívja a grófit: eszébe ne jusson ezt a bajt járványnak minősíteni. Hogy helyesen járhasson el, küld neki egy pestisről szóló könyvet. Helyes intézkedés volt a kirurgus részéről, hogy a fertőzött állat még meglévő húsmaradványait mélyen elásatta, s a fateknöket, deszkákat, melyen feldolgozták, tűzre dobta. Ha azonban eddig még nem fertőtlenítették volna az istállót, melyben a három beteg állat élt, óvakodjanak, hogy egészséges állatokat ne hajtsanak be oda.

SZIGORÍTÁSOK A KATONASÁG LENGYELORSZÁGBA ÁTJÁRKÁLÁSA MIATT, 1770

Dec. 31-én a Helytartótanács átiratot intéz a katonai főprefektushoz is. Hivatkozik Árva vármegye alispánjának felterjesztésében foglaltakra, mely szerint a katonaság podhorai őrsége két mérföldnyire is átjár a szomszédos Lengyelországba, majd visszatér. Ezek az átjárkálások általában két okból történnek: vagy csak saját kedvükre, titokban járnak át a katonák, vagy pedig nyíltan, feletteseik parancsára, a szökevények üldözése céljából. Ha ezt a gyakorlatot a főprefektus erélyes intézkedéssel meg nem szünteti, nem lehet hatásosan foganatosítani a járványok elleni óvintézkedéseket. Kéri a ht., hogy a főprefektus intézkedjék az efféle kirándulások azonnali megszüntetése érdekében.

7.5. KÖZÖS GONDOK AZ 1831-ES KOLERAJÁRVÁNY KÖRÜL

1830 előtt a kolera teljesen ismeretlen volt Európában. Hazája India, főleg annak keleti, mocsaras vidékei, ahol még ma is honos. Itt évezredek óta fel-feltörő járványhullámok árasztják el az or-

szág egyes részeit. 1817-ben egy addig ismeretlen méretű járvány tört ki, mely egész Indián keresztülvonult. Dél felé haladtával 1818-ban ért el Bombay-be, az év végén Arábiában bukkant fel, átcsapott Afrikába. 1818 és 1823 között a karavánutakon keresztül Kínán át eljut Szibériába. A következő hat év ázsiai terjedésének ideje, mely időszak vége felé az európai Oroszországba is eljutott. 1830-ban már Ukrajnában is teljes erővel dühöng. Az orosz hadsereg becipeli Lengyelországba, ahonnan egész Európa fertőződik. Bécsben 1831-ben tört ki, és 1832 márciusáig pusztított.

Magyarországra 1831-ben a galíciai határszélen sószállítással foglalkozó ruténok hozták be. Egy hónappal a járvány kitörése után – 1831. augusztus 5-én – 333 községből 11.987 megbetegedést jelentenek; ebből 4876 lett halálos kimenetelű.

Nagyon gazdag az 1831-es magyarországi kolerajárvány és az ahhoz kapcsolódó koleralázadás irodalma.

Az alábbiakban az 1831-es magyarországi kolerajárványról közreadott klasszikus írások legfontosabbjait adjuk közre, megjelenésük időrendjében. Az írások között felsoroljuk azokat is, amelyek Kossuth Lajos kolerabiztosi működésére, illetve általában az 1831-es koleralázadásra vonatkoznak.

- Tormay Károly: Adatok az élet és halálozási viszonyok statisztikájához Pest városában, különös tekintettel az itt 1831, 1854/55 és 1866-ban uralkodott cholerajárványokra. = Orv. Hetil., 1868. No. 17., Mell. pp. 17–27.
- [Chrenóczy] Nagy József: A cholera Nyitra megyében 1831-től 1874-ig. Nyitra, 1876. Neugebauer ny. [6], 122 p., 6 t.
- Bálint Nagy István: Kolerajárványok Csanád vármegyében. Makó, 1928. 118 p., 1 t.
- Balásházy János: Az 1831-dik esztendői zendüléseknek történeti leírása. Pest, 1832. Trattner-Károlyi. 113 p.
- Az 1831-iki keleti hányszékülés. Pólya József tr. nyomán közli Pados János. = Gyógyászat, 1866. No. 45. pp. 793–797., No. 46. pp. 812–816., No. 47. pp. 833–837.
- Cholera 1831. évben Munkácson és Debreczenben. Balajty József és Szűcs István akadémiai levelező tag leírása nyomán közli: Molnár István. = Gyógyászat, 1884. No. 30. pp. 481–484.
- Terstyánszky Kálmán: Az 1831. cholera pórlázadás Zemplénmegyében. = Gyógyászat, 1884. No. 29. pp. 466–468.

- Kazinczy Ferenc Utolsó levele. (Az 1831-iki koleráról és parasztlázadásról.) Közli: Becske Bálint. In: Adalékok Zemplén-Vármegye Történetéhez 5 (1899) No. 10. pp. 314–316.
- Dongó Gy. Géza: Az 1831. évi kolera és parasztlázadás regesztái. In: Adalékok Zemplén-Vármegye Történetéhez 13 (1907) No. 4–7. pp. 159–165., No. 8–12. pp. 316–322.
- Az 1831-évi kolerajárvány a Szepességben. Közli: Venczkó János. In: Szepes Vármegye Múltjából 2 (1910) No. 4. pp. 193–204.
- A nagy kolera okmányaiából. = Gyógyászat, 1911. No. 43. pp. 735–737.
- Rigler Gusztáv: Az 1831.-i (első) cholera betörésének története. Járványtörténelmi tanulmány. In: Dolgozatok Lechner Károly dr. negyedszázados tanári működésének emlékére. Kolozsvár, 1915. pp. 453–500.
- Magyary-Kossa Gyula: Kossuth Lajos mint cholera-biztos. = Orv. Hetil., 1925. No. 51. pp. 1249–1251.
- Bálint Nagy István: Az első cholerajárvány története és gyógymódja. = Orv. Hetil., 1931. No. 51. pp. 1217–1218. + bor. 3., No. 52. pp. 1233–1235.
- Daday András: A pestvármegyei első cholerajárvány története. = Magyar Orvos, 1931. No. 14. pp. 350–351., No. 15. pp. 369., No. 16. pp. 387–389., No. 17. pp. 411., No. 18. pp. 429., No. 19. pp. 450–451., No. 20. pp. 470–471., No. 21. pp. 490.; 1932. No. 1–2. pp. 23–24.
- Ignácy Béla: A debreceni kolerajárvány. Debrecen, 1931. 62 p.
- Pataki Jenő: Az erdélyi kolera 100 éves évfordulója. = Orvosi Szemle, 1931. No. 12. pp. 404–407.
- Daday András: Adatok a pápai első cholerajárvány történetéhez. = Budapesti Orvosi Újság, 1932. No. 7. pp. 165–168.
- Déri Henrik – Herczeg Árpád: Morvai János cholera-egyházgyógymódja 1831-ben. = Orv. Hetil., 1932. No. 35. p. 80. + bor. 3.
- Csetényi Imre: 1831-es kolerajárvány zsidó vonatkozásai. = Magyar Zsidó Szemle, 1933. No. 9–12. pp. 267–271.
- Magyary-Kossa Gyula: Az első kolerajárvány Magyarországon. = Orv. Hetil., 1942. No. 17. pp. 205–206.
- Horváth Gyula: A pesti kolera-lázadás 1831-ben. In: Tanulmányok Budapest múltjából. Vol. 10. Bp., 1943. pp. 219–234.

Néhány publikáció az Orvostörténeti Közleményekből:

- A tiszabábolnai pap kolera elleni védekezésre oktató röpirata. = OK 8–9 (1958) pp. 241–246.
- Izsák Sámuel: Hozzászólás „A tiszabábolnai pap kolera elleni védekezésre oktató röpirata” című közleményhez. = OK 12 (1959) pp. 179–185.
- Németh Jenő: Orvosi utasítás cholera ellen. = OK 28 (1963) pp. 261–266.

- Varga Lajos: Adatok az 1848-ban, „Moldovában és Oláhokban kiütött cholera járvány” megismeréséhez. = OK 30 (1964) pp. 151–165.
- Szállási Árpád: Az 1831-es kolera-év Esztergom vármegyében. = OK 31 (1964) pp. 315–317.
- Megay Géza: A kolerajárvány emlékei a miskolci Herman Ottó Múzeumban. = OK 34 (1965) pp. 248–260.
- Kiss Ákos: Az 1831. évi kolerajárvány Pest megyében. = OK 35 (1965) pp. 25–47.
- Barta István: Ismeretlen Kossuth-dokumentum az 1831-i zempléni kolera idejéből. = OK 38–39 (1966) pp. 301–308.
- B. Lukács Ágnes: Az 1831–32. évi magyarországi kolerajárvány néhány jellegzetessége. = OK 40 (1966) pp. 71–137.
- Antall József: Három levél az 1831. évi kolerajárvány idejéből. = OK 42 (1967) pp. 232–236.
- Szecskó Károly: A tiszabábolnai pap kolera elleni védekezésre oktató röpiratának egy újabb változata. = OK 42 (1967) pp. 242–245.
- Szecskó Károly: Keszlerffy, Benkő, Hanák Heves megyei orvosok kolera elleni védekezést szolgáló röpirata 1831-ből. = OK 50 (1969) pp. 155–161.
- Alföldy Zoltán: Hőgyes Endre kolerakutatásai. = OK 51–53 (1969) pp. 115–126.
- Bencze József: Adatok a múlt századbéli magyar kolerajárvány történetéhez. = OK 54 (1970) pp. 215–217.
- Loránd Nándor: További adatok a múlt századbéli magyar kolerajárványok történetéhez. = OK 69–70 (1973) pp. 311–319.
- Fazekas Árpád: Balásházy János (1797–1875) munkásságának orvosi vonatkozásai – az 1831. évi cholera-lázadás a mai orvos szemével. = OK 77 (1976) pp. 89–98.
- Szűts Tibor: Újabb adatok az 1831. évi kolerajárvány történetéhez. = OK 87–88 (1979) pp. 255–259.
- Szállási Árpád: Egy kolera-kiadvány 1831-ből. = OK 87–88 (1979) pp. 307–309.
- Zsemlye János: Az 1831-es kolerajárvány Abonyban. = OK 102–104 (1983) pp. 115–136.

8. EGYETEMI REFORMOK–KAPCSOLATOK A XVIII. SZÁZAD UTOLSÓ ÉS A XIX. SZÁZAD ELSŐ ÉVTIZEDEIBEN

8.1. A KRAKKÓI ÉS A NAGYSZOMBATI EGYETEM ORVOSI KARÁNAK REFORMJA

A XVIII. század második felében kritikus időszakot élt át Lengyelország. Az ország politikai erőinek megosztottsága, a környező hatalmak – Ausztria, Poroszország és Oroszország – agresszív politikája Lengyelország első felosztásához vezetett 1772-ben. A felosztáshoz vezető utat elősegítette Lengyelország gazdasági, társadalmi és műveltségi elmaradottsága. A tényen változtatni nem lehetett, mert a nagyhatalmakkal szemben a lengyelek gyengék voltak, és csak a helyzet enyhítésén gondolkodhattak. Ebben az időben merült fel a királyi tanács gondolata, amely 1775-től kezdett működni.

Lengyel források:

- Chamcówna, Mirosława – Mrozowska, Kamilla: *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1765–1850.* (red. Kazimierz Opałek). T. 2. Kraków, 1965. Państw. Wydaw. Naukowe. 259 p. (Seria Wydawnictwa Jubileuszowe – Uniwersytet Jagielloński 21/2)
- Giedroyc, Franciszek: *Źródła biograficzno-bibliograficzne do dziejów medycyny w dawnej Polsce.* Warszawa, 1981. Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe. 942, XXIV p.
Digitálisan: <http://searchworks.stanford.edu/view/1445766>
- Róla: <http://skryba.inib.uj.edu.pl/wydawnictwa/e07/n-mauer.pdf>

Magyar források:

- Högyes Endre: *Emlékkönyv a budapesti királyi magyar Tudomány-Egyetem orvosi karának multjáról és jelenéről.* Magyarország ezredéves fennállásának ünneplése alkalmával. 122 képpel és két színes táblával. Bp., 1896. Eggenberger. XXXVI, 1003 p.

- Győry Tibor: Tanszékek betöltése a Nagyszombatban felállított orvosi fakultás fennállásának első évszázadában. = Orvosképzés, 1934. pp. 107–121.
- Győry Tibor: Az orvostudományi kar története 1770–1935. Bp., 1936. XVI, 842 p., 14 t. (A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története. 3.)
- Molnár László: A pesti orvostudományi kar hazai és külföldi hallgatói 1790–1850. In: Horváth Ákos (szerk.): Tanulmányok az újkori külföldi magyar egyetemjárás történetéhez. Bp., 1997. Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára. pp. 91–126. (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 15.)
- Balázs Péter: Mária Terézia 1770-es egészségügyi alaprendelete. Az előszót írta Kapronczay Károly, sajtó alá rend.: Gazda István. Bp., 2007. MATI – SOMKL. 435 p.
- Schultheisz Emil – Magyar László András: Orvosképzés a nagyszombati egyetemen 1769–1777. Az ajánlást írta: Vizi E. Szilveszter. Piliscsaba, 2005. MATI. 403 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 55.)
- A magyar patológia története. Szerk.: Bodó Miklós. Bp., 2005. Medicina. 283 p.

A témakörre vonatkozó saját kutatásainkból:

- Kapronczay Károly: A nagyszombati orvosi kar felállítása és a magyar orvosképzés iránya. In: Antall József, Schultheisz Emil, Birtalan Győző (szerk.): *Historia medica hungarica*. Tanulmányok és arcképek a magyar medicina múltjából. Bp., 1988. Medicina Könyvkiadó. pp. 21–24. Társszerző: Antall József.
- Kapronczay Károly: Adatok Közép-Kelet-Európa orvosképzésének átfarmálásához a 18–19. században. = Levéltári Szemle 43 (1993) No. 3. pp. 3–13.
- Kapronczay Károly: A hazai orvosképzés kezdete. = Valóság 46 (2003) No. 11. pp. 1017–1022.
- Kapronczay Károly: Az orvostörténelem századai. Bp., 2010. Semmelweis Kiadó. 278 p.

A társadalmi átalakulás¹⁸⁰ mellett a felvilágosodott szellemű oktatásért is küzdöttek. Kétségkívül a lengyel felvilágosodás köz-

¹⁸⁰ Erről részletesebben: Divéky Adorján: Magyarok és lengyelek a XIX. században. Bp., 1919. Bethlen ny. 123 p. – *Lengyelül is megjelent*: Divéky, Adorján: Węgrzy a Polacy w XIX stuleciu. Warszawa, 1919. Gebethner i Wolff. 209 p.

pontja Varsóban volt, és Poniatowski Szaniszló Ágost lengyel király arra is törekedett, hogy udvarán keresztül minden erővel befolyásolja a kulturális és művészeti életet.¹⁸¹ Irányító szerepe nemcsak az építészetben, az irodalomban és festészetben mutatkozott meg, hanem az oktatás megreformálásában is. A „nemzeti nevelés elve” győzött a régi lengyel konzervativizmus és a jezsuiták által képviselt egyházi szellem felett. A köznevelés megújítása a gazdasági fejlődéshez hasonló feltételek között valósult meg. A többi égetően fontos társadalmi és gazdasági kérdéssel együtt a köznevelés reformját is a királyi tanács és a Nemzeti Nevelési Bizottság (Komisja Edukacji Narodowej) hajtotta végre.¹⁸²

Ebben a munkában két ember nevét kell megemlítenünk. Az egyik Stanisław Staszic a nyugati természetjog és fiziokratizmus híve, aki a felvilágosult művelődési eredmények segítségével akarta a hazai valóságot átformálni. A másik Hugo Kołłątaj volt. – Bár lassabban, de ő is hasonlóan – reformokkal képzelte el az átalakulás folyamatát. Egyik legjelentősebb műve *a krakkói egyetem átszervezése* volt, amit a Köznevelési Bizottság megbízásából hajtott végre.

Stanisław Staszic (1755–1820), polgári származású pap, a felvilágosult természetfilozófia és művelődésezsmény híve.¹⁸³ A jobbagság felszabadítását és a szabad paraszti birtok megteremtését követelte írásaiban. A nemesség eltörlésétől és a polgárság képviselői jogának törvénybe iktatásától a polgárosodás megindulását várta Lengyelországban.¹⁸⁴

¹⁸¹ Bogucka, Maria: *Dzieje Polski do 1795. r.* Warszawa, 1964. Wiedza Powszechna. 280. p.

¹⁸² Ring Éva: A lengyel Nemzeti Köznevelési Bizottság tevékenysége 1774–1793 között. In: *Dolgozatok a feudáliskori művelődéstörténet köréből.* Bp., 1974. ELTE BTK. pp. 155–186.

¹⁸³ Staszic és a jelen fejezetben szereplő többi lengyel tudós biográfiai adatainál figyelembe vettük a *Polski Słownik Biograficzny* adatsorait.

¹⁸⁴ Staszic geológiai munkássága áttért a Tatra magyarországi oldalára is, ahol nemcsak földtani, hanem néprajzi gyűjtőmunkát is végzett. Vö. Petneki Áron: *Mansio daemonum. A hegyek mint a gonosz lakóhelyei a középkori és kora-újkor mentalitásban.* In: *Párbeszéd a hagyománnyal (...)* Szerk. Vargyas Gábor. Bp. – Pécs, 2011. *L'Harmattan – PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanulmányok.* pp. 713–735. (*Studia Ethnologica Hungarica* 13.)

Hugo Kollataj (1750–1812) középnemesi származású lengyel püspök, író és filozófus. Filozófiai nézetei közel álltak a francia materializmus tanaihoz. A lengyel felvilágosodás egyik vezetője, aki a nemesség és a polgárság egyenjogúsítását követelte. A királyi intézkedések eredménytelenségét látva átállt az ellenzék, a haladók táborába. Az 1791. május 3-i alkotmány egyik megfogalmazója, valamint az 1794-es Kościuszko-féle felkelés előkészítője és egyik vezetője volt. Később a *Kuźnica* („kovácsműhely”) néven ismert írói csoportosulás vezetője lett.

A XVIII. század második felében Krakkó – az ország történelméhez hasonlóan – szintén nehéz időket élt át. A város többször cserélt gazdát, mivel a betörő csapatok harci tevékenységének területére esett. A súlyos helyzet a Jagelló Egyetem életére is kihatott. Az előadások elnéptelenedtek, az amúgy is csekély számú tanulóifjúság hazament. Az egyetemet nemcsak a diákság távolmaradása sújtotta, hanem az elavult oktatási szellem is nyomasztóan hatott az ódon, méltán nagy hírű falak között. A felvilágosodás eszméje az egyetem irányítóinak hideg ellenállásába ütközött. Az egyetem vezetését teljes egészében a jezsuiták tartották kezükben egészen 1773-ig, a rend feloszlataáig. A lengyel ifjúság már korábban is inkább a nyugati egyetemeket látogatta, mint a krakkóit, hiszen a középkori szellemű, egyházi vezetésű egyetem nem adott a kor tudományos színvonalának megfelelő ismereteket. Az egyetem autoritását csökkentette az, hogy lenézte a haladó, természet-tudományos szellemet. Az egyetem megérett a reformokra.

A tudományos kérdéseket megvitató tudósok köre a hagyományokhoz görcsösen ragaszkodó krakkói egyetem falain kívül szerveződött, míg az egyetem vezetői a teológiai kar elsődlegességéért harcoltak, üldözték a jogi kar haladó gondolkodású professzorait, és kirekesztettek mindenkit a vezetésből, aki ellenezte az egyház vezető szerepét. Már az 1773-as tanévre – egy évvel Lengyelország első felosztása után – alig iratkoztak be hallgatók az egyetemre, ami az oktatás teljes csődjét jelentette. Az egyetem szerény anyagi eszközökkel rendelkezett, a tudományos kérdéseket teológiai szemszögből ítélték meg. A felvilágosult gondolkodású tanárok inkább külföldre távoztak, minthogy itt kelljen tanítaniuk. *Az*

orvosi kar csődje 1775-ben tetőzött, mivel ebben az évben hallgatók nélkül maradt. Öt évig nem működött a kar, de ezen idő alatt döntő változások történtek. Ezek a reformok nemcsak az egyetem, de az orvosi kar történetében is igen jelentősek.

A Nemzeti Nevelési Bizottság megalakulása után a krakkói egyetem haladó szellemű tanárai közül néhányan – Lipiewicz, Putanowicz és Niegowiecki professzorok¹⁸⁵ – reformjavaslattal fordultak a Nemzeti Nevelési Bizottsághoz, amelyben a középkori szellem és az elavult oktatási formák felszámolását kérték, mivel ettől remélték az egyetem régi hírének és tekintélyének helyreállítását. Szerintük reformok nélkül az egyetem elszegényedik, és súlyos tespedésbe süpped a krakkói egyetemi oktatás. A Jagelló Egyetem reformjának ügyét elősegítette Poniatowski – már előbb említett – helyes szemlélete. Így született meg az a határozat, amely H. Kołłątajt kiküldte a krakkói egyetemre, hogy vizsgálja felül a helyzetet, és elemző jelentést készítsen róla. A vizsgálatot 1777-ben tartotta meg. A jelentésből kiténik, hogy a lehangoló helyzetben levő egyetemen a legsiralmasabb képet az orvosi kar nyújtotta. Kołłątajnak az általános és az orvosi karra vonatkozó elképzeléseinek kidolgozásában hatalmas segítséget nyújtott Andrzej Badurski, az orvosi kar professzora. A két puritán gondolkodású férfit szoros barátság fűzte egymáshoz, és azonos gondolkodásuk csak elősegítette a reform ügyét.

Andrzej Badurski (1740–1789) lengyel orvos. A krakkói egyetemen végzett filozófiát, majd orvosdoktori oklevelet szerzett Heidelbergben. Számos német és olasz klinikán dolgozott, így Bécsben Van Swieten munkatársa is volt. 1770-ben tért vissza Krakkóba, és az egyetem orvosi karának újjászervezése és az oktatás színvonalának emelése terén elévülhetetlen érdemeket szerzett.

Az egyetem megújítási folyamatában jelentős szerep jutott A. Badurskinak, akinek munkássága kiragadta a krakkói orvosképzést zsibbadt állapotából. Ő maga is a krakkói egyetemen folytatott filozófiai tanulmányokat, de orvosdoktori oklevelet német

¹⁸⁵ Nauki Medyczne w sześćsetlecie Uniwersytetu Jagiellońskiego. Tom. II. Kraków, 1964. 59. p.

egyetemen szerzett. Számos német és olasz klinikán dolgozott, többek között Bécsben is. Van Swieten és de Haën munkatársaként töltött el két évet. 30 éves sem volt, amikor 1770-ben visszatért Krakkóba. Egy ideig együtt dolgozott a francia Camelinnel, az utolsó haladó gondolkodású orvosprofesszorral, aki az utóbbi időben itt tevékenykedett. Csak Camelin halála után veszi át a kar irányítását Badurski (1774). Badurski véleménye szerint is elkésérítő állapotok uralkodnak az egyetemen ebben az időben. Sem anatómiai oktatást, sem kórházi gyakorlatot nem lehetett tartani az anyagi eszközök hiánya miatt. Természetesen ehhez kapcsolódott még az elavult oktatási mód is. Különösen a betegek melletti oktatás hiányosságát hangsúlyozta. Badurski már 1776-ban, Kołłątaj vizsgálatára előtt tervezetet készített az orvosképzés és a kar átszervezéséről. A Propositio-t öt éves képzési időre tervezte, s öt tanszékből álló orvosi kar megalakítását javasolta. A tanszékek mellett gyakorlókórház (klinika) felállítását is célszerűnek tartotta, mivel – véleménye szerint – korszerűtlen a betegek vizsgálatára való tanítás nélkül orvosokat oktatni. Hasonló volt az állásfoglalása a boncolás, a sebészet és a szülészet oktatása kérdésében is. A reform kiterjesztését javasolta a gyógyszerészképzésre is, valamint a városi patikák felülvizsgálását kérte.

8.2. NAGYSZOMBAT PÉLDÁJA

Koncepciója hasonlít a nagyszombati orvosi kar megalapításakor kidolgozott Van Swieten-féle tervezethez, így nyugodtan állíthatjuk, hogy a nagyszombati orvosi kar megalapításának kísérlete adott példát a krakkói orvosi kar átszervezéséhez, reformjához. A nagyszombati kar már modernebb szerkezetű volt, mint a bécsi, s az ottani professzorok is óvatosan, de folyamatosan eltávolodtak a bécsi professzori tanításoktól, s több helyen is igyekeztek modernebb szemléletmódot képviselni. Van Swieten elgondolásait így összegezte legfrissebb monográfiájában Schultheisz Emil: „Az új fakultás teljesen a bécsi kar mintájára alakult a nagy szervező el-

gondolásai alapján. A conformetur elvének helyességét illetően a történelem ítélete nem egységes. Nem kétséges azonban, hogy ennek alkalmazása a nagyszombati egyetem orvosi karát illetően előnyös volt. Sőt az új fakultáson a helyzet bizonyos mértékig még jobb is lett, mint a bécsin. A nagyszombati egyetemre ugyanis öt orvosprofesszort neveztetett ki Van Swieten, amikor a bécsi orvoskarnak csak négy tanára volt. A tanulmányi időt illetően Van Swieten álláspontja »nem a tanévek száma, hanem a tudás mennyisége és minősége az, amely eldönteni hivatott, vajon éretté vált-e a doktori grádus elnyerésére a jelölt vagy sem«. 1769. december 14-én jelent meg Mária Terézia intimátuma, amellyel a nagyszombati egyetemet a hiányzó orvosi karral kibővíti és teljes studium generale-vá teszi. Az öt tanszék tárgyai: institutiones medicæ (részei: physiologia, pathologia, diætetica, materia medica), a praxis medica, anatomia, chirurgia, botanica ac chymia.”¹⁸⁶

8.3. A KRAKKÓI ORVOSI KAR ÉS A NEMZETI NYELV ÁPOLÁSA

Kořłataj vizsgálatának befejezése után – a reformjavaslat kidolgozásánál – figyelembe vette a korábban Van Swietennél működött Badurski újabb javaslatait, amelyeket az 'Opowiedzi na pytania' (Válasz kérdésre) című munkájában foglalt össze.¹⁸⁷ A Nemzeti Nevelési Bizottság elfogadta Kořłataj tervzetét, és a dokumentumok alapján vizsgálatot rendelt el a krakkói gyógyszerárakban is.¹⁸⁸ Ezzel magát Badurskit bízták meg. Lelkiismeretes, részletek-

¹⁸⁶ Schultheisz Emil: Van Swieten és a nagyszombati orvosi fakultás megalapítása. In: Schultheisz Emil – Magyar László András: Orvosképzés a nagyszombati egyetemen 1769–1777. Az ajánlást írta: Vizi E. Szilveszter, sajtó alá rend.: Gazda István. Piliscsaba, 2005. MATI. pp. 83–93. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 55.)

¹⁸⁷ Badurski, Andrzej: Odpowiedzi na pytania podane od jw. jmc. xiędza Kořłataja... delegowanego od przeřwietnej Kommisyi edukacyjnęj do Akademii Krakowskiej dotyczące stanu i dziejów facultatis medicae. In: Roczniki Wydziału Lekarskiego. Kraków, 1840. pp. 23–58.

be menő revízió után készítette el Badurski a „Rozrzandzenie” felterjesztését, amelyben egy sor javaslatot tett a városi és szerzetesrendi patikák átszervezésére. A tervezet kidolgozásában segítséget jelentett az, hogy Badurski felesége Piotr Szasternek, a Szaster dinasztia fejének lánya volt. (A Szaster család már hosszú évek óta gyógyszerészettel foglalkozott, és a család nem egy tagja híres orvos vagy gyógyszerész lett. Így Jan Szaster, aki a megreformált krakkói egyetemen botanikát és kémiát tanított.)

Jan Szaster (1741–1793) lengyel gyógyszerész. Német egyetemen védte meg orvosdoktori disszertációját, és gyógyszerészeti oklevelet is szerzett. A krakkói egyetem tanára lett 1781-ben, és a gyógyszerészképzés színvonalának emelésének érdekében számos javaslatot terjesztett elő, így 1788-ban kérte a Collegium Pharmaceuticum felállítását, de ez csak később – 1802-ben – valósult meg.

Az oktatás minden karon lengyelül folyt. Ennek különös jelentősége volt Kelet-Európában, hiszen ekkor a környező államokban élő kisebb népek nem használhatták nemzeti nyelvüket az oktatás területén. A nemzeti nyelv ápolása és a modern nyelv kialakítása terén a krakkói egyetem orvosi kara is sokat tett. Badurski távozásának (1783-ban) éppen ez volt az egyik oka, hogy előadásait latinul akarta megtartani. Bár Badurski szembekerült az egyetem vezetőségének szemléletével, távozása veszteség volt az orvosi karra nézve, hiszen elévülhetetlen érdemeket szerzett a kar újjászervezése terén. Tevékenységének fontos magyar vonatkozása, hogy az orvosképzés kötelező és ajánlott tankönyvei közé sorolta Trnka Vencel és Winterl Jakab munkáit.

Utóda a kórházban Jan Jaskiewicz lett, aki elődjéhez hasonlóan sokat tett annak bővítése és korszerűsítése érdekében. Ennek a tevékenységének köszönhető, hogy a kórházat 1788-ban újabb betegágyakkal bővítették, és oktatási célokra megkapták a Szent Lázár karmelita kolostort is. Az egyetem orvosi kara feladatán

¹⁸⁸ Nauki farmaceutyczne w XX-lecie Polski Ludowej. Kraków, 1964. pp. 8–9.
A gyógyszerészeti vonatkozásokról lásd bővebben: Pietrusiewicz, Maria – Pietrusiewicz, Ilona: Farmaceutycznym szlakiem Przewodnik po Polsce. Warszawa, 2012. Farmedia. 448 p.

felül rendszeres oktatásban részesítette azokat a szerzeteseket és apácákat, akik betegápolással foglalkoztak.

Az egyetem és ezen belül az orvosi kar átszervezése általános kelet-európai törekvésnek felelt meg, Kelet-Európában ugyanis a XVIII. század második felében alakulnak ki azok a nemzeti művelődési központok, amelyek a polgári törekvéseket kifejező egyetemek alapjait képezték. Így a nagyszombati egyetem orvosi karának megalakulása és 1777-ben Budára való áthelyezése is ebbe a képbe illeszkedik bele. A lengyel nyelvű oktatásnak az elkövetkezendő időben nagy jelentősége volt, hiszen 1791-ben és 1796-ban újból felosztották Lengyelországot a környező hatalmak.

Még a reformjavaslat végleges megszövegezése és átadása (1780. szept. 29.) előtt az orvosi kar két kiváló orvosprofesszort kapott Rafał Czerwiakowski és Jan Tuszek személyében. Rafał Józef Czerwiakowskit (1743–1816) a lengyel sebészet és szülészeti atyjának nevezik. A Kościuszko-felkelés idején tábori sebész volt. Ő az első lengyel sebészeti tanszék megalapítója, több sebészeti eszköz feltalálója. „Narządu opatrzenia chirurgicznego” című sebészeti alapműve Krakkóban jelent meg 1816-ban. (*Címlapját lásd képmellékletünkben!*) Munkásságával jelentősen hozzájárult – a reform elfogadása után – az oktatás megindításához és a krakkói egyetem hírnevének öregbítéséhez.

Rafał Józef Czerwiakowski (1743–1816) lengyel orvos. Polgári családból származott, és hogy tanulmányait folytathassa, 1762-ben belépett a piarista rendbe. 1771–1776 között Rómában tanult orvostudományt. Ezt követően 3 éven keresztül neves olasz és német klinikákon dolgozott. Jó kapcsolatot tartott fenn Van Swieten-nel és körével. 36 éves korában lett egyetemi tanár Krakkóban. Oktatói munkája mellett széles körű szakirodalmi munkásságot fejtett ki.

Az átszervezés után az orvosi karnak – a Collegium Physicum orvosi tárgyakat is előadó tanáraival együtt – hét professzora volt. Czerwiakowskin kívül Jan Jaskiewicz, Jan Snadecki, Feliks Radwanski, Andrzej Trzcinski, Wincent és Jan Szaster oktatta az orvostanhallgatókat. Természetesen Badurskit is ide kell számítanunk, aki az orvosi kar kórházát vezette. Már a kezdet kezdetén

nehézséget okozott a hallgatók csekély száma és az, hogy a tanszékre pályázók nem voltak megfelelő végzettségűek. Fokozta a helyzet komolyságát a tantermek hiánya és a gyakorlati foglalkozások céljaira felhasználható helyiségek kis száma. Sem az anatómiai, sem a sebészeti előadásoknak nem volt megfelelő előadóterme. *Az anatómiai oktatásnál* nehézséget jelentett, hogy nem volt mindig megfelelő számú holttest, ugyanez volt a helyzet a magyar orvosi kar esetében is Nagyszombatban, s nem kis részben emiatt döntöttek úgy, hogy a nagyszombati orvosi kart 1777-ben áthelyezik Budára.

A krakkói püspök és a vallásos közszellem számos esetben akadályokat gördített az anatómiai oktatás elé. A gyakorlókórházban meghalt, hozzátartozó nélküli betegek száma kevés volt, így hullákat a városi hóhértól is vásároltak 2–3 zlotyért. Ezen az áldatlan helyzeten segített valamelyest Wincent Szaster professzor segéde – a francia származású Mark Cambon –, aki kiváló szakértője volt a hullapreparálásnak és az anatómiai demonstrációs eszközök készítésének. Ez az anatómiai demonstrációs eszközökkel való oktatás általános jelenség volt Európában, hiszen például a bécsi és a nagyszombati egyetem orvosi karán is hasonló módon tanítottak.

Az átszervezés után különös hangsúlyt kapott *a sebészet és a szülészet oktatása*. A tanszéket Czerwiakowski vezette, aki egy ideig az anatómiát is tanította. (Az anatómiai tanszéket Wincent Szaster vette át tőle.) Czerwiakowski felfogása szerint „nem lehet jó sebész az, aki nem ismeri az anatómiát!” és ezért a sebészképzés első időszakában csak az anatómiai ismeretek elmélyítésére fektetett hangsúlyt. Munkásságának köszönhető, hogy a krakkói sebészeti tanszék hamarosan európai színvonalra emelkedett.

8.4. BIERKOWSKI MINT ROKITANSKY, HEBRA ÉS SEMMELWEIS TANRENDSZERÉNEK ISMERŐJE

Több szaktárgy oktatásában azonosságok figyelhetők meg a Budáról Pestre került egyetem, illetve a krakkói egyetem munkásságában, tantervében, tankönyveiben. A XIX. század közepén mindkét intézményre komoly hatást gyakorolt a bécsi orvosi iskola.

Lengyelországban Czerwiakowski kortársa, majd utóda Ludwik Bierkowski igyekezett emelni az oktatás színvonalát. Több elméleti és gyakorlati tankönyvet írt,¹⁸⁹ s jó néhány kiadásban jelentette meg sebészeti és műtéttani atlaszait. Ő teremtette meg Krakkóban a sebészeti szaksajtó alapjait: 1832-től adta ki klinikája évkönyveit, amelyekben aktuális kérdéseket tárgyalt, esetleírásokat, műtéttani útmutatókat jelentetett meg. Évkönyvei sikeresek lettek, s ezért 1839-től kezdődően már egy évente két alkalommal megjelenő periodikává nőtte ki magát, s ezt tekintik a lengyel nyelvű sebészeti szaksajtó megalakulásának.¹⁹⁰ Néhány éven át ő irányította Krakkóban az anatómiai intézetet és az anatómia oktatását, utóbbiban Rokitansky hívének mondható. Előadásainak gyűjteményét is közreadta.

Tanári tevékenységének másik érdekes vonása, hogy Hebra bőrgyógyászati kutatásait lengyel nyelven ő ismertette elsőként, s e szakterület első egyetemi előadásait is ő tartotta. Bierkowski híres hasi sebész is volt, s Krakkóban ő alkalmazta elsőként az éternarkózist, amelyre talán a magyar szabadságharc honvédorvosainak nagy visszhangot kiváltott tevékenysége nyomán figyelt fel, hiszen jól ismerte a magyarországi szakembereket.

Számunkra nagyon fontos, hogy kiadványában elsőként közölt leírást Semmelweis felfogásáról, s közreadta az ellene felhozott érveket is. Tiszteleti tagja volt a Budapesti Királyi Orvosegyesü-

¹⁸⁹ Lásd pl. anatómiájának digitalizált változatát:
<http://pbc.gda.pl/dlibra/doccontent?id=1618&from=FBC>

¹⁹⁰ Nauki Medyczne w sześćsetlecie Uniwersytetu Jagiellońskiego Tom. II. Kraków, 1964. pp. 241–269.

letnek, s tudományos munkásságát elismerve tagjává választotta a lebergi, a bécsi és több német orvosi társaság, valamint a madri-di Orvos-Sebészeti Akadémia. 1860-ban hunyt el.

8.5. A VILNÓI, A VARSÓI ÉS A POZNAŃI EGYETEM

A krakkói egyetem reformjaival egy időben tervek készültek egy második egyetem felállítására, végül az 1579-ben alapított vilnói egyetemet szervezték át. Lengyelország 1772-ben bekövetkezett első felosztása után a lengyel koronához tartozó Litvánia jelentős része Oroszországhoz került, de az ősi litván főváros még Lengyelország része maradt. Itt Báthory István négykaros egyetem alapjait vetette meg, bár az orvosi kar megnyitására nem került sor. A vilnói egyetemen végrehajtott reformok azonosak voltak a Krakkóban alkalmazottakkal, és megnyitották az orvosi kart is lengyel és német tanárokkal. A képzés 1783-ban indult el, és éppen beértek az első évek erőfeszítései, amikor a lengyel állam harmadik (1796), végleges felosztása után a város tartósan Oroszországhoz került. Igaz, a Kościuszko-féle felkelés időszakában a város kétszer is gazdát cserélt, hol lengyel, hol orosz kézbe került, a harcok alatt feldúlták az egyetem épületeit, hallgatói és tanárai elmenekültek. Viharos évtizedek következtek, az orosz kormányzó felfüggesztette az egyetem működését, csupán a gyakorló kórházból kialakított orosz helyőrségi kórházban engedélyezték a sebész-képzést, hiszen a hadsereg igényeit elégítették ki.

1803-ban az orosz Oktatásügyi Minisztérium *Vilnóban is egyetem felállítását határozta el*, bölcséleti, jogi, természettudományi és orvosi karokkal.¹⁹¹ Az egyetem alapszabályzata részben azonos volt a felfüggesztett vilnói egyetem lengyel statutumával, az új kidolgozásában a dorpati és moszkvai egyetem tanárai is részt vet-

¹⁹¹ Vö.: Szkoły Lwowska i Wileńska, ich wpływ na rozwój medycyny polskiej. Pod red.: Beaty Zawadowicz. Częstochowa. Towarzystwo Lekarskie Częstochowskie, 2012. 341 p., 48 t.

tek. Az egyetemmel az orosz kormányzat részben ellensúlyozni kívánta – a birodalmi érdek mellett – a lembergi és a krakkói egyetem vonzerejét az uralma alá került lengyel területeken. Az orvosi karon orvos- és sebészképzés folyt, tanárai között orosz, lengyel és német orvosokat találunk.¹⁹²

A történeti lengyel területeken a XIX. század elején újabb egyetemalapításra került sor, amikor a tilsiti béke (1807) után Napóleon megalakította a vele szövetséges Varsói Hercegséget, amely Krakóval együtt a szász király fennhatósága alá került. Ez reményt ébreszt a lengyel állam újbóli visszaállítására.

Józef Poniatowski, a lengyel hadsereg fővezére, a Varsói Hercegség hadügyminisztere alapította a Szkoła Lekarska-t, azaz az Orvosi Iskolát. Ez lett 1816-tól a Varsói Egyetem orvosi kara. Magának a Varsói Egyetemenek a megalapítása Sándor cárnak, mint lengyel királynak a nevéhez fűződik, és mindez a régi naptár szerint 1816. november 7-én, az új naptár szerint november 19-én történt.¹⁹³

Orosz-Lengyelországban lengyel nyelvű oktatást vezettek be. A Varsói Egyetem feladata volt az adott térség értelmiségének képzése, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy vonzerőt és ellensúlyozást gyakoroljon a Monarchiához került krakkói és lembergi egyetemmel, valamint a Poroszországhoz került lengyel területen 1819-ben alapított poznańi egyetemmel szemben. Krakóval sohasem vetekedhetett, de a német nyelvű lembergi és poznańi egyetemenek valóban vetélytársa lett, hiszen az oktatás nyelve itt a lengyel volt 1831-ig.¹⁹⁴

Az 1831. évi lengyel felkelés súlyos következményekkel járt a varsói és a vilnai egyetemre nézve. A lengyel felkelést leverő orosz hatalom felszámolta a látszólagos lengyel autonómiát, területén orosz kormányzóságokat alakított ki, a lengyel nyelvű oktatást csak az alsó és korlátozott mértékben a középiskolai oktatás-

¹⁹² Lásd Szumowski id. művében

¹⁹³ A Varsói Egyetem lengyel nyelvű alapító cári ukája itt olvasható: Dziennik Praw Królestwa Polskiego. Tom. XIII. No. 51. pp. 90–95.

¹⁹⁴ Grochulska, B.: Księstwo Warszawskie. Warszawa, 1975.

ban hagyták meg. Bezárták a varsói egyetemet (1831), a vilnai egyetemet – mivel a litvánok is nagy tömegben vettek részt az oroszok ellen a felkelésben – 1834-ben áthelyezték Kijevbe, megalapítva ott az Orosz Birodalom új egyetemét. A varsói orvosi kar sebészképzése Császári Sebészakadémia néven tovább működhetett, míg a vilnai orvosi kar épületeiben 1842-ben ugyancsak Sebészakadémiát nyitottak meg: elsősorban a hadsereg és korlátozott mértékben a polgári egészségügy részére képeztek seborvosokat és szülésmestereket. Varsóban 1857-ben nyílt meg a mindössze két karból (orvosi és gyógyszerészeti) álló Orvosi-Sebészeti Akadémia (Akademia Medyko-Chirurgiczna), majd 1862-ben a Varsói Főiskola, ezt azonban a januári felkelést követően 1869-ben bezárták. Varsóban 1870-ben ismét megnyílt a Császári Egyetem orosz nyelvű oktatással, természettudományi, bölcséleti, jogi és orvosi karokkal, míg Vilnában 1896-ban főiskolai rangú tanintézetet (bölcseleti, természettudományi és sebészeket képező orvosi karral) engedélyeztek, természetesen az oktatás nyelve itt is az orosz volt, amit csak 1912-ben – korlátozott formában 1905-ben – váltottak fel a litván nyelvre.

8.6. AZ ÖNÁLLÓ MAGYAR ORVOSI KAR ÉS LENGYEL HALLGATÓI

A magyar–lengyel orvosi kapcsolatok új fejezetét nyitotta meg a nagyszombati egyetem orvosi karral történt (1769) kiegészítése, illetve a felvilágosult abszolutizmus egészségügyi politikája, amely döntő változásokat hozott a magyar orvosi ellátás és az egészségügyi igazgatás területén. Kapcsolataink szempontjából sem közömbös néhány vonatkozását felvillantani, amelynek legfőbb ösztönzője a központi irányítás új, állami formáinak megteremtése volt, és az, hogy az orvosi kérdéseket közigazgatási funkcióra emelték. Az új központi irányítási forma az 1723-ban életre hívott Helytartótanács lett, amelynek kertén belül 1738-ban megalakult az állandó egészségügyi bizottság.

Ennek feladata lett a szélesebb horizontú és az egész ország területére kiterjedő egészségügyi politika megszervezése, az addig csak vármegyei és királyi városi, tehát regionális intézkedésekkel szemben országos érvényű rendeletek előkészítése, az elfogadottak érvényre juttatása. Az új orvosi, igazgatási formák kialakítása, a feladatok meghatározása, az előkészítés és végrehajtás egységesítése hosszú előkészítést igényelt, hiszen a korábbi gyakorlat szerint rendkívül színes kép alakult ki hazánkban. Bár a királyi ajánlások között szerepelt a vármegyék és városok számára kötelező orvostartás, a beteggyógyító intézmények létesítése, mégis igen sok helyen orvost nem alkalmaztak, kórházat nem létesítettek. Így először a meglévő állapotokat kellett felmérni, majd ennek alapján 1752-ben Mária Terézia elrendelte a kötelező orvostartást a megyék és a városok számára. Ez a rendelet már meghatározta, hogy az orvosoknak egyetemet végzett személyeknek kellett lennie. Feladata lett az alkalmazási területén lévő közegészségügyi állapotok ellenőrzése, a gyógyszerterek felügyelete, előljárója lett a sebészeknek és bábáknak. A megyei és városi orvosoknak figyelemmel kellett kísérni az adott terület járványhelyzetét, megfelelő intézkedésekkel kellett megakadályozni továbbterjedését.

Az 1755-ben megjelent 'Planum regulationis in re sanitatis' című rendelet szabályozta az országban működő orvosok tevékenységét, kötelező normákat állított fel az orvosi és sebészi gyakorlattal szemben. A következő évtizedben számos finomító rendelet jelent meg, amelyek összegzését jelentette az 1770. évi 'Generale Normativum in Re Sanitatis', amely – az 1773. és az 1787. évi kiegészítésekkel együtt – az első országos érvényű közegészségügyi jogszabályunk volt.¹⁹⁵ Viszont az egészségügyi közigazgatási formák kialakítása, a feladatkörök pontos körülírása fokozottabban emelte ki hazánk orvosképzésének hiányát. Önálló orvosképzéssel addig nem rendelkezünk, orvosértelmiségünk és egészségügyi szakembereink képesítésüket addig külhonban szerezték.

¹⁹⁵ Lásd: Balázs Péter: Mária Terézia 1770-es egészségügyi alaprendelete. Az előszót írta Kapronczay Károly, sajtó alá rend.: Gazda István. Bp., 2007. MATI – SOMKL. 1–2. köt. 435 p.

Voltak olyan egyetemek, pl. Bécs, Halle, Leyden, stb., ahol szinte tradíció volt végezni, orvosi tudományokban elmélyülni, de mindez nem pótolhatta az önálló orvostudományt. A Monarchia egészségügyének reformere, Gerard van Swieten tanácsára 1769-ben az 1635-ben Nagyszombatban alapított magyar egyetemet orvosi karral egészítették ki. A kar alapításánál figyelembe vették, hogy a magyar orvosi karnak nem szabad csökkenteni a bécsi orvostudomány jelentőségét. Éppen ezért a Nagyszombatban végzett orvosok oklevele a Monarchián belül csak a magyar korona területén volt érvényes, a birodalom határain túl azonban bárhol. Ezen korlátozások ellenére a magyar orvosi kar vonzerőt jelentett nemcsak a magyarországi orvosjelölteknek, hanem a határon kívüli idegenek számára is. Nagyszombatban az orvostudomány két szinten indult meg: az ötesztendős orvostudomány, valamint az alacsonyabb képzési fokot jelentő – három esztendős – sebészi tanfolyam. Már az alapítást követő évektől, de elsősorban az orvosi kar Budára, később (1784) Pestre történt áthelyezése után, jelentős számú lengyel kereste fel.

Annak ellenére, hogy a magyar orvosi kar orvosi és sebészi tanfolyamait számarányában nem látogatta annyi lengyel, mint Bécset, mégis a XVIII. század végén és a XIX. század első felében Pest a lengyel orvostudomány egyik fontos helyévé vált. Igaz, II. József császár 1786-ban Lembergben – a krakkói egyetem ellen-súlyozására – újabb egyetemet alapított, amelyet a galíciai lengyel felsőoktatási intézményévé szánt.

Az 1700-as évek végétől a magyar orvosi karon a XIX. század közepéig összesen 29 lengyel orvos és 94 seborvos szerzett oklevelet, de annál érdekesebb a beiratkozott hallgatók számának alakulása. 1772–1848 között 1084 hallgató iratkozott be az orvosi karra, amelyből 78 volt lengyel nemzetiségű, míg az adott időszakban a sebészi tanfolyamra beiratkozott 2695 hallgatóból lengyelnek 214 vallotta magát. Már Nagyszombatban is volt a magyar orvosi karnak lengyel hallgatója, sőt 1774-ben itt szerzett oklevelet Stanisław Dominikowski, zaimi születésű, később Galiciában működő lengyel orvos, akinek fia, Filip Dominikowski szin-

tén Pesten folytatott orvosi tanulmányokat, s szerzett orvosdoktori oklevelet.¹⁹⁶

Meg kell említenünk, hogy az adott időszakban a gyógyszerész tanfolyamon 2314 hallgatót anyakönyveztek, akik közül 74 lengyelnek vallotta magát. Nem érdektelen felsorolni a pesti orvosi karon diplomát szerzett lengyel orvosjelöltek névsorát.¹⁹⁷

1773/74: *Stanisław Dominikowski* (Znam, Galícia);¹⁹⁸ 1775/76: *Kazimierz Kratkiewicz* (Lubló, Szepesség); 1793/94: *Kazimierz Krotskievitz* (*Kroczkiewicz*) (Lubló, Galícia); 1794/95: *Józef Kosiński* (Lemberg, Galícia); *Zachariasz Kościński* (Lemberg, Galícia); 1799/1800: *Tomasz Pinotkiewicz* (Ratibor, Szilézia); 1816/17: *Krzysztof Seitz* (Stadlov, Galícia); 1831/32: *Nathan Horwitz*¹⁹⁹ (Brody, Galícia); 1832/33: *Filip Dominikowski*²⁰⁰ (Krechowce, Galícia); *Lazarz Plohn*²⁰¹ (Ulanów, Galícia); *Marek Rappaport*²⁰² (Lemberg, Galícia); 1833/34: *Józef Oettinger*²⁰³ (Tarnów, Galícia); 1834/35: *Paweł Demiany*²⁰⁴ (Neusandec, Galícia); *Abraham Arnold*²⁰⁵ (Stanisławów, Galícia); *Józef Max*²⁰⁶ (Rzeszów, Lengyelország); 1836/37: *Salomon Kuczyński*²⁰⁷ (Ozorkow, Lengyelország);

¹⁹⁶ Vö.: Högyes Endre: Emlékkönyv a budapesti királyi magyar Tudomány-Egyetem orvosi karának multjáról és jelenéről. Magyarország ezredéves fennállásának ünneplése alkalmával. Bp., 1896. Eggenberger. XXXVI, 1003 p.

¹⁹⁷ Meg kell jegyeznünk, hogy az anyakönyvekben a keresztneveket magyarosított formában jegyezték be. A diplomához szükséges kinyomtatott disszertációknak csak egy részét sikerült fellelni a különböző gyűjteményekben, amint arról a következő összeállítás beszámol: Dörnyei Sándor: Régi magyar orvosdoktori értekezések. 1772–1849. 1–2. köt. Bp., 1998. Borda Antikvárium. 308, 312 p.

¹⁹⁸ Az egykori helységneveket a fennmaradt anyakönyvek alapján tudjuk megadni.

¹⁹⁹ Lásd: Dörnyei id. mű 1. köt. p. 238. – Értekezését a májtuberkulózisról írta.

²⁰⁰ Lásd: Dörnyei id. mű 1. köt. p. 138. – Értekezése a szifilisz feldolgozásának elméleti részét tartalmazza.

²⁰¹ Lásd: Dörnyei id. mű 2. köt. p. 106. – Értekezését a vényírással kapcsolatos tudnivalókról írta.

²⁰² Lásd: Dörnyei id. mű 2. köt. p. 112. – Értekezését a skorbutról írta.

²⁰³ Lásd: Dörnyei id. mű 2. köt. p. 77. – Értekezését a lengyelfürtről írta.

²⁰⁴ Lásd: Dörnyei id. mű 1. köt. p. 131. – Értekezését a reumáról írta.

²⁰⁵ Lásd: Dörnyei id. mű 1. köt. p. 66. – Értekezését a láz általános kérdéseiről írta.

²⁰⁶ Lásd: Dörnyei id. mű 2. köt. p. 44. – Értekezését az iszákosságról írta.

²⁰⁷ Lásd: Dörnyei id. mű 1. köt. pp. 305–306. – Értekezését a nehéz-nyelésről írta.

1838/39: *Ksawery Kowiński* (Gerolstow, Galícia); 1839/40: *Jan Hauke*²⁰⁸ (Bosance, Galícia); 1839/40: *Aleksander Davida*²⁰⁹ (Srogov, Galícia); *Kazimierz Orzechowsky* (Lubló, Szepesség); 1840/41: *Jakub Inländer*²¹⁰ (Brody, Galícia); 1841/42: *Eduard Exelbirth*²¹¹ (Tarnopol, Galícia); *Albert Hyciek*²¹² (Bystra, Galícia); 1842/43: *Marek Zuckerkandel*²¹³ (Zloczow, Galícia); 1843/44: *Leon Pantoczek [Pántotsek]*²¹⁴ (Kielce, Lengyelország); 1844/45: *Leopold Hönig* (Lemberg, Galícia); *Eduard Minnich*²¹⁵ (Nauschitze, Galícia); *Mikołaj Kalitowski*²¹⁶ (Butyiny, Galícia); 1847/48: *Aleksander Sietniczki*²¹⁷ (Oparovka, Galícia); *Franciszek Klein* (Wielki-Glice-Tarnow, Galícia).²¹⁸

²⁰⁸ Lásd: Dörnyei id. mű 1. köt. p. 212. – Értekezését a cinkről és készítményeiről írta.

²⁰⁹ Lásd: Dörnyei id. mű 1. köt. p. 130. – Értekezését általában a gyermekbetegségekről írta.

²¹⁰ Lásd: Dörnyei id. mű 1. köt. p. 130. – Értekezését a mérgekről írta.

²¹¹ Lásd: Dörnyei id. mű 1. köt. p. 152. – Értekezését a mérgekről és ellenszereikről írta.

²¹² Lásd: Dörnyei id. mű 1. köt. pp. 247–248. – Értekezését a növények rendszertanáról írta.

²¹³ Lásd: Dörnyei id. mű 2. köt. pp. 256–257. – Értekezésében a dohányzással foglalkozik orvosi szempontból.

²¹⁴ Lásd: Dörnyei id. mű 2. köt. p. 83. – Értekezését az alsósebesi ásványvízről írta.

²¹⁵ Lásd: Dörnyei id. mű 2. köt. p. 55. – Értekezését a szamárköhögésről írta.

²¹⁶ Lásd: Dörnyei id. mű 1. köt. p. 262. – Értekezését a legújabb gyógyszerekről írta.

²¹⁷ Lásd: Dörnyei id. mű 2. köt. p. 172. – Értekezését a köszvényről írta.

²¹⁸ Semmelweis Egyetem Levéltára. Végzetek évkönyve 1771–1867.

9. AZ ORVOSTÖRTÉNET OKTATÁSÁNAK ÉS KUTATÁSÁNAK KORAI ÉVTIZEDEI. LENGYEL ÉS MAGYAR ELKÉPZELÉSEK

9.1. AZ ORVOSTÖRTÉNET OKTATÁSA KRAKKÓBAN 1809-TŐL

Az európai orvostörténeti kutatás és oktatás szempontjából sem közömbös, hogy 1809-ben – elsőnek Kelet-Európában – a nagy történeti múltra visszatekintő krakkói egyetem orvosi karán a kötelező tárgyak sorába beiktatták az orvostörténelmet. A XVIII. század végén nemzeti függetlenségét elveszített lengyel területeken fokozott érdeklődés mutatkozott a nemzeti múlt, a lengyel történelem iránt, és ez a történeti érdeklődés a szaktudományokra is kiterjedt. A napóleoni háborúk idején – a franciák által kezdeményezett és velük szoros szövetségben állt – Varsói Hercegség (1807–1815) Közoktatási Bizottsága rendelte el a krakkói egyetemen az orvostörténelem kötelező oktatását, de ez a rendelkezés már egy tényleges állapotot szentesített. Az orvostörténelem művelése – függetlenül a felfokozott történeti érdeklődéstől – nagy hagyományoknak örvendett az ősi lengyel egyetemen.²¹⁹

A krakkói egyetem könyvtára tekintélyes orvostörténeti könyv- és kéziratgyűjteménnyel rendelkezett, gyűjtötte az ó- és középkori nagy orvosokra vonatkozó irodalmat, őrizetébe vette az egyetem egykori tanárainak iratait. Az első lengyel orvostörténeti feldolgozás 1635-ben jelent meg nyomtatásban *Bartłomiej Dylągowski* (1590–1653), az egyetem bölcséleti tanárának tollából. A szerző 1634-ben az orvosi karon baccalaureusi fokozatot szerzett és mun-

²¹⁹ Wachholz, Leon: Wydział lekarski Uniwersytetu Krakowskiego. Kraków, 1935. 536 p.

káját, a 'Chronologica medica cum titulis honorificis maioribus suis a grata prosperitate delatis'²²⁰ című könyvet az orvosi kar tekintélyes tanárának, Krzysztof Najmanowicz professzornak ajánlotta. (*Címlapját lásd képmellékletünkben!*) E munkában Dylagowski Hippocratestől a XVII. század elejéig működött neves orvosok életrajzát és munkáit gyűjtötte össze, bő irodalmi jegyzéket nyújtva irodalmi tevékenységükről.

A lengyel orvostörténetírás Dylagowski szakirodalmi tevékenységétől számítja a kezdetét, hiszen munkái nyomán többen is folytattak kutató és szakirodalmi tevékenységet. Dylagowski munkásságát csak emeli, hogy munkáit az egyetem levéltárában végzett kutatásokra alapozta, s tevékenysége nyomán rendelték el az egyetemen az orvostörténeti értékkel rendelkező dokumentumok és könyvek összegyűjtését.

Ebből a szempontból jelentős *Stanisław Wosiński* (1624–1694) tevékenysége, aki a begyűjtött kéziratokból megteremtette a krakkói egyetem külön orvostörténeti kéziratárát, amelyet a jelen sorok szerzőjének is módjában állt részleteiben feldolgozni. Wosiński közel három évtized alatt 63 volt krakkói orvos – közöttük 33 orvosprofesszor – irodalmi hagyatékát gyűjtötte össze és elhelyezte az egyetem könyvtárában. Ezt az alapgyűjteményt egészítették ki újabb adományokkal, amelynek darabszáma – az 1896-ban nyomtatásban megjelent katalógus szerint – a századfordulóra elérte a hétezet.

Az orvostörténelem első krakkói tanára *Franciszek Kostanecki* (1758–1844) a belgyógyászat tanára volt 1809-től, aki tábori főorvosként részt vett 1794-ben a Kościuszko vezette nemzeti felkelésben. Kostanecki előadásait Blumenbach 1779-ben megjelent 'Handbuch der Naturgeschichte' című könyvéből tartotta, de az oktatásba később bevonta Jerzy Bodusińskit (1768–1832), a törvényészki orvostan későbbi tanárát is. Ő már Sprengel és Hecker munkáit használta fel előadásaiban, hasonlóan *Ignacy Woźnia-*

²²⁰ Dylagowski, Bartłomiej: *Chronologia medica cum titulis honorificis maioribus suis a grata posteritate delatis*. Cracoviae, 1635.

*kowski*hoz (1779–1831), aki a sebészet és szülészet történetéből tartott előadásokat.²²¹

A vizsgakötelezettség bevezetésével egyidőben (1814) rendezték az orvostörténelmet előadó tanár helyzetét is: hivatalosan is használhatta az orvostörténelem tanára címet és munkájáért külön fizetést is kapott. E címet elsőnek *Sebastian Girtler* (1767–1833), a törvényszéki orvostan tanára viselte, aki valóban képzett orvostörténész volt. Orvosi tanulmányait Krakkóban kezdte el, diplomáját Bécsben szerezte (1795), majd Berlinben és Prágában működött gyakorló orvosként. Még medikusként rendezte – Wosiński halála után – az orvosi kar levéltárát, és ennek nyomán megírta a krakkói orvosi kar rövid történetét. Visszatérése után ideiglenesen az egyetemi levéltár vezetőjeként működött és már ekkor pályázatot nyújtott be az orvostörténelem előadásának jogáért (1809).

A már említett 1809. évi rendelet az orvostörténelem előadását a krakkói egyetem belbetegségeket előadó tanárára bízta, majd annak halála után (1810) az államorvostan professzorára ruházta. Igaz, 1814-ig majdnem minden évben változott az előadó tanár személye, de egységesen az elsőéveseknek május elejétől június végéig heti három órában adták elő az orvostörténelmet. Még ekkor vizsgakötelezettség nélkül kellett hallgatni az orvostörténelmi előadásokat, de 1814-ben ezt is elrendelték, sőt orvosdoktori disszertációt is lehetett e tárgyközből írni.

Girtler tanári működése nyomán megváltozott az orvostörténelem helyzete a krakkói egyetemen, hiszen elődei csak főtárgyak mellett foglalkoztak az orvostörténelemmel és a hallgatók vizsgakötelezettség nélkül hallgatták e tárgyat. Javaslatára az első és a harmadik évben két-két féléven át hallgatták a medikusok az orvostörténelmet heti két órában és a kötelező vizsgát Girtler 1822-ben megjelent 'Az orvostudomány fejlődése és az elméletek hatása az orvosi gyakorlatra' című tankönyvéből tették le. Girtler

²²¹ Vö.: Kościński, Stanisław: Słownik lekarzów polskich obejmujący oprócz krótkich życiorysów lekarzy Polaków oraz cudzoziemców w Polsce osiadłych, dokładną bibliografią lekarską polską od czasów najdawniejszych aż do chwili obecnej. Warszawa. 1888. Wolffa. XVII, 665 p., 1 t.

halála után az orvostörténelmet ideiglenesen Julian Sawieczewski (1795–1854), az államorvostan tanára adta elő, aki csökkentette az előadások számát, de külön könyvben megírta a lengyel állatorvoslás történetét. Sawieczewski nem kívánt végleg az orvostörténelem tanára maradni, így 1834-ben a kar versenypályázatot írt ki e tisztség betöltésére. A pályázaton 59 kérdésre kellett írásban választ adni, amelynek elbírálása után Fryderik Hechelt (1795–1851) nevezték ki az orvostörténelem tanárának.

Nálánál alkalmasabb személyt nem találhattak volna, hiszen nagy felkészültségű és kiválóan képzett orvos és orvostörténész volt. Orvosi diplomáját 1821-ben a vilnai egyetemen szerezte, majd 12 évig külföldön (Ausztriában, Németországban, Angliában, Hollandiában, Dániában, Svédországban, Norvégiában, Finnországban és Itáliában) élt, 15 nyelven beszélt és számos orvostörténeti munkát adott ki.²²² Hechel nem csak orvostörténettel foglalkozott, hanem ő vezette az igazságügyi orvostan tanszékét is. Az orvostörténet professzora 1835 és 1851 között volt.

Lengyel források:

- Bętkowski, Nikodem: *Historia medicinae in inclytis Poloniae terris, ab antiquissimis temporibus usque ad annum 1622*. Vindobonae, 1841. 38, [2] p.
- Konopka, Stanisław: *Polska bibliografia lekarska dziewiętnastego wieku. 1801–1900*. T. 1, A–B. Warszawa, 1974. Państw. Zak. Wydawnictw Lekarskich. XI, 478 p.; T. 2, C–E. Warszawa, 1974. Państw. Zak. Wydawnictw Lekarskich. [4], 654 p.; T. 3, F–I. Warszawa, 1976. Państw. Zakład Wydawnictw Lekarskich. [4], 698 p.; T. 4, J–Kraków. Warszawa, 1977. Państw. Zak. Wydawnictw Lekarskich. [4], 679 p.; T. 5, Kralczyński–Medwey. Warszawa, 1978. Państw. Zak. Wydawnictw Lekarskich. [4], 639 p.; T. 6, Medycy–Nyström. Warszawa, 1979. Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich. [4], 537, [3] p.; T. 7, O–Piwocki Erazm. Warszawa, 1979. Państw. Zak. Wydawnictw Lekarskich. [4], 523 p.; T. 8, Piwowarski–Ramazzini. Warszawa, 1980. Państw. Zakład Wydawnictw Lekarskich. [4], 495 p.; T. 9, Ramię–Skowroński. Warszawa, 1980. Państw. Zakład Wydawnictw Lekarskich. [4], 521, [2] p.; T. 10, Skóra–Świtkowski August. Warszawa, 1981. Państw. Zak. Wydawnictw Lekarskich. [4], 540 p.;

²²² Gąsiorowski, Ludwik: *Zbiór wiadomości do historii sztuki lekarskiej w Polsce*. T. 1–4. Poznań, 1839–55.

T. 11, T–Warschauer. Warszawa, 1982. Państw. Zakład Wydawnictw Lekarskich. 455 p.; T. 12, Warszawa–X–Y. Warszawa, 1984. Państw. Zakład Wydawnictw Lekarskich. [4], 462 p.; T. 13, Z–Żywoť. Warszawa, 1984. Państw. Zakład Wydawnictw Lekarskich. [4], 338, [2] p.; Supplement, A–Ż. Warszawa, 1987 [1988]. Państw. Zakład Wydawnictw Lekarskich. [4], 419 p.

- Wybór tekstów źródłowych do dziejów medycyny polskiej. Praca zbiorowa. Oprac. Tadeusz Brzeziński et al. Red. Wanda Osińska, Zofia Podgórska-Klawe. Polska Akademia Nauk. Instytut Historii Nauki, Oświaty i Techniki, Polskie Towarzystwo Historii Medycyny i Farmacji. Kraków, 1983. PAN. 547 p.

Magyar források:

- Gyóry Tibor: Az orvostörténelem gyakorlati hasznáról s culturtörténeti hivatásáról. = Orvosi Hetilap, 1902. pp. 306–307.
- Lukács Hugó: Az orvostudomány története a XIX. században. = Gyógyszerész 4 (1902) No. 1. pp. 23–27., No. 2. pp. 55–56., No. 3. pp. 78–79., No. 4. pp. 94–95., No. 5. pp. 112–113., No. 6. pp. 128–129., No. 7. pp. 144–145., No. 8. pp. 158–159., No. 9. pp. 176–177., No. 10. pp. 191–192., No. 11. pp. 207–208.
- Buday Kálmán: Az orvostudomány fejlődéséről. = Gyógyászat 46 (1906) No. 27. pp. 458–460., No. 28. pp. 474–476., No. 29. pp. 491–493., No. 30. pp. 507–508.
- Bókay Árpád: A gyógyítás tudományának vázlatos története. = Gyógyszerészi Hetilap 50 (1911) No. 51. pp. 815–819., No. 52. pp. 841–843.; Közegészségügyi Kalauz 43 (1912) No. 2. pp. 4–7.
- Gyóry Tibor: Közegészségügyi állapotaink és intézményeink a 19. század első harmadában. = Orvosi Hetilap, 1917. pp. 555–559.
- Gyóry Tibor: Magyarország szerepe az orvostudomány fejlődésében. In: A magyar művelődés története. Bp., 1929. pp. 268–272.
- Gyóry Tibor: Az orvostörténelem tanítása külföldön és hazánkban. = Orvosképzés, 1935. Különszám. pp. 348–355.

Lásd részletesebben erre vonatkozó nagyobb tanulmányunkat: Kapronczay Károly: Az orvostörténelem oktatásának formái a lengyel egyetemeken. = Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de historia artis medicinae. Vol. 218–221. (2012) pp. 59–71.

9.2. HECHEL MAGYARORSZÁGI LÁTOGATÁSÁRÓL

Fryderyk Hechel kissé régies nyelven ezt írja Magyarországról.²²³

„Ez szép reggelen tehát, az 1821. év májusi havi első napok egyikén útra keltünk Bécsből és még ugyanazon napon este megérkeztünk Magyarország első fővárosában, Pozsonyban (a kéziratban Pressburg). Ebben a tiszta városkában nagyon kevesen élnek, noha alig 12 mérföldnyire van Bécsből. Ezen a vidéken tulajdonképpen még nem laknak magyarok, hanem inkább szlávok, vagy amint őket ott nevezik, szlovákok; csak az országgyűlések idejében népesebb ez a város; az országgyűléseket ugyanis itt szokták rendezni. Különben a vagyonosabb magyar földesurak vagy Bécsben vagy birtokaikon laknak. Az igazi magyarok pedig jobban szeretik Budát és Pestet, mint ezt a várost, amely inkább német, mint magyar. Nem írom itt le azokat a nevezetességeket, melyek ebben a városban voltak, mert hiszen azoknak nagyobbik részét már elfelejtettem, de különben is megvannak azok majdnem minden ausztriai útmutatóban.”

„Miután megtekintettük és megnéztük azt, ami látni való volt, tovább mentünk, átutaztunk Komárom (a kéziratban Komorn) városán, amelyet nem sokkal odaérkezésünk előtt nagy földrengés sújtott; láttuk a megrepesztett falakat, a romba dőlt házakat és más szörnyű következményeit eme természeti tüneménynek. Innen a magyar fővárosba utaztunk.”

„Buda németül Offen (!) a Dunának innenső oldalán magaslaton fekszik; ez egy régi város. A folyó másik oldalán a síkságon fekszik a másik nagy város, amely egészen új.”

„Peszt, vagy mint a magyarok nevezik Pest. Itt már igazi magyarok vannak, a szláv nyelvet sehol sem hallani, minden más, mint Németországban; a házi és a közélet nagyon hasonlít a hajdani lengyel élethez; a nemes minden, míg a paraszt és a polgár nem számít semmit sem. A köznemesek a falvakban laknak, csak az

²²³ Lásd Szumowski id. művében pp. 591–591.

országgyűlésekre vagy ügyeik elintézésére jönnek a városba, míg a főnemesek vagyis a mágnások vagy Bécsben a császári udvarnál időznek vagy külföldön verik el a pénzüket, egészen úgy, mint a lengyel mágnások. A közművelődés általában alacsony fokú, a latin nyelv pótolja náluk a mi franciánkat. És minden, még a legkisebb nemes is beszél latinul és gyakran csak ez különbözteti őt meg a paraszttól.²²⁴ Sőt még a nők is tudnak és beszélnek latinul. De milyen latin nyelven? Igazi magyaros, rossz, elferdített, sok új kifejezéssel teli latin nyelven, de mégis mindig latinul. Hát nálunk ki beszél jól latinul?

Ha Cicero manapság Európában utaznék, bizonyára csodálkoznék nyelvészeink vakmerőségén, hogy nemcsak latin nyelven beszélni, írni, másokat gáncsolni merészkednek, hanem még helyesbíteni is merik a hajdani latin írókat. Míg a magyarok, noha rossz, vagyis ún. konyhai latin nyelven beszélnek, mégis mindnyájan beszélnek latinul és minden körülmények között latinul meg tudják magukat értetni; Cicero pedig idővel hozzászoknék az ő nyelvjárásukhoz és azt gondolná, hogy valamely római gyarmaton van; nálunk ellenben 10.000 ember közül alig egy akadna, aki valamelyest jobb latinsággal meg tudná magát értetni. Ezért Cicero bizonyára ott telepednék le, ahol jó bor és olyan csinos nők találhatók, akik megértik őt. Az összes múzeumok és gyűjtemények, valamint az összes tudományos és technikai intézetek vezetői vagy igazgatói latinul beszélnek. És minthogy én nem tudtam mást, mint a jelzőt és főnevet összeegyeztetni, kellő kifejezések híján nagy nehézségekkel küzdöttem a magyarokkal folytatott beszélgetésben, míg ők folyékonyan és gyorsan meg tudják magukat értetni minden dologban. – Miután néhány napig ott időztünk ebben a két városban és megnéztünk mindent, amit meg lehetett nézni, elhagytuk e híres magyar fővárosokat.”

„Mielőtt Magyarországtól megválnék, itt még egy mulatságos eseményről kell megemlékezniem. Budát elhagyván, egészen más úton utaztunk vissza, hogy minél többet lássunk ebből az ország-

²²⁴ „A magyarság elnyomatásának szomorú korszaka volt ez!” – az egykori fordító megjegyzése.

ból; Sopron (a kéziratban Oedenburg) mellett, már nem emlékezem, hogy melyik kis városban, jó magyar bort akartunk inni, de abban a vendégfogadóban, ahol megszálltunk, nem volt igazán jó bor, a kocsmáros pedig, akitől ilyet kértünk, azt válaszolta, hogy neki nincsen ó-bora, de ha ilyet kívánok, akkor írjak egy közelben lakó földbirtokosnak, aki bizonyára ad majd néhány palack jó bort, mert ez a tájék híres a jó boráról. Leültem tehát és írtam egy latin levelet annak a földbirtokosnak, akinek a nevére azonban már nem emlékezem, közöltem vele, hogy lengyel idegenek vagyunk, hogy átutazunk ezen a borairól híres vidéken, meg akarva ízlelni az itteni bort, ilyet nem találunk a vendégfogadóban, ezért hozzá fordulok, hogy legyen szíves és adjon az idemellékelt két tallérért pár palack jó bort: pár óra múlva megkaptuk nemcsak a két palack bort és a pénzünket, hanem ezenfelül egy nagyon udvarias levelet is, amelyben a földesúr meghívott minket másnapra ebédre és megígérte, hogy akkor még jobb bora lesz. Minthogy meg akartunk közelebbről ismerkedni a magyar nemes otthoni életével, másnap tíz óra tájban elmentünk a tőlünk egy mérföldnyire lakó földesúrhoz. Mihelyest észrevette, hogy közeledünk, egész családjával együtt kijött a tornácra, hogy minket fogadjon. Két szép leányának feketés pelyhes bajszocskája volt; meglehetősen zavarba hoztak minket. Az alacsony, zömök termetű és sötét prémes dolmányba öltözött nemesnek valami Baszemteremte (a kéziratban lengyelesen Basemteremte) volt a neve; kipödört bajusza a fülén túl ért; mosolygó arckifejezéssel így szólt hozzánk: „Laetor quam maxime vos apud me videre.”

Erre én rögtönöztem egy latin üdvözetet és udvariasan megköszöntem előzékenységét. Nagyon szívesen fogadott minket. Az egész ház berendezése nagyon hasonló a lengyel házéhoz, csak-hogy mindenütt, különösen azonban a parasztoknál, nagyobb jólétet lehet észlelni. Az ebéd bőséges, az ételek zsírosak, paprikásak, a bor, amelyből vendéglátónk szüntelenül töltögetett, kitűnő. Ebéd után körülvezetett minket szép kertjében, de minthogy ez tavasszal volt, nem alkothattunk magunknak véleményt gyümölcsseiről, melyeknek nagy mennyiségére csak következtetni lehetett az őszibarackfák és szilvafák számából. Folyvást, ahogyan tudtunk,

latinul beszéltünk, a leányok is értettek latinul és valamicskét franciául és ha elég időnk lett volna kicsit tovább ott maradni, jobban megértethettük volna magunkat a kisasszonyokkal, mert nagyon nyájasak és szívesek voltak, talán azért is, mert először és utoljára láttak minket és még hozzá jó borosan és merészségünket udvariasan tűrték. A jó magyar útravalóul még néhány palackot adott kitűnő borából és megkért minket, hogy ha megint egyszer arra felé utazunk, el ne mulasszuk hozzá ellátogatni. Elbúcsúzáván tőle és szép leányaitól, akiknek elutazásunkkor megcsókoltuk gyengéd kezeikéit, Sopronon (a kéziratban Oedenburg), Wimpassingon stb. keresztül visszatértünk Bécsbe.”

9.3. HECHEL ORVOSTÖRTÉNETI OKTATÁSI REFORMJA

Fryderyk Hechel az előadások óraszámát ismét emeltette, heti öt órában adták elő az orvostörténelmet, a hallgatóknak kötelezővé tette Sprengel, Hecker, Ackermann, Hoeven stb. munkáinak tanulmányozását. Külön figyelmet szentelt az orvostörténelem periodizálásának, amelyről terjedelmes tanulmányt jelentetett meg 1839-ben az egyetem évkönyvében. Ugyanebben a kötetben közölte 'Az igazságügyi orvostan kezdete és fejlődésének kritikai kutatása' című munkáját, amely e tárgyközből az első lengyel feldolgozás. Elsőnek dolgozta fel Wojciech Oczko – a jeles, XVI. században élt lengyel bőrgyógyász – munkásságát, lengyelre fordította Heinrich Haeser (1811–1885) hatalmas orvostörténeti kézikönyvét, amely a XV–XIX. század egyetemes orvostörténetét tárgyalja. A teljes fordítás 1886-ra jelent meg.²²⁵

²²⁵ Historya medycyny. Przekład dzieła Haeser Heinricha „Lehrbuch der Geschichte der Medicin” 1875. Tom. 1. Medycyna wieków starożytnych i średnich. Przez Aleksandra Heinricha, dokonany przez H. Łuczakiewicza. Warszawa, 1876. Zapomoga Kasy im. J. Mianowskiego. 354 p.; Tom. 2. Dzieje medycyny nowożytniej. Warszawa, 1886. Zapomoga Kasy im. J. Mianowskiego. 10, 1062 p.

Hechel rendezte az egyetemi orvostörténeti kéziratárat és a könyvtárban külön orvostörténeti gyűjteményt állított fel. Az orvostörténelem eredményes oktatását nagyban elősegítette, hogy 1833-ban Józef Jakubowski (1796–1866) professzor külön pályadíjat írt ki a legjobb orvostörténeti disszertációk jutalmazására. Szinte minden évben odaítélték a Jakubowski-pályadíjat, így 1843-ban Józef Oettingernek, az orvostörténelem későbbi tanárának Struthiusról írott avatási értekezéséért.

9.4. AZ ORVOSTÖRTÉNET TANÍTÁSÁNAK KEZDETE A MAGYAR ORVOSI KARON. ORVOSTÖRTÉNETI KUTATÁSAINK A XIX. SZÁZADBAN

A XIX. század első felében már jól kimutatható a német pragmatikus orvostörténet-írás hatása a megjelent – igaz gyér számú – hazai orvostörténeti munkában. E szempontból elsősorban a pesti egyetemen megvédett orvostörténeti témájú disszertációkat kell emlétenünk, amelyekben sűrűn hivatkoznak Sprengel, Choulant, Hecker, később Wunderlich, Haeser, Littré és Daremberg könyveire. Általában olyan tárgykörben értekeztek, amelyek már részletesen kidolgozásra kerültek az előbb említett szerzők munkáiban, és csak magyar vonatkozásokkal kellett kiegészíteni. Viszont a disszertációk megszületésének körülménye sem közömbös, hiszen megírásuk ösztönzője Schoepf-Merei Ágoston, az orvostörténelem első rendkívüli tanára a pesti egyetem orvosi karán (1835). Schoepf-Merei Ágoston 1835-ben a pesti orvosi kartól már nem idegen és nem ismeretlen szakterületen kért engedélyt előadói működésre, hiszen Trnka Vencel a XVIII. század végén könyveiben és előadásaiban szívesen hivatkozott orvostörténeti munkákra.²²⁶

²²⁶ Lásd pl.: Trnka, V.: Geschichte des hektischen Fiebers, welche alle von jeher gemachte medicinische Beobachtungen enthält. Aus dem Lateinischen übersetzt. Leipzig, 1784. X, 325 p.

Az első olyan javaslat, amely a magyar orvosi karon e tantárgy bevezetését célozta, 1803-ban hangzott el. Az oktatás reformját előkészítő regnicolaris bizottság 1803. május 17-én a következőket foglalta jegyzőkönyvébe:

„...A pesti egyetemről kikerült orvosok nincsenek megfelelően kiképezve, így az öt esztendő kiképzési idő nem elegendő”.²²⁷

Ennek során a képzési időt hat évre kívánták felemelni, az első és az utolsó év tananyagába viszont az orvosi enciklopédiát, valamint az orvostan bölcséleti története (*succincta historia medicinae philosophica*) című tantárgyakat akarták beiktatni. A javaslatot végül elvetették, bár azután sem került le a napirendről. 1827-ben – az 1827. évi VIII. tc. végrehajtásának időszakában – Lenhossék Mihály, a kar igazgatója (dékánja) 70 oldalas tervezetében javasolta az orvostörténelem (*historia pragmatica cum literatura medica*) kötelező bevezetését rendes tanárral és tanszékkal együtt. E javaslat még 1843-ban is megvitatásra került, de semmilyen eredmény nem született.

A lassú ügyintézés ellenére mégis – kompromisszumos megoldással – megvalósult az orvostörténelem oktatása: 1835 júliusában Schoepf-Merei Ágoston díjazás nélkül és rendkívüli tanári címmel kérte e tárgy előadását, s ezt 1835. december 12-én elnyerte.²²⁸ Még ez év végén a gyermek- és a női betegségek című tantárgy előadói jogát is kérvényezte, és kész lett volna az utóbbiért az orvostörténelem előadói tanárságáról is lemondani. Schoepf-Merei 1843-ig tartott orvostörténeti előadásokat, amikor megvált rendkívüli tanári tisztségétől. Távozását elsősorban – a disszertációk ellenére – a sikertelenség eredményezte, mivel félénként 8–10 hallgatónál többen nem látogatták meghirdetett előadásait. Tanszéki háttér nélkül az orvostörténelem egyébként sem volt egyenrangú tantárgy a többi kötelező stúdiummal szemben.

Schoepf-Merei összefoglaló jellegű orvostörténeti munkát nem írt, előadásai sem jelentek meg nyomtatásban, de az előbbi prog-

²²⁷ Győry Tibor: Az orvostörténelem tanítása külföldön és hazánkban. = Orvosképzés, 1935. Különszám. pp. 348–355.

²²⁸ Semmelweis Orvostörténeti Levéltár. XI. Tört. dok. szakgyűjt. 67. 496. 3. 1–7.

ram részben történő kifejezését jelenti tollából – Schoepf Augustz néven még – az 'Orvosi rendszerek-, gyógymódok-, s némely rokon tárgyról' című, az 1835-ben Pesten megjelent egyetlen orvostörténeti tárgyú könyve.²²⁹ Ebben kora modern orvosi ismereteiből kiindulva foglalja össze a XVIII. század első felétől az orvostudomány fejlődését, részletesen szólt a német, a francia, az itáliai és más országok orvostudományáról, érintette kora divatos szakterületeinek (a magnetizmusnak, a broussaismusnak, a homeopatiának) ó- és középkori gyökereit, értékelté eredményeit, és kifejtette kételyeit is. Olvasmányos és kiváló irodalomra hivatkozó könyve páratlan a kor magyar orvostörténeti szakirodalmában, bár csak közel 80–100 év anyagát vázolta fel, méltó lett volna a követésre.

Orvostörténeti szemléletébe és tanári felfogásába bepillantást enged a tanári kérelme mellé csatolt, az oknyomozó orvos- és sebésztörténet tanítását felvázoló tervezete. Ebben Sprengel és Hecker műveit tekintve oktatása alapjának, a történeti látásmód kialakítása érdekében foglalkozni kívánt a segédtudományok (fizika, kémia, állattan, botanika stb.) történetével, az orvosi gondolkodás formálódásával, az egyes szakterületek (sebészet, szülészet, szemészet stb.) önállóvá válásával és fejlődésével.

Schoepf-Merei Ágoston és Stockinger Tamás (utóbbi Schoepf-Merei előadásait folytatta 1844-től) rendkívüli tanársága idején született orvostörténeti disszertációk közül említésre méltó Losy Pálnak (1839) az orvostudomány korszakairól,²³⁰ Elsass Náthánnak²³¹ és Detsinyi Lipótnak (1838, 1847) a zsidók orvosi ismereteiről,²³² Cornides Péternek (1816–1902) a keleti dögvészről,²³³ Adler

²²⁹ Schoepf Ágost: Orvosi rendszerek-, gyógymódok- s némely rokon tárgyról. Pesten, 1835. Eggenberger József. XXII, 136 p.

²³⁰ Losy Pál: Dissertatio inauguralis de medicinae periodis quam ... pro consequenda doctoris medicinae laurea... – Értekezés az orvosi tudomány korszakairól. Pesthini, 1839. Typ. Trattner Károlyianis. 4 lev., 9–27, 1 p.

²³¹ Elsass Náthán: De legibus Mosaicis ad politiam medicam spectantibus. Dissertatio inauguralis medica. Budæ, 1837. Typ. reg. universitatis. 13 p.

²³² Detsinyi Lipót: Dissertatio historico-medica de mosaicae legislationis diaetetica, nec non de medicina hebraeorum tardiorum, quam publicae exoditum disquisitioni submittit. 1. rész. Moses törvényhozási éptana. Budae, 1847. Typ. reg. universitatis hung. 53 p.

Hermannak Paracelsusról,²³⁴ Hauke Antalnak a XIX. század orvostudományáról szóló értekezése.²³⁵

Stockingerről ezt írja az Orvosi Hetilap:

„1844/45-től fogva egyetemünk orvosi karán az orvosi történet előadásával foglalkozott, melynek rendkívüli tanárává kineveztetett.

A sebészet és orvosi történet volt a két tan, mely ifjú éveiben szeme előtt lebegett, s azok mindegyikéhez vonzódott. Végtere mégis a gyakorlati irány győzött nála, s a sebészetben állapodott meg. Történeti hajlamaihoz azonban soha sem lett hűtlen, sőt ellenkezőleg, mindig igen szerette sebészeti ismereteinek történeti adatokkal vegyítését.

A választópont, mely őt véglegesen a sebészethez vezette, 1847/8-ban volt, midőn az elméleti sebészet tanszékén helyettes tanár lett. Itt a következő évben más helyettes által váltottot ugyan, azonban a mint a szóban levő tanszék 1851/2-ben előkészítő kórodai sebészeti tanszékké átalakított, ennek ny. r. tanárává ő lett kinevezve.”²³⁶

Említésre érdemes még az egyetemtől független Peterka József (1768–1825) orvostörténeti munkássága. Bár korban előbb működött, és saját költségén jelentette meg munkáit, mégis itt indokolt értékelni. A pesti, prágai és bécsi orvosi tanulmányok után 1804-től haláláig Halason működött Peterka József már 1810-ben Pesten latin nyelven kiemelkedő orvosokról adott ki rövid terjedelmű könyvet, amelyben kora ismert orvostörténeti munkáiból általa nagyra értékelt orvosok életrajzi adatait közölte. 1824-ben magyar

²³³ Cornides Péter: Orvostudori értekezés a keleti dögvész történeti vázlatáról. – *Conspectus historicus pestis orientalis. Dissertatio medica.* Pest, 1839. Ny. Beimel József. 20 p.

²³⁴ Adler Herman: *A gyógytani rendszerek Paracelsustól korunkig.* 1. füz. Pest, 1846. Ny. Landerer és Heckenast. 32 p.

²³⁵ Hauke Antal: *A XIX-ik század gyógyászatja. Értekezés, melyet az orvostudori koszorú elnyerésekor irt.* – *Medicina saeculi XIX. Dissertatio inauguralis quam ... pro doctoris gradu rite capessendo publicat.* Pesten, 1842. Esztergami Beimel József bet. 36 p.

²³⁶ Stockinger Tamás tudománytörténeti tanulmánya: *Műszertani jegyzetek a gőg- és légcsőmetszések történelméhez.* = *Orvosi Hetilap* 4 (1860) 1037–1040. has.

nyelven Pesten kiadta az 'Értekezés az orvosi tudomány kezdetéről' című könyvecskéjét, amelyben egy ismeretterjesztő orvostörténeti munka megírására tett kísérletet.²³⁷ Élvezetes stílusban, mindenki számára érthető formában vázolta az ó- és középkori orvostudomány fejlődését, részletesen szólt az orvos szerepéről az egészségügyi ismeretek kialakítása területén, néhány példával illusztrálta a hazai ellentmondásos állapotokat. Munkájával – az orvostörténeti adatok közlése mellett – elsősorban nagyobb tiszteletet kívánt az orvosok számára szerezni.

A meginduló hazai orvostörténeti kutatás mindinkább igényelte a források feltárását, hiszen Weszprémi munkáján kívül alig támaszkodhatott másra, és enélkül összefoglaló jellegű kézikönyvet alig lehetett megírni. Ennek ellenére – a disszertációk mellett – rövid lélegzetű írások jelentek meg az orvostörténelem tárgyköréből különböző folyóiratokban,²³⁸ amelyek egy-egy korszakot, az európai vonatkozásokat vagy elhunyt neves orvosok adatait tárgyalták. Az egyetemi oktatás kérdésében lényeges változás nem történt, bár 1848 tavaszán ismét napirendre került az önálló tanszék kérdése, de ennek ellenére, rendezésére a szabadságharc ideje alatt nem kerülhetett sor.

9.5. LENGYEL ORVOSTANHALLGATÓK MAGYARORSZÁGON ÉS LENGYELORSZÁGBAN MŰKÖDŐ MAGYAR ORVOSOK A XIX. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

A XIX. században megint több orvosi kapcsolatunk volt a lengyelekkel. A Szepesség visszacsatolása Magyarországhoz, Lengyelország felosztása, a XIX. századbeli lengyel felkelések és leveretésük azt eredményezte, hogy sokan Magyarországra vándoroltak.

²³⁷ Peterka József Sebestyén: Értekezés az orvosi tudomány kezdetéről, annak díszéről és a polgári társaságba való hasznos befolyásáról. Orvosoknak és nem orvosoknak a számára. Pest, 1824. Trattner Mátyás bet. 38 p.

²³⁸ Orvosi Tár, Történelmi Tár, Ország Tükre stb.

A pesti egyetem jó hírneve (a kolozsvári orvossebészeti tanintézetet tudvalevőleg csak 1872-ben emelték egyetem rangjára), a latin, illetőleg német tanítási nyelv (1860-ig) és végül de nem utolsósorban a hagyományos magyar–lengyel barátság és sorsközösség is bizonyára idevonzotta a lengyeleket.

Egyesek csak átmenetileg voltak Magyarországon, illetőleg lengyel földön, hogy azután megint visszatérjenek régi hazájukba. Ilyen volt a poznańi születésű *Wilhelm Wahlburg* (1757–1823), aki egy ideig Temesvárott teljesített kórházi orvosi szolgálatot, 1812-től lengyel katonaeorvos volt, 1818-tól pedig a varsói egyetemen a szülészet és nőgyógyászat professzora.

Schuh (Szuch) Ignác (1772–1864) Vácott született, Pesten és Bécsben tanult orvostudományt; a Högyes-féle Emlékkönyv²³⁹ szerint az 1796/97. évben avatták a pesti egyetemen orvosdoktorrá, aztán Stanisławówban, Samborban, Drohobyczbán működött mint katonaeorvos, 1807-ben a sandomierzi katonai kórház orvosa lett; Giedroyć nem említi a lengyel katonaeorvosok között, S. Kósmiński kötetében azonban felvette őt a lengyel orvosok közé.

Filip Dominikowski (1804–1869) Krechówban, Galíciában (a zólkiewi kerületben) született, Bécsben tanult orvostudományt, orvosdoktori oklevelét a pesti egyetemen szerezte meg az 1833. évben,²⁴⁰ aztán az osztrák hadseregben, majd 5 éven át az osztrák hadi tengerészetben szolgált.

David Rosenthal (1808–1890), a galíciai Tarnogradban született, Bécsben tanult (1826–1831) orvostudományt. 1831-ben Magyarországra és Erdélybe küldték, mint koleraorvost. 1834-ben a bécsi egyetemen megkapta a doktori oklevelét is, aztán Varsóban kapott állást.

Horain Ferenc (1799–1880) Magyarországon született, Bécsben tanult orvostudományt, aztán a lengyel (felkelő?) hadseregben szolgált, mint orvos, 1840-től pedig Węgrówban praktizált.

Fukier András (1813–1870) Gnezdán (Szepes vm.) született, Egerben járt gimnáziumba, Pesten (1832–1837) tanult orvostudo-

²³⁹ Högyes Endre: Emlékkönyv, p. 228.

²⁴⁰ Högyes Endre: Emlékkönyv, p. 235.

mányt, itt avatták az 1836/37. tanévben orvosdoktorrá,²⁴¹ aztán élete végéig Varsóban tartózkodott; Pesten megjelent orvosdoktori értekezésének címe: 'De influxu lucis chemicophysiologicalo',²⁴² német nyelven egy mezőgazdasági dolgozatot is írt.

Leon Walenty Pantoczek (1813–1893) Kielcében született, Pesten avatták orvosdoktorrá az 1843/44. tanévben;²⁴³ bár orvosi gyakorlatot sohasem folytatott. A Nógrád vármegyei Zlatnón (ma Zlatno) élt, ahol az üvegyár mérnöke volt; a XIX. század egyik legjelentősebb magyar üvegművésze, az irizáló üveg feltalálója.

Oskar Widmann (1839–1910) Ilyvóban született; Pozsonyban járt gimnáziumba, itt volt az 1859/60. évben a jogakadémia hallgatója; azután Bécsben tanult orvostudományt, majd Krakkóban és Ilyvóban működött.

A kolozsvári születésű *Trzebicki Rudolf* (1859–1903) Magyarországon végezte orvosi tanulmányait, majd Krakkóban lett sebész, később professzori kinevezést is kapott.

Franciszek Szaroszy (Szarosza vagy Sárosy Ferenc), aki 1798-ban Krakkóban született és neve után ítélve bizonyára magyar származású volt, 1815-ben volt lengyel katonarvos.²⁴⁴

Szabó János (1824 óta) és *Szegedy (Segiedy) Károly*, mint lengyel hadi sebészek működtek.

Néhány magyar egyetemi orvostanár családjának neve megtalálható a régi galíciai tiszti címtárakban is (Schematismus der Königreiche Galizien und Lodomerien); így a *Trnka* név (ámbar Trnka Vencel tanár csehországi születésű volt) előfordul az 1782., 1806., 1808., 1815., 1820. és 1826. évi címtárban; a *Telleyesniczky* (Teleśnicki, Telesznicki) név megtalálható az 1826., 1835. és 1841. évi címtárban; az *Udránszky* (Udrański) név pedig az 1828., 1831., 1833–1835. és 1841. évi címtárban szerepel.

A fentiekén kívül, a nevük után ítélve még számos lengyel származású orvos (pl. *Markusovszky* Lajos) működött Magyarországon, akiknek családja szintén teljesen elmagyarosodott már.

²⁴¹ Hőgyes Endre: Emlékkönyv, p. 238.

²⁴² Pestini, typ. Landerer, 1837.

²⁴³ Hőgyes Endre: Emlékkönyv, p. 241.

²⁴⁴ Giedroyć id. mű p. 517.

9.6. AZ 1831-ES LENGYEL SZABADSÁGHARC MAGYAR TÖRZSORVOSA: KRAJTSIR KÁROLY

A hazai történetírás mindig pontosan felsorolja a német, olasz, lengyel származású hősöket, akik részt vettek a magyar szabadságharcban, alig-alig szólunk azon magyarokról, akik más nemzetek szabadságáért harcoltak, hullatták vérüket.

Ilyen volt Krajtsir Károly (1804–1860), aki az 1831. évi lengyel szabadságharc vitéz és kitüntetett törzsorvosa, majd a lengyel emigráció kiemelkedő vezető egyénisége volt. Nevét csak az egészen speciális szaktörténeti feldolgozások említik, pedig a lengyel történetírás pontosan ismeri tevékenységét, és mindig közli magyar voltát is. Krajtsir Károlyt a magyar orvostörténet-írás elég későn fedezte fel, Szumowski 1939-ben magyarul is megjelent műve lábjegyzetanyagában került először szakmai olvasók elé.²⁴⁵

Krajtsir Károly 1804. január 28-án született a Szepes vármegyei Szomolnokon. Rozsnyón és Kassán tanult, majd a pesti orvosi karon végezte orvosi stúdiumait, ahol az 1829–1830-as tanévben érkekezésével²⁴⁶ orvosdoktor, majd sebész- és szülésmester lett. Minthogy a Felvidékről származott, gyermekkorától kezdve – a magyaron kívül – anyanyelvi szinten beszélt németül és lengyelül. Évfolyamtársa volt Toldy (Schedel) Ferenc, általa ismerte meg a korabeli pesti vezető orvosnemzedéket. Diplomaszerezés után Eperjesre ment, ahol családi kapcsolatait igénybe véve széles körű praxist épített ki. Kitört a lengyel szabadságharc, az Oroszországhoz tartozó, névleges lengyel királyság területén a cári önkény ellen felkeltek a lengyelek, és a reménytelen harcot vívó néphez a határon át lelkes magyarok is átszöktek. Az elsők között volt az ifjú eperjesi doktor, Krajtsir Károly is, de rajta kívül több magyar orvos és sebész csatlakozott a felkelőkhöz. Köztük emlí-

²⁴⁵ Vö.: Szumowski Ulászló: Az orvostudomány története bölcsészeti szempontból nézve. Ford. és jegyz. ell.: Herczeg Árpád. Bp., 1939. Garab ny. Cegléd. XI, 649 p. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat Könyvtára 167.)

²⁴⁶ *Dissertatio de anthrace et pustula maligna quam, dum summos medicinae honores obtineret, concinnavit.* Buda, 1829.

tendő például a pesti születésű *Bernstein Fülöp* és *Darázs Pál* sebesz, valamint *Ragóczy Pál* és *Szwarczer Ede* segédorvos.

Krajtsir vitéz katona volt, még a harcok alatt törzsorvossá nevezték ki és megkapta a legmagasabb lengyel katonai kitüntetést, a Katonai Érdemrendet. Új barátait követte az emigrációba is, a demokratikus szárnyat összefogó Lengyel Demokraták Társaságának, a Joachim Lelewel vezette forradalmi kör egyik alapítója és vezetőségének tagjaként. Ez a nagy hatású kör a lengyel felszabadítást több fronton, a lengyel területeket megszállók, Poroszország, Oroszország és a Habsburg Birodalom lengyel lakta vidékein kívánta felkelésekkel kivívni. A lengyel emigránsok titkos futárokkal tartották a kapcsolatot honfitársaikkal, felhívásokkal irányították magukra a figyelmet, s a lengyelekkel rokonszenvező magyar lakosság élénken figyelte tevékenységüket; a hagyományos rokonszenvtől indítva gondozta a menekülteket, és bújtatta őket a bécsi titkosrendőrség elől.

Bécs nehéz helyzetben volt, hiszen jelentős lengyelek lakta területet birtokolt, ahol valóban izzott a gyűlölet a megszállók ellen. Gondot jelentett a magyarok rokonszenve is a lengyelek iránt: bármilyen „rossz lépés” a magyarok indulatait is felgerjesztette volna. Élénk figyelemmel kísérték a lengyelek mozgását, a párizsi lengyel emigráció magyarországi kapcsolatait. Ekkor került a látókörbe Krajtsir Károly doktor, aki a francia felvilágosodás eszméin nevelkedett, olvasott ifjú volt, s éppen ezért csatlakozott a lengyel felkelőkhöz. A veszedelmes forradalmár – akitől ugyancsak tartottak Bécsben – teljes előéletét feltárták, s e titkos jelentésekből rendkívül izgalmas kép formálódott ki.

Az egyik besúgó így jellemezte Krajtsir Károlyt:

„...vonzódott minden felforgató eszme iránt, minden más szerinte hagyományos lomosság, amely mögött tehetetlenség, családi büszkeség, az okos belátás fölött diadalmaskodva elbújik.”

Ennél azonban többet akart tudni a bécsi rendőrség. Elsősorban Eperjesen kutattak, mert innen származott, és továbbra is itt élt leánytestvére, Krajtsir Júlia mint Göllner eperjesi patikus eltartottja. Göllnert figyelték elsősorban, mert tudtak Krajtsirhoz fűződő barátságáról, vele rokon nézetéről. Figyelték Göllner postáját, főleg

azután, hogy a Lengyel Demokraták Társaságának Magyarokhoz című felhívását elfogták. A vármegye alispánja Metternichnek küldött jelentésében ugyan azt írta, hogy a sárosi barátok nem állnak kapcsolatban a „körözött magyar orvossal”, de ebbe Bécsben nem nyugodtak bele, hiszen bizonyossá vált előttük, hogy a magyarokhoz szóló felhívás magyar nyelvű megfogalmazója Krajszir Károly volt. Ezért kiterjesztették a nyomozást Krajszir előéletére, származására, korábbi kapcsolataira, hátha valami használható találnak. A titkos ügynökök megállapították, hogy Krajszir Károly és Júlia testvére valójában egy Vitális nevű – azóta elhunyt – szepesi kanonok és egy Máriássy Babette nevű magyar nemesasszony gyermekei. A kanonok halála után Babette férjhez ment egy Sponner Henrik nevű lomnici nemesemberhez, ahol a jelentés megírásakor (1832 februárjában) élt. Máriássy Babette különben a kanonoktól jelentős vagyont örökölt, abból taníttatta fiát és biztosított számára jelentős összeget praxisának megnyitásához, s ebből meghatározott összeget adott át Göllner patikusnak, hogy Krajszir Júliát eltartsa. A jelentés szerint Sponnernek, a férjnek, erről nem volt tudomása.

Bécsbe olyan bizalmas jelentések érkeztek, hogy Krajszir levelezésben áll hazai barátaival, elsősorban az eperjesi Göllner és a kassai Szőke István gyógyszerészekkel, valamint a Selmeceen élő Kailer Márton orvossal, egykori iskolatársával; sőt, az utóbbit Franciaországba is hívta. A titkosrendőrség elsősorban Göllnert figyelte, aki – a jelentések szerint – Krajszir „első számú megbízottja és forradalmi iratainak terjesztője” lehetett. Biztosak voltak abban, hogy Krajszir hazatér, és első útja Eperjesre vezet, így az odavezető utakat állandóan figyelték, „kettőzött őrséggel állítottak csapdát a felforgatónak”.

Krajszir hazatéréséről hamis hírek is elterjedtek: Scitovszky püspök (különben maga is lengyel családból született) egy ide menekült lengyel tisztól úgy tudta, hogy a körözött orvos a Dessewffy család szentmihályi (ma Tiszavasvári része) birtokán álnéven él, orvosi tevékenységet fejt ki, állandó kapcsolatban áll a lengyelbarát Dessewffy Józseffel. Krajszirt Párizsban is figyeltették, onnan érkezett hírek szerint a doktor Törökországon át – keleti

irányból – akar hazatérni, amit a lengyel emigráció is támogat. Más hírek szerint Itáliába akart menni, hogy az ott állomásozó császári csapatokat felláztassa az uralkodó ellen. A valóságban a radikális emigráció vezetői ellenezték a Krajszonnal kapcsolatos terveket, úgy ítélték meg, hogy rá nagyobb szükség van Párizsban, maradjon csak ott, s ne kezdjen veszélyes akcióba külföldön. Nem ismerjük ezeket a tárgyalásokat pontosan, mindenesetre Krajszonnal ekkor szakít a Lengyel Demokraták Társaságával, és a konzervatív szárnyhoz, az Adam Czartoryski herceg vezette emigrációs központhoz csatlakozik. Ez nem változtatta meg befolyását az emigrációra, sőt 1833 elején fontos diplomáciai megbízással Adam Gurowski gróffal Londonba utazott. Feladatuk az volt, hogy az angol vezetőknek megmagyarázzák a lengyel ügy bonyolult kérdéseit, s a királyi udvart meggyerjék a lengyelek támogatására. Az úton Gurowski súlyosan megbetegedett, életét csak Krajszonnal gyors sebészi beavatkozása mentette meg.

Valójában ez volt az első adat afelől, hogy az emigrációban orvosi gyakorlatot folytatott. Londoni útja során döntötte el végleg, hogy ide települ, hiszen Párizsban igen nehéz anyagi körülmények közé került: orvosi praxisát nem tudta kiépíteni, a francia kollégák nem szívesen látták a különös idegent. Betegei is csak a lengyel emigráció tagjai közül kerültek ki, akiktől viszont semmiféle anyagi ellenszolgáltatást nem várhatott.

Londonban sikerült megteremtenie az anyagi biztonságát megalapozó orvosi praxist, s mindemellett összehasonlító nyelvészetrel és keleti (sémi, altaji és főleg mongol) nyelvekkel foglalkozott. Nem szakított a lengyel emigráció vezetőivel, de az 1830-as évek közepén tudomásul kellett vennie, hogy a lengyel kérdés megoldása nem foglalkoztatja sem az európai nagyhatalmakat, sem a közvéleményt, a lengyel emigráció tagjai számára a világ különböző tájain a napi megélhetés is gond. 1836-ban 400 lengyelrel együtt kivándorolt az Egyesült Államokba, ahol kezdetben orvosként tevékenykedett, majd 1837-ben Ellicotts Millben – Baltimore közelében – megalapította magán-középiskoláját, amely mellett nemcsak nyelvészeti tanulmányait, hanem gyógyító gyakorlatát is folytatta. Mégsem érezte jól magát, hiszen a született demokrata nehe-

zen viselte el a rabszolgaság intézményét. 1840-ben a modern nyelvek professzorának hívták meg a virginiai egyetemre. Innen vette fel a kapcsolatot Toldy Ferencsel, egykori egyetemi társával, hogy gyümölcsöző kapcsolatot teremtsenek az amerikai és a pesti egyetem, illetve a Magyar Tudományos Akadémia között. A kapcsolat nem épülhetett ki, hiszen Krajszir 1844-ben – a rabszolgaság miatt – lemondott virginiai egyetemi katedrájáról és Bostonba költözött, ahol újból magániskolát hozott létre. Ez az iskola tudományos szenvedélyének is biztos anyagi alapot teremtett, híres tanintézetévé vált. Elsősorban nyelvészettel, oktatással és a különböző amerikai lexikonoknak magyar és európai adatok szolgáltatásával foglalkozott ekkor. Valóban megbecsült és közismert személyisége lett Boston szellemi életének.

1848 tavasza ismét tűzbe hozta, a magyarországi események hatására elhatározta, hogy hazatér. 1848 végén indult el Európába, hiszen iskoláját nem hagyhatta ott egyik pillanatról a másikra, biztos kezekbe kellett helyeznie. Amikorra azonban Párizsba ért, a magyar területeket elzáró kordon miatt már nem tudott hazatérni, másfelől is eldőlt a magyar függetlenség kérdése. 1849 őszén kénytelen volt visszatérni az Egyesült Államokba. 1851-ben bostoni iskoláját New Yorkba helyezte át, ahol szintén nagy népszerűsége tett szert. Az Egyesült Államokba látogató Kossuth Lajos őt köszöntötte elsőnek, de ekkor már visszavonult, mert súlyos szívbetege erősen korlátozta tevékenységét. 1860. május 7-én hunyt el Morrisainában, New York közelében. Végrendeletében iratait és könyvtárát a Magyar Tudományos Akadémiára hagyta. Haláláról – igen röviden – Csengery Antal,²⁴⁷ valamint Rupp Nepomuk János,²⁴⁸ a pesti orvosi kar tanára emlékezett meg.

²⁴⁷ Magyarország, 1861. No. 9.

²⁴⁸ Fővárosi Lapok, 1861. No. 111.

10. LENGYEL ORVOSOK A MAGYAR SZABADSÁGHARCBAN

10.1. NÉHÁNY ISMERTEBB ORVOS ÉS A LENGYEL LÉGIÓ²⁴⁹

Az 1848/49. évi magyar szabadságharc küzdelmeiben – a több ezer lengyel katonával együtt – számos lengyel orvos is szerepet vállalt a katoniorvosi szolgálat legkülönbözőbb területén. Többen a császári hadseregből kérték átvételüket a honvédség soraiba.²⁵⁰ Így *Beduschki (Beduszki) Ferenc* századosi rangban szolgáló ezredorvos, akit Perczel Mór 1849. február 9-én a zanini ezredhez nevezett ki. Beduschki a világosi fegyverletétel után Törökországba menekült és később a török hadseregben harcolt a krími háborúk idején.

Ugyancsak a császári szolgálatból kérte átvételét a honvédséghez *Czelohowski Ignác* is, aki 1848 augusztusától Szegeden telje-

²⁴⁹ Lásd még: Kovács István: Jan Aleksander Fredro ismeretlen visszaemlékezései a magyarországi Lengyel Légió születéséről. In: Hungaro-Polonica. Tanulmányok a magyar–lengyel történelmi és irodalmi kapcsolatok köréből. Emlékkönyv Waclaw Felczak 70. születésnapjára. Szerk.: Kiss Gy. Csaba, Kovács István. Bp., 1986. MTA Irodalomtudományi Intézet. pp. 129–135.

Továbbá: Kozłowski, Eligiusz: Legion Polski na Węgrzech 1848–1849. Warszawa, 1983. Wydaw. Min. Obrony Narodowej. 308, [4] p.

²⁵⁰ Forrás: Zétény Győző: A magyar szabadságharc honvédorvosai. Előszó: Ortutay Gyula. Bp., 1948. Egy. ny. 235 p., [14] t. – A Zétény-kötetben megjelent, s Antal Géza által összeállított honvédorvosok névsorának új, javított változata kiadványunkban jelent meg: Az 1848/49-es szabadságharc egészségügye és honvédorvosai. Összeáll.: Ács Tibor és Kapronczay Károly. Bp., 2000. MATI. 523 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 14.)

sített szolgálatot és a helyi katonai kórházban működött. 1849 elején már a Sándor-gyalozezred törzsorvosa, de februárban más beosztást kér Flór Ferentől, mivel nem tudott magyarul, és ez nagyban akadályozta munkáját. Flór Ferenc nem fogadta el a kérelmét, továbbra is a Sándor-gyalozezredet jelölte meg szolgálati helyéül. Czelohowski a szabadságharc bukása után az Egyesült Államokban telepedett le.

A pesti egyetemen szerzett seborvosi oklevelet 1835-ben *Bukovinsky (Bukowiński) József* galíciai születésű (1813) lengyel sebész, aki tanulmányai befejeztével – magyar nőt vett feleségül – Zemplén megyében telepedett le és 13 évig Sátoraljaújhelyen dolgozott. A szabadságharc kitörése után előbb a zempléni nemzetőrzászlóalj főorvosa, 1849 áprilisában pedig az egri honvédkórház sebész-főorvosa főhadnagyi rangban. A szabadságharc bukása után visszatért Zemplén megyébe és 1881-ben hunyt el Pesten.

Aránylag keveset tudunk *Kamenski Lipót* – a 18. zászlóalj alorvosa – és *Szotowski Ferenc* – a lengyel Dzsidasok százados főorvosa – tevékenységéről. Viszont a Lengyel Légiónak saját orvosi karral rendelkezett. Ezt az orvosi kart *Żurowski Romuald* főtörzsorvos (1813–1881) vezette, aki Bécsben fejezte be tanulmányait 1844-ben. A szolgálat tagja volt *Staszyniewits Ignác (Ignacy Staniszewicz)* főorvos, aki bécsi közkórházi beosztását hagyta ott a magyar szabadságharc ügyéért. 1848. augusztus 20-án lépett a honvédorvosi karba, kezdetben a 38. honvédzászlóalj orvosa, később – 1849 áprilisától – a Lengyel Légiónban szolgált. A szabadságharc bukása után külföldre menekült. Az 1860-as évek elején hazánkban telepedett le és haláláig Aradon élt.

Életútját részletesebben is feltárta levéltári források alapján Kovács István. Lásd részletesebben: Kovács István: „...mindvégig veletek voltunk”. Lengyelek a magyar szabadságharcban (Bp., 1998.) c. kötetében. Ő még néhány, általunk itt nem említett honvédorvosról is beszámol, köztük a Lengyel Légión főorvosáról, Adler alezredestéről, továbbá a megbecsült orvosdoktorról, Ludwik Burzyńskiról, illetve arról a Franciszek Kleinről, akit

korábban fentebb már említettünk a pesti Tudományegyetem orvosi karán 1847/48-ban végzett hallgatók sorában. Ő a szabadságharc leverése után Pesten telepedett le, s továbbra is orvosként működött, Klein Ferenc néven.

A légió orvosai között szerepel *Spaczek Ferenc* orvosdoktor (1799–1859), aki Bécsben folytatott orvosi tanulmányokat, majd szülővárosában, Poznańban élt. Az 1831. évi lengyel felkelés bukása után magyar földön telepedett le. 1848 nyarán csatlakozott a Lengyel Légióhoz. A világosi fegyverletétel után Törökországba menekült, Kiuthiában Kossuth Lajos orvosa volt. 1851-ben – Kossuth kíséretében – az Egyesült Államokba távozott, ahol a volt magyar köztársasági elnök háziorvosaként működött Philadelphiában, Colombusban és Montgomeryben. Amerikában telepedett le és New Yorkban halt meg.

Zétény Győző 1948-ban adta közre az Antal Géza által összeállított nagy honvédorvosi névsort, amelyben még néhány, az 1848/49-es szabadságharcot segítő lengyel orvosról szólnak. Ők a következők:

Adler Herman (Ármin) – utászkar alorvos hadnagyi rangban,
majd a lengyel szabadcsapat főorvosa

Ehrenfeld Zsigmond – a lengyel légiónál hadnagy alorvos

Grün Mór – a lengyel szabadcsapat alorvosa

Schäffer Samu – főhadnagy főorvos a lengyel csapatnál, a kassai katonai kórházat is vezette, 1849. jún. 14-től százados főorvos

Sratovszky Ferenc – százados főorvos 1849. márc. 6-tól a lengyel dzsidás csapatoknál

Lengyel források:

- Egy értékes egykorú forrás a Párizsban 1852-ben lengyel nyelven kiadott mű, J. Bułharyna munkája:
<http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/doccontent?id=139036&from=FBC>
- Szintén egykorúnak tekinthető: Drucicki, Józef Władysław: Bem w Siedmiogrodzie i w Banacie. Wydanie Wyd. wznowione. Lwów, 1862. Karol Wild. VIII, 248 p.

- Żupański, J. K. – Heumann, K. J.: Pamiętnik Jenerała Wysockiego, dowódcy Legionu Polskiego na Węgrzech z czasu kampanii węgierskiej w roku 1848 i 1849. Wyd. 2. Kraków, 1888. 146 p. – Łásd:
<http://archive.org/stream/pamitnikjeneraa01wysogoo#page/n5/mode/2up>
- Polacy i Węgrzy. Opowieść dziejowa z lat 1848–1849. Lwów, 1896. Nakł. Księgarni Gubrynowicza i Schmidta. 291 p. – Łásd:
<http://archive.org/stream/polacyiwgrzyopo00pepgoog#page/n4/mode/2up>
- Schnür-Peplowski, Stanisław: Polacy i Węgrzy [!]. Opowieść dziejowa z lat 1848–1849. Wydanie Wyd. 2. Lwów, 1898. Księgarnia Gubrynowicza i Schmidta. [4], 291, [6] p.
- Burchard-Bélavary, Jules-Conrad: Chez les Turcs. Les émigrés hongrois et polonais en 1848–1849. Nancy, 1908. Berger-Levrault. 67 p.
- Kozłowski, Eligiusz: Legion Polski na Węgrzech 1848–1849. Warszawa, 1983. Wydaw. Min. Obrony Narodowej. 308, [4] p.
- Midzio, Jerzy: W takt marszu Rakoczego. Udział Polaków w węgierskiej Wiośnie Ludów 1848–1849. Warszawa, 1988. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne. 173 p.
- Chudzikowska, Jadwiga: Generał Bem. Warszawa, 1990. Państw. Instytut Wydawniczy. 597 p., 32 t.
- Kovács, István: Polacy w węgierskiej Wiośnie Ludów 1848–1849. „Byliśmy z Wami do końca”. Przeł. oraz posłowiem opatrzył Jerzy Snopek. Warszawa, 1999. „Rytm”. 662 p. – *magyar kiadását lásd alább!*
- W cieniu generała Józefa Bema: w 150. Rocznicę śmierci. Zbiór studiów. Pod red.: Norberta Kasparka i Wiesława B. Łacha. Departament Społeczno-Wychowawczy MON et al. Węgorzewo. Towarzystwo Przyjaciół 1 Mazurskiej Brygady Artylerii im. J. Bema. [Warszawa], 2000. Oddział Edukacji Obywatelskiej. 134 p.
- Kovács, István: Józef Bem bohater wiecznych nadziei. Przeł. Marta Snopek. Warszawa, 2002. Rytm. 298, [1] p.
- Ojczulek Bem. Panorama siedmiogrodzka. Maj-czerwiec 2004. Muzeum Historyczne m. Tarnobrzega. Oprac. Aleksandra Janas, Adam Wójcik-Łużycki. Tarnobrzeg, 2004. MHMT. 16 p.
- Kovács, István: Nieznani polscy bohaterowie powstania węgierskiego 1848–1849. Przeł. i posł. opatrzył Jerzy Snopek. Warszawa, 2010. Rytm. 279 p.
- Kovács, István: Generał Józef Bem bohater Polski i Węgier. Tł. Szelekovszky Márta, Keresztes Gáspár. Bem József tábornok Lengyelország és Magyarország hőse. Warszawa – Ostrołęka, 2012. Państw. Muz. Archeologiczne – Muz. Kultury Kurpiowskiej. 31 p.

Magyar források:

- Wagner Dániel: Jegyzetek az 1848-i földművelési, kereskedelmi s ipari minisztérium egészségügyi osztályának működéséről, gyógyszerészeti ügyek tekintetében. = Gyógyszerészi Hetilap, 1867. pp. 204–207, 218–221.
- Molnár István: Adalék Budavár ostromának, a Kmetty hadtestben működő orvosoknak, s a choleraanak történetéhez. = Államorvos, 1884. pp. 95–96, 102–104.
- Varga Endre: Az 1848–49. évi magyar hadsereg egészségügyi szervezete. In: Károlyi Árpád Emlékkönyv. Bp., 1933. Sárkány-Nyomda. pp. 564–590.
- Jónitz József: 1848 magyar orvosai. = Magyar Orvosi Szemle, 1948. pp. 97–99.
- Zétény Győző: A magyar szabadságharc honvédorvosai. Előszó: Ortutay Gyula. Bp., 1948. Egy. ny. 235 p., [14] t.
- Vasvári Jenő: Az 1848-as szabadságharc táborigorvosai. = Katonaorvosi Szemle, 1955. pp. 297–303, 384–394.
- Csillag István: 1849-ben jelent meg az első magyar honvéd seborvosi könyv. = Orvosi Hetilap, 1963. pp. 1620–1621.
- Máday Lajos: Az 1848–49-es szabadságharc és a kolera. = Egészségtudomány, 1992. pp. 97–109.
- Együtt a szabadságért, 1848–1849. Wysocki tábornok emlékiratai. A magyarországi lengyel légió részvétele az 1848-as szabadságharc hadjárataiban. Ford., jegyz. ell., bev., a jegyzeteket és az életrajzi névmutatót írta: Kovács István. Az okmánytár iratait összeáll.: Hermann Róbert, Kovács István etc. Bp., 1993. Zrínyi. 215 p.
- Kovács István: „...mindvégig veletek voltunk”. Lengyelek a magyar szabadságharcban. Bp., 1998. Osiris. 493 p.
- Szállási Árpád: Orvosi könyvek az 1848/49-es szabadságharc idejéből. = Orvosi Hetilap, 1999. pp. 893–895.
- Kovács István: A lengyel légió lexikona, 1848–1849. Az 1848–1849. évi magyar forradalom és szabadságharc lengyel résztvevőinek életrajzai. Bp., 2007. História – MTA Történettudományi Intézet. 612 p. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 10.)
- Kovács István: „Egy a lengyel a magyarral”. A szabadságharc ismeretlen lengyel hősei. Történelmi esszék. Bp., 2008. M. Napló. 205, [2] p., [8] t.

A témakörre vonatkozó saját kutatásaink:

- Kapronczay Károly: A betegápolás szervezése a szabadságharc idején. = Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae. Vol. 93–96. (1981) pp. 112–123. Társszerző: Szemkeő Endre.

- Kapronczay Károly: A szabadságharc egészségügye. = Valóság 41 (1998) No. 3. pp. 15–23.
- Kapronczay Károly: Magyar orvos a lengyel emigráció élén: Krajtsir Károly. = Lege Artis Medicinae 8 (1998) No. 10. pp. 736–737.
- Kapronczay Károly: A lengyel emigráció és a galíciai szabadságmozgalmak reformkori magyar kapcsolatai. In: Nagy Alicja, Ábrán László (szerk.): Közös lobogó alatt (1848–1849) = Pod wspólnym sztandarem, 1848–1849. Lengyelek a szabadságharcban = Polacy w węgierskiej wiośnie ludów. Bp., 1999. Bem József Lengyel Kulturális Egyesület. pp. 13–25.
- Kapronczay Károly: Az 1848–49-es szabadságharc egészségügye és honvédorvosai. Összeáll.: Gazda István és Kapronczay Károly. 1–2. köt. Piliscsaba – Bp., 2000. MATI – SOMKL. 523 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 14.)

10.2. A SÉRÜLT BEM MAGYARORSZÁGRA ÉRKEZÉSE ÉS KEZELÉSE

A magyar szabadságharc emblematikus alakja Bem József, aki Magyarországra érkezése előtt részt vett a bécsi forradalomban, s ott 1848. október 29-én megsérült. Néhány napra rá megérkezett Magyarországra, sebeit itt kezelték. Ezt az eseménysort egy egykori résztvevő naplófeljegyzései alapján közölték az 1879-es mutatószámában. Az újság egy kevésbé ismert hetilap, a 'Felvidék' volt.²⁵¹ A lap szerkesztője megjegyezte, hogy „e nagyérdékű adatokat egy jelenleg is gyakorló orvos naplójából vettük, ki ez események személyes részvevője volt, és ki szíves volt ezt, valamint egyéb érdekes feljegyzéseit, a közlő rendelkezésére bocsátani”.

A témakörrel általában:

- Bem-album, a Bem-nővérek javára. Szerk.: Kerekes Sámuel. M.-Vásárhely, é. n. [1885]. Csiky L. VIII, 360 p.
- Balás György: Bem apó. A Magyar Országos Bem Bizottság megbízásából. Bp., 1934. Egyetemi Nyomda. 282 p.

²⁵¹ Az írást Buzinkay Géza ismételtelen közreadta az Orvostörténeti Közlemények (Communicationes de Historia Artis Medicinae) 1971-es évfolyamában.

- Kovács Endre: Bem József. Bp., 1954. MTA Történettudományi Intézete – Hadtörténelmi Intézet. 751 p.
- Kovács István: Bem apó. Sepsiszentgyörgy, 1999. Háromszék. 291 p. (Kaláka könyvek)
- Kovács, István: General Józef Bem bohater Polski i Węgier. Warszawa, 2012. Państw. Muz. Archeologiczne. 31 p.

*Bem Magyarországra való jövelele 1848-ban Szenicen keresztül*²⁵²

„...G. járási főorvoshoz éjfélt után egy magyar honvédtiszt állít be, és katonai rövidséggel felszólítja azt, hogy vegye magához sebészi műszereit és kövesse őt haladéktalanul ő excellentiájához. Nevet azonban nem említett. Az orvos néhány percnyi készülődés után követte a honvédtisztet a báró Schmerzing-féle kastélyba, hová a magyar táborok szállásolva volt. Itt a nagy teremben táborokari tiszték ültek egy asztal körül. Az orvos belépve Guyon által fogadtatott, ki őt egy kis alkovenbe vezette, hol egy borotvált arcú, rövidre nyírt egyén feküdt az ágyban. Az orvos egyáltalában nem gyanította a patiens kilétét, csak annyit tudott felőle, hogy excellentiás úr. A beteg mosolyogva fogadta látogatóját, és német nyelven, melyből azonban erősen kirítt az idegen kiejtés, magyarázni kezdé, hogy egy kis baj van; bámulatos flegmával felemelte ingét, és jobb oldalán a harmadik s negyedik borda közt egy tátongó szúrássebre mutatott. Az orvos műszereivel megvizsgálván a sebet kijelenté, hogy abban idegen anyag van, mit okvetlenül el kell távolítani. »Ah! igaza van! – mondá az öreg úr – mikor a szúrászt kaptam egy csomó vattát tettem bele hogy a vérzést megakadályozzam, csak tessék egész bátran eltávolítani, ha nincs rá szükség.« Az orvos, hogy ezen anyag eltávolítását eszközölje, kissé megnagyította a sebet, mely fájdalmas műtét alatt a sebesültnek egy arcizma sem rándult meg. Gondosan bekötözve már távozni akart, midőn a beteg figyelmeztette, hogy a bal oldalon is baj van, és mielőtt az orvos megakadályozhatta volna hirtelen megmozdult és a bal csípőjén egy surló kartács lövés okozta zúzód-

²⁵² Az 1879-es közlést a mai helyesírás szerint módosítottuk.

dást mutatott. Miután az orvos ezen sebet nagy figyelemmel bekötözte, távozni akart, felajánlván szolgálatát másnapra, mit az öreg úr mosolyogva és azon megjegyzéssel utasított vissza, hogy néhány óra múlva okvetlenül el kell utaznia, különben is reméli – tevé szívélyesen hozzá –, hogy sebei a szorgos bekötözés folytán két napig nem fogják háborgatni. Ezzel, névjegyét átnyújtva az orvosnak és azét egy szívélyes kézszerítés kíséretében elfogadva, az orvos eltávozott és két óra múlva az akkori szenici szolgabíró kocsiján, az öreg úr is, ki miként olvasóink sejteni fogják, Bem volt, a híres szabadsághős.

Az itt elmondottak, miknek hitelessége minden kételyen felül áll, 1848. október 30-ikának éjjelen történtek, mikor is Bem az okt. 28-iki bécsi csillagtorlasznál vívott borzasztó utcai harc után Bécsből menekülni volt kénytelen. Felette jellemző az öreg úr bámulatos ügyességére, hogy mint sikerült neki a közbeeső ellenséges hadtestet megkerülni és úgyszólván azoknak orra előtt Szenicre eljutni. Másnap, október 31-ikén már Nagyszombat városán keresztül menve Pozsonyban volt, hol Kossuthal találkozott.

Ezen történelmi tényekkel úgy hisszük kellőleg igazolva van azon állításunk, hogy Bem Magyarországra való jövelekor az első éjszakáját Szenicen tölté.

Ámde az orvosra nézve hivatásának teljesítése csaknem végszertű következményekkel bírt, mert később haditörvényszék elé állítatva Dr. Sch...anditor által a többek közt azzal is lett vádolva, hogy már előbb Bécsben Bemtől politikai missiot kapott és hogy egyenesen az ő kalauzolása folytán sikerült Bemnek Magyarországra jutni. A véletlen ugyan megmenté a derék orvost a kötélről, és nagyon meglehetőtt, hogy sebkötözés orvosi honoráriuma csak 5 havi várfogság volt.”

10.3. BEM ORVOSAI A SZABADSÁGHARC IDEJÉN ÉS AZ EMIGRÁCIÓBAN

A szabadságharc magyar–lengyel orvosi kapcsolatai között kell megemlítenünk Bem József tábornok magyar orvosait, akik többsége követte a legendás lengyel tábornokot török földre, szerepet vállaltak ottani életében. Közülük többen fényes törökországi karriert futottak be, halálukig ápolták Bem tábornok emlékét.

Az isztambuli Orvosi Akadémia tanára lett *Hammerschmidt Károly* (1800–1874) honvéd törzsorvos, aki a török földi magyar emigráció legnagyobb tudományos tekintélyének számított. Az erdélyi születésű Hammerschmidt Bécsben jogot tanult, majd egy gazdasági lap szerkesztőjeként működött. Később választotta az orvosi pályát, 37 éves korában szerzett orvosi diplomát. Diplomájának megszerzése után a bécsi egyetem állattani tanszékén működött előadóként, közben az Irgalmas Kórház sebészfőorvosi tisztségét töltötte be. Bem Józseffel az 1848. októberi bécsi felkelés idején ismerkedett meg és sebészi teendőket látott el a felkelőknél. A felkelés bukása után menekülnie kellett Bécsből és Bemmellel együtt érkezett Magyarországra Mindvégig Bem seregében szolgált, törzsorvosként több erdélyi tábori kórházat vezetett. A temesvári csata után Bemet ápolta, kíséretében hagyta el az országot Vidinnél. 1849 októberében muzulmán hitre tért – ez mentette meg az osztrák kiadatási kérelem teljesítésétől – és felvette az *Abdullah* nevet. Már 1849 októberében kinevezték az isztambuli Akadémia tanárává, de osztrák követelésre kénytelen volt elhagyni a török fővárost. Ismét Bem kíséretéhez csatlakozott, majd a damaszkuszi kórház élére került. A krími háború (1853–1856) után kilépett a hadseregből, az isztambuli kórházban vállalt állást. Csakhamar ismét az Orvosi Akadémia tanára lett, majd 1873-tól ásványtant és zoológiát is oktatott. Nevéhez fűződik a Boszporusz vidékének föld- és állattani leírása, s az isztambuli Természettudományi Múzeum alapítása.²⁵³

²⁵³ Kapronczay Károly: Az 1848–49. évi szabadságharc volt honvédorvosainak sorsa török földön. = *Honvédorvos* 31 (1979) No. 3–4. pp. 301–308.

Bem József erdélyi és törökországi környezetének legkiválóbbja *Schneider Antal* (1816–1897) volt, aki a bécsi egyetemen szerezte oklevelét (1840), majd Temes vármegye főorvosa lett. 1848 tavaszán csatlakozott a nemzetőrséghez, de pár nap múlva már Damjanich seregében szolgált hadnagyi, majd századosi rangban. Személyes bátorságával és leleményességével több alkalommal felhívta magára a figyelmet. 1849 februárjában – mint kém – fontos információkat szerzett az ellenségről. Bem seregében a piski csatában vitézi erényeket csillogtatott meg. Különben e csata után *ő kezelte Bem kézsérülését*, és ettől kezdve a lengyel tábornok betegség esetén csak hozzá volt bizalommal. A temesvári csata után ő is Bemmel együtt menekült és hosszú ideig saját költségéből fedezte a lengyel tábornok kíséretének kiadásait. Bemmel együtt lépett be a török hadseregbe, ahol *Husszein* bég néven ezredorvosi beosztásban szolgált Damaszkuszban és Aleppóban. Az alább említésre kerülő Kálazdyval együtt *kezelte a sokat betegeskedő és a klímát nehezen viselő tábornokot*, halálos ágyánál is ott álltak. Schneider élete végéig ereklyeként őrizte Bem halotti leplét és ápolta barátságuk emlékét.

Schneider részt vett a krími háborúban, vezérorvosi rangban a legnagyobb tábori kórházat irányította. Itt ismét felcsillantotta vitézi erényeit is: az egyik stratégiai fontosságú erődöt az általa vezényelt rohammal vették be, amiért magas katonai kitüntetésben részesült. A háború után kilépett a hadseregből és a törökországi magyar emigráció vezetője lett. Az olasz szabadságmozgalom támogatására szervező munkát végzett, amiért a török hatóságok előbb 15 évi várbörtönre ítélték, később az angol követség közbenjárására kiutasították. Garibaldi oldalán harcolt az olasz szabadságharcban, közel nyolcvan ütközetben vett részt. A kiegyezés után hazatért, de sokáig rendőri felügyelet alatt állt, orvosi tevékenységet nem folytatott.

Bem tábornok harmadik magyar orvosa *Kálazdy Móric* (1819–1875) volt. Ő is Bécsben tanult, oklevelét 1843-ban szerezte. Nagy sebészi karrier előtt állt, amikor a bécsi forradalom egyik egyetemi vezetője lett. 1848. március 13-án a forradalom nevében ő köszöntötte a Bécsbe érkező Kossuth Lajost. Kezdetben Kani-

zsán volt sebész főorvos, majd Lócsén és Komáromban állt egy-egy tábori kórház élén. 1849 januárjától a VII. hadtest „rendező főorvosává” nevezték ki. Ebben a tisztségében számos tábori kórház szervezését irányította. Lumniczer 1849 júniusában kitűnőnek minősítette tevékenységét és magasabb beosztásba ajánlotta. A világi fegyverletétel után ő is török földre menekült, és a viddini táborban csatlakozott Bem kíséretéhez. Bár ő is felvette a muzulmán vallást, de *Szulejmán* néven polgári orvosként követte a lengyel tábornokot Anatóliába. Erre azért volt szükség, mert a törökországi magyar emigráció különböző helyei között „összekötőként” tevékenykedett, és polgári orvosként szabad mozgásnak örvendhetett. *Schneiderrel együtt kezelte Bemet utolsó napjaiban.*

Kálazdy a krími háború idején katonai szolgálatot vállalt, az egyik Boszporusz melletti kórházat vezette. A háború után leköszönt katonai rangjáról és magánorvosi gyakorlatot folytatott. Schneider bebörtönzése után ő is menekülni volt kénytelen. Krétán majd Korfun élt 1867-ig, amikor is hazatért és Gyöngyösön, szülővárosában telepedett le.

*

A magyar szabadságharc bukása után – mint láttuk – különös formái alakultak ki a magyar–lengyel orvosi kapcsolatoknak. Ide kell sorolnunk Józef Dietl (1804–1878), a krakkói egyetem XIX. század közepén működött neves belgyógyász tanárának és Krakkó város híres kormányzó-polgármesterének magyar kapcsolatait is. A magyar emlékiratokból ismeretes, hogy milyen szoros kapcsolata fűzte a bécsi tartózkodása idején az ottani magyar kollégáihoz, sőt ismeretes volt az is, hogy 1849 őszén Dietl milyen sokat segített a menekülő magyar honvédeknek, ami hozzájárult Bécsből való kitiltásához. Munkásságának részletesebb bemutatásával az 1872-ben létrejött Lengyel Tudományos Akadémia kapcsán foglalkozunk majd.

11. AZ ORVOSTÖRTÉNET OKTATÁSA ÉS KUTATÁSA A XIX. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN. A KÖZÖS FORRÁSMUNKÁK

Hechel tanári működése nyomán indult útjára a lengyel orvostörténészek első jelentős nemzedéke, így közvetlen tanítványa volt Ludwik Gašiorowski (1807–1863), későbbi tanszéki utóda is, a lengyel orvostörténetről szóló 'Zbiór wiadomości do historyi sztuki lekarskiej w Polsce.' c. alapvető feldolgozás szerzője. A munka 1839 és 1855 között jelent meg Poznańban négy kötetben. Gašiorowski mestere nyomdokain haladt, így hosszú ideig nem következett be törés a krakkói orvostörténelem oktatásában. Halála után ismét a kinevezett orvostörténelem professzora az államorvostani tanszék vezetője lett, aki 1869-ben javasolta e tisztség újbóli elválasztását, valamint azt, hogy ismét olyan személyt nevezzenek ki e fontos tanári állásra, aki ilyen irányú munkásságot fejt ki. Indokul hozta fel, hogy az orvostudomány fejlődésével együtt egyre több olyan orvostörténeti kérdés merül fel, amit csak függetlenített, egyéb tanszéki gondoktól megszabadított tanár tud megoldani. Ebben 1869-ben bevezették a magántanári rendszert a krakkói egyetemen is és több kötelező tárggyal együtt törölték a tantervből az orvostörténelmet is, amely újból a választható tárgyak sorába került. Ekkor nevezték ki az orvostörténelem magántanárának Józef Oettingert, akinek előadásait továbbra is nagy számban látogatták.

Lengyel források:

- Gašiorowski, Ludwik: Zbiór wiadomości do historyi sztuki lekarskiej w Polsce. Tom. 1–4. Poznań, 1839–55.
- Piotrowski, Wiktor: Szkice z historii polskiej medycyny. (Zbigniew Domosławski aut. przedsl.). Jawor, 1997. Muzeum Regionalne. 118 p.

Magyar források (az 1945 előtti irodalomból):

- Demkó Kálmán: A magyar orvosi rend története, tekintettel a gyógyászati intézmények fejlődésére Magyarországon a XVIII. század végéig. A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésének állandó központi választmánya által a Poór Imre-féle 100 arannyal jutalmazott pályamű. Lőcse, 1894. Dobrowsky és Franke. VIII, 555 p.
- Gyóry Tibor: Magyarország orvosi bibliographiája 1472–1899. A Magyarországon és hazánkra vonatkozólag a külföldön megjelent orvosi könyveknek kimutatása. A Magyar Tudományos Akadémia hozzájárulásával kiadta tagjai számára a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. Bp., 1900. Athenaeum. IX, 253 p.

11.1. JÓZSEF OETTINGER ORVOSTÖRTÉNETI ÉS SZERVEZŐI MUNKÁSSÁGA

József Oettinger (1818–1895) a galíciai Tarnoban született, Krakóban tanult, orvosi oklevelét 1843-ban kapta kézhez, de 1850-ben sebészdoktori vizsgát is tett. Kezdetől fogva foglalkozott orvostörténeti kérdésekkel és orvosi diplomáját *Josephus Struthius* munkásságáról írt disszertációja alapján védte meg.²⁵⁴ 1850-ben magántanári képesítést szeretett volna szerezni e témakörből, ám politikai okokból ezt megakadályozták.

Orvostörténeti pályafutása 1851-ben kezdődött, amikor a betegeskedő Hechel helyett több orvostörténeti előadást tartott az egyetemen. Már ekkor be akarta nyújtani magántanári kérelmét és disszertációját, de erre nem nyílt lehetőség. Kérelmét 1862-ben az általános politikai enyhülés miatt megismételte és 'Az iskolán kívüli orvostudomány' című disszertációja alapján magántanárnak habilitálták, bár még ekkor sem engedélyezték számára a nyilvános előadások tartását. Az 1867-es magyar-osztrák kiegyezést követő újabb politikai enyhülés eredményezte egyetemi előadói pá-

²⁵⁴ Oettinger, József: *Josephi Struthii medici Posnaniensis vita et duorum ejus operum quorum alterum commentarios ad luciani astrologiam, alterum vero artem sphygmiam exhibet. Bibliographico-critica disquisitio quam annuente incltyo medicorum ordine ut summi in medicina honores in antiquissima et celeberrima Universitate litteraria Jagellonica. Cracoviae, 1843.*

lyafutásának kezdetét. Első nyilvános előadásán alig néhányan jellemték meg, de később a krakkói egyetem népszerű előadói közé emelkedett. 1873-ban nyilvános és rendkívüli egyetemi tanárnak nevezték ki, noha fizetést nem kapott munkájáért. Számos orvostörténeti dokumentumot kutatott fel és adott ki, tanulmányaiban érintette a lengyel orvostörténelem majdnem minden kérdését.²⁵⁵

Hosszú munkássága alatt megírta az 'Általános orvostörténelem alapvonalai' című 3418 oldalas könyvét, amit azonban nem tudott nyomtatásban megjelentetni. E kéziratból az 1870-es és 80-as években több tanulmányt közölt a 'Przeгляд Lekarski'. Oettinger kézirata nemcsak a lengyel orvostörténelem eseménytörténetét ölelte fel, hanem részletesen elemezte az orvosi gondolkodás és filozófia fejlődésének számos történeti problémáját is. Valójában e tanulmányt orvostörténeti tankönyvnek szánta, amivel életet akart vinni az oktatásba. Az addigi gyakorlat szerint az előadások csupán a tényanyagra szorítkoztak és az általános összefüggésekre már nem térnek ki. A kézirat megszületésének másik oka az, hogy az orvostörténelem nem szerepelt kötelező tárgyként az egyetemi képzésben és az előadások látogatottsága az anyag színességétől és korszerűségétől függött.

Oettinger más irányú szakirodalmi tevékenységéből az első lengyel orvosi terminológiai szótár szerkesztése emelkedik ki. Többemagával írta és rendezte a szótár anyagát, és e munka őt a lengyel orvosi nyelvújítás jeles alakjává avatja. Szintén számottevő alkotásának tekinthetjük híres Hippocrates-fordítását is, s ezen kívül több ókori görög író művét ültette át anyanyelvére.²⁵⁶

A szerveződő galíciai orvosi közélet első rendszeresen megjelenő orvosi folyóirata a 'Przeгляд Lekarski' volt. E lap csak a lengyel Tudományos Társaság anyagi támogatásával jelenhetett meg. A 'Przeгляд Lekarski' alapításának egyik kezdeményezője maga

²⁵⁵ Skulimowski, Mieczysław: Dzieje nauki i nauczania historii medycyny na Uniwersytecie Jagiellońskim i w Akademii Medycznej w Krakowie. Kraków, 1964. UJ. 156 p.

²⁵⁶ Wachholz, Leon: Wydział lekarski Uniwersytetu Krakowskiego. Kraków, 1935. Nakł. Rady Wydz. Lek. Uniw. Jag. 536 p.

Oettinger, és 1872-ig a főszerkesztő tisztségét is ellátta. Szervező és irányító munkája nyomán a folyóirat az európai lapok színvonalára emelkedett, megtartva sajátos nemzeti arculatát. A lengyel orvosi szaksajtótörténet őt az első jelentős orvosi lapszerkesztőjeként tiszteli, aki a kritikus 1860-as években nemcsak szerkesztette a 'Przeгляд Lekarski'-t, hanem anyagilag is biztosítani tudta a folyóirat hetenkénti megjelenését.

Számos lengyel és nemzetközi orvostudományi társaság tagjai közé fogadta Oettingert, így a Krakkóban működő Lengyel Tudományos Akadémia is. Később hosszú ideig a Lengyel Tudományos Társaság természettudományi részlegének lett a titkára. Közéleti elfoglaltsága ellenére mégis az orvostörténelem művelését tekintette élete céljának (1873 és 1889 között volt e tantárgy professzora). Művei közül csupán kevés jelenhetett meg nyomtatásban, mivel liberális politikai nézetei veszélyt jelentettek az osztrák hatóságok számára. 1891-ben vonult nyugalomba, de 1895-ig, haláláig tartott orvostörténeti előadásokat az egyetemen.

Oettinger halála után sokáig szünetelt a krakkói egyetem orvosi karán az orvostörténelem fakultatív oktatása. A kérdést csak az első világháború után újjászületett lengyel állam oktatásügyi minisztériuma rendezte. Mégis Oettinger orvostörténeti munkássága nagy jelentőséggel bír, hiszen az első olyan lengyel orvostörténész, aki rendszerbe foglalta és európai összefüggéseiben tanulmányozta a lengyel orvostudomány történetét. Oktató munkája és tudományos tevékenysége jelentős hatást gyakorolt a lengyel orvostörténelem művelőinek következő nemzedékére.

Az őt követő időszakban megváltozott az orvostörténelem előadásának rendje: eltörölték az avatási értekezéseket, a fakultatív tárgyként előadott orvostörténelmet az első évfolyamon heti öt órában oktatták. A hallgatóknak viszont félévenként vizsgát kellett tenni e tárgyból. Több javaslat hangzott el a régebbi gyakorlat visszaállítására, de elutasítását a tantervi túlterheléssel indokolták.²⁵⁷

²⁵⁷ Wachholz id. műve

11.2. A LENGYEL ORVOSTÖRTÉNETI MÚZEUMRÓL

A végleges megoldást a tanszék visszaállítása jelentette volna, hiszen az egyetemi fizetéssel nem rendelkezett magántanárok nem tudtak foglalkozni a híres orvostörténeti kéziratokkal, a könyvgyűjteménnyel, anyagi nehézségek akadályozták azok fejlesztését. Pedig a XIX. századi emlékek összegyűjtése sürgető feladatként állt a krakkói orvosi kar előtt. Ezért is kezdeményezte Walery Jaworowski (1849–1924), a belgyógyászat tanára a lengyel orvostörténeti emlékek összegyűjtését és e célra külön múzeum felállítását.

Jaworowski 1900. április 27-én tette közzé felhívását, és kezdeményezése nem volt eredménytelen: 1903-ban megjelent közlemény szerint a krakkói Orvostörténeti Múzeum – az egyetemi gyűjteménytől függetlenül – 1222 kézirattal és 1769 db tárggyal rendelkezett, amelyet ideiglenesen saját klinikáján tárolt. Két év múlva az állomány háromszorosára növekedett és komoly raktározási gondokkal küzdött. Az orvostársadalomhoz intézett újabb felhívás segített a gyűjtemény sorsán: 1910-ben kiegészítették a gyógyszerészettörténeti gyűjteménnyel és ideiglenes kiállítási helyet a kórbonctani intézet épületében nyert, amelynek vezetője Adam Wrzosek, a kórbonctan rendes tanára és az orvostörténelem előadója lett. Már ekkor az egyetemen működött Władysław Szumowski, a lengyel orvostörténet-írás és kutatás kiemelkedő egyénisége, az első világháború utáni orvostörténeti oktatás átszervezője. Az első világháború alatt lényeges intézkedés nem született az orvostörténelem oktatásával kapcsolatban, bár a múzeumi gyűjteményt állandóan bővítették.

Az első világháború után újjáalakult lengyel állam felsőoktatásának átszervezésével kapcsolatban rendezték az orvostörténelem előadásának kérdését is: az orvosképzés tantervébe a kötelező tárgyak sorába iktatták az orvostörténelmet és minden egyetemen megszervezték a tanszékét. A krakkói orvostörténeti gyűjtemény, amelyet Jaworowskiról neveztek el, lett az újjászervezett krakkói

Orvostörténeti Intézet (egyetemi tanszék) múzeuma, amelynek vezetőjévé Władysław Szumowskit nevezték ki (róla alább részletesebben is szólnunk).

11.3. A LENGYEL ORVOSTÖRTÉNÉSZ, ADAM WRZOSEK MŰKÖDÉSE

Adam Wrzosek (1875–1965), a lengyel orvostörténelem-írás kiváló egyénisége, sokoldalú tevékenysége maradandó emléket hagyott – az orvostörténelmen kívül – a lengyel orvosképzés újjáalakítása területén is. Wrzosek pályafutása még a három részre szakított Lengyelországban kezdődött, majd kivette részét az első világháború után újjászületett lengyel állam egészségügyének és felsőoktatásának kialakításában, de életművének maradandó szakirodalmi alkotásait 1945 után írta.

1901-től volt a krakkói egyetem kórbonctani intézetének tanársége. A következő esztendőben e tárgykörből magántanári képesítést szerez és éveken át vezeti az intézetet a betegeskedő professzor helyett. Ekkor ismerkedik meg és köt barátságot Walerj Jaworowskival (1849–1924), aki 1900-ban javasolta a lengyel egyetem orvostanári karának, hogy az egyetemen létesítsenek Orvos- és Gyógyszerésztörténeti Múzeumot. E gyűjteményből alakult ki a krakkói Orvostörténeti Intézet, Wrzosek a gyűjtés és feldolgozás során kötelezte el magát végleg az orvostörténelemnek. 1906-ban már e tárgykörből magántanári képesítést szerzett és 1909-től rendszeresen adott elő orvostörténelmet az egyetemen. Monográfiákban dolgozta fel a krakkói egyetem híres orvostanárainak munkásságát, újraírta az egyetem orvosi karának történetét és az első világháborúig közel 90 orvostörténeti tárgyú munkát jelentetett meg nyomtatásban. Orvostörténeti tárgyú irodalmi munkássága mellett egyetemi tankönyvet is írt, így sokáig használatos volt Krakkóban a 'Belgyógyászati propeudeutika' című tankönyve (1913).

1921-ben, a hatodik lengyel egyetemen Poznańban ő lett az or-

vostörténeti tanszék és intézet vezetője, és ezt a tisztséget 40 esztendőn át töltötte be.

Annak idején Krakkóban nagy tapasztalatokat szerzett az orvostörténelem oktatása területén, de itt mindent előről kellett kezdeni. Az első években nem állt rendelkezésére sem könyvtár, sem pedig gyakorlott tanerő, így jóformán mindent maga végzett el. A következő évtizedekben már minden erejét az orvostörténelem oktatásának szentelte, és az elsők között volt, akik javasolták Lengyelország különböző egyetemén és városaiban dolgozó orvostörténészeknek egy társaságba való összefogását. Ennek érdekében 1924-ben megindította az 'Archiwum Historii i Filozofii Medycyny' című folyóiratot, megfelelő publikálási lehetőséget biztosítva az összes lengyel orvostörténésznek. Az első szám bevezető tanulmányában Wrzosek vázolta a lengyel orvostörténeti oktatás és kutatás előtt álló feladatokat.²⁵⁸

Az orvostörténelem oktatása mellett a harmincas években megszervezte Poznańban az egyetem Antropológiai Intézetét, miközben 1935–1939-ben a vilnai egyetemen is előadta az orvostörténelmet.

A második világháború kitörése és Lengyelország lerohanása után el kellett hagynia Poznańt, mivel a megszálló német parancsnokság elfogadási parancsot adott ki ellene. Nem hagyta el az országot, hanem álnév alatt Varsóban élt és egyik alapítója és szervezője lett a titkos körülmények között működő földalatti lengyel egyetemnek. Mindvégig az orvosi kar dékáni méltóságát viselte, jóformán minden tárgykörből adott elő vagy vezetett gyakorlatot. Óriási feladatok neheztedek vállára, miközben számolnia kellett a felfedezés lehetőségével. 1944 tavaszán a német parancsnokság ismét elfogadási parancsot adott ki a Dąbrowski álnéven élő Wrzosek ellen, akinek szinte az utolsó pillanatban sikerült elmenekülni. Ezután a titkos egyetem 271 hallgatójának oktatását Wawrzechben, Grodzisekben és Czestochowában folytatták, tanulmányaikat 1945 áprilisában fejezték be.²⁵⁹

²⁵⁸ Wachholz id. műve

²⁵⁹ Majer, Jan: Kilka wiadomości z dziejów Wydziału lekarskiego. Kraków, 1935.

Adam Wrzosek 1945 márciusában tért vissza Poznańba. Hetven évesen újjászervezte a háború alatt megsemmisült orvostörténeti és antropológiai intézetet, megindította 1947-ben az 'Archivum' folyóiratot, amelynek 1950-ig szerkesztője maradt. Ebben az évben nyugalomba vonult, ami nem jelentette tudományos munkásságának befejezését.

A következő években jelentette meg könyvét Karol Marcinkowskiról, a kéziratot még a háború alatt, Wawrzechen kezdte írni. E könyv első kötetét 1948-ban, másodikat 1961-ben adták ki, majd 1957-ben újabb jelentős alkotása jelent meg Józef Majerról, a XIX. század egyik legjelentősebb orvosegyéniségéről, a Lengyel Tudományos Akadémia alapítójáról. Páratlan munkakedvét jelképezi, hogy 1957-ben kiadta a lengyel antropológia bibliográfiáját, amelynek anyagát élete utolsó évtizedében gyűjtötte össze.

Halála előtti héten fejezte be Tytus Chalupinskiról írt monográfiáját, emléket állítva a lengyel etnográfia jelentős alakjának, a múzeumszervezőnek és orvosnak. E munkája páratlan munkaszeretetének és szorgalmának utolsó állomása volt. 1965. március 2-án halt meg Poznańban.²⁶⁰

11.4. ORVOSTÖRTÉNETI KUTATÁSOK MAGYARORSZÁGON

Az önkényuralom idején még azok is felhagytak próbálkozásaikkal, akik addig írásaikkal, vagy a Budapesti Kir. Orvosegyesületben előadásaikkal ápták az orvostörténelem ügyét.²⁶¹ Viszont 1851–1861 között napvilágot látott Linzbauer Xavér Ferenc 'Codex sanitario-medicinalis Hungariae' című háromrészes, valójában hétkötetes alapműve, amelyben a pesti egyetem tanára a hazai

²⁶⁰ Élelművének összegzését B. Bujalowska készítette el a Wielkopolski słownik biograficzny c. Varsóban és Poznańban 1981-ben megjelent kötetben, amely a Państwowe Wydawnictwo Naukowe kiadásában jelent meg.

²⁶¹ Kapronczay Károly: Orvostörténeti előadások a Bp-i Kir. Orvosegyesületben. = Orvosi Hetilap, 1975. pp. 1145–1146.

egészségügy forrásait és orvosi törvényeit gyűjtötte össze, felbecsülhetetlen értékű forrásanyagot adott a kutatók kezébe, de forráskiadása mellett több cikket közölt az egyetem orvosi karának történetéről, a járványokról és kisebb-nagyobb témákról Wachtel Dávid német nyelvű folyóiratában, a 'Zeitschrift für Natur- und Heilkunde in Ungarn' című szaklapban.

Markusovszky Lajos 1860-ban az Orvosi Hetilap hasábjain az orvostörténelem jelentőségére hívta fel a figyelmet,²⁶² s nyomatékosan fellépett az érdekében, több ízben is.

Markusovszky azzal is súlyt kívánt adni az orvostörténelem mellett való felszólalásnak, hogy az Orvosi Hetilap részéről pályadíjat tűzött ki a magyar orvostan történelmét tárgyazo munkára.

Ennek az átmeneti korszaknak valóban legjelentősebb orvostörténeti kutatója és szakírója Fekete Lajos (1834–1877) kisújszállási orvos volt, aki minden ösztönzés nélkül számottevő szakírói tevékenységet fejtett ki, munkásságára talán hatással volt Markusovszky 1860-as felhívása, az ő hatása viszont kimutatható a későbbiekben is, elsősorban a Poór-féle pályadíj kiírásának körülményeiben (1878).

Fekete Lajos 1864-ben Pesten – saját költségén – kiadta 'A gyógytan rövid története' című közel 250 oldalas munkáját,²⁶³ amelyet az első szakszerűen megírt magyar orvostörténeti összefoglalásnak kell tekintenünk. Fekete mintának Wunderlich 'Die Geschichte der Medizin' (1858) című orvostörténeti feldolgozását tekintette, amelyet részben lefordított,²⁶⁴ majd az általános részt magyar vonatkozásokkal egészítette ki. Magyar adatait Weszprémi és Linzbauer könyveiből merítette, de számos közlése saját levéltári kutatásait tükrözi. E könyv az orvostudományt ó-, közép- és újkori felosztásban tárgyalja, ezen belül földrészenként és országonként ismerteti az orvosi gondolkodás fejlődését, az orvos-

²⁶² Erre a tényre Györy Tibor figyelt fel: Györy Tibor: Az orvostudományi kar története 1770–1935. Bp., 1936. pp. 541–542.

²⁶³ Fekete Lajos: A gyógytan története rövid kivonatban. Pest, 1864. Demjén és S. (Lampel R.). VI, 248 p.

²⁶⁴ Bevezetőjében utal erre.

képzés kérdéseit, a járványügy alakulását és a szaktudományok kibontakozását. Minden nagyobb fejezet utolsó alfejezete tartalmazza a magyar orvostudomány fejlődésének felvázolását, kiemelkedő egyéniségeinek életútját és munkásságuk adatait. Fekete Lajos valóban átfogó képességű és szemléletű orvostörténész volt, aki az előbbi könyvén kívül más jelentős munkával is büszkélkedhetett: 1874-ben Debrecenben jelentette meg 'A magyarországi ragályos és járványos kórok rövid története' című könyvét, amely közel 800 év adatait gyűjtötte össze és tárgyalta, a végén pontos irodalmi jegyzéket adott a magyar orvosok járványtani munkáiból.²⁶⁵

Az egyre szélesedő orvostörténeti szakirodalom mindinkább igényelte az összefoglaló jellegű magyar orvostörténelem megírását, ami nemcsak a hazai orvostársadalomnak és a külföldinek mutatta volna be a magyar fejlődési vonalát, hanem az egyre inkább igényelt egyetemi oktatás tankönyvévé vált volna. A magyar orvostársadalom legnagyobb hazai társaságai – a Budapesti Kir. Orvosegyesület és a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlései – is foglalkoztak e kérdéssel, amelyek közül a Vándorgyűlések keretén belül hirdették meg elsőnek e célt megvalósító pályadíjat. Poór Imre 1878-ban 100 arannyal díjazható pályadíjat tűzött ki: '...az orvostudomány magyarhonbeli fejlődésének története a legrégebbi időktől a mai napig' címmel,²⁶⁶ amelyre nem kész munkával, nyomtatásban még meg nem jelent művel lehetett jelentkezni. A feltételek szerint a bírálóbizottság három lektort jelöl ki, és azok egyöntetű véleménye alapján lehet a pályadíjat odaítélni, megjelenésre javasolni. Az első határidő 1879. augusztus 31. volt, erre a határidőre csak egyetlen munka érkezett be „Nescire, quid antequam natus sis, acciderit, id est, semper esse puerum” jeligével, három kötetben és 9 ábrával. Bírálónak Boddogh Albertet és Rózsay Józsefet jelölték ki.

²⁶⁵ Fekete Lajos: A magyarországi ragályos és járványos kórok rövid történelme. Debrecen, 1874. Városi nyomda. 103 p.

²⁶⁶ Semmelweis Orvostörténeti Levéltár. Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlései iratanyaga.

Ennek kapcsán jelent meg Demkó Kálmán könyve, amely leíró jellegű, s a századok szerint tárgyalja az egészségügyi rendelkezéseket, a kórházügyet, az orvos- és gyógyszerészképzést, a kiemelkedő orvosok és gyógyszerészek életútját és munkásságát, ismereti szakirodalmi tevékenységüket, de csak érinti az orvosi gondolkodás fejlődését, nem elemzi a járványügy orvosi vonatkozásait.²⁶⁷ Egy nem orvos szerzőtől többet nem lehetett kívánni, bár a későbbi kritikák elsősorban ezt hiányolták Demkó munkájában. Könyve jó összegzése a magyar orvosi és gyógyszerészi rend történetének, forrásmunka, amely a további kutatást kívánta szolgálni. A pályadíjat odaítélő bizottság sem kívánt többet Demkótól, hiszen orvos társszerző a munka kiegészítésére nem vállalkozott.

11.5. A KÖZÖS FORRÁSMUNKÁK

Az előzőekben számos lengyel és magyar orvostörténeti kutatásról szóltunk, s ami az orvostörténet egyetemes művelését illeti, ott felfigyelhetünk a közös forrásmunkákra. Mind a lengyel kutatók, mind a magyarországiak elsősorban a nagy német forrásmunkákra támaszkodva kezdték meg kutatásaikat.²⁶⁸ Különösen Heinrich Haeser alapvető munkája volt jelentős. Mint már említettük, Fr. Hechel röviddel a német megjelenés után elkészítette annak lengyel fordítását. A magyarországi kutatók majd mindegyike hivatkozik Haeser alapművére, de az itteni egyetemi hallgatóknak nem állt rendelkezésére e kötet magyar fordítása, sőt abból a közgyűjteményekbe is kevés példány került be. Így a lengyel kutatók komoly előnyt szereztek azzal, hogy a hiteles alapadatokat a XIX. század közepéig legjobban összefoglaló alapmunkához mindnyájan könnyen hozzá tudtak jutni, s ez nagy segítséget jelentett az orvostörténet bűvárlóinak.

²⁶⁷ Demkó Kálmán: A magyar orvosi rend története, tekintettel a gyógyászati intézmények fejlődésére Magyarországon a XVIII. század végéig. Bp., 1894. Dobrowsky és Franke. 555 p.

²⁶⁸ Haeser, Heinrich: *Historia medycyny*. T. 1–2. Warszawa, 1875–1886.

Ami a további közös forrásmunkákat illeti: a kutatók szívesen használták Daremberg,²⁶⁹ Hirsch,²⁷⁰ Puschmann,²⁷¹ Pagel és Neuburger²⁷² alapos, a pozitivista történet szemléletet tükröző, adatgazdag köteteit.

²⁶⁹ Daremberg, Charles-Victor: Histoire des sciences médicales, comprenant l'anatomie, la physiologie, la médecine, la chirurgie et les doctrines de pathologie générale. Vol. I–II. Paris, 1870. Baillière.

²⁷⁰ Hirsch, August: Biographisches Lexikon der hervorragenden Ärzte aller Zeiten und Völker. Vol. I–VI. Wien – Leipzig, 1884–1888. Urban & Schwarzenberg.

²⁷¹ Puschmann, Theodor: Geschichte des medizinischen Unterrichts von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart. Leipzig, 1889. Veit.

²⁷² Pagel, Julius Leopold: Biographisches Lexikon hervorragender Aerzte des 19. Jahrhunderts. Berlin – Wien, 1901. Urban & Schwarzenberg.; Handbuch der Geschichte der Medizin. Begr. v. Theodor Puschmann. Hrsg. v. Max Neuburger und Julius Leopold Pagel. Vol. I–III. Jena, 1902–1905. G. Fischer Verlag.

12. ORVOSI KAPCSOLATAINK A DUALIZMUS ÉVEIBEN

Krakkó szellemi életében hasonló folyamatok játszódtak le, mint a Habsburg-birodalom más területein, azzal a különbséggel, hogy ott az elvesztett függetlenség visszaállításáért folytatott küzdelmet kapcsolták össze a tudományos élet reformjaival, küzdöttek az egyre élesebb formában jelentkező germanizálással szemben. A szűken vett Krakkóra jellemző, hogy a Kołłątaj-féle reformok (1780-as évek) következtében a tudományos élet nemzeti jellegének kidomborítása tekintetében előbbre voltak, mint a Monarchia más népei, de éppen a nemzeti függetlenség elvesztése miatt később jelentkezett az egyes szakmai nyelvek megújításának, a szaktudományi társulásnak és a szaksajtó megteremtésének gondolata. Hosszú ideig ezt az Akadémia szerepét betöltő krakkói Tudománybarátok Társasága (1815) pótolta,²⁷³ amely együttműködve az egyetemmel, az egész lengyel és krakkói tudományos élet felett ellenőrzést gyakorolt. Összekötő kapocs szerepét játszotta a hazai és a külföldi tudományos körök között, bár hazai vonatkozásban – éppen a három részre való szakadás miatt – nem tudta feladatát maradéktalanul betölteni. Később a szakbizottsági jellegű felosztása sem volt alkalmas az egyre specializálódó szaktudományok összefogására és irányítására. Jogos igényként merült fel az egyes szaktudományok és társaságok felett álló, munkájukat összefogó Akadémia felállítására. E munkában jelentős szerepet játszott Jó-

²⁷³ A Towarzystwo Naukowe Krakowskie (TNK) történetéről lásd részletesebben: Rederowa, Danuta: *Z dziejów Towarzystwa Naukowego Krakowskiego 1815–1872. Karta z historii organizacji nauki polskiej pod zaborami*. Kraków, 1998. Polska Akademia Umiejętności. 322 p., 20 t.

zef Majer, a krakkói egyetem orvosprofesszora, a lengyel orvos-történelem egyik kimagasló egyénisége.

Lengyel források:

- Bogusz, Józef – Lejman, Kazimierz: W setną rocznicę Towarzystwa Lekarskiego Krakowskiego 1866–1966. Kraków, 1966.
- Czarniecki, Stanisław – Wiltowski, Janusz: W stulecie utworzenia Akademii Umiejętności. Polska Akademia Nauk. Oddział w Krakowie. Kraków, 1972. Państw. Wydaw. Naukowe. 177 p, 24 t.
- Rederowa, Danuta: Z dziejów Towarzystwa Naukowego Krakowskiego 1815–1872. Karta z historii organizacji nauki polskiej pod zaborami. Kraków, 1998. Polska Akademia Umiejętności. 322 p., 20 t.
- Hübner, Piotr: Od Towarzystwa Naukowego Krakowskiego do Polskiej Akademii Umiejętności. Refleksje jubileuszowe Mieczysława Offmańskiego, Tadeusza Sinki, Stanisława Wróblewskiego, Stanisława Kutrzeby. Polska Akademia Umiejętności. Kraków, 2002. PAU, 283 p. (Seria Studia i Materiały do Dziejów Polskiej Akademii Umiejętności 1.)
- Księga jubileuszowa – Towarzystwo Lekarskie Krakowskie. Pod red. Igora Gościńskiego i Aleksandra B. Skotnickiego. Kraków, 2006. Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne – Towarzystwo Lekarskie Krakowskie. 141 p.

Magyar források:

- Gyóry Tibor: Az orvostudományi kar története 1770–1935. Bp., 1936. XVI, 842 p., 14 t. (A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története. 3.)
- A Budapesti Kir. Orvosegyesület jubilaris évkönyve. 1837–1937. Szerk.: Salacz Pál. Bp., 1938. M. T. I. ny. 313 p.
- Fekete Gézáne (összeáll.): A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–1973. Bp., 1975. MTA Könyvtára. 609 p.
- Molnár László – Szögi László: A Semmelweis Orvostudományi Egyetem Levéltára 1770–1999. Repertórium. Bp., 2002. 191 p. (Újabban interneten is hozzáférhető: <http://mek.oszk.hu/04900/04954/04954.pdf>)

12.1. A KRAKKÓI ORVOSI TÁRSASÁG MEGALAKULÁSA (1866)

A tudományos élet teljes átszervezése előtt az orvostudomány a Tudománybarátok Társaságában a természettudományi szakbizottsághoz tartozott. Mivel e bizottság elnöke nem mindig volt orvos,

így számos sérelem érte az orvosokat a könyvkiadás, a publikálás és az irodalmi kiadás területén. Az önálló orvosi társaság megszervezésére az első javaslatot 1855-ben tették, amely az adott politikai viszonyok között megvalósíthatatlan volt. Már 1859-ben, a történeti Lengyelország más területein, így Poznańban és Leszńóban megalakultak a külön alapszabályokkal működő orvosi társaságok, sőt még ebben az évben Párizsban, az emigrációban élő lengyel orvosok is megszervezték a maguk tudományos körét.

Ebben az időben a krakkói értelmiség elsősorban az ősi egyetem autonómiájának visszaállítását szorgalmazta és került a tudományos társaság belső átszervezésének ügyét. Az egyetem autonómiáját 1860-ban állította vissza a Lembergben működő Helytartótanács. Ezután indulhatott meg a krakkói orvosok külön tudományos körének és szaksajtójának megszervezése. Ebből a szempontból a legjelentősebb állomás az *első lengyel orvosi hetilap*nak, a 'Przełąd Lekarski' első számának a megjelenése volt (1862. április 5.). A lap hivatalosan a Tudománybarátok Társaságának kiadványa volt, szerkesztőségét és anyagi fenntartását a társaság pénztára fedezte. A lap létrehozásában és szerkesztésében nagy szerepet játszott az első jelentős lengyel orvostörténész, Józef Oettinger és Józef Dietl, a krakkói egyetem professzora és ismert nemzeti politikus. Itt kerültek azután közlésre a lengyel orvostudomány legfrissebb kutatási eredményei és az egész krakkói orvostársadalmat érintő hírek.

A 'Przełąd Lekarski' 1866. február 1-jei számában Aleksander Kremer nyílt levélben fordult a krakkói orvosokhoz, hogy alakítsák meg külön testületüket. A felhívás élénk visszhangot váltott ki. Már az első héten huszonegyen csatlakoztak Kremerhez és hamarosan megalakították az „alapítók körét”. Közöttük találjuk – a már említett – Józef Oettingert, Józef Dietlt és a krakkói egyetem majdnem minden orvostanárát. Az „alapítók köre” Kremert, Feleckit és Ści-borowskit bízta meg az alapszabály tervezetének elkészítésével. Oettingert, Doskowskit és Stepanowskit pedig a társaság ügyének képviseletére kérték fel a helyi és az országos hivataloknál.

A leMBERGI Helytartótanács 1866. június 18-án kelt levelében már arról értesítette az „alapítók körét”, hogy az uralkodó hozzá-

járult a társaság alapításához és egyben kérte az alapszabály benyújtását. Ezt az 1866. november 7-én kelt levélben elfogadták és hivatalosan is elismerték a Krakkói Orvosi Társaságot.²⁷⁴

Az új társaság első hivatalos ülését 1866. december 3-án tartotta, ahol először a tisztségviselőket választották meg. Elnökké Aleksander Kremert, alelnökké Oettingert, főtitkárrá Władysław Ściborowskit, ügyvezető titkárrá pedig Adam Czyżewskit fogadták el, majd az igazgatótanácsba Józef Dietl és Józef Majert választották meg. Az alakuló ülésen 43 krakkói orvost vettek fel hivatalosan a társaságba és a létszám a következő években már elérte a háromszázat.

A Krakkói Orvosi Társaság alapszabálya pontosan körülírta a szervezeti felépítést, a tisztségviselők megválasztásának módját, hivatali idejük időtartamát és meghatározta a társaság tudományos céljait. Hivatalos nyelvvé a lengyelt és társasági megszólításnak a „kolléga” elnevezést nyilvánította. Természetesen a nem lengyelek számára lehetővé tette, hogy németül vagy anyanyelvükön szóljanak a társaság tudományos ülésein. A társaság feladatának tekintette az orvostudomány egészét felölelő témák feldolgozását, a korszerű tudományos elméletek és gyógyítási módok népszerűsítését, valamint a lengyel nyelvű szakirodalom elterjedésének elősegítését.

A társaság rendszeresen, meghatározott időközönként tudományos előadásokat rendezett, amelyeken betegbemutatást is tartottak. Már a megalakulást követő hetekben javaslatot tettek, hogy a Tudománybarátok Társaságától vegyék át a 'Przeгляд Lekarski' szerkesztésének és anyagi fenntartásának gondját. Ez 1869-ben valósult meg és a lap szerkesztésében vezető szerepet játszott Majer, Skobla és Oettinger, akik az orvosi könyvkiadást is irányították. Saját kiadásban jelentették meg az alapvető lengyel nyelvű monográfiákat, fordításokat és szorgalmazták az egységes lengyel terminológiai szótár kiadását.

Nem sokkal a Krakkói Orvosi Társaság megalakulása után fel-

²⁷⁴ Ld. részletesebben Bogusz, Józef – Lejman, Kazimierz: *W sełną rocznicę... i. m. és Księga jubileuszowa... i. m.*

vették a kapcsolatot a legnagyobb lengyel orvosi társasággal, a Galíciai Orvostudományi Társasággal. 1867. december 2-án a két társaság vezetője tanácskozást tartott Lembergben a közös kérdésekről és az együttműködést elősegítő gyakorlati tennivalókról. Ennek köszönhető, hogy már 1868. január 4-én közös tudományos ülést tartottak az orvostudomány aktuális problémáiról és ezek az összejegyzetek a következő években rendszeressé váltak. A 'Przegład Lekarski'-t az egész lengyel orvostudomány közös fórumává alakították át. Csak az érdekesség kedvéért említjük meg, hogy a két társaság kölcsönösen tiszteletbeli és levelező tagjává választotta a másik szervezethez tartozókat. Magyar vonatkozása is van e két lengyel orvosi társaság történetének, hiszen *a Budapesti Királyi Orvosegylet kapcsolatot tartott fenn a galíciai Orvostudományi Társasággal*, így közvetett érintkezésben volt a krakkóival is.

Az 1860-as évek végén tervezetet készítettek arra vonatkozóan, hogyan lehetne átszervezni a Tudománybarátok Társaságát Akadémiává és ennek érdekében tekintélyes tartománygyűlési képviselőkkel – Alfred Potockival és Jerzy Lubomirskival – léptek kapcsolatba. A bécsi udvar lengyelelles köreinek tiltakozása ellenére 1872. január 28-án elfogadtatták az első lengyel Akadémia felállításának tervezetét. Az erről szóló rendeletet Ferenc József 1872. december 12-én írta alá, egyben Józef Majer (1808–1899) elnöki megbízatást kapott. E tisztségét négyszeri újraválasztással 1891-ig töltötte be.

Az első lengyel Tudományos Akadémia az egész lengyel terület tudományos életét befolyásolta, s jelentős hatást gyakorolt az orosz és a német megszállta területek lengyel szellemi életére.²⁷⁵

²⁷⁵ Vö. Kutrzeba, Stanisław: *Polska Akademia Umiejętności, 1872–1937*. Kraków, 1938. PAU. (2. kiad. uo. 1939.); Hulewicz, Jan: *Polska Akademia Umiejętności 1873–1948. Zarys dziejów*. Kraków, 1948. PAU.

12.2. AZ 1872-BEN MEGALAKULT KRAKKÓI LENGYEL TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ELSŐ ELNÖKE, JÓZEF MAJER

Józef Majer huszonnégy éves volt, amikor megkezdte egyetemi előadói tevékenységét, és a maga korában a legfiatalabbnak számított a tanári karban. Két év múlva a sebészek számára létesített elméleti orvostan professzorává nevezték ki, ami nagy felkészültséget igényelt, hiszen az élettan, a kór- és gyógytan, valamint a gyógyszerstan előadása volt a feladata. Itt az előadások lengyelül és németül folytak, s Majer a sebészstanfolyamon tartott előadásai során döbrent rá a lengyel orvosi nyelv hiányosságaira. Irodalmi munkásságának első alkotásaival éppen ezeket a hiányosságokat igyekezett pótolni. 1843-ban Skobellel együtt adta ki a 320 oldal terjedelmű anatómiai-élettani szakszótárát számos új szóalkotással, a fogalmakhoz fűződő magyarázattal. E korszak többi irodalmi munkája orvostörténeti, sebészek számára írt élettani, valamint orvos-bibliográfiai tárgyú. Hasonlóan érdekes a lengyel állatorvosképzés megreformálására írt tervezete (1842), amelynek lényege az, hogy válasszák szét a sebészképzéstől és alakítsák meg az állatorvosi tanszéket. Ebben foglalkozott a sebészképzés színvonalának emelésével is, amit úgy képzelt el, hogy emeljék a sebészek-től megkövetelt iskolai végzettséget, valamint válasszák el a sebészképzést az egyetemtől, hiszen ott ezt csak harmadrangú és lenézett feladatnak tekintik.

Világosan látta a megfelelő sajtóorgánum hiánya miatt előállt helyzetet, hiszen a Tudománybarátok Társaságának rendszertelenül megjelent folyóiratában igen kevés közlési lehetőséget biztosítottak az orvostudomány számára. Ennek érdekében 1838-ban Skobellel együtt megindította az első krakkói orvosi folyóiratot, a „Krakkói egyetem orvosi karának évkönyvét”. Az Évkönyv nyolc éven keresztül részben az egyetem, részben Majer és Skobel magánkiadásában jelent meg. Utolsó számának megjelenése egybeesett Krakkó osztrák megszállásának idejével.

Már tíz éve töltötte be a sebészképzést irányító professzori tiszt-

séget, amikor 1843-ban megválasztották a kar jegyzőjévé és titkárává. Komoly feladatok megoldása várt rá: meg kellett reformálni az egyetem nehézkes adminisztrációját, rendbe kellett hozni a közel ötszáz év anyagát felölelő egyetemi levéltárat. E sok energiát igénylő munkát alig egy év alatt elvégezte, amiért a kar dékánja 1844. május 11-én ünnepélyesen elismerő oklevelet nyújtott át neki. A következő évben őt választották meg az orvosi kar dékánjává és ezt a tisztséget az egyetemi autonómia felfüggesztéséig (1853. január 1.) három alkalommal (1845/46, 1846/47, 1847/48) viselte, míg 1848 ősztől 1851 szeptemberéig az egyetem rektora volt.

Dékáni és rektori tisztségviselése alatt szinte ontotta a hasznos reformokat: szétválasztotta az elméleti és a gyakorlati képzést együtt végző tanszékeket, megreformálta a sebészképzést, felállította az állatorvosi tanszéket, szétválasztotta az anatómiai tanszéket anatómiai és élettani intézetekre. Ez utóbbi végrehajtását sokáig akadályozta a bécsi közoktatásügyi minisztérium, s csak 1850. július 24-én fogadta el. Rektorsága alatt arra törekedett, hogy a krakkói egyetem valóban a lengyel kultúra fellelegvára legyen és ennek érdekében a különböző tanszékek élére haza kívánta hívni a külföldön emigrációban élő lengyel kiválóságokat: így Adam Mickiewiczet a lengyel irodalom professzori székébe. Mickiewicz 1849. január 4-én Majerhoz írt levelében elfogadta krakkói tanári állását, de a franciaországi forradalmi események miatt még nem tért vissza hazájába, a „La Tribune des Peuples” baloldali republikánus lapot szerkesztette. Majernek Mickiewicz tanári kinevezéséről szóló javaslatát a bécsi kormány minden indoklás nélkül 1850-ben visszautasította, hasonló módon járt el a kiváló belgyógyász, Adam Raciborski, a szemész Wiktor Szokalski, az orvos-történész Ludwik Gaşiorowski és később Mickiewicz helyett ajánlott Ignacy Kraszewski, a XIX. század kiemelkedő regényírója esetében is. Igaz, volt kivétel is, hiszen ebben az időben nevezték ki a krakkói egyetem belgyógyász tanáranak Józef Dietlt, a későbbi neves nemzeti politikust, az egyetem nemzetközi szempontból is jelentős orvostudósát.

Az egyetem autonómiájának felfüggesztése után a még lengyel nyelven tartott előadásokat is németül kellett előadni, megszűnt a

tisztviselők választása és erőteljes germanizálás indult meg az egyetem falai között. Az orvosi karon Kozubowski anatómia és Majer élettan professzort felfüggesztették állásából, mivel nem beszélték tökéletesen a német nyelvet. Később ezt Majer esetében úgy módosították, hogy megmaradhat intézetében, csak a tanszék vezetését kell átengednie Jan Czermaknak, a pesti egyetem későbbi tanárának. Sajnos a kiváló képességű, tudományos felkészültségű Purkyně-tanítvány körül kirobbant nyelvi vita hasonmása volt a pestinek. Czermak végül eltávozott Krakkóból, de Majer nem kapta vissza előadói jogát.

A mellőztetés idején már a távozás gondolatával foglalkozott, hiszen az 1857-ben megszervezett varsói Orvossebészeti Akadémia elnöke, Fjodor Sztjepanovics Cicurin felajánlotta neki az ottani élettani intézet vezetését. Egyetlen akadály Majernek az 1831. évi lengyel felkelésben való részvétele volt, de még mielőtt döntés született volna ügyében, 1860. március 4-én – a februári pátens értelmében – a krakkói egyetem visszakapta autonómiáját. Ekkor helyezték vissza tanári állásába Majert, adták vissza előadói jogát. Az oktatásban a német nyelv mellett megengedték egyes tantárgyak lengyelül történő előadását, bár ezt általánosan még nem vezették be. Az egyetem rektorává Józef Dietl választották, aki a következő évtől galíciai tartománygyűlési képviselő és az Államtanács tagja is lett. A kar dékánjává Józef Majert választották meg, aki Dietlrel együtt jelentős reformok végrehajtásába kezdett: több új tanszéket létesítettek, szigorították az oktatás fegyelmét, fejlesztették az orvosi karhoz tartozó klinikai hálózatot. Dietlnek a nemzetgyűlésben kifejtett lengyel politikája Bécs ellenszenvével találkozott és politikai ellenfelei olyan rendelkezést hozattak, hogy a krakkói egyetem rektora nem lehet képviselő, nem folytathat aktív politikai tevékenységet. Így Dietlnek választania kellett: 1865-ben lemondott rektori tisztségéről. Helyébe a karok Józef Majert választották meg, aki hasonló okok miatt mindössze egy évig állt az egyetem élén. A reformpolitikát ellenzők 1866-ban tartománygyűlési képviselőnek jelölték, hogy így távolítsák el a „reformert” az egyetem éléről.

Többé nem viselt egyetemi tisztséget, megmaradt tanszéke élén

és csak 1877-ben ment nyugdíjba. A rektori tisztségről való lemondása nem jelentette visszavonulását a tudományos életből. Már 1859-től a Tudománybarátok Társaságának alelnöki tisztségét töltötte be, nagy szerepet játszott a 'Przeгляд Lekarski' megalapításában (1862), majd 1866-ban a krakkói Orvosi Társaság megszervezésében.

12.3. AZ AKADÉMIA ELSŐ ALELNÖKE, JÓZEF DIETL

Dietl sokáig Bécsben élt, de nem tekintette végleges otthonának a császárvárost, állandóan a hazatérés gondolatával foglalkozott. A végleges elhatározást az 1849. év ősze érlelte meg benne: a bécsi forradalommal és a magyar szabadságharccal való rokonszenve miatt a rendőrség figyelemmel kísérte tevékenységét, elsősorban a lengyel emigrációval való kapcsolata után kutattak. Elsősorban ezért fogadta el 1851-ben a krakkói egyetem meghívását a nyugdíjazás következtében megürült belgyógyászati klinika élére. Bécsben is úgy ítélték meg, ha Krakóba távozik, ott jobban ellenőrizhetik tevékenységét és kapcsolatait.

Dietl Krakóban a gyógyítás, a kutatás és az oktatás centrumát kívánta megvalósítani és munkásságával új korszak kezdődött a krakkói egyetemen. Működésének kezdetén szaktudományának lengyel nyelvezte még kiforratlan volt, de kiváló előadókészsége és választékos szókincse az orvostudomány régi kifejezéseit átformálta, a tudomány haladásának megfelelő szavakat alkotott. Javasolta a lengyel orvosi szótár újbóli kiadását, a tudomány haladásának megfelelő tankönyvek kiadását. A rendszeres kutatás híveként megfigyeléseit az európai szakirodalom tükrében végezte, a bécsi iskola szellemét ő honosította meg a krakkói egyetemen. Valóban az ő tudományos és oktató tevékenysége emelte ki a lengyel belorvoslást a rokon tudományok nélkül dolgozó empiriából az elméleti tudományok színvonalára.

Az egyetem tanári kara 1861-ben Dietlt választotta meg az

egyetem rektorának, aki első rektori beszédében az oktatás szabadságának kérdését tárgyalta. Ebben ismét szót emelt a nemzeti nyelv jogai mellett. Rektori működése alatt részben megvalósíthatta 1852. évi javaslatát, számos új épülettel gazdagította az egyetemet, működési lehetőséget biztosított a lengyel nemzeti mozgalom diákszervezeteinek, segélyegylet és olvasóköri néven engedélyezte és szorgalmazta megszervezésüket. A következő évben ismét őt választották meg rektornak, de ekkor már a kormányzati szervek többször is tiltakoztak intézkedései ellen. Már ekkor szóba került esetleges nyugdíjazásának kérdése, mivel csak így volt lehetséges eltávolítása az egyetemről, az egyetemi lengyel ifjúsági mozgalmakkal való kapcsolatainak megszakítása. Erre csak 1865-ben került sor, amikor az egyetem tanári kara ismét Dietlt választotta meg, de a bécsi jóváhagyás helyett azonnali nyugdíjazásáról szóló rendelkezés érkezett meg. Eltávolítása az egyetemről és klinikájáról nem érte meglepetésként, sőt azzal a megnyugtató érzéssel távozott, hogy megfelelő kezekbe adhatta át intézetét. A következő évtizedek új krakkói orvostanári kara valójában az ő növendékeiből került ki, akik mesterüknek tekintették Dietlt szakmai és nemzeti szempontból.

Az egyetem és a város életét felzaklató nyugdíjazási rendelkezésre volt a válasz, hogy még abban az évben Krakkó városa elnökének (főpolgármesterének) választotta meg. Magas városi tisztségét felhasználta a tudományos élet megfelelő formáinak megteremtése érdekében is, így nemcsak elvi támogatásáról biztosította a Tudományos Akadémia létrehozását Krakkó városában, hanem jelentős anyagi hozzájárulással elősegítette annak megszervezését. Valójában az 1872-ben létrejött Lengyel Tudományos Akadémia²⁷⁶ méltán választotta őt első alelnökévé és alapítói között ápolja emlékét. Idős kora ellenére kimeríthetetlen energiával rendelkezett, szinte mindenben részt vett, amely a város és a tudományos élet fejlesztését szolgálta. Utolsó tervei között szerepelt a lengyel tu-

²⁷⁶ Megnevezése 1872-től Akademia Umiejętności, 1918-tól: Polska Akademia Umiejętności; történetéről lásd bővebben: Czarniecki, Stanisław – Wiltowski, Janusz és Hübner, Piotr idézett műveit.

dománytörténetet – ezen belül az orvos- és gyógyszerészettörténetet – nyomon követő múzeum megszervezése, amelynek kiállítási anyagát az egyetem anyagából és magángyűjteményekből kívánta biztosítani. Ez az elképzelése nem valósult meg; 1878. január 18-án elhunyt. Dietlt a lengyel orvostörténelem legnagyobb alakjai között tartja számon, nemcsak tudományos és oktató munkássága, hanem közéleti tevékenysége miatt is.

12.4. A KRAKKÓI LENGYEL TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MAGYAR MECÉNÁSA

A lengyel állam területe igen szegény gyógyvizekben, kivételt a Kárpátok vidéke képez, amely tájékon külön jelentőségű Szczawnica gyógyfürdője. A hajdani lengyel–magyar határtól néhány kilométerre fekvő gyógyfürdő és üdülőváros magyar embernek, Szalay Józsefnek köszönheti létét és felvirágzását.²⁷⁷ A helyiek és a környékeliek által már látogatott gyógyforrás és az egész falu 1829-ben ugyanis Szalay József édesapjának, a galíciai kormányzósági tisztviselőnek a tulajdonába került, és innen datálódik a fürdőhely fejlődésének kezdete. Azt, hogy Szalay magyar volt, sőt „íz-ig-vé-ri-g magy-ar”-nak vallotta magát, számos feljegyzés és a család magyarságának több nemzedéken átívelő megtartása is bizonyítja. A Szczawnicát megvásároló Szalay nagyszülei 1771 táján – Lengyelország első felosztása idején – kerültek ide, amikor Galíciát a Monarchiához csatolták, és a „galíciai lengyel királyságban” udvarhú hivatalnokok seregére volt szükség. Az ekkor idevetődött hivatalnokok gyermekei ellengyelesedtek, kiváló lengyel hazafiak lettek, így történt ez a Szalayak esetében is. Fiaik, unokáik már itt születtek, többnyire lengyel családokkal házaso-

²⁷⁷ A témakörben végzett saját kutatásunkról lásd:

- Kapronczay Károly: A Lengyel Tudományos Akadémia magyar mecénásai. = Orvosi Hetilap 144 (2003) No. 26. pp. 1307–1308.
- Kapronczay Károly: A Lengyel Tudományos Akadémia magyar mecénása: Szalay József (1802–1876). = Limes 20 (2007) No. 1. pp. 107–109.

tak össze. A mecénásként ismert Szalay József a podolini piaristáknál járt gimnáziumba.

Szczawnica a maga korában valóban csodának számított: Szalay József nemcsak várossá fejlesztette azt, hanem a mai értelemben vett gyógyturizmust szervezett birtokán, gondoskodott ennek reklámozásáról, hírlapi ismertetéséről, s a víz gyógyászati alkalmazásáról készített szakvélemények gyors terjesztéséről. Kórházat, orvosi rendelőket emeltetett, gondoskodott híres orvosok meghívásáról és foglalkoztatásáról. Természetesen az igazi bevételt – s ez volt a gyógyterápiák gazdasági alapja – az idegenforgalom biztosította: szállodák, panziók vendégházak sora épült fel. A különböző vendégházak tulajdonosainak zöme magyar lett, az alkalmazottak többségét is Magyarországról csábították el. A fürdőhely szabadságukat töltő hivatalnokok, írók, művészek kedvelt nyaralóhelyévé vált.²⁷⁸

Csak az érdekesség kedvéért emeljünk ki néhány nevet: Henryk Sienkiewicz, Jan Matejko, Bolesław Prus egyaránt hosszabb időt töltöttek évente Szczawnicában. Írtak, képeket festettek a hangulatos üdülőkről, ivócsarnokokról, a szakadó esőben is bejárható fedett sétányokról. 'A fáraó' világhíres írója gyakran panaszkodott arról, hogy a vendéglőkben a zenekarok reggeltől estig csak magyar csárdást játszanak. Szalay Józsefet nemcsak vállalkozói tehetségéért, hanem a lengyel irodalomban sokszor megrajzolt konszenves alakjáért is tisztelik.

Már-már a tisztességes „halál” várt a tudós társaságra (a krakkói Tudományos Akadémia nem rendelkezett olyan mecénásokkal mint magyar testvérintézménye, az MTA), amikor az 1876-ban elhunyt Szalay József végrendeletében vagyónának egy részét – a Szczawnicából befolyt jövedelem teljes összegét – a Lengyel Tudományos Akadémiára hagyta. Ez volt az az alap, amelyre a XIX. század végén a lengyel tudományos élet építhetett, s meg is épültek azok az intézményi rendszerek, amelyek Krakkó szellemi életének hírnevét öregbítették. Nem sokkal halála után a Lengyel Tudományos Aka-

²⁷⁸ Szalay Józsefnek 'Kronika zakładu wód mineralnych w Szczawnicy' c. kéziratban maradt műve és a Szczawnicában levő emlékek alapján.

démia megfestette Szalay díszmagyaros portréját, és az alapító tudósok társaságában helyezte el az Akadémia épületében.

A Krakkóban székelő Lengyel Tudományos Akadémia varsói tagjai létrehoztak egy másik tudományos akadémiát is, amely 1907-től Varsóban működött (ennek volt egy elődje is, amely 1800 és 1831 között működött ugyancsak Varsóban). 1907-ben Towarzystwo Naukowe Warszawskie néven jött létre a varsói intézmény.

1945 után a krakkói Lengyel Tudományos Akadémiát megszüntették, csak a varsói maradt meg, de 1990-ben – negyven évig tartó kényszerű szünet után – ismét életre hívták a krakkói Akadémiát, amelynek régi épületében újra látható a nagylelkű mecénás, Szalay József portréja. 2002. május 11-én Szczawnicában felállították emléktábláját, felújították mellszobrát is.

12.5. KÖLCSÖNÖS TISZTELETI TAGSÁGOK

A krakkói Lengyel Tudományos Akadémiának több magyar kültagja volt a társadalomtudományok területéről. Köztük említendő Rómer Flóris, Csánki Dezső, Divéky Adorján, Domanovszky Sándor, Fraknoi Vilmos, Hampel József, Lukinich Imre, Melich János és Szádeczky Lajos. Az Akadémia 1930-ban szétválasztotta reáltudományi osztályait,²⁷⁹ s létrehozta az önálló orvosi osztályt, amelynek javaslatára az Akadémia 1945-ig a magyar orvosok közül Szent-Györgyi Albertet választotta tiszteleti tagjai sorába.

A lengyel tudósok közül a Magyar Tudományos Akadémia már 1945 előtt is többeket tiszteleti tagjai sorába emelt, köztük azonban nem találkozzunk orvosokkal. Tiszteleti tag lett 1887-ben a tör-

²⁷⁹ Ebben az évben tett látogatást Krakkóban Klebelsberg Kunó, amit ez a kiadvány is igazol: Klebelsberg, Kuno: Les fondements de la coopération intellectuelle Polono-Hongroise. Bp., 1930. Pester Lloyd ny. 27 p.; az ott tartott beszéde: Klebelsberg Kuno: A magyar művelődés fejlődése s északi kapcsolatai. A lengyel–magyar szellemi együttműködésről Varsóban 1930. máj. 12-én tartott beszéd. In: Budapesti Szemle 58. Vol. 218. (1930) No. 633. pp. 179–198.

ténész Zakrzewski, 1924-ben a neves történész Jan Dąbrowski,²⁸⁰ aki több művelődéstörténeti tanulmányában is foglalkozott a lengyel–magyar tudományos kapcsolatok múltjával, 1928-ban lett tiszteleti tag a nyelvész Jan Michał Rozwadowski (aki 1925 és 1929 között volt a krakkói Lengyel Tudományos Akadémia elnöke) és az irodalomtörténész Marian Zdziechowski (1930-ban a szegedi egyetem díszdoktora), a következő évben Stanisław Kutrzeba (aki 1926 és 1939 között volt akadémiai főtitkár, 1939 és 1946 között pedig elnök), 1930-ban a történész Fryderyk Papée 1938-ban pedig a kémia tudósa, Ignacy Mościcki, aki 1926–1939 között a Lengyel Köztársaság elnöke volt.

12.6. LENGYEL ORVOSTANHALLGATÓK A PESTI EGYETEMEN A XIX. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN²⁸¹

A magyar szabadságharc bukása után új területei alakultak ki a magyar–lengyel orvosi kapcsolatoknak. Ez részben a már hagyományosnak mondható területeken – az egyetemeken és a Monarchiához csatolt lengyel területekkel kapcsolatosan – épültek tovább. Ezek az évtizedek a magyar orvostudomány történetének legfontosabb időszakát jelentik, hiszen a kiegyezésig terjedő időszakban terjesztette ki tevékenységét a pesti orvosi iskola néven emlegetett és Balassa János körül csoportosuló orvostársaság, amely a neoabszolutizmus évei alatt kidolgozta a magyar orvostu-

²⁸⁰ Több kutatási anyaga magyar fordításban is megjelent, ezek közül az egyik legfontosabbat nemrégiben V. Molnár László újraközölte: Dąbrowski, Jan: Krakó és a krakkói egyetem szerepe a magyar kultúra történetében. In: V. Molnár László (szerk.): Fejezetek a magyar–lengyel tudományos kapcsolatok történetéből (15–19. század). Piliscsaba, 2003. MATI. pp. 45–57. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 27.)

²⁸¹ Forrás: Semmelweis Egyetem Levéltára. Protocolla susceptionis juventutis – scholasticae in Facultate Medica Regiae Universitatis Pestinensis – A Pesti Királyi Egyetem Orvostudományi Karára felvett hallgatók nyilvántartása 1770–1952. (Ezen belül a dualizmusra vonatkozó kötetek.)

domány és orvosképzés megújulását jelentő programját, előkészítette az egészségügy általános rendezésének tervét, amely később az 1876. évi közegészségügyi törvényben nyert igazi formát.

A pesti orvosi iskola tevékenysége az 1867. évi kiegyezés után emelkedett igazi jelentőségre. Balassa János, Lumniczer Sándor, Korányi Frigyes, Hirschler Ignác és még sorolni lehetne a neveket, mind-mind a magyar orvostudomány legnagyobb egyéniségei. Hozzájuk tartozott a legnagyobb és a világon legismertebb magyar orvos is, Semmelweis Ignác, akinek hatása például Krakkóban is jelentős volt. A pesti egyetem orvosi karán, majd a kiegyezés után az ország orvosi közigazgatásában fejtették ki tevékenységüket, s elsősorban nekik köszönhető, hogy a magyar orvostudomány a századforduló Európa medicinájában meghatározó szerepet játszott.

A magyar orvosi kart – ha nem is olyan nagy arányban – továbbra is jelentős számú lengyel fiatal látogatta, a századfordulóig 21 személy kapott Budapesten orvosdoktori oklevelet, többségük elsősorban Galícia területéről érkezett, voltak köztük lengyel, német és magyar családból származók is.²⁸² A beiratkozott hallgatók száma megközelítette a nyolcvanat.

A Pest-Budán végzettek a következők voltak: 1850/51: *Leopold Taffel* (Podgórze, Galícia); *Karol Rechtenberg* (Lemberg, Galícia); *Jan Listopacki* (Krakkó); 1852/53: *Edward Kriczner* (Oświęcim); 1854/55: *Phoebus Chamajdes* (Lemberg, Galícia); 1856/57: *Władysław Wite* (Lemberg, Galícia); 1857/58: *Fridolin Walewski* (Krakkó); 1861/62: *Simenski Sándor* (Szepesség); 1867/68: *Franciszek Finkelstein* (Lisznek, Galícia); *Albert Kowalsik* (Krakkó); 1868/69: *Jan Ebner* (Żółkiew, Galícia); 1869/70: *Jakub Bierer* (Lemberg, Galícia); 1870/71: *Stanisław Kalewski* (Szepesség); 1871/72: *David Miklós*²⁸³ (Srogów, Galícia); *Mikołaj Teitenbaum* (Kołomyja, Galícia); 1872/73: *Leon Dornhelm* (Przemyśl, Galícia).

²⁸² Magyaráztatként: a hivatalos elnevezés így hangzott: Königreich Galizien und Lodomerien mit dem Großherzogtum Krakau und den Herzogtümern Auschwitz und Zator. Jogilag tehát mind Krakkó, mind Auschwitz önálló terület volt, gyakorlatilag azonban nem. Az osztrák császár címei között külön-külön szerepelt. – *A lektor megj.*

12.7. A BUDAPESTI KIRÁLYI ORVOSEGYESÜLET LENGYEL TISZTELETI TAGJAI²⁸⁴

A XIX. század második felében és a századforduló éveiben a magyar–lengyel orvosi kapcsolatoknak új területe bontakozott ki a legpatinásabb magyar orvostudományi társaságban, a Budapesti Királyi Orvosegyesületben az 1837-ben a pesti és budai gyakorlóorvosok által alapított, a kollegiális szellemet és a továbbképzést célul tűző társaság a XIX. század második felében a legrangosabb hazai orvostudományi fórum lett.

Az egyetem orvosi kara kezdetben távol tartotta magát az Orvosegyesülettől, de a szabadságharc bukását követően, az önkényuralom évei alatt ez a társaság nyújtott fórumot Balassa János körének. Itt fogalmazódtak a magyar orvostudomány fellendítését célzó programok, itt kapott Semmelweis támogatást akkor, amikor a kor orvosi köz- és tudományos élete értetlenül állt felfedezésével szemben. A példákat még sorolni lehetne, említsük csupán *Czermak* gégetükrözési elvének védelmét. A prioritási vitában az Orvosegyesület mindig a tiszta tudományos érdekeket védelmezte, viszont elzárkózott az orvostársadalom érdekvédelmétől. A magyar orvostörténelemben felbecsülhetetlen szerepet játszott az orvostudomány társasági kereteinek megszervezésében. Már az önkényuralom ideje alatt külkapcsolatai révén olyan szálakat épített ki az európai orvostudományi társaságokkal, aminek igazi jelentőségét csak a kiegyezés után tudta a hazai orvostudomány lemérni. Így állandó kapcsolatban állt a krakkói és a varsói orvostudományi társaságokkal. Részben ennek a ténynek köszönhető, hogy viszonylag nagy számú lengyel kültaggal büszkélkedhettek. Elsőnek a már említett *Feliks Sokolskit* fogadták tagjaik sorába 1845-ben. Vele, mint a Varsói Orvostudományi Társaság elnökével is kap-

²⁸³ A galíciai Davida-család egyik neves tagja volt Davida Leó, a szegedi egyetem anatómiai intézetének első orvosprofesszora.

²⁸⁴ Nyomtatott forrásmunka: A Budapesti Kir. Orvosegyesület jubiláris évkönyve. 1837–1937. Szerk.: Salacz Pál. Bp., 1938. M. T. I. ny. 313 p., a további kézirat-
os anyagok a Semmelweis Orvostudományi Szaklevéltárban találhatóak.

csolatban álltak, 1871-ben meghívták Budapestre, ahol Sokolski szemészeti tárgyú előadást tartott. Haláláról 1891-ben az évi nagygyűlésen – 1891. október 14-én – külön is megemlékeztek.

A Budapesti Királyi Orvosegyesület 1906 szeptemberében tiszteletbeli tagjai sorába hívta *Bolesław Wicherkiewiczet*, a krakkói egyetem tanárát, aki részt vett Semmelweis Ignác szobrának felavatásánál és tagja volt a Semmelweis Emlékbizottság nemzetközi tagságának. Ezen évek kapcsolatainak kiemelkedő eseménye volt az 1909-ben Budapesten megrendezésre került IX. Nemzetközi Orvosi Kongresszus, amelyre népes orvos-delegációk érkeztek a magyar fővárosba Varsóból és Krakkóból. Összesen 26 lengyel orvos vett részt a kongresszus munkálataiban, előadásokat tartottak és a rendezésben részt vállaltak. A Budapesti Királyi Orvosegyesület a következő lengyel kollégákat választotta tiszteletbeli tagjának: *Teodor Herynget*, *Władysława Wysokowiczot*, *E. Jürgenset*, *Aleksander Pawlowskit* Kijevből, *Jan Rapczewskit* Szentpétervárról.

Itt említjük meg, hogy az 1910-ben Budapesten megalakult Magyar–Lengyel Egyesület tagjai között is voltak orvosok. Magát az Egyesületet Miklóssi Ferdinánd Leó gazdasági szakember alapította, 1920-ban ő hozta létre a Magyar–Lengyel Kereskedelmi Kamarát, négy évvel később pedig a Miczkiewicz Társaságot. Tíz évvel később már arra is mód nyílt, hogy megalakuljon a Magyar–Lengyel Egyesületek Szövetsége, ennek Miklóssi lett az elnöke. Kezdeményezésére állították fel Budapesten Bem József szobrát, Salgótarjánban pedig Báthory István szobrát. Egyik szervezője volt az 1939-től működő Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottságnak, az ehhez kapcsolódó egészségügyi témaköröket kötetünkben a „Lengyel menekültek egészségügyi ellátása magyar földön, 1939–1945” c. fejezetben tárgyaljuk.

12.8. JAN MIKULICZ, A KRAKKÓI ORVOSI TÁRSASÁG ELNÖKE ÉS KAPCSOLATA A MAGYAR SEBÉSZEKKEL

A XIX. század végének volt kiváló sebésze Jan Mikulicz-Radecki bíró (Johann Freiherr von Mikulicz-Radecki), akinek pályafutása egyszemélyben is jelképezi a századforduló lengyel értelmiségének sorsát. Az Ausztria–Magyarországhoz tartozó Bukovinában, Csernovicban született, pályafutása alatt három egyetemen is tanár lett és halála után három nép – az osztrák, a német és a lengyel – orvostudománya is magáénak mondta életművét, ő lengyelnek tartotta magát.

Mikulicz egy ideig Nagyszébenben járt gimnáziumba, majd 1867-ben ismét Nagyszébenbe ment, ahol a nagybátyja, Lukas Mikulicz a bábaképző intézet igazgatója volt. Itt döntött arról, hogy az orvosi pályát választja, apja akarata ellenére (aki jogászt akart nevelni belőle). 1875-ben avatták orvosdoktorrá. Eredetileg nőorvos akart lenni, de végzésének idején nem volt Bécsben üres szülész- és nőorvosi állás. Neumann révén Billroth klinikájára került gyakornoknak, később Billroth első asszisztense lett, ami fiatal kora mellett a legnagyobb elismerést jelentette neki. Ebben az időben megházasodott, osztrák felesége (Henriette Pacher) később a pályafutását nem egyszer befolyásolta, ui. házassága miatt távoznia kellett a klinikáról (csak nőtlen asszisztensek működhettek sebészeti klinikán). Bécsi évei alatt kapcsolatba került az osztrák fővárosban működő lengyel hazafias körrel, és talán ennek hatása alatt pályázta meg 1881 végén a megüresedett krakkói sebészstanári állást, bár ebben az évben Grácba és Halléba is hívták.

Billroth ajánlása ellenére krakkói kinevezése nem volt zökkenőmentes. A krakkói katedrát tizedmagával pályázta meg és az egyetem tanári kara csak a harmadik helyen terjesztette fel a bécsi Vallás- és Közoktatási Minisztériumnak. Kifogásként – kiváló minősítése ellenére – hozta fel, hogy nem ismeri a lengyel orvosi nyelvet és attól tartanak, hogy nem képes anyanyelven előadásokat tartani. Ennek ellenére Mikulicz nyerte el a krakkói tanszéket,

és a kinevezését ellenzők meglepetésére 1882. szeptember 7-én székfoglaló előadását (A jodoform használata a sebkezelésnél) hibátlan lengyel orvosi kifejezésekkel mondta el. Előadását még abban a hónapban a lengyel orvosi folyóirat, a 'Przeгляд Lekarski' is leköszölte, a szerkesztőség külön is üdvözölte Mikuliczot.

Mikulicz kinevezésében nagy szerepet játszott az a bécsi számítás, hogy a hazai környezettől sokáig távol élt lengyel tudós az osztrák oktatási politika exponense lesz Krakkóban. Ez a számítás hamarosan meghiúsult, hiszen Mikulicz még ebben az esztendőben olyan egyetem és intézetfejlesztési tervet dolgozott ki, ami felháborította a bécsi köröket. Végül is 1884. december 6-án elfogadták az új krakkói sebészeti klinika felépítésének tervét. A részletes tanulmány és tervezet kidolgozásával Mikuliczot bízták meg, az építési költségeket viszont 40 ezer koronában jelölték meg. Ez viszont a költségek felét sem tette ki, így Mikulicz Krakkó tehető polgáraihoz fordult segítségért. A hiányzó pénz közadományozásból gyűlt össze.

A klinika szervezésével kapcsolatban több egyetemi város (Bécs, Halle, Heidelberg, Bonn, Berlin és Budapest) hasonló intézeteit kereste fel. Ezek közül a legnagyobb hatást Mikuliczra a budapesti sebészeti klinikák gyakorolták, amelyek szervezettségében tervei megvalósulását látta.

A sok-sok vita ellenére a krakkói évek Mikulicz számára jelentősek voltak. A kezdeti egyetemi ellenállás hamar feloldódott és az egyik legnépszerűbb tanárrá vált Krakkóban. Kollégái elismerését jelentette, hogy már 1885-ben a krakkói Orvostársaság alelnökévé, 1886-ban pedig elnökévé választották. Nem várta meg az új krakkói klinika átadását, hanem egy külföldi meghívást elfogadva, 1887. április 1-jén foglalta el új tanszékét a königsbergi egyetemen, ahol nem került ismeretlen környezetbe. Tanártársainak többségét már régebről ismerte, így baráti kapcsolatban állt Karl Chunnal és Felix Dahnnal. Ugyanakkor nem szakadt meg kapcsolata a lengyelséggel, hiszen a tengeri kikötővárosban jelentős lengyel polgárság élt, akiknek hazafias és tudományos társaságait gyakran látogatta.

Königsbergi működése alig három esztendeig tartott, mivel

1889 őszén egyszerre két egyetemre – Halléba és Boroszlóba – is meghívták. Végül a wrocławai egyetem sebészeti intézetének vezetését vállalta el, és 1890 elején átvette új klinikájának irányítását. Döntését erősen befolyásolta egészségi állapota, hiszen nehezen bírta a königsbergi klímát és ez idő alatt elég sokat betegeskedett.

Boroszlói működésének kezdete egybeesett az új sebészeti klinika építésének befejezésével. Tanári működését még a rossz feltételeket biztosító épületben kezdte el, de 1891 áprilisától már korának talán legkorszerűbben felszerelt intézetében folytatta. Boroszló végre azt nyújtotta neki, amire szakmai szempontból is vágyott, sőt 1894-ben – Billroth halála után – felajánlották neki a bécsi klinika vezetését, de az ajánlatot nem fogadta el. Boroszlóban igazán ott-hon érezte magát, és fáradságos műtőorvosi és tanári munkája mellett bekapcsolódott a város szellemi-társadalmi életébe, szoros kapcsolatot tartott fenn a helyi lengyel hazafias körökkel, sőt jelentős összegeket költött a lengyel történelmi múlt emlékeinek megmentésére. Híres gyűjteményt alakított ki a lengyel festők műveiből, de hasonló könyvritkaságokat őrzött könyvtárában is.

Ami lengyel hazafiasságát illeti: az apai ágon Gozdawa-címeres lengyel nagyapától származó Mikulicz tipikusan „közép-európai” volt, lengyelül igazán Bécsben tanult meg, poliglott volt. Bátyja kérésére Ferenc József 1897-ben erősítette meg a család nemesi címét (ezáltal bekapcsolva az *osztrák* nemességbe). II. Vilmos német császár a „rég *lengyel* nemességből származó (aus altpolnischem Adel) ny. rendes professzornak és titkos egészségügyi tanácsosnak” 1899-ben *porosz* nemességet adományozott.

1894-ben előadást tartott a budapesti nemzetközi orvosi és demográfiai kongresszuson. A Budapesti Kir. Orvosegyesület 1901-ben választotta tiszteleti tagjának, a Magyar Sebész Társaság is külföldi tiszteleti tagjai sorába emelte.²⁸⁵

Többször megfordult Budapesten, így 1894-ben a nemzetközi orvosi és demográfiai kongresszuson, ahol előadást is tartott. Az

²⁸⁵ Iratanyagát lásd: Semmelweis Orvostudományi Szaklevéltár. Bp-i Kir. Orvosegyesület Levéltára, 1891. (lelőhely: Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár)

Orvosegyesület 1901-ben tiszteletbeli tagjának választotta, és a Magyar Sebészeti Társaságnak is kültagja volt.

1903 elején meghívták az Egyesült Államokba előadások megtartására, aminek még abban az évben eleget tett. Visszatérése után elsőnek használt Európában műtéteknél cérnakesztyűvel védett gumikesztyűt. A következő évben Japánba szándékozott utazni, de betegsége és halála ebben megakadályozta. Már 1904 őszén gyomordaganatot állapított meg magán és még azon év októberében Eiselsberghez utazott Moszkvába. Itt 1905 januárjában műtet hajtottak rajta végre és már úgy látszott, hogy felgyógyul betegségéből, hiszen áprilisban katonarvosi tanfolyamot tartott. Állapota azonban rohamosan romlott, májusban újabb műtétnek vetette alá magát, s 1905. június 14-én Boroszlóban elhunyt.

Korai halála megdöbbenést keltett nemcsak Boroszlóban, hanem Európa összes egyetemén. Halálának híre elsőnek Krakkóba érkezett meg, ahol néhány nap múlva tudományos emlékülésen emlékeztek meg róla, a helyi sebészeti klinika újjászervezőjéről és lengyel hazafiról.

Mikulicz maradandó emléket hagyott a sebészet tudományában, számos ma is használatos műszert szerkesztett és alkalmazták műtéti eljárásait. Billroth tanítványaként egykori mestere iskoláját képviselte, de maga is iskolateremtő tevékenységet fejtett ki, hiszen a századforduló első évtizedeiben tanítványait megtalálhatjuk a jelentős német és lengyel egyetemeken.²⁸⁶

12.9. LEON WACHHOLZ

A XIX. század második felében az orvostudomány általános fejlődését nagyban elősegítette a bakteriológia, a mikroszkópos technika felfedezéseinek általánosítása, de még inkább a közegészség-

²⁸⁶ Mikuliczról lásd bővebben: Kozuszek, Waldemar: Jan Mikulicz-Radecki 1850–1905, *współtwórca nowoczesnej chirurgii*. Wrocław, 2003. Wyd. UWr. 279 p.; Zimmermann, Volker: Mikulicz-Radecki, Johannes. In: *Neue Deutsche Biographie*. Bd. 17. Melander-Moller. München, 1994. Bayr. Akad. d. Wiss. 498 p.

ügyi szemlélet előretörése. Ezek az önálló orvosi szaktudományok kialakulását segítették, amit – egyebek között – a törvényszéki orvostan fejlődésén mérhetünk le. A törvényszéki orvostan sokáig csak összekötő kapocs volt az orvostudomány és az igazságszolgáltatás között. A XIX. század utolsó évtizedeiben, éppen a közegészségtan és az általános orvostudomány eredményeinek felhasználásával az egyik legösszetettebb és széles körű ismereteket követelő orvosi szaktudománnyá vált. Ekkor dolgozták ki módszertanát és vetették meg alapjait. Ebben nagy szerepet játszott Brouardel, Lacassagne, Tylor, Hofmann, Heberda, Tamassia, Strassmann és a lengyel Leon Wachholz (1867–1942), aki 200 nagyobb tanulmányával, több ezerre tehető igazságügyi-szakértői véleményével kora kiemelkedő szaktekintélye volt.

Orvosi oklevelének megszerzése után 1891-ben került a krakkói egyetem törvényszéki orvostani intézetébe, 1894 februárjában magántanári képesítést szerzett 'A felkarcsontfejek elcsontosodási folyamatának jelentősége régi holttesteken' című disszertációja alapján. Még ebben az évben ideiglenesen megbízták a lembergi egyetem törvényszéki-orvostani intézetének vezetésével és egy év múlva tért vissza Krakkóba, hogy átvegye az egyetem intézetét a nyugdíjba vonult Halban professzortól.

A rendkívüli munkabírású Wachholz az oktatás mellett széles körű tudományos munkásságot is kifejtett. Állandóan figyelemmel kísérte az orvostudomány és az igazságügy fejlődését és a kettő kapcsolatának vetületeként kidolgozta annak törvényszéki-orvostani módszertanát. Kutatásainak eredményeit több nyelven publikálta, s munkásságának híre hamarosan külföldön is ismertté vált. Orvosi munkái főleg lengyel nyelven jelentek meg, ezek közül is a legjelentősebb a törvényszéki-orvostani kézikönyve, több kiadást megért bonctechikai kézikönyvei. Német nyelvű kiadványaiban a méregtannal foglalkozott, valamint fejezeteket írt Heberda és Schmidtmann kézikönyveibe.

Állandó szakmai levelezésben állt szaktudománya európai hírű nagyságaival, így Heberdával, Knud Sanddal, Walther Brunnel, Günther Schmidttel és a magyar Kenyeres Balázssal. Rajta keresztül ismerték meg Wachholzot Magyarországon is.

A századfordulón Wachholz nemzetközileg elismert szakember volt és az orvosi kutatások mellett sem szakadt el az irodalomtól és a nemzeti mozgalomtól. Kezdeményezésére alakult meg a krakkói Grand Hotel kávéházában a Chronowski Klub. A krakkói haladó lengyel értelmiség képviselői találkoztak itt rendszeresen. E klub tagja volt többek között Żeromski és Reymont. Magát a klubot Eustachy Jaxa Chronowskiról (1843/44–1916), a XIX. század közepén Krakkó szellemi életének egyik vezetőjéről nevezték el, aki az 1863. évi lengyel felkelésben tisztként vett részt és a bukás után külföldre menekült. A felkelésben számos magyar is részt vett, köztük említendő Herman Ottó neve.

Wachholz maga is foglalkozott irodalommal, számos Goethe- és Shakespeare-fordítását, valamint irodalomtörténeti tanulmányát adták ki, de művészi szinten illusztrált anatómiai atlaszokat.²⁸⁷ Több lengyel és külföldi tudományos társaság választotta őt tagjai sorába: így 1894-től a Lengyel Természettudományi Társaság, a New York-i Törvényszéki Orvostani Társaság (1901) és a Német Igazságügyi Orvosi Társaság (1914). 1930-tól a Lengyel Tudományos Akadémia tagja, közvetlenül a második világháború kitörése előtt választották tiszteletbeli tagnak a Nemzetközi Törvényszéki és Kriminológiai Orvosi Társaságba.

Az 1939. nov. 6-i „Sonderaktion Krakau” során őt is elvitték a németek a Jagelló Egyetemről Sachsenhausenba, ahonnan csak 1940-ben szabadult.

²⁸⁷ Skulimowski, Mieczysław: Dzieje nauki i nauczania historii medycyny na Uniwersytecie Jagiellońskim i w Akademii Medycznej w Krakowie. Kraków, 1964. UJ. p. 156.

13. AZ ORVOSTÖRTÉNET-ÍRÁS ÚJ KORSZAKA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI IDŐSZAKBAN

13.1. ORVOSTÖRTÉNET-ÍRÁS MAGYARORSZÁGON

Demkó Kálmán idézett könyvének megjelenése²⁸⁸ valóban ösztönző hatást gyakorolt az orvos történelemmel foglalkozó szakemberekre, egyben egy korszakot is lezárt. Újabb nemzedék jelentkezett, amelynek célja nemcsak e mű kiegészítése, hanem a speciális magyar vonatkozások, elsősorban orvosi problémák feltárása lett. E munkában már – halála miatt – nem vehetett részt id. Purjesz Zsigmond, többen elfoglaltságuk miatt hátat fordítottak az orvostörténelemnek (Tihanyi Mór, az ifjabb Purjesz, Bókay stb.) Az orvostörténeti előadások színhelye az e vonatkozásban is nagy hagyományokkal rendelkező Budapesti Kir. Orvosegyesület volt, ahol – tekintettel az egyetemi tanszék hiányára – 1901-ben Hőgyes Endre javaslatot tett a magyar orvosi múlt írott és tárgyi emlékeit összegyűjtő és megőrző orvostörténeti múzeum létesítésére, s szakosztályi rendszeren belül e szakterület megfelelő kereteinek kialakítására. Támogatói Győry Tibor, Temesváry Rezső, Réczey Imre, Tauffer Vilmos, Tóth Lajos,²⁸⁹ Elischer Gyula voltak, de maguk mögött tudhatták Korányi Frigyeset is. Az orvostörténeti múzeum alapítására tett javaslatot végül 1904. szeptember 15-én

²⁸⁸ Demkó Kálmán: A magyar orvosi rend története, tekintettel a gyógyászati intézmények fejlődésére Magyarországon a XVIII. század végéig. Lőcse, 1894. 555 p.

²⁸⁹ Legismertebb orvostörténeti témájú írása: Csatáry Lajos – Tóth Lajos: Az Országos Közegészségi Tanács ötven éves működése. Bp., 1918. 125 p., 1 t.

elfogadták,²⁹⁰ szakosztályi szinten pedig elismerték – az orvostörténelem támogatására – az Orvostörténeti Múzeumbizottságot, amelynek első elnöke Hőgyes Endre lett. (1905-ben Orvostörténeti Múzeumi Szakbizottsággá alakult át, és Hőgyes Endre – betegségére hivatkozó – lemondása után Elischer Gyulát választották elnökké, tagjait Grósz Emil, Klasz Pál és Politzer Alfréd kinevezésével bővítették.) Nem túlzás az, hogy e szakbizottság nemcsak a múzeum létrehozásában játszott szerepet, hanem a hazai orvostörténeti kutatás megszervezésében is döntő tényező lett. Tagjai sorában találjuk az orvostörténelem avatott kutatóit, sőt már ebben az időben orvostörténeti munkásságuk elismeréseként tiszteletbeli tagsággal tüntették ki Pagelt, Fesslert és Baast. Az Egyesület múzeumát 1909. augusztus 12-én nyitották meg, amely az első hazai gyűjteményt jelentette. A múzeum alapjainak lerakásában elévülhetetlen érdemeket szerzett Győry Tibor, aki nemcsak a múzeum és a könyvtár felügyelőjeként működött, hanem az orvosegyesület keretei között kezdte el orvostörténeti munkásságát is. Első jelentős előadása Czermak gégetükrözéséről hangzott el, majd 1906-ban Semmelweis magyarságát bizonyította levéltári dokumentumok alapján. 1902-től Győry vette át a budapesti orvosi karon Purjesz elárvult előadásainak megtartását, 1918-ban rendkívüli, 1936-ban rendes tanárrá nyilvánították e tárgykörben.

A századforduló évei magyar orvostörténet-írásának ismertetésénél szólnunk kell néhány olyan munkáról, amelyek szerzői csupán egy-egy alkalommal foglalkoztak a medicina múltjával, így munkáik hamar feledésbe merültek. Ezek sorában kell említenünk Vámosy István: 'Adatok a gyógyászat történetéhez Pozsonyban', Párkányi Dezső: 'Magyar orvosok és orvostudomány a 17. században',²⁹¹ Lauschmann Gyula: 'Adatok a magyarországi járványok történetéhez, tekintettel Székesfehérvár városára' (1898),

²⁹⁰ Kapronczay Károly: A Budapesti Kir. Orvosegyesület orvostörténeti múzeuma. = Orvosi Hetilap, 1975. pp. 101–103.

²⁹¹ Párkányi Dezső: Magyar orvosok és orvostudomány a 17. században. Székesfehérvár, 1913. VII, 312 p.

Arányi Erzsébet: 'Fertőző betegségek Magyarországon 1600–1650 között' című²⁹² munkákat.

A századforduló éveiben jelentkező orvostörténeti kutatók elsősorban az újabb források feltárását, rendezését és a magyar orvostudomány helyének – az egyetemes orvostörténelmen belüli – kijelölését tűzték célul.²⁹³ A forráskutatás területén hatalmas munkát végzett Magyary-Kossa Gyula, akinek 1929–1940 között megjelent négykötetes 'Magyar orvosi emlékek' című munkája az egyik legfontosabb forrásgyűjteménye hazai szakirodalmunknak.²⁹⁴ Győry Tibor elévülhetelen érdemeket szerzett a magyar orvosképzés fejlődőzése területén, de az orvostörténelem majdnem minden problémájával foglalkozott. Tanítványai köréből került ki a két világháború közötti időszak kiemelkedő tudású orvostörténész nemzedéke (Bálint Nagy István, Herczeg Árpád, Hints Elek, Daday András, Elekes György, Korbuly György, Mayer Ferenc Kolos, Vajda Károly, Pólya Jenő stb.), akik közül többen magántanári képesítést (Herczeg, Korbuly, Daday, Elekes) nyertek. A kör számára előadási lehetőséget az Orvosegyesület, publicitást az Orvosi Hetilap nyújtott,²⁹⁵ tevékenységük viszont a hazai kutatásoknak nemzeti karaktert adott. A két világháború között az Orvosegyesület vette át azt a szerepet, amelyet a Poór-féle alapítvány idején a Vándorgyűlések Központi Választmánya játszott: Magyary-Kossa Gyula forráskiadványának megjelentetése is elsősorban az Orvosegyesület érdeme, de erkölcsileg hozzájárult például Mayer Ferenc Kolos 'Az orvostudomány története' (1927) című könyvének kiadásához, majd 1939-ben javaslatára adták ki Szumowski könyvének magyar nyelvű fordítását Herczeg Árpád jegyzeteivel.

²⁹² Arányi Erzsébet: Fertőző betegségek Magyarországon 1600–1650 között. Bp., 1911. Stephaneum Ny. VIII, 42 p.

²⁹³ Antall József: Az orvostörténelem helyzete Magyarországon. = Orvosi Hetilap, 1981. pp. 555–560.

²⁹⁴ Lásd Magyary-Kossa Gyula id. forrásmunkáját.

²⁹⁵ 1921-től külön orvostörténeti rovatot biztosított.

Lengyel források:

- Konopka, Stanisław: Polska bibliografia lekarska za okres wojny światowej w latach 1939–1945. Polska Akademia Nauk. Wydział VI Nauk Medycznych. Wrocław, 1983. Zakład Narodowy im. Ossolińskich. 184 p.
- Bojczuk, Hanna: Indeks słownika biograficznego polskich nauk medycznych XX wieku. T. 1. Przygot. Hanna Bojczuk; przy współud. Redakcji Instytut Historii Nauki PAN. Zakład Historii Nauk Medycznych. Warszawa, 1997. [Wydawnictwa IHN]. 50 p.
- Słownik biograficzny polskich nauk medycznych XX wieku. T. 2 z. 1. Red. i oprac. Bożena Urbanek; [aut. Hanna Bojczuk et al.]. Instytut Historii Nauki PAN. Zakład Historii Nauk Medycznych. Warszawa, 1997. Wydawnictwa IHN. 107 p.; T. 2 z. 2. Warszawa, 1999. 107 p.; T. 2 z. 3. Warszawa, 2000. Wydawnictwa IHN. 114 p.; T. 2 z. 4. Warszawa, 2002. IHN. 137 p. + Indeks słownika biograficznego polskich nauk medycznych XX wieku. T. 2. 77 p.

Magyar források:

- Magyar-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. 1–2. kötet. Bp., 1929. Eggenberger. [10], 368 p. + [6], 337 p. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat könyvtára 121–122.); uő.: Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. 3. köt. Bp., 1931. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. XVIII, 522 p. 2 t. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat könyvtára 128.); uő.: Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. 4. köt. Bp., 1940. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. XII, 254 p. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat könyvtára 168.); uő.: Magyar orvosi emlékek. 5. köt. Sajtó alá rend.: Karasszon Dénes, a függelékét összeáll.: Pákozdy Katalin és Molnár László, a szerző életrajzát összeáll.: ifj. Magyar-Kossa Gyula. Bp., 1995. 340 p. [A művet Horváth Győző jelentette meg a Magyar-Kossa örökösök közreműködésével.]
- Gáli Géza: Az orvos útja. Bp., 1934. Pfeifer Ferdinánd. 38 p.
- Gyóry Tibor: Az orvostudományi kar története 1770–1935. Bp., 1936. XVI, 842 p., 14 t. (A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története. 3.)
- Divéky Adorján: A magyar–lengyel érintkezések történelmi tanulságai. Kiad. a Magyar Nemzeti Szövetség. Bp., 1937. Révai. 32 p.
- Szumowski Ulászló: Az orvostudomány története bölcsészeti szempontból nézve. Ford.: Herczeg Árpád. Bp., 1939. Garab ny. Cegléd. XI, 649 p. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat könyvtára 167.)

Temesváry Rezső néhány orvostörténeti témájú írása:

- A bábamesterség Magyarországon 100 év előtt. = Bába-Kalauz, 1898. pp. 65–73, 81–89.
- A budapesti kir. orvosegyesület könyvtárának története és jelen állapota. In: Török Lajos – Temesváry Rezső (szerk.): A budapesti kir. orvosegyesület könyvtárának szakkatalógusa. Bp., 1898. pp. I–XXI.
- Előítéletek, népszokások és babonás eljárások a szülészet körében Magyarországon. Bp., 1899. 120 p.
- Volksgebräuche und Aberglauben in der Geburtshilfe und der Pflege des Neugeborenen in Ungarn. Ethnographische Studien. Leipzig, 1900. VIII, 146, [2] p.
- A szülészet haladása a XIX. században. = Orvosi Hetilap, 1901. No. 6. Melléklet. pp. 1–14.
- Die Fortschritte der Geburtshilfe im XIX. Jahrhundert. = Pester med.-chir. Presse, 1901. pp. 320–324, 355–357, 402–405, 428–431, 449–451, 500–504, 523–526.
- A magzati szívhangok felfedezésének századik évfordulóján. = Orvosi Hetilap, 1921. pp. 453–454.
- Berühmte ungarische Aerzte im Auslande. = Pester Lloyd, 1922. No. 35. pp. 10–12.
- Hirneves magyar orvosok külföldön. = Magyar Orvos, 1922. pp. 81–82., p. 99., pp. 114–119.
- Előítéletek, népszokások és babonák a hószám és terhesség körül. = Teleia, 1932. pp. 56–61, 72–79.

Réczey Imre néhány orvostörténeti témájú írása:

- A budapesti kir. orvosegyesület története. In: A budapesti kir. orvosegyesület 1880-diki évkönyve. Bp., 1880. Függelék. pp. 1–240.
- A budapesti kir. orvosegyesület története. = Orvosi Hetilap, 1880. 993–998. has.
- Geschichte der kön. Gesellschaft der Aerzte in Budapest. (Auszug.) = Pester med.-chir. Presse, 1880. pp. 822–824.
- A sebészet ujabbkori haladása. Bp., 1910. [4], 478, [1] p. (Markusovszky-féle egyetemi jubiláris előadások.)

Tauffer Vilmos néhány orvostörténeti témájú írása:

- A méhfibroma jelentősége egykor és most. = Orvosi Hetilap, 1906. pp. 19–24.
- 25 év myoma terapiája. Balassa előadás. Bp., 1908. 52 p., 10 t.
- A bába-tanítás története egyetemünkön. In: Hőgyes Endre: Emlékkönyv. Bp., 1896. pp. 340–355.

- A bába-képezde jubileuma. = Szabadság [Nagyvárad], 1898. No. 8. p. 1.
- Visszapillantás a magyar balneologia múltjára. = Orvosi Hetilap, 1931. pp. 437–441.

Korányi Frigyes orvostörténeti témájú írásaiból:

- Visszaemlékezés gróf Andrássy Gyula utolsó betegségére. = Orvosi Hetilap, 1890. pp. 94–96.
- Baross Gábor volt m. k. kereskedelmi minister betegsége. = Orvosi Hetilap, 1892. pp. 274–276.

Vámosy István néhány orvostörténeti munkája:

- Adatok a gyógyászat történetéhez Pozsonyban. Pozsony, 1901. XVI, 307 p.
- Ilona és Judit, az összenőtt pozsonyi ikerpár. Élteik 1701–1723-ig. = Híradó [Pozsony], 1929. No. 191. p. 4.
- Verjüngungsmethoden in der Vergangenheit. = Med. Welt, 1929. pp. 985–986, 1274–1275.

Lauschmann Gyula néhány orvostörténeti témájú írása:

- A magyar királyok betegsége és halála. = Székesfehérvári Hírlap, 1903. No. 85. pp. 3–4, No. 86. p. 3., No. 88. pp. 3–4., No. 89. p. 4., No. 91. pp. 3–4., No. 92. p. 4.
- Fejérvármegye régi tisztii főorvosai. = Székesfehérvári Hírlap, 1908. No. 120. p. 3., No. 121. p. 4., No. 123. pp. 3–4., No. 124. pp. 3–4., No. 126. p. 3., No. 127. p. 4., No. 129. p. 4., No. 132. p. 3., No. 135. p. 3.
- A nagy kolerajárvány története Fejérvármegyében. = Székesfehérvári Hírlap, 1909. No. 7. pp. 3–4., No. 9. pp. 3–4., No. 11. p. 3., No. 12. p. 3., No. 13. p. 3., No. 17. p. 3., No. 18. p. 3., No. 21. p. 4., No. 22. p. 4., No. 24. p. 4., No. 27. p. 4.

Korbuly György néhány orvostörténeti témájú írása:

- A budapesti orvoskari tanártestület „Weszprémi István” könyvtára. = Orvosi Hetilap, 1943. pp. 147–149.
- A százéves Orvosegyesület. = Búvár, 1937. pp. 838–840.
- Un centenaire dans la vie scientifique. La Société Royale des Médecins de Budapest. = Nouv. Rev. Hongrie, 1937. pp. 462–465.
- A Budapesti kir. Orvosegyesület története (1837–1937). In: A Budapesti Kir. Orvosegyesület jubiláris évkönyve. 1837–1937. (Szerk.: Salacz Pál). Bp., 1938. pp. 83–313.
- A magyar–finn orvosi kapcsolatok történelmi fejlődése. – Unkarin ja Suomen lääkärien yhteistoiminnan historiallinen kehitys. = Orvosképzés, 1939. pp. 431–454.
- Aquincum orvosi emlékei. – Die ärztlichen Denkmäler von Aquincum. Bp., 1934. 48 p. (Dissertationes Pannonicae I. 3.)

- Egészségápolás. In: Magyar művelődéstörténet. 1. köt. Ősműveltség és középkori kultúra. Bp., 1939. pp. 355–371.
- Egészségügyi állapotok. In: Magyar művelődéstörténet. 2. köt. Magyar renaissance. Bp., 1939. pp. 365–380.
- Az állami egészségvédelem felé. In: Magyar művelődéstörténet. 4. köt. Bp., 1941. pp. 395–418.
- The travels of Richard Bright in Hungary in 1815. = Hung. Quart., 1938. pp. 152–159.
- Adatok az aether-narkosis magyarországi történetéhez. = Orvosi Hetilap, 1937. pp. 924–927.
- A magyar szülészet bölcsőkora. (Adatok a magyar szülészet és bábaképzés történetéhez.) = Orvosképzés, 1936. Tóth ksz. pp. 164–270.

Vajda Károly néhány orvostörténeti témájú írása:

- Orvosi vonatkozások Goethe életében. = Gyógyászat, 1940. pp. 310–312, 324–325, 337–338.
- Orvosi vonatkozások Nietzsche életében. = Gyógyászat, 1941. pp. 165–167, 176–181, 194–195.
- Orvosi vonatkozások Schopenhauer életében. = Magyar Orvos, 1923. pp. 47–48, 70–71., p. 112., pp. 133–134., p. 157, 179, 201, 221.
- Medizinische Beziehungen im Leben und in den Werken Schopenhauers. = Med. Welt, 1934. pp. 1820–1822, 1833–1834.
- Az Ilias és Odyssea orvosi tudománya. = Orvosi Hetilap, 1932. pp. 754–756. bor. 3–4.
- Orvosi vonatkozások Kant életében és műveiben. = Orvosi Hetilap, 1937. pp. 1270–1274.
- Shakespeare orvosi ismeretei. = Gyógyászat, 1926. pp. 401–404, 427–432.; Népegészségügy, 1930. pp. 851–852.
- Híres zsidó orvosok a középkorban. = Gyógyászat, 1924. pp. 458–459, 474–475.

13.2. SZUMOWSKI ORVOSTÖRTÉNETE

A két világháború közötti magyar–lengyel orvosi kapcsolatokban jelentős változást jelentett, hogy Lengyelország visszanyerte állami függetlenségét, aminek következtében a két ország orvostudománya részben a már addig hagyományosnak mondható keretek között érintkezett, illetve a két állam közötti hivatalos kontaktus tükre lett. Továbbra is rendkívül jónak volt mondható egyeteme-

ink és különböző orvostársaságaink kapcsolata, amit jeleznek a kölcsönös tiszteletbeli tagságok, a tudományos rendezvényeken történő képviselések. Mégis a két világháború közötti időszak kapcsolatainak kiemelkedő eseményét *Władysław Szumowski* (1857–1954) 'Az orvostudomány története' című munkájának magyar nyelven való kiadása jelentette 1939-ben.

Władysław Szumowski 1875. március 26-án született Varsóban, s 1899-ben fejezte be orvostudományi tanulmányait, és ezután hosszú külföldi tanulmányútra ment. Lembergi tartózkodása jelentett fordulatot életében. Itt ötlött fel benne az a gondolat, hogy a gyógyító-kutató orvosnak meg kell ismernie a medicina múltját. Bár 1906-ban a zakopanei tbc-állomás kezelőorvosa, mégis a lebergi egyetemen tanító Twardowskitól, Finkltől és Wartenbergtől filozófiát és történelmet hallgat. 1907-ben a János Kázmér Egyetem a filozófia és a történelemtudomány doktorává avatta 'Descartes és Malebranche mint Carl Lange érzelemelméletének előfutárai' című értekezése alapján.²⁹⁶

Évekre rá egyik kezdeményezője és kidolgozója volt annak a törvényjavaslatnak, amely elrendelte az orvostörténelem oktatását a lengyel egyetemek orvosi fakultásain. Magát Szumowskit a krakkói Jagelló Egyetem orvostörténeti és filozófiai professzorává nevezték ki. Most már egész erejét és idejét az orvostörténelemnek szentelte. Az oktató-nevelő munka mellett már itt tervezte egy olyan orvostörténeti munka kiadását, amely szintetizálja a gyógyítás- és gyógyszerészettörténeti kutatások addigi eredményeit. A tervezett könyvet filozófiai és etikai értékelésekkel akarta ellátni. Hiányát érezte az oknyomozó és alapos kutatáson alapuló műnek, mivel – véleménye szerint – az életrajzok és a töredékes feldolgozások nem alakítják ki sem növendékeiben, sem az orvostörténettel foglalkozó kutatókban az egyetemes fejlődés helyes irányvonalát.

Részben munkásságának köszönhető az a lengyel egészségügyi miniszteri rendelet 1928-ban, amely kimondta az orvostörténeti előadások számának évi 60-ra és a szemináriumok óraszámainak 20-ra való emelését.

²⁹⁶ Szumowski, Władysław: Kartezjusz i Malebranche jako poprzednicy teorii uczu Karola Langego. In: Przegląd Filozoficzny 1905. No. 8. pp. 1–17.

Tudományos és oktatói munkásságának híre Lengyelország határain kívül is ismeretes volt. 1930-ban a római VII. Orvostörténeti Kongresszuson nagy érdeklődést kiváltó előadást tartott. Az előadás címe: 'Sur la nécessité de rendre l'histoire de la médecine obligatoire dans les universités' volt. A kongresszus résztvevői nagy elismeréssel nyilatkoztak munkásságáról és a lengyel orvostörténeti oktatás úttörőiről, akik először a világon tanították kötelező tárgyként az orvos- és gyógyszerészettörténetet.

1938-ban levelező tagjává választotta a Lengyel Tudományos Akadémia. Ebben az évben lett a párizsi, a brüsszeli és a bukaresti orvostörténeti társaságok rendes tagja. 1939-ben a krakkói Jagelló Egyetem orvosi fakultása dékánná választotta.

Szumowski páratlan munkásságát a II. világháború egy időre megszakította. A háború tombolása és a Lengyelországot megszálló német csapatok miatt hosszú ideig szünetelt a középfokú és egyetemi oktatás. 1939. október 6-án egy német kommandó letartóztatta a Jagelló Egyetem tanári karát – köztük Szumowskit is –, és a sachsenhausen-oranienburgi gyűjtőtáborba hurcolták őket. Szumowski a kínzásokot és a megaláztatásokat békés türelemmel viselte. Innen 1940. február 9-én szabadult. Megroppant egészségi állapota ellenére is folytatta munkáját. Neki köszönhető, hogy a háború borzalmaitól és a lengyel nemzeti kincseket kiszállító németektől megmenekült az Orvostörténeti Intézet pótolhatatlan értékű könyvtára.

A háború után újra elfoglalta katedráját, s idős kora ellenére fiatalos lendülettel dolgozott, nevelt és írta közleményeit. 1953-ban a Lengyel Tudományos Akadémia Természettudományi és Orvostörténeti Bizottságának tagjává választották. Új kiadásra készítette elő világsikert elért könyvét. Jegyzetekkel és kiegészítő fejezetekkel akarta ellátni. Munkája közben érte a halál 1954. április 5-én.²⁹⁷

*

²⁹⁷ Életművét részletesen összefoglalja és közleményeinek jegyzékét közli a Biogramy uczonych polskich 6. kötetének 2. füzeté, amely a Lengyel Tudományos Akadémia gondozásában jelent meg 1991-ben.

Lásd továbbá saját kutatásunkat: Kapronczay Károly: Władysław Szumowski (1875–1954). = Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae. Vol. 60–61. (1971) pp. 287–291.

1928. október 5-én Krakkóban értekezletre hívták össze a lengyel egyetemek orvostörténetet oktató professzorait. Itt határozatot fogadtak el, amely kettős feladatot tűzött ki a lengyelországi orvostörténészek elé. Az egyik az volt, hogy megállapították azokat az orvostörténeti követelményeket, amiket az orvosdoktori címre pályázók elé állítottak. A másik határozat a követelményekhez szervesen kapcsolódik. Megbízták Szumowskit egy olyan orvostörténeti munka megírásával, amely a lengyel orvostörténetet az egyetemes gyógyítástörténetbe ágyazottan dolgozza fel.

A nagy munkát Szumowski egyedül írta meg, bár 1930-ig – haláláig – nagy segítséget nyújtott neki Stanisław Trzebiński vilnai professzor. A könyv megírásánál Szumowski felhasználta oktató-nevelői tevékenységének, előadásainak és addigi munkásságának tapasztalatait. Nagy hangsúlyt fektetett azon bírálatok figyelembevételére, amik tanulmányait érték. Alapos előkészítő munkája jelmondatául F. Bacon mély értelmű törvényét tekintette: „Vera scire est per causas scire”. Ez magyarázatul szolgálhat az anyag feldolgozási és mindenre kiterjedő kutatási módszeréhez. A Jagelló Egyetem legszorgalmasabb professzora a lengyel és az egyetemes kultúrtörténet egyik legjelentősebb munkáját írta meg. Könyvével két célt akart megvalósítani. Az egyik didaktikai célkitűzés volt, mivel olyan könyvet akart növendékei kezébe adni, mely oknyomozó módszerekkel dolgozza és nyomon követi a történeti folyamatokat. A másik az, hogy olyan kézikönyvvel rendelkezzen az orvostörténeti kutatók tábora, melyben a kutató szintetizálva találja meg az orvostörténet nagy folyamatait az ókortól a legújabb időkig. Mind előadásaiban, mind könyvében is a történeti tények vizsgálata mellett foglalkozott az orvosi gondolkodás és a filozófia fejlődésével is. Nem tévesztette szem elől az etika problémáját sem, amelynek fontos és központi szerepet szánt. Mély humanizmus, lenyűgöző szakismeret árad minden sorából.

Könyve több részletben jelent meg. Az első kötet 1930-ban, a második 1932-ben, a harmadik 1935-ben jelent meg a könyvesboltokban. 1961-ben a lengyel orvostörténeti társaság gondozásában megjelent a mű 2. kiadása is. Több mint 10 ezer példányban kelt el az újabb, átdolgozott Szumowski-munka.

Munkája már az előkészületi időben is nagy érdeklődést váltott ki. Herczeg Árpád, a budapesti egyetem magántanára kapcsolatot keresett vele és felajánlotta, hogy a művet lefordítja magyarra, és a lengyel kiadással egyidőben Magyarországon is megjelenteti a művét. Szumowski szívesen vette az ajánlatot, ami a munkán érződik is, ugyanis kéziratának magyar vonatkozású anyagát Herczeg bírálta el és egészítette ki néhány – a lengyel szerző előtt ismeretlen – adattal. Az új jegyzetekről elismeréssel nyilatkozott a magyar nyelvű kiadás előszavában.

Szumowski felkészültsége, anyagismerete, orvostörténeti kutatási metodikája miatt nemzetközileg elismert nevet szerzett magának. Szakszerűen művelte az orvostörténelmet, és könyvének pontos adataira számos követője hivatkozott és hivatkozik.²⁹⁸

13.3. HERCZEG ÁRPÁD, SZUMOWSKI MŰVÉNEK MAGYARRA FORDÍTÓJA

1939. szeptember első napjaiban – már dúlt a lengyel–német háború – jelent meg magyar nyelven Władysław Szumowski 'Az orvostudomány története' című könyve, amely a modern és szintetizálásra törekvő orvostörténeti munkák talán legjobbjának számított. A munkát lengyelről Herczeg Árpád, a budapesti orvostudományi kar orvostörténelem magántanára fordította, kiváló magyar vonatkozású jegyzetanyaggal, bibliográfiával és kronológiával látta el, a kötethez a képválogatást is elvégezte. A szerző a kötet bevezetőjében így írt Herczeg Árpádról:

„...Külön kell köszönetemet kifejeznem dr. Herczeg Árpádnak, a budapesti egyetem magántanárának. E könyv II. részének megjelenése után dr. Herczeg, aki a világháború alatt Lengyelországban járván nyelvünkkel megismerkedett, azzal a kére-

²⁹⁸ Lásd a róla készült visszaemlékezésben: Bilinkiewicz, T.: Władysław Szumowski (1875–1954). Wspomnienie posmiertne. = AHM 20 (1957) pp. 547–556.

lemmel fordult hozzám, hogy engedjem meg könyvemnek lefordítását magyar nyelvre. Természetesen örömet megadtam az engedélyt. Dr. Herczeg már az 1934. évben akart elkészülni az első 2 rész lefordításával. Minthogy nem akartam, hogy igen tisztelt fordítóm túl sokáig várákózzék a III. részre, megküldtem neki e rész korrektúraíveit, egymás után mindjárt, amint a nyomdából kikerültek, hogy ilyen módon a magyar fordítás nem sokkal a lengyel eredeti után megjelenhessék. A közöttünk ennek kapcsán kialakult kedves és élénk levelezés ma is szakadatlanul fennáll. Dr. Herczeg, aki az orvostörténelem magántanára Budapesten, fordítóból egyenesen munkatársam lett, és különösen a magyar nemzetre vonatkozó különböző részletekről tudósított engem. Igazán hálás vagyok és szívből köszönöm Herczeg magántanár úrnak azt a sok, hosszú, magas színvonalú levelét, amelyek mindig végtelenül tanulságosak voltak számomra, és amelyekben tisztelt levelezőm annyira ment előzenységében, hogy még korrektori megjegyzéseket is közölt velem. Végtelenül boldog leszek, ha szerény orvostörténeti fejtegetéseim hozzá fognak járulni a Magyarország és Lengyelország között fennálló szellemi együttműködésnek, ennek az évszázados múltba visszanyúló együttműködésnek és barátságban további megszilárdulásához és állandósulásához...”

E rövid kiemelésből teljes kép rajzolódik a nálunk sokáig használt, ma már könyvritkaságnak számító alapvetés szerzője és magyar fordítója közötti szakmai kapcsolatról, ami tükrözi Herczeg Árpád szakmai felkészültségét és szerénységét. Az orvostörténelemnek jelentős támogatója volt a budapesti orvosi karon Nékám Lajos professzor, aki az irányítása alatt állt Bőrgyógyászati Klinikán nemcsak – saját szakterületén – lehetőséget nyújtott az orvostörténelem művelésére, hanem kiemelkedő könyv- és kéziratgyűjteményt alapított. 1920-ban az orvosi sajtóban figyelemre méltó előterjesztésekkel élt az orvostörténelem hazai alapgyűjteményeinek (könyvtár, levéltár, múzeum, kutatóhely) megszervezésére, az orvostörténelem egyetemi kötelező oktatásának elrendelésére.

E tevékenységének „bizonyítéka” Herczeg Árpád munkásságának felkarolása, támogatása.

Herczeg Árpád egyik jelentős kutatási területe a hazai járványtörténelem volt, főleg a szifiliszjárványokkal, pestis- és himlőhalálozással foglalkozott, bár a sok tanulmány közül kiemelkedett Manardus magyarországi tevékenységét feltáró és alapvetésnek számító tanulmánya, amelyet németül is megjelentetett, az európai orvostörténeti szakirodalom talán legtöbbet idézett munkája.

Tagja volt annak a Győry Tibor köré csoportosuló orvostörténeti műhelynek, amelyből nemcsak a két világháború közötti korszak egyetemi magántanárai kerültek ki. Herczeg Árpád 1931-ben lett az orvostörténelem magántanára a budapesti orvosi karon, előbb csak helyettesítette a rendkívül elfoglalt Győry Tibor előadásainak megtartásában, de annak halála után teljesen átvette ezeket. Rendkívül népszerű előadó volt, bár Győry sziporkázó tehetségét nehezen pótolta.

Az 1930-as években főleg Szumowski munkáját fordította magyarra, látta el olyan jegyzetekkel, kiegészítő részekkel, amelyeket az 1961. évi lengyel kiadásba – megemlítve Herczeg érdemeit – beépítették, sőt az 1939. évi magyar kiadás képanyagát is átvették. Szumowski munkájának fordítása jelentős megterhelést jelentett, így nem vett részt az 1935-ben megjelent „Az orvostudományi kar története” című kötet előkészítő és kutató munkálataiban.

’Az orvostudomány története’ – mint említettük – 1939 szeptemberében jelent meg, a magyar–lengyel évszázados kapcsolatok egyik megnyilvánulása volt a világháború első heteiben. Herczeg Árpád 1939 őszén egyik szervezője volt annak a magyar értelmiségi akciónak, amely tiltakozott a német követségen a krakkói egyetem tanárainak letartóztatása ellen, anyagi segítséget szerveztek családjaik megsegítésére. Igaz, a német hatóságok 1940 elején a lefogott lengyel egyetemi tanárokat szabadon engedték, köztük Władysław Szumowskit is, de később találtak okot az újabb letartóztatáshoz. Herczeg Árpád az egyik segítője volt a világháború éveiben a budapesti egyetemre beiratkozott lengyel hallgatóknak, nemcsak a részükre szervezett nyelvtanfolyamokon tanított, hanem külön foglalkozásokat szervezett a lengyel orvosoknak, vizsgára felkészítő gyakorlatokat lehetett nála végezni.

A második világháború után eltávolították az egyetemről, nemcsak az orvostörténelem oktatásának megszüntetése volt az ok, hanem vitézi címe, első világháború alatt szerzett katonai kitüntetései. Előbb rendelőintézet szakorvosaként, majd üzemorvosként működött, szinte haláláig dolgozott (1957), mivel 1945 előtti szolgálati éveit elvesztette, nyugdíjat nem kaphatott. Ebben a mellőzöttségben jelentett számára vigaszt, hogy 1948-ban Władysław Szumowski, a Jagello Egyetem akkori rektora javaslatára az ősi egyetem díszdoktorává avatták, és c. egyetemi tanári címet adományoztak neki. A kitüntetést még átvehette, de a lengyel egyetem adta jogokkal élni nem tudott, mivel az akkori politikai helyzet ezt nem tette lehetővé. Az 1950-es évek közepén még bekapcsolódott az Országos Orvostörténeti Könyvtár köré csoportosuló, főleg a két világháború közötti nemzedékből álló orvostörténészek munkájába, de napi munkája miatt csupán néhány előadás megtartására futotta idejéből. Utolsó orvostörténeti előadását – 1957 tavaszán – az Orvostörténeti Könyvtárban tartotta a szifilisz európai megjelenéséről.

14. LENGYEL MENEKÜLTEK EGÉSZSÉGÜGYI ELLÁTÁSA MAGYAR FÖLDÖN, 1939–1945

14.1. LENGYEL MENEKÜLTEK MAGYARORSZÁGON, 1939 SZEPTEMBERÉTŐL

A közelmúlt magyar és lengyel történelmének nem lényegtelen fejezete a hazánk földjére menekült lengyelek sorsának alakulása a második világháború idején. A tények sokszor feledésbe merültek, máskor közömbösen haladtunk el mellettük, pedig a magyarországi lengyel menekültügy szerves része nemcsak a két nép barátságának, hanem a hitleri Németországgal szemben kibontakozó ellenállási mozgalmaknak is.

1939. szeptember közepétől a lengyel menekültek nagy tömege keresett menedéket Magyarországon, amit az évszázados lengyel–magyar barátság, a földrajzi közelség és nem utolsósorban a Teleki-kormány magatartása indokolt, amely a lengyel menekültügyből állami kérdést alkotott. A fennálló törvények értelmében a katonai személyeket nem tekintették hadifogolynak, így róluk a Honvédelmi Minisztérium 21. osztálya gondoskodott, míg a polgári menekültek ügyét szociális kérdéssé nyilvánították. Róluk a Belügyminisztérium IX. Szegényellátási és szociális osztálya gondoskodott. Viszont a magyar állam 1939 szeptemberében még nem számolt azzal, hogy közel fél évig 100 ezres nagyságrendű menekültről kell gondoskodni, így a kezdeti időben valóban voltak zavarok, aminek egyik oka az volt, hogy a lengyel menekültek nemcsak lengyel területről érkeztek, hanem Romániából is. Az összeomlás után mintegy 90 ezer lengyel a fennálló lengyel–román együttműködési szerződés értelmében Románia területén ke-

resett menedéket, így a kormány is, de ott – német nyomásra – azonnal szigorú internáló táborokban helyezték el őket, és az életkörülmények minimumát sem biztosították számukra.

A polgári menekültek esetében a magyar államnak rendőri ügyet kellett volna csinálni e kérdésből, amit nem akart, így kompromisszumos megoldásként szociális problémává nyilvánította ügyüket. A BM IX. osztálya élén *id. Antall József* (1896–1974) – 1945 után újjáépítésügyi miniszter – állt, aki őszinte emberi érzésektől vezérelve biztosította ellátásukat, gondozásukat, engedte az irányításban és a végrehajtásban a Hitler-ellenes tevékenységet. Túl a szociális gondoskodáson, a menekültügy megszervezésénél figyelemmel kellett lenni az emigrációs élettel együtt járó összes problémára, így gondoskodni kellett a művelődési, az oktatási és az egészségügyi feltételek biztosításáról is. 1939 őszén még nem lehetett látni a háború kimenetelét, így a polgári és a katonai menekültügyet hosszabb távlatokban kellett megszervezni. A katonai és a polgári táborok megszervezésénél gondot okozott, hogy a menekültek többsége nem tekintette végleges tartózkodási helyének Magyarországot, és rövid félév leforgása alatt mintegy 60–70 ezer ember Jugoszlávián át Franciaországba, illetve a Közel-Keletre távozott. Végleges képet csak 1940 májusára kaptak a felelős magyar minisztériumok és csak ezután kristályosodott ki az a kép, amit ma a szakirodalom állandóan felidéz. A polgári táborok nem fedték a szó igazi értelmét: területe azonos volt a helyet biztosító falu vagy város közigazgatási területével, ahol az elhelyezett lengyel menekültek családoknál laktak, differenciált napi díjban részesültek, munkavállalási engedéllyel rendelkeztek, biztosították gyermekeiknek a lengyel oktatási formákat, míg belső ügyeiket az emigrációs kormánnyal kapcsolatban álló, választott lengyel intézmények igazgatták. Természetesen a nyílt lengyel szervezetek mögött ott álltak és működtek a lengyel ellenállás titkos központjai is, amelynek tevékenységét a magyar hatóságok nem akadályozták.

Természetesen a lengyel menekültekről való gondoskodás első szakaszában – 1939 szeptemberétől 1940 júniusáig – a magyar állam anyagi forrásai nem voltak elegendőek, így a társadalmi segít-

séget is igénybe kellett venni. Ezt a támogatást az 1939 őszi megalakult Magyar–lengyel Menekültügyi Bizottság fogta össze, amelyből kiemelkedett a Magyar- és a Nemzetközi Vöröskereszt, az angol, a francia, az amerikai és a dán, a svéd, stb. vöröskeresztes szervezetek anyagi segítsége. Az utóbbiak sorában kell megemlítenünk az Amerikai Lengyelek Szövetségét is, amely Budapesten külön irodát létesített és komoly támogatásban részesítette a táborok lakóit. A Menekültügyi Bizottság tagja volt kezdetben a Lengyel Követség, majd jogutódjaként a magyarországi lengyel menekültek érdekképviselőjét képező legális szervezet, a Lengyel Menekülteket Védő Polgári Bizottság (röviden a Lengyel Polgári Bizottság), valamint közvetett formában – részben a Lengyel Polgári Bizottságon, részben a Magyar Vöröskereszten keresztül – a Lengyel Vöröskereszt Magyarországi Kirendeltsége is, valamint a Lengyel Orvosok Csoportja.

A lengyel ellenállás titkos csoportjáról e tanulmány keretei között nincs alkalom külön szólni, hiszen annak széles irodalma van és csak közvetett formában befolyásolta a magyarországi lengyel polgári egészségügyi kialakulását.

Lengyel források:

- Bibliografia poloniców węgierskich 1939–1945. Warszawa, 1958. Biblioteka Narodowa. 67 p. (Seria Biuletyn Instytutu Bibliograficznego Vol. 6. No. 3.)
- Wieliczko, Mieczysław Jerzy: Polacy na Węgrzech. Lublin, 1977. Polonijne Centrum Kulturalno-Oświatowe Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. 142 p.
- Csorba, Helena i Tibor: Losy młodzieży polskiej na Węgrzech w latach II wojny światowej. Warszawa, 1981. Państw. Wydaw. Naukowe. 295 p., 8 t.
- Budziński, Franciszek: Polskie Gimnazjum i Liceum w Balatonzamárdi i Balatonboglár (1939–1944). Lublin, 1984. Polonijne Centrum Kulturalno-Oświatowe Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej [i Towarzystwa „Polonia”]. 144 p., 16 t.
- Csorba, Helena i Tibor: Ziemia węgierska azylem Polaków – 1939–1945. Warszawa, 1985. Państw. Wydaw. Naukowe. 364 p., 8 t.
- Antoniewicz, Zdzisław: Rozbitkowie na Węgrzech. Wspomnienia z lat 1939–1946. Warszawa, 1987. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza. 314 p.

- Razem w walce (red. István Lagzi, Henryk Piskunowicz). Warszawa, 1987. Węgierski Instytut Kultury, Wojskowy Instytut Historyczny. 232 p.
- Lagzi, István: Droga żołnierza polskiego przez węgierską granicę w latach 1939–1941. Poznań, 1987. Wydaw. Poznańskie. 328 p.
- Budziński, Franciszek: Szkoły polskie nad Balatonem w okresie II wojny światowej. Warszawa, 1988. „Pax”. 214 p., 16 t.
- Budziński, Franciszek: Polacy na uczelniach węgierskich w latach II wojny światowej. Rzeszów, 1993. Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej. Filia w Rzeszowie. 131 p., 16 t.
- Tokarski, Adam: W gościnie u bratanków Węgrów (zarys dziejów uchodźców polskich na Węgrzech w czasie II wojny światowej 1939–1945). (Komentarze w oprac. Józefa Bakonyi). Toruń, 1998. Adam Marszałek. 128 p.
- Wspomnienia polskich uchodźców na Węgrzech w latach 1939–1945. Red. Jan Stolarski. Warszawa, 1999. FSPW Rzeczypospolitej Polskiej. 538 p., 3 t.
- Łubczyk, Grzegorz: Polski Wallenberg. Rzecz o Henryku Sławiku. Warszawa, 2003. „Rytm”. 213 p., 60 t.

Magyar források:

- Csorba Tibor: Sylwetki lekarzy polskich na Węgrzech (1939–1945). = Archivum Hiatorii Medycyny 22 (1959) No. 4. pp. 585–592.
- Wieliczko, Mieczysław Jerzy: Lengyelek Magyarországon. Lengyelből ford.: Ławnik-Esztényi Eszter. Lublin, 1978. UMCS. 36 p. (A lublini Maria Curie-Skłodowska Tudományegyetem Külföldi Lengyelek Művelődéstörténetét Kutató Központja 2.)
- Budziński, Franciszek: Lengyel gimnázium és líceum Balatonzamárdiban és Balatonbogláron, 1939–1944. Ford.: Tóvári József. Boglárlelle, 1989. Boglárlellel Városi Tanács. 77 p., 22 t.
- Menekült-rapszódia. Lengyelek Magyarországon, 1939–1945. Emlékiratok a bujdosás éveiből. A lengyel eredetit szerk.: Jan Stolarski, a magyar kiadást szerk. és gondozta: Szenyán Erzsébet. Bev. és zárótan.: Grzegorz Łubczyk, utószó: Kapronczay Károly. Bp., 2000. Széphalom Könyvműhely. 627 p., VIII t.
- Id. Gazda István: Magyarországi lengyel katonai táborok postája 1939–1944. Piliscsaba, 2000. MATI. 2000. 40, VIII p., 44 t.
- Łubczyk, Grzegorz: A Lengyel Wallenberg. Henryk Sławik és idősebb Antall József története. Ford.: Józsa Péter, előszó: Göncz Árpád. Bp., 2004. Széphalom Könyvműhely, 297 p.
- Lengyel menekültek Magyarországon, 1939–1945. Bp., 2009. Mundos. 248 p. (Az Antall József Emlékbizottság és Baráti Társaság évkönyvei; 21.)

Lásd a témakörre vonatkozó saját kutatásainkat:

- Kapronczay Károly: Lengyel iskolák Magyarországon a második világháború idején. = *Magyar Pedagógia* 84 (1974) No. 1. pp. 65–86.
- Kapronczay Károly: The health affairs of the Polish refugees in Hungary during World War II. 1939–1945. = *Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae*. Vol. 77. (1976) pp. 27–42.
- Kapronczay Károly: Jan Szrednicki-Kollataj emlékezete. = *Orvosi Hetilap* 119 (1978) No. 38. pp. 2331–2334.
- Károly Kapronczay: Działalność Polskiego Czerwonego Krzyża na Węgrzech w latach II. wojny światowej. = *Arch. Hist. Med.* (Varsó) 47 (1984) No. 4. pp. 529–538.
- Kapronczay Károly: Barátok a bajban. Lengyel menekültek Magyarországon, 1939–1945. In: Nowak, Jerzy Robert – Olszański, Tadeusz – Antal László (szerk.): *Barátok a bajban: Lengyel menekültek Magyarországon, 1939–1945*. Bp., 1985. Európa Kiadó. pp. 599–639. (Emlékezések)
- Kapronczay Károly: Lengyel egészségügy Magyarországon a II. világháború alatt. = *Orvosi Hetilap* 130 (1989) No. 30. pp. 1613–1614.
- Kapronczay Károly: Lengyel menekültek szociális gondozása és oktatásügye 1939–1944. In: Hermann Péter (szerk.): *Lengyelország újra Európa térképén. [1918–1988]*. Tudományos ülészak Budapest, 1988. november 10–11. Bp., 1990. *Lengyel Tájékoztató és Kulturális Központ (Lengyel Kultúra)*. pp. 107–125.
- Kapronczay Károly: A M. Kir. Belügyminisztérium szerepe a menekültügyben, 1938–1944. In: Borsi József (szerk.): *Fejezetek a M. Kir. Belügyminisztérium történetéből, 1919–1945*. Bp., 1992. BM Kiadó. pp. 45–55.
- Kapronczay Károly: Kontakty polsko-węgierskie podczas II wojny światowej. In: Wyrozumski, Jerzy (szerk.): *Polska i Węgry w kulturze i cywilizacji europejskiej*. Krakow, 1997. MCK. pp. 259–267.
- Kapronczay Károly: A Lengyel Vöröskereszt magyarországi szervezete a második világháború alatt (1939–1945). = *Valóság* 45 (2002) No. 2. pp. 66–76.

14.2. A LENGYEL POLGÁRI EGÉSZSÉGÜGY KIALAKULÁSA MAGYARORSZÁGON

A lengyel menekültek első csoportja 1939. szeptember 10-én lépte át a magyar–lengyel határt és létszámuk egyre gyorsuló növekedése miatt a két felelős magyar minisztérium mind nagyobb teret engedett a társadalmi szervezetek segítségének. A szakirodalomból és a visszaemlékezésekből ismeretes, hogy 1939 őszén akkora tömegben áramlottak a menekültek Magyarországra, hogy minden fogadóbizottság és hivatalos szervek minden igyekezte ellenére lengyel katonai egységek teljes fegyverzettel érkeztek Budapest határára úgy, hogy közben (lényeges kapcsolatba) nem kerültek magyar hatóságokkal. A helyzethez való alkalmazkodás bizonyítja, hogy a Magyar Vöröskereszt javasolta a társadalmi összefogás megszervezését, a segítő társadalmi szervezeteket tömörítő Magyar–lengyel Menekültügyi Bizottság létrehozását, a hazai és a külföldi anyagi segítség összefogását, ezen keresztül pedig a lengyel menekültek tízezreinek azonnali megsegítését. A két felelős magyar minisztérium felhatalmazásával a Magyar Vöröskereszt 1939 őszén önállóan is eljárt e kérdésben, önálló táborokat tartott fenn, 1940 júniusáig saját és a nemzetközi anyagi erőkből mintegy 35 ezer lengyel katonáról és közel 15 ezer polgári személyről gondoskodott. A Magyar Vöröskereszt tevékenysége felbecsülhetetlennek bizonyult, hiszen – számos visszaemlékezésből ismeretes – sok ezer lengyel menekült magyarországi tartózkodásának első szakaszában csak vöröskeresztes ellátásban részesült és sokuk továbbmenekülését is ez a szervezet segítette elő.

A közvetett Vöröskeresztes segítség másik formáját jelentette, hogy a Magyar Vöröskereszt saját szervezetén belül lengyel tagozatokat létesített, így elsőnek a Lengyel Vöröskereszt Magyarországi Kirendeltségét. A Lengyel Vöröskereszt első egységei 1939. szeptember végén érkeztek magyar területre, de már 1939. október 2-án kérték a Magyar Vöröskereszttől a Kirendeltség működésének engedélyezését. *Eustachy Serafinowicz* alezredes, a lódzi vöröskeresztes szervezet vezetője, 1939. szeptember 19-én már Budapesten tar-

tózkodott, szeptember 22-től a Magyar Vöröskereszt lengyel tanácsadójaként működött, és elévülhetetlen érdemeket szerzett a Kirendeltség megszervezésében és munkájának irányításában. A Lengyel Vöröskereszt Magyarországi Kirendeltségének tevékenysége külön tanulmányt igényel, itt csupán néhány mondatban tudjuk összegezni jelentőségét. Létrejött bizonyos fokig mintául szolgált a Lengyel Vöröskereszt hasonló emigrációs kirendeltségeinek (az angliai, a litvániai, a jugoszláviai, a romániai és a svájci, később tel-avivi) megszervezésében, majd 1941-től átvette a belgrádi és 1942-ben a bukaresti kirendeltségek feladatkörét is. Sokoldalú tevékenységet fejtett ki a segélyezés, az adatgyűjtés, a keresés és az egészségügyi felvilágosítás területén, sőt vöröskeresztes nővérképzésével a nyugati és az afrikai frontokra jól képzett ápolónőket küldött. Ugyanakkor fontos szerepet játszott a polgári és a katonai lengyel tábori egészségügy megszervezésében, ami a magyarországi emigráció egyik lényeges területe volt.

1939 októberében már konkrét formában körvonalazódtak azok az intézkedések, amelyek a lengyel menekültügy egészségügyi ellátását jellemezték. Igaz, 1939 őszén még csak a legszükségesebb ellátásról lehetett gondoskodni, de már a kezdetet is az jellemezte, hogy az egészségügyön belül a Honvédelmi Minisztérium anyagi és pénzügyi keretéből, valamint társadalmi összefogásból minden menekült képzettségének és családi állapotának megfelelő differenciált segélyezésben részesült, egészségügyi téren pedig ingyenes orvosi ellátást biztosítottak számukra. A segélyezés később finomult, hasonlóan az orvosi- és egészségügyi ellátáshoz. Az 1046/1939. sz. belügyminiszteri körrendelet teljesen ingyenes ellátást biztosított a lengyel menekülteknek, amelynek végrehajtását a tisztiorvosokra bízta.²⁹⁹

A rendelet értelmében a tisztiorvosok rövid időn belül kötelesek voltak összeírni a működési területükön élő menekülteket. Az általános magyar közegészségügyi rendszabályok voltak érvényben, a zárt táborokban elkülönítőt és külön betegszobát, valamint

²⁹⁹ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) által megőrzött iratokból: OL. K. 150. BM. IX. ügyosztály iratai. 4024. tétel.

orvosi rendelőt (gyógyszertárral) kellett létesíteni, míg a kórházi ápolásra szorulókat a legközelebbi kórházba kellett szállítani. Az ápolási költségeket a két minisztérium vállalja magára. Figyelemre méltó a rendelet utolsó szakasza: „Amennyiben valamely táborban, városban vagy községben hivatásos menekült betegápolók (betegápolónők) és orvosok tartózkodnak, a táborparancsnok utasítására kötelesek a hatósági orvos rendelkezésére állni”.³⁰⁰ Ez annál lényegesebb, hiszen a magyar hatósági orvosok munkáját és erejét messze meghaladta a lengyel menekültek szakszerű ellátása, és főleg az első időkben komoly nyelvi nehézségek is mutatkoztak. A Belügyminisztérium ezzel a rendelkezéssel már a kezdet kezdetén be kívánta vonni a lengyel egészségügyi és orvosi személyzetet az ellátásba. Külön utasítás volt arra is, hogy a lengyel orvosokat a IX. ügyosztály nyilvántartásba vegye és arányosan irányította a különböző táborokba. Az első hetekben még úgy látszott, hogy a Belügyminisztérium előtt ismertetett rendeletét a Lengyel Vöröskereszt Magyarországi Kirendeltsége segítségével hajtják végre, ennek támogatásával szervezik meg a lengyel menekülttáborok egészségügyét, orvosi szolgálatának feladatait. Azonban tekintettel a széles feladatkörre, 1939 októberében a BM IX. ügyosztálya javasolta a Magyar Vöröskeresztnek, hogy e feladatra létesítsenek külön tagozatot. Így alakult meg 1939. november 3-án – ugyancsak a Magyar Vöröskereszten belül – a Lengyel Orvosok Csoportja, amely immár végleges formában megszervezte a polgári és a katonai táborok orvosi és egészségügyi szolgálatának biztosítását, míg ehhez a felszerelést, a gyógyszerellátást – a BM segítségével kívül – a Lengyel Vöröskereszt Kirendeltsége biztosította. Lényeges viszont, hogy a tábori egészségügy segítségére a Kirendeltség vöröskeresztes nővértanfolyamot szervezett, széles egészségügyi felvilágosító tevékenységet folytatott. Szervezeti felépítése szempontjából lényeges, hogy a vöröskeresztes feladatok elvégzésére a magyarországi polgári és katonai táborokat nyolc kerületre osztották fel és az egyes kerületek élén álló vöröskeresztes megbízott irányította a segélyezési, adatgyűjtési és emberbaráti

³⁰⁰ Uo.

feladatok elvégzését. Az egész apparátus élén a négy osztályos (segélyezési, külügyi, felvilágosító és adatgyűjtő, valamint az orvosi) kirendeltség állt. Az orvosi ellátás szempontjából lényeges az Orvosi Osztály, amelynek élén *Kazimierz Ruppert* professzor állt, aki irányította a széles felvilágosító tevékenységet, a vöröskeresztes nővértanfolyamokat (15–30 hallgatóval csoportonként, 3–6 hónapos időtartammal), szakmai előjárója volt a mintegy 90 lengyel vöröskeresztes nővérnek. A felvilágosító munka részben röplapokon, a lengyel nyelvű sajtótermékekben elhelyezett ismertető cikkekben folyt, de a Lengyel Katolikus Szabadegyetem is közegészségtani és egészségnevelési előadássorozatot szervezett.³⁰¹

A tényleges tábori egészségügy és orvosi ellátás irányítása a Magyar Vöröskereszten belül megalakult másik lengyel tagozat, a Lengyel Orvosok Csoportjának irányítása alá került, amelynek élére *Jan Srzednicki-Kołataj* orvostábornokot állították.³⁰² Már 1939 októberében felhívást tettek közzé a 'Wieści Polskie' című lapban, hogy a magyar földre menekült lengyel orvosok jelentkezzenek szolgálattételre és kapcsolódjanak be a Lengyel Orvosok Csoportjának munkájába. A felhívásra mintegy 100 polgári és katonai orvos jelentkezett, bár Magyarországra – a névjegyzékek és jelentések szerint – közel 500 lengyel orvos került. A szervezőmunkát segítette, hogy a Belügyminisztérium a szolgálatra jelentkezett lengyel orvosoknak kiemelt napidíjat és az ország egész területére érvényes szabad mozgási lehetőséget biztosított. A Lengyel Orvosok Csoportja 1939 novemberében kezdte el hivatalosan is működését, eredményes munkáját elsősorban Srzednicki-Kołataj orvostábornoknak köszönhette, aki szakmai és szolgálati előjárója volt a polgári és katonai táborok lengyel orvosainak. A szervezeti felépítés szerint minden nagyobb katonai és polgári tábornak – a létszámtól függően – egy vagy több lengyel orvost kellett biztosítani, míg a kisebb és közel fekvő táborok esetében lengyel körorvosi szolgálatot szerveztek.

³⁰¹ OL. P. 1614. Lengyel Vöröskereszt Magyarországi Kirendeltségének iratai.

³⁰² Életről ld.: Bielski, Mieczysław: Generał brygady dr. Jan Kołataj-Srzednicki (1938–1944): żołnierz, lekarz, komendant Centrum Wyszkolenia Sanitarnego. Toruń, 2012. UMK, 469 p.

A szerveződő Lengyel Orvosok Csoportjának működési engedélyt adott a BM már az előbb ismertetett utasítása és az ingyenes orvosi ellátással kapcsolatban, amely felett a magyar orvosi hatóságok gyakoroltak felügyeletet. Viszont a táborok orvosi ellátásának megszervezése a Lengyel Orvosok Csoportjának az érdeme. E szervezet végleges formáinak kialakítása 1940 nyarára fejeződött be, minden táborban orvosi rendelőket, betegszobákat és gyógyszerárakat szerveztek. Az egyes orvosi rendelők személyzetét és segédszemélyzetét a Lengyel Orvosok Csoportja vezényelte szolgálati helyükre, akik fizetését közvetlenül a Belügyminisztérium folyósította.³⁰³

Az adott keretek között a további bővítés már a Lengyel Orvosok Csoportjának az érdeme. Például az említett 78/1940. sz. rendelet csak az elsődleges orvosi ellátást tette ingyenessé (például fogászati kezelés esetén csak a foghúzás költségeit vállalta magára, a további kezelést – fogpótlást, szájsebészeti beavatkozást – nem). A Lengyel Orvosok Csoportja viszont megszervezte a fogorvosi szolgálatot, fogtechnikusok alkalmazásával ingyenesen gondoskodott a pótlásról, javításokról, stb.

A lengyel orvosi hálózat tevékenysége kiterjedt a legális körülmények között működő lengyel iskolákra is, ahol a közegészségügyi ellenőrzések mellett ellátták az iskolaorvosi feladatokat is. E feladatot általában a közelben működő lengyel orvos látta el, míg a váci Lengyel Menekült Árvák Otthonában (valójában zsidó hitű lengyel gyerekek részére fenntartott illegális intézmény) és a balatonboglári Lengyel Gimnáziumban külön iskolaorvost is foglalkoztattak.³⁰⁴ Az itt működő orvosoknak nemcsak kötelező orvosi munkájukat kellett ellátni, hanem a családjuktól elszakadt gyermekek lelki gondozásából is kivették a részüket.

³⁰³ OL. K. 150. BM. IX. ügyosztály iratai. 4024. tétel.

³⁰⁴ Balatonboglárra emlékezett Antall József miniszterelnök is, írása ebben a kötetben is megjelent: Az orvostörténész, művelődéstörténész és tudományszervező Antall József írásaiból. Születése 80. évfordulója tiszteletére. Összeállította és az életrajzi bevezetőt írta: Kapronczay Károly. Az előszót írta: Varga Benedek. Szerkesztette és sajtó alá rendezte: Gazda István. A bibliográfiai függelék összeállításában közreműködött: Kapronczay Katalin. Bp., 2012. MOT – SOMKL – MATI. 500 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 95.)

Az orvosi szolgálat továbbfejlesztésének másik lényeges területe a kórházüggyel kapcsolatos. Már 1939 őszén tapasztalhatták, hogy a kórházi ápolásra szoruló lengyelek ellátását a magyar kórházak csak korlátozott mértékben tudják teljesíteni. Ennek oka részben a férőhelyek számában, részben a nyelvi nehézségekben állt. Így merült fel a javaslat, hogy külön lengyel kórházat és gyógyintézményeket kell létesíteni, ahol a lengyel beteganyagot lengyel szakszemélyzet látja el. A Magyar Vöröskereszt és a Nemzetközi Vöröskereszt, a BM, a HM, a külföldi segélyező szervezetek és a lengyel emigráció választott testületei 1940 tavaszán megalakították – az anyagi támogatások elosztására és felhasználásul elbírálásra – az ún. koordinációs bizottságot, amely – többek között – 1940 tavaszán megszervezte Budapesten (a Fő utcában) a Központi Lengyel Rendelőt, valamint javaslatot tett a 140 ágyas győri Lengyel Kórház felállítására, amely szakmai irányítása alá tartozott a keszthelyi Aggok Háza, az 50 ágyas letkési Egészség-ház, az ipolyszalkai gyomor-, a szentesi ideg- és a mátraházi TBC-osztályok. Ezek felszerelését részben a magyar hatóságok, részben pedig a koordinációs bizottságban tömörülő szervezetek biztosították. Ezek közül a legnagyobb a győri Lengyel Kórház volt, amelyben négy osztály (bel-, bőr-nemi, orr-fül-gégészeti és sebészeti) működött, külön laboratóriummal és röntgen-részleggel. Elsősorban katonai kórháznak szánták, de nagy számban vettek fel polgári betegeket is. A kórház élén dr. med. Stefan Sobiencki állt. A kórház személyzetét kilenc polgári orvos, egy katonaoorvos, nyolc nővér és két egészségügyi hadapród alkotta. Később 15 egészségügyi altisztet és 15 szanitécet is beosztottak ide. Az orvosok többsége szakorvos volt, kiváló színvonalú egészségügyi ellátást nyújtottak. A kórházat egy fafeldolgozó üzem nem használt raktárából alakították ki, amit a koordinációs bizottság költségén átépítettek és 1940 őszén nyitottak meg. A hely kiválasztásánál szerepet játszott, hogy a közelben nagy létszámú lengyel táborok működtek, valamint a Dunántúlról is könnyen megközelíthető volt. A győri Lengyel Kórház sok tekintetben olyan jelentőséggel rendelkezik, mint a balatonboglári Lengyel Gimnázium, hiszen legális keretek között, lengyel személyzettel teljesen önállóan mű-

ködött. A győri Lengyel Kórház szakmai irányítása alá tartozó részlegek az „anyakórház” munkáját segítették elő, ahol már szakirányú utókezelésre kerülhetett sor.³⁰⁵

Az előbb vázolt rendszerben a polgári és a katonai orvosok külön csoportot alkottak a Lengyel Orvosok Csoportján belül, hiszen az előbbi lazább, az utóbbi zártabb formát képezett. A katonai táborokban, ahol az orvosi és az egészségügyi feladatokat szintén tiszta lengyel szakszemélyzet látta el, a polgáriakhoz hasonló módon szervezték meg az orvosi ellátást. Igaz a katonai táborokban az orvosi személyzet titkos feladatokat is teljesített, 1939 őszétől nagyarányú toborzó és kiképző munka folyt a nyugati és az afrikai frontokon harcoló lengyel csapatok utánpótlásának biztosítására. Így a táborokban működő lengyel katonáorvosok ilyen jellegű feladatokat is teljesítettek, többek között elsősegélynyújtó tanfolyamokat szerveztek, egészségügyi katonákat képeztek ki, vöröskeresztes nővéreket készítettek fel harctéri feladatokra stb.

A Lengyel Orvosok Csoportjához tartozók nemcsak közvetlen orvosi munkát láttak el, hanem az emigrációs élettel együtt jelentkező kérdések megoldásában is részt vettek. A hontalanná vált embereken hamarosan jelentkezett a zaklatottság, sok volt a depressziós állapotban levő beteg és a bizonytalanság miatt – elsősorban a katonai táborokban – súlyos formában jelentkezett az alkoholizmus. Ugyancsak problémát jelentett a tbc, ami szintén a katonai táborokban okozott komoly nehézségeket. A Lengyel Orvosok Csoportja már 1940 tavaszán az egész országra kiterjedő egészségügyi felmérést kezdeményezett, hogy ezzel is hatékonyabbá tegye tevékenységét és együttműködését a magyar orvosi hatóságokkal. Igaz, az első felmérések csak részben sikerültek, hiszen a magyar földre menekült lengyelek jelentős hányada evakuált, de 1941-től már tökéletes jelentések maradtak fenn az orvosi szűrésekről. Így a legtöbbet a katonai táborok lakóiról tudunk, mivel a HM 21. osztálya mellett működött az Internált Katonák Képviselete a Magyar Királyságban elnevezésű szervezet, amely a Lengyel Orvosok Csoportján keresztül számos ilyen felmérést ké-

³⁰⁵ OL. P. 1614.

szított. Az 1941. évi felmérés szerint a magyar földön tartózkodó lengyel legénységi állomány 75%-a valamilyen betegségben szenvedett. (Itt szeretném megjegyezni, hogy a fegyverforgatásra alkalmas állomány már 1940 tavaszáig elhagyta Magyarország területét!) 66 olyan személyt tartottak nyilvántartásban, akik súlyos betegség miatt tartós kórházi kezelés alatt álltak, míg az itt maradt állomány 71,3%-a fegyveres szolgálatra alkalmatlan minősítést kapott. Ezek 1,75%-a tüdő- és légzőszervi beteg, 0,6%-a nemi-, 33%-a gyomor- és emésztőszervi, 29%-a reumás és a többi ideg-beteg volt. A tisztii állományról nem készült ilyen kimutatás, mivel a többség 40 év alatti volt, így komolyabb betegséggel még nem rendelkeztek. Ezt a felmérést egészítette ki a győri Lengyel Kórház fogászati felmérése, amely szerint a kórházban ápoltak 33%-ánál kellett komolyabb fogászati beavatkozást alkalmazni.³⁰⁶ A táborok lakóinak módjuk nyílt arra is, hogy levelet küldjenek rokonaiknak vagy különböző intézményeknek. A háborús viszonyokra érvényes cenzúrendeletek alapján elsősorban az internáltak számára nyomtatott nyílt levelezőlapokon lehetett levelezni, s azokat a hatóságok cenzúrázták.³⁰⁷ (Kötetünk képmellékletében bemutatunk néhány ilyen, egészségügyi intézményből küldött cenzúrázott levelezőlapot.)

A Lengyel Orvosok Csoportja születési és halálozási statisztikát is vezetett. Ezek szerint 1944. március 19-ig Magyarországon 139 lengyel halt meg (131 férfi, 6 nő és 5 gyermek), akik közül 24 tüdőbajban, 10 tüdőgyulladásban, 24 szívbetegségben, 9 rákos betegségben és 3 fő öngyilkos lett. A meghaltak 2,5%-a katona volt, a többi polgári személy. A magyar földön születettek száma 204, a vetélések száma 610 volt. (Itt csak azokat vették számításba, akik tartósan tartózkodtak hazánkban.)

Szólnunk kell még arról is, hogy a Lengyel Orvosok Csoportjához tartozó orvosok többsége nem rendelkezett különösebb orvosi szakképesítéssel, a háború kitörése előtt általában körorvosi fel-

³⁰⁶ OL. P. 1614.

³⁰⁷ Lásd erről részletesebben: id. Gazda István: Magyarországi lengyel katonai táborok postája 1939–1944. Piliscsaba, 2000. MATI. 40 p. + 44 mell.

adatkört láttak el. A Lengyel Orvosok Csoportja 1940 nyaratól a rendelkezésre álló erőket úgy csoportosította, hogy a szakképzettséggel rendelkezőket – a szakorvosokat – a győri Lengyel Kórházba, illetve a felügyeletük alá tartozó részlegekbe, a budapesti Központi Rendelőbe, valamint – nyelvtudás alapján – a magyar kórházakban biztosított lengyel betegágyak mellé irányították. A nagyobb tapasztalattal rendelkezőket önálló munkára vezényelték, a fiatalabbak részére a győri kórházban gyakran rendeztek szakmai továbbképzéseket. A Lengyel Orvosok Csoportjához tartozó orvosok közül tízen hazánkban is folytatták tudományos munkásságukat, így a második világháború évei alatt magyar orvosi szaklapokban összesen 23 önálló kutatáson alapuló lengyel közlemény jelent meg magyar nyelven. Ezek sorából ki kell emelnünk Rudolf Arend professzort, aki Simon Tiborral közösen írott nagyobb tanulmányában a szemmozgászavarokat elemezte 1943-ban.

A magyarországi lengyel emigráció történetéhez tartozik, hogy a második világháború évei alatt magyar orvosi karon 18 lengyel tanult orvostudományt és gyógyszerészetet, diplomájukat is nálunk kapták.

Az előbb vázolt formákat 1944. március 19-ig működtették zavartalanul. Magyarország német megszállásának első napján a budapesti Fő utcai Lengyel Rendelőben a németek agyonlőtték Jan Srzednicki-Kołątaj orvostábornokot, Kadaffer főorvost és egy vöröskeresztes lengyel nővért, majd áprilisban betiltották a Lengyel Orvosok Csoportjának tevékenységét – hasonlóan a többi lengyel szervezethez –, az orvosi kar többi tagját pedig letartóztatták. Elapadtak az anyagi források, bár a Nemzetközi Vöröskereszt védelme alá vonta a lengyel gyógyintézményeket, rendelőket, ennek ellenére – 1944 májusától – hasonlóan a többi lengyel emigrációs intézményekhez – súlyos anyagi és politikai helyzetbe kerültek. Eredménytelen kísérletek történtek a Lengyel Polgári Bizottság újjászervezésére, míg végül a Nemzetközi Vöröskereszt – magyar kérésre, de lengyel ösztönzésre – az egész lengyel emigrációt védelmébe vette, gondoskodott ellátásukról, saját kebelén belül Lengyel Alosztályt létesített, átvette az összes betiltott lengyel intézmény feladatkörét. Az orvos-egészségügyi szolgálat élére Chel-

micki orvosezredes és Stanisław Wawrzyniak főorvos került, de a szervezet minden erőfeszítés ellenére sem volt olyan eredményes, mint a Lengyel Orvosok Csoportja volt. Legnagyobb nehézséget a táborok szigorú őrzése, az orvosok szabad mozgásának betiltása, az ország területén dúló háború jelentették. A győri Lengyel Kórház tevékenységét is erősen korlátozták, új beteget nem vehettek fel, súlyos gyógyszer- és élelmezési gondokkal küzdöttek. A német és a nyilas egységek semmibe vették a Nemzetközi Vöröskereszt védelmét, gyakran hurcoltak el lengyel betegeket a kórház területéről.

A magyarországi lengyel emigráció – ezen belül annak egészségügye – sajátos fejezete a második világháború magyar történetének, szerves része a lengyel ellenállási mozgalomnak. Sajátos ellentmondásai az adott politikai helyzetből és az emigráció megváltozott körülményeiből fakadtak. Ennek ellenére igen fontos feladatot teljesített, egészségügyi szervezete éppen úgy egyedülálló, mint például oktatásügye, hiszen Németország hatókörén belül a magyarországi lengyel emigráció önálló és saját vezetésű orvosi és kórházi intézményrendszerrel rendelkezett.

15. ŐRSÓS FERENC ÉS A KATYŊI TÖMEGSÍROK AZONOSÍTÁSA

Több mint 70 év távlatából is mindenkit megdöbbsent az 1940 április–májusában Katyńban lemészárolt több ezer lengyel tiszt drámája, s az a minősíthetetlen nagyhatalmi cinizmus, amellyel a második világháború főszereplői az emberi sorsokat „kezelték”. Ez éppúgy vonatkozik a Szovjetunióra, mint a propagandalehetőséget „kihasználó” goebbelsi náci sajtógépezetre, a szövetségi érdekekért az igazság elhallgatására törekvő Angliára és az Egyesült Államokra.

Katyń „történelmi utóélete” sajátos dráma. Gondoljunk Andrzej Wajda „Katyń” című filmjének megrázó jeleneteire: feleségek, gyermekek, testvérek azért szenvednek, mert szeretteik földi életüket a katyńi tömegsírban végezték, németek és szovjetek egyaránt olyan nyilatkozatra kívánják kényszeríteni őket, hogy „Katyń nincs és nem volt”. Gondoljunk a varsói helyőrségi templom megrázó katyńi emlékművére, melyen a megfeszített Krisztus lehajol a térdelő, megkötözött, fejbe lőtt lengyel katonáért.

Katyń sokáig tabunak számított, elsősorban a szovjet érzéknába tartozó országokban, legfőképpen Lengyelországban. Hogy Katyń mit takar, az lassan ismertté vált, legalább a szájhagyomány változó tartalmú elbeszéléseinek szintjén. A történelmi tényből sejtelmes, tiltott és titokzatos mítosz lett, amelynek a rendszerváltás vetett véget: a végnapjait élő Szovjetunió – akarva, nem akarva – 1990-ben bevallotta bűnét.

Nem célom a katyńi dráma részletes feltárása, csak a bizonyítás ismertetése.³⁰⁸

³⁰⁸ Kapronczay Károly: Katyń – a gyilkosság anatómiája. = Valóság 41 (1998) No. 6. pp. 92–102.

15.1. KATYŃ NEM VOLT?

A lengyel ellenállás és az emigráció vezetői gyanakodtak valamiféle gyanús ügyre a szovjet fogságba esett lengyel tisztekkel kapcsolatban, de feltételezni sem merték azt, ami valóban megtörtént velük.

1942 nyarán a lengyel hadsereg hírszerzése olyan adatokra bukkant, hogy a szmolenszki térségben – a helyi lakosok elbeszélése szerint – lengyel katonákat végeztek ki. Ezt erősítette meg az a hír, ami e térségbe vezényelt lengyel kényszermunkásoktól származott: a helyi lakosoktól hallott szóbeszéd ellenőrzésére éjszaka néhányan kiszöktek a közeli erdőbe, s a fiatalabb fák között, a talaj dúsabb növényzete, illetve a föld egyenetlensége miatt próbaásást végeztek, s lengyel tisztek tetemeire bukkantak. A sírt visszahantolták és ágakból készített kereszttel jelölték meg. A későbbiekben az is kiderült, hogy a helyi lakosok szóltak a német katonai parancsnokságoknak ezekről a sírokról, de a németek nem tulajdonítottak jelentőséget az ügynek.

1943 januárjában – kegyetlen hideg tél volt – éhes farkasok kapták ki a sírok egy részét. A rözsegyűjtő helybeliek a látottakat újra jelentették a német hatóságoknak, akik ellenőrizték is a bejelentést. Ekkor elindult a XX. század legborzalmasabb gyilkosságának a feltárása, s ennek nyomán egy, az egész világot megrázó botrány.

Lásd az újabb kiadványok közül:

- Amtliches Material zum Massenmord von Katyn. Bearb. u. hrsg. von der Deutschen Informationsstelle. Berlin, 1943. Zentralverl. des NSDAP. 331 p.
- Komunikat Komisji specjalnej do ustalenia: zbadania okoliczności rozstrzelania przezemieckich najeźdźców faszystowskich w lesie katyńskim jeńców wojennych-oficerów polskich. Moskwa, 1945. Wydawnictwo Literatury w Językach Obcych. 55 p. [A szovjet hivatalos állásfoglalás.]
- Starobielsk zaginieni w Rosji Sowieckiej. London, 1949. Gryf. 317 p.
- Mackiewicz, Józef: Katyn – ungesühntes Verbrechen. Zürich, 1949. Thomas Verl. 224 p.

- Mackiewicz, Józef: A katyni tömeggyilkosság. Ford.: Pálfalvi Lajos. Máriabesnyő, 2011. Attraktor. 278 p.
- Anders, Wladislaw: Katyn. Paris, 1949. Ed. France Empire, 345 p. (2. kiad. uo. 1950.)
- The Katyn Forest Massacre: hearings before the Select Committee to Conduct an Investigation of the Facts, Evidence and Circumstances of the Katyn Forest Massacre, Eighty-second Congress, ... Washington, 1952. U. S. Govt. Print Off. 2362 p. [A Washingtonban, Chicagóban, Londonban és Frankfurtban 1951. okt. 11. és 1952. nov. 14. között tartott meghallgatások anyaga, a vizsgálóbizottság elnöke Ray John Madden demokrata párti képviselő volt. Ez az ún. Madden-jelentés hivatalosan is kimondta a Szovjetunió bűnösségét.]
- O'Malley, Owen St. Clair: Katyn. Dispatches of sir – – to the British government. London, 1972. Polish Culture Foundation. 30 p.
- Madajczyk, Czesław: Dramat katyński. Warszawa, 1989.
- Moszyński, Adam: Lista Katyńska. Jeńcy obozów Kozielsk–Ostaszów. Warszawa, 1989.
- Kapronczay Károly: A katyni tömegsírok orvosszakértői vizsgálata. = Orvosi Hetilap 131 (1990) No. 50. pp. 2770–2772.
- Jerzewski, Leopold: Katyń, 1940. Utószó: Kun Miklós. Bp., 1990. Ford. Hitseker Mária. Babits. 62 p. 18 t.
- Kapronczay Károly: Katyń és Magyarország. = Tekintet, 1991. No. 1. pp. 19–32.
- Paul, Allen: Katyń: the untold story of Stalin's Polish massacre. New York, 1991. 390 p. (Számos további kiadás; lengyel fordítása Warszawa, 2003 és további kiadásai 2006, 2007, 2010.)
- Paul, Allen: Katyń. A sztálini vérengzés és a lengyel feltámadás ígérete. Ford.: Erdeős Zsuzsanna. Bp., 2009. Mérték. 415 p., [8] t.
- Katyń. Dokumenty ludobójstwa. Warszawa, 1992.
- Szabó Lajos Máttyás: Válogatás a lengyel Jelcin-dossziéból. Ford. Herczeg Zsuzsanna. In: Társadalmi Szemle 48 (1993) No. 6. pp. 87–94.
- Popielski, Bolesław – Nasiłowski, Władysław: Cienie Katynia w dokumentach i historii medycyny sądowej. In: Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii 47 (1997) No. 3. pp. 181–191.
- Katyń. Dokumenty zbrodni. Red. naukowy Wojciech Materski et al. Vol. 1–4. Warszawa, 1995–2006. NDAP.
- Katyń. Zbrodnia nieukarana. Pod red.: Krzysztofa Komorowskiego. Warszawa – Piekary śląskie, 2009. ZP Grupa. 181 p.
- Kunert, Andrzej Krzysztof: Katyń. Ocalona pamięć. Warszawa, 2010. Świat Książki, 256 p.
- Sprawa Katynia. Pod red.: Krzysztofa Komorowskiego. Warszawa, 2008. Wojskowe Biuro Badani Historycznych. 207 p. (2. kiad. 2010, 4. kiad. 2012.)

- Polscy oficerowie i policjanci zamordowani przez NKWD i pochowani w Katynin, Miednoje i w Charkowie oraz obywatele RP z tzw. Ukraińskiej Listy Katyńskiej.
<http://www.katedrapolowa.pl/ofiary.php>

15.2. AZ ORVOSI SZAKMAI SZEMLE

A próbaásások után a helyi német parancsnokság a felsőbb berlini parancsnoksághoz fordult, szakembereket kérve a rejtélyes sírok feltárásához. A katyáni erdőben feltárt sírok törvényszéki orvosi vizsgálatainak irányítását és a szakmai munka megszervezését, valamint felügyeletét Leonardo Conti birodalmi egészségügyi főnök felügyelete alá helyezték, de már a munka elején több szakértői orvosi bizottság munkájára is építeni akartak.

Leonardo Conti (1900–1945) orvos, birodalmi egészségügyi főnök. 1923-ban szerzett orvosi oklevelet Erlangenben, sebészetből szerzett szakorvosi vizsgát („Az arc lágyrésztasztkája” – a doktori disszertáció a háborús sérülések kezelésével foglalkozott), 1925–1933 között a berlini gyermek-kórház főorvosa, 1927-től tagja a Nemzeti Szocialista pártnak, 1933-tól a porosz, 1934-től a Birodalmi Népegészségügyi Hivatal főnöke (ez az egészségügyi minisztériumnak megfelelő szervezet), az 1936-os berlini olimpia orvos-egészségügyi szolgálatának vezetője, SS-főcsoportvezető (Obergruppenführer, a tábornoki ranggal volt egyenlő). Az eutanázia-program szervezője, amiért a Nürnbergben működő Nemzetközi Bíróság elé akarták állítani. Börtöncellájában felakasztotta magát.³⁰⁹

Amint tavaszodni kezdett, több száz szovjet hadifoglyot rendeltek a területre, ők a fizikai munkát végezték, a német propaganda szerint a „bűnösöket” jelenítették meg a szörnyű gyilkosságok színhelyén.

A Wehrmacht Egészségügyi Főnöksége 1943. március 29-én a

³⁰⁹ Vö: Leyh, Ernst-Alfred: „Gesundheitsführung”, „Volksschicksal”, „Wehrkraft”. Leonardo Conti (1900–1945) und die Ideologisierung der Medizin in der NS-Diktatur.
<http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/volltextserver/3669/1/Diskprom.pdf>

katyíni térségbe rendelte Wolfgang Quersdorf orvosezredest és Gerhard Buhtz igazságügyi orvosszakértőt, orvosezredest. Buhtz szabad kezet kapott a munkatársak megválasztásában. A döntést megelőzően a magasabb német parancsnokság csak német szakemberekkel kívánta a feltárást elvégeztetni, végül is úgy döntöttek, hogy a lehető legnagyobb nemzetközi részvétellel és a lengyel területen feltalálható lengyel szakemberek bevonásával akarják a feladatot megoldani. Így Buhtz nem véletlenül választotta közvetlen munkatársának a krakkói egyetem kórbonctani tanszékének volt másod-professzorát, Marian Wodzińskit, és két asszisztensének Wiktor Kalicińskit és Stefan Piekowskit. Wodziński és munkatársai hivatalosan a Lengyel Vöröskereszt kiküldött szakértői voltak, személyes biztonságukat a Nemzetközi Vöröskereszt biztosította.

Gerhard Buhtz (1896–1944) orvos, egyetemi tanár, igazságügyi orvosszakértő. 1923-ban Heidelbergben szerzett orvosi oklevelet, a breslauer egyetem kórbonctani, majd igazságügyi orvostani intézetben működött, 1936-tól egyetemi tanár, a közlekedési balesetek orvosi szakértője. 1938-tól katonarvos, 1940-től a Közép Német Hadseregcsoporthoz egészségügyi főnöke. Leonardo Conti bízta meg a katonai feltárási igazságügyi orvostani vezetésével. 1944-ben Fehéroroszországban, Mologyecsonnál egy vonat halálra gázolta. Az akkori hivatalos verzió szerint baleset történt, de feltételezik, hogy öngyilkos lett, esetleg az SS likvidálta.³¹⁰ Nevéhez több értékes szakmunka és szakkönyv fűződik, amelyeket a tudományos bibliográfiák részletesen felsorolnak.

Marian Wodziński (1911–1986) orvos, egyetemi tanár, igazságügyi orvostani szakértő. Kiemelkedő képességű kutató, aki tényleges vezetője lett a katyíni sírfeltárásoknak, amiért 1945-ben – kollaboráció vádjával – a szovjet katonai hatóságok elfogatási parancsot adtak ki ellene. Sikerült külföldre menekülnie, Londonban telepedett le, s 1947-ben kiadta a 'The Katyń forest' (London, 1947) c. alapvetésnek számító, első orvosi könyvet Katyínról.

Wiktor Kaliciński 1910-ben végzett a lwóvi egyetem orvosi karán, az osztrák–magyar közös hadsereg orvosi karából lépett át a lengyel hadse-

³¹⁰ Karger, Jobst v.: Zum Tode von Gerhard Buhtz. In: Informationen der Deutschen Gesellschaft für Rechtsmedizin. Vol. 5. No. 45. 1996. pp. 452–454.

regbe. Egy időben a varsói katonarvosi akadémián, a sebészeti tanszéken volt docens. Nem azonos azzal a Wiktor Kaliciński (1885–1940) orvosor-naggal – Piłsudski marsall egykori orvosával –, akinek maradványait ép-pen Katyńban emelték ki a tömegsírból.

A feltárásról az első hivatalos jelentést a német külügyminisz-terium adta ki.³¹¹ Ez tartalmazta mind Buhtz, mind a nemzetközi orvosbizottság jelentését, a helyi tanúk vallomásait, a Nemzetközi Vöröskereszttel folytatott hivatalos levelezést, valamint 4143 lengyel tiszt holttestének jegyzékét, akik közül 2815-öt személyesen is azonosítottak.³¹²

A Lengyel Vöröskereszt Katyńba rendelte még Kazimierz Ska-czyński is, aki a lengyel hadsereg ezredese volt. Később ő fogal-mazta meg a feltárás jelentését, amit 1945-ben lengyelül, később angolul is közzétettek. A jelentés szerint Wodziński és munkatár-sai összesen 2800 holttest azonosítását végezték el. A kilenc len-gyel törvényszéki szakorvost „Feltárási Orvos Csoport”-ként em-legetik a jegyzőkönyvek és a jelentések.³¹³ Az igazságügyi orvos-tani „bázisintézetnek” a krakkói törvényszéki orvostani intézetet jelölték ki, amelyet – Jan Olbrycht professzor letartóztatása után – Janina Kowalczyk vezetett.

Kazimierz Skaczyński (1887–1962) lengyel hivatásos tiszt, ezredes, a Lengyel Vöröskereszt főtitkára. Párizsban műegyetemet, Antwerpenben kereskedelmi főiskolát végzett. Az első világháború idején a Lengyel Lé-gió tisztje, 1920-ban belépett a lengyel hadseregbe. 1943-ban a lengyel kormány felhatalmazásával a Nemzetközi Vöröskereszt védelme alatt ér-kezett Katyńba. 1945-ben elfogató parancsot adtak ki ellene, ezért Lon-donba menekült. Kanadában telepedett le, mérnökként dolgozott.

³¹¹ Amtliches Material zum Massenmord von Katyn. Berlin, 1943. Auswärtiges Amt.

³¹² Popielski – Nasiłowski i. m. pp. 183–184.

³¹³ Az akkori lengyel valóságot jellemzi, hogy ők azonosították Katyńban két volt krakkói kollégájuk holttestét is, a kórbonctani intézet volt docensét, Stanisław Ścieskit és Zygmunta Szantrachot, akik a mozgósításkor a lwówi helyőrségben kaptak katonarvosi beosztást, a kozielski táborban őrizték őket. Nevük szere-pel a katyíni mártírok listáján.

Jan Olbrycht (1890–1962) orvos, egyetemi tanár, igazságügyi szakértő. A krakkói egyetemen végzett 1913-ban, az első világháború alatt az osztrák–magyar közös hadsereg katonaeorvosa, 1920-ban magántanár, rendkívüli tanár 1923-tól, 1936-tól ny. r. tanár az igazságügyi orvostani tanszéken. Kiemelkedő tudású szakember, 1940-ben az auschwitz-i koncentrációs tábor foglya, 1945 őszétől ismét ő vezette az orvostani intézetet.

A helyszínen Wodziński irányításával tábori laboratóriumot, s kórbonctani részleget szerveztek, valamint megteremtették mindazokat a feltételeket, amelyek az igazságügyi orvostani vizsgálatokhoz voltak szükségesek. Rövid idő alatt nyolc sírt tártak fel, több az 1920-as éveken az erdőben épített NKVD-tisztviselők által használt üdülő közelében volt. Ezt az épületet – az adott időben – NKVD-katonai parancsnokságként használták, a látható nyomok alapján annak alagsorában hajtottak végre a lengyel tisztek tömeges kivégzését. A helyszínen készített törvényszéki orvostani anyagokat – a sírleletekkel együtt – a krakkói törvényszéki orvostani intézetbe szállították. Itt kezdték meg szakszerű feldolgozásukat: a sírleletek (a holttesteknél talált igazolványok, jegyzetek, naplók, személyes tárgyak stb.) csoportosítását, ládába rendezését.

A németek előtt is ismert volt, hogy a lengyelek több tízezer lengyel tisztet keresnek az oroszokon, ezért is lett rendkívül fontos az ügy, amikor a sírokban lengyel tisztek maradványait találták meg.

Az 1990-es években a lengyel sajtót bejárta az a hír, ami később igaznak bizonyult, hogy Gerhard Buhtz a breszlai igazságügyi orvostani intézetében négy koponyát helyezett el a katyáni sírfeltárásból. Ezt – mivel az intézetben dolgozók tudták a koponyák eredetét – szekrénybe zárva őrizték, nehogy a szovjet, majd a kommunista államhatalom elvigye onnan. 1997-ben Bolesław Popielski professzor felfedte a négy koponya meglétét és bemutatta a sajtónak. A dokumentumok szerint 1943. május közepén repülőes egyenruhában elföldelt női holttestet találtak, amelynek koponyáját Buhtz a breszlai egyetem igazságügyi orvostani intézet gyűjteményében helyezte el. Ezt és más katyáni koponyát őrizte meg Popielski professzor. Hosszas bizonyítási eljárás – Jerzy Kawecki számítógépes vizsgálata – után 2005. november 4-én derült ki, hogy a koponya teljes biztonsággal azonos Janina Lewandowska (1908–1940), Józef Muśnicki tábornok leányának koponyájával, aki zeneművészeti főiskolát végzett, majd a légierő-

nél távirásként szolgált. Orosz fogságba esett, a kozielski táborban tartották fogva. Azonosított koponyáját – gránit urnában – 2005-ben eltemették Lusowóban, a családi sírboltban. Bebizonyosodott, hogy a szovjetek nőket is meggyilkoltak Katyńban.

Ezekben a napokban a lengyel Főkormányzóság lengyel sajtója csak a megtalált lengyel tömegsírokról írt, kész listákat közöltek a megtalált katonai igazolványok szerint azonosított katonákról. 1943. április 10-én Varsóban és Krakkóban a németek lengyel értelmiségieket és civil személyeket gyűjtötték össze és vittek el Katyńba, hogy saját szemükkal lássák a lengyel tisztek tetemeit. Többek között ide „vezényelték” Ferdynand Goetel és Józef Mackiewicz lengyel író, valamint Stanisław Jasiński krakkói plébánost, utóbbi a visszahantolásnál elvégezte a temetési szertartást és beszterelést. A lengyel területeken dőbbenet és elkeseredett hangulat lett úrrá, nem tudták kit gyűlöljének jobban a két – a volt és az akkori jelen – megszálló közül.

Ferdynand Goetel (1890–1960) lengyel író. 1943-ban a lengyel kormány által Katyńba delegált Lengyel Vöröskereszt küldöttség tagja, amiért 1945-ben a szovjet katonai hatóság elfogató parancsot adott ki ellene. Előbb a krakkói ferences kolostorban bujkált, majd holland útlevéllel Londonba menekült. 1946-ban Londonban telepedett le, jelentős munkákat jelentetett meg Katyńról.

Józef Mackiewicz (1902–1985) író, újságíró. A második világháború alatt a németek által engedélyezett vilnai 'Goniec Codzienny' munkatársa, és mint e lap tudósítója volt Katyńban. 1945-ben a szovjet hatóságok kollaborációval vádolva letartóztatási parancsot adtak ki ellene, amiért külföldre menekült. Számos jelentős tanulmányt írt a katyíni mészárlásról.

Berlin 1943. április 13-án adott ki hivatalos közleményt a katyíni gyilkosságokról, tíz-tizenkétezer holttestről szóltak, úgy vélték, ez a létszám pontosan megegyezik a lengyel tiszteket őrző volt három tábor lakóinak létszámával. Goebbels is elemében volt: „Személyesen adtam utasítást arra, hogy vitessenek minél több újságírót és lengyel értelmiségit a leletek színhelyére, hadd győződjenek meg a saját szemükkal arról, mi vár rájuk, ha

megvalósulna sokak vágya, ha a bolsevisták legyőznék a németeket.” A hír tényleg megdöbbenetete a szövetségeseket, elsősorban az angolokat, akik a lengyel kormánnyal kapcsolatban kínos helyzetbe kerültek.

A londoni lengyel kormányhoz és főparancsnoksághoz olyan hírek érkeztek, hogy a szovjet földön felálló lengyel hadsereg soraiban nagy a felháborodás, mivel rájöttek, miért nem kaptak pontos választ társaikról. A lengyel kormány a Nemzetközi Vöröskereszthez fordult a katyíni sírok kivizsgálása érdekében. Kérelmüket április 17-én nyújtották be a Nemzetközi Vöröskereszt genfi központjában, de Berlin ezt már hivatalosan is kérte április 16-án. A németek semleges országokból hívtak szakértőket, biztosítva azt, hogy nem akadályozzák munkájukat, minden segítséget megadnak nekik. 1943. április 20-án a lengyel kormány magyarázatot kért Moszkvától, amelyre április 21-én érkezett válasz: a szovjet kormány a fasisztákkal való együttműködéssel vádolta meg az emigráns Sikorski-kormányt, majd öt nappal később, április 26-án a Szovjetunió megszakította a diplomáciai kapcsolatot a lengyelekkel. A német kormány – miután a Nemzetközi Vöröskereszt nem fogadta el a német kérelmet – nemcsak a Lengyel Vöröskereszt újabb orvoscsoportjának helyszíni munkáját engedélyezte, hanem – teljes biztonságát garantálva – meghívta Sikorski tábornokot is a sírok megtekintésére.

A lengyel vöröskeresztes orvoscsoport egy része szintén Krakóból érkezett, elsősorban kórboncnokok, törvényszéki orvosok, létszámuk – a munkájukat segítő asszisztensekkel együtt – 20 fő lehetett. Ugyanakkor a német parancsnokságok gondoskodtak arról, hogy a német fogságba esett angol, amerikai és ausztrál hadifogoly orvosokból is delegációkat állítsanak össze és Katyńba vigyék őket szakmai szemlére.

A lengyel Feltárási Orvos Csoport öt teljes hétig dolgozott Katyńban, későbbi visszaemlékezések szerint a német katonáorvosok semmiféle nyomást nem gyakoroltak rájuk, az adott területen szabadon mozoghattak, bár az idevezényelt német őrség bizalmatlan volt velük szemben.

A tényleges feltárási és törvényszéki orvosi munka 1943. ápri-

lis 29. és június 3. között folyt, azután a nagy hőség és a közelgő szovjet csapatok miatt felfüggesztették az exhumálásokat, s június 7-ére visszatették a gödröket.

15.3. A SÍRFELTÁRÁSOK EREDMÉNYE

A szakértői munkába bevont Nemzetközi Vöröskereszt védelme alatt álló speciális nemzetközi orvosbizottság 12 tagból állt, amelynek ismert tagjai voltak: Orsós Ferenc (Magyarország), Helge Tramsen (Dánia), Alexandru Birkle (Románia), François Naville (Svájc), Vincenzo Mario Palmieri (Olaszország), Eduard Miloslavić (Horvátország), Herman Maximilien de Burlet (Hollandia), Arno Saxén (Finnország), Reimond Speleers (Belgium), František Šubík (szlovák), František Hájek (cseh), Marko Markov (Bulgária) – mindannyian szakterületük elismert művelői voltak.

A bizottság ismertebb tagjai:

Helge Andreas Boysen Tramsen (1910–1979) a koppenhágai egyetem igazságügyi orvostani intézetének professzora. A Nemzetközi Vöröskereszt hívta meg a vizsgáló bizottságba; a háború után visszautasított mindenféle nyilatkozatot.

Alexandru Birkle (1896–1986) román egyetemi tanár, a bukaresti egyetem professzora, akit a Nemzetközi Vöröskereszt kért fel a nemzetközi orvosi bizottságba, Románia szovjet elfoglalása után nem távozott, sőt az új rend mellé állt. Emlékezetes nyilatkozata után állásában maradt.

François Naville (1883–1968) svájci orvos, a genfi egyetem igazságügyi orvostani intézetének vezetője, egyetemi tanár. 1928-tól állt intézete élén, az igazságügyi orvostan területén főleg a holttestek földalatti bomlási folyamatával foglalkozott. A vizsgálóbizottságban magánemberként, de a svájci kormány és a Nemzetközi Vöröskereszt jóváhagyásával vett részt. A háború után a svájci kommunisták politikai támadásának céltáblája volt, de állásfoglalását nem vonta vissza.

Vincenzo Mario Palmieri (1899–1994) orvos, igazságügyi szakértő, a nápolyi egyetem patológiai intézetének professzora, egyetemi tanár. 1951-ben vallomást tett a – Katyában történtek vizsgálatára összehívott – kongresszusi bizottság előtt. 1945 után az olasz kommunista sajtó rendszeresen támadta a kollaborálás vádjával, az OKP tüntetéseket szervezett ellene. Harcos antikommunista lett.

Eduard Miloslavić (1884–1952) horvát igazságügyi orvos szakértő, egyetemi tanár. A Nemzetközi Vöröskereszt kérte fel a nemzetközi orvosi bizottságba. A háború utolsó szakaszában elmenekült Horvátországból, kórboncnok főorvosként élt az USA-ban.

Herman Maximilien de Burlet (1883–1957) holland orvos, igazságügyi szakértő, a groningeni egyetem orvosi karának embriológia- és anatómia-tanára. 1945-ben megfosztották rektori címétől. Az Egyesült Államokba emigrált, élete végét Németországban töltötte.

Arno Saxén (1900–1952) finn orvos, igazságügyi szakértő, a helsinki egyetem professzora. 1918-ban végzett Helsinkiben, 1940-től egyetemi tanár, a kórbonctani intézet igazgatója. A háború után katyni vonatkozású dokumentumait megsemmisítette és Svédországba menekült. Finnországba visszatérve az NKVD többször kihallgatta és rá akarta venni, hogy vonja vissza álláspontját. Erre Saxén nem volt hajlandó. 1952-ben egy zürichi kongresszuson teljesen váratlanul meghalt.

Reimond Speleers (1876–1951) flamand orvos, a genti egyetem szemésziprofesszora. Boncolást nem végzett, csak megfigyelőként dolgozott. 1944-ben a belga ellenállási mozgalom elfogta, a lakásán őrzött katyni dokumentumokat a belga kommunisták megsemmisítették. 1947-ben húsz évre és teljes vagyonekobzásra ítélték, megfosztva valamennyi tudományos címétől és funkciójától. (A súlyos ítélet a belga kommunisták bosszújának tudható be.)

František Šubík (1903–1982) szlovák igazságügyi szakértő, a pozsonyi Komenský Egyetem kórbonctani intézetének igazgatója, egyetemi tanár. A szovjet hatóságok őt is rá akarták bírni nyilatkozatának visszavonására, de ennek megtételére kifogásokkal élt; állásvesztése után vidéki orvosként élt. 1952-ben Ausztria amerikai zónájába menekült, majd az Egyesült Államokba ment. Egy detroiti kórház főorvosaként működött.

František Hájek (1886–1962) cseh kórboncnok, egyetemi tanár. A prágai egyetem igazságügyi orvostani intézetének munkatársa, 1930-tól egyetemi tanár. A német megszállás alatt is intézetében működött, a második világháború után, szovjet hatásra visszavonta nyilatkozatát a katyni mészárlással kapcsolatban, megtartotta egyetemi katedráját.

Marko Markov (1901–?) Bulgáriából érkezett orvosszakértő, a szófiai igazságügyi orvosszakértői intézet docense. 1945-ben letartóztatták és a népbíróság halálra ítélte. Ezután a börtönben visszavonatták vele szakvéleményét, kegyelmet kapott. Az oroszok nyilatkozatra kényszerítették, melyben a németeket tette felelőssé Katynéért. Professzori kinevezést kapott.

Az orvoscsoporthoz csatlakozott az ugyancsak a Nemzetközi Vöröskereszt védelme alatt álló lengyel katonai orvoscsoporthoz –

Antoni Stefanowski orvosezredes, Henryk Kaszur orvosezredes és A. Jaworowski orvosezredes –, akik a német megszállás előtt hazájukban törvényszéki orvosszakértőként működtek. Ugyancsak ekkor érkeztek a tömegsírok megtekintésére a hadifoglyokból összeállított amerikai, angol, kanadai és ausztrál katoniorvosi küldöttségek is. A Nemzetközi Orvosjogi Bizottság 1943. április 20–30. között dolgozott a helyszínen, illetve a nem olyan messze levő Szmolenszkben.

A nemzetközi orvosbizottság megérkezése idejére nyolc sírgödört tártak fel, összesen 2738 személyt azonosítottak, közöttük 22 civil személyt, több tábornokot és több száz magas rangú tisztet. A legnagyobb sírgödörben 2564, míg a legkisebben – a nyolcas számúban – 120 holttestet találtak.³¹⁴

Az 1940. április–májusi tömegmészárlásnak magyar mártírja is van: Korompay Emánuel tartalékos lengyel százados, aki a Harkov melletti tömegsírban nyugszik. Korompay gyógyszerési oklevelét 1914-ben szerezte meg, de behívták katonának és Galíciában teljesített szolgálatot. Ott ismerte meg lengyel feleségét, aki miatt a háború után az újjáalakult Lengyelországban maradt, majd belépett a lengyel hadseregbe, ahol gyógyszerész-századosként szolgált 1930-ig. Jó kapcsolatban volt az ugyancsak felvidéki származású Divéky Adorján professzorral, a magyar követség kulturális attaséjával, és kérésére a varsói egyetem magyar intézetének munkatársa, lektora és nyelvtanára lett. Nevéhez fűződik az első magyar–lengyel kéziszótár megszerkesztése és kiadása.

Amikor kitört a második világháború, Korompay önként jelentkezett katonai szolgálatra, s Lwów környékére vezényelték, ott esett szovjet fogságba. Családja előbb elmenekült Varsóból, majd visszatérve a Nemzetközi Vöröskeresztrel kerestették Korompayt Magyarországon is. 1939 karácsonyán adott magáról életjelet, az engedélyezett nyílt levelezőlapon közölte, hogy Sztarobelszkben van, majd később egy másik levélben azt írta, hogy innen hamarosan áthelyezik valahová. A háborút túlélte volt bajtársai szerint sokáig halogatta az esetleges szökés gondolatát, sőt amikor egy alkalommal a kivonultatott foglyoktól lemaradt, az orosz felvigyázó falhoz nyomta és rákiáltott, akkor magyarul szólalt meg. Csak bajtársai „igazolták” lengyel mivoltát, mert a helyszínen lelőtték volna. Neve sze-

³¹⁴ Lásd bővebben: Kapronczay Károly: Egy gyilkosság anatómiája. Katyn. = Válság, 1998. No. 6. pp. 92–102.

repelt azon a – Sikorski lengyel miniszterelnök által Sztálinnak átadott – lengyel névjegyzéken, amely a keresett lengyel tisztek neveit tartalmazta.

Korompay felesége Auschwitzban, egyik leánya a varsói felkelés harcaiban halt meg. Ilona nevű leányát 1944 végén Szibériába hurcolták, s csak az 1950-es évek elején térhetett haza Lengyelországba.

A teljes feltárásból kitűnt, hogy a több rétegben egymáson nyugvók mindegyike tarkólövéstől vesztette életét. A lövések többsége 7,65 vagy 6,35 milliméteres Walther típusú kézfegyverből származik. A holttestek elhelyezkedése arra utalt, hogy többségüket már a sírba kerülés előtt kivégezték, majd vagy sorban elhelyezték a marcolókkal kiásott gödrökbe, vagy gépkocsiplatókról bedobálták őket. Tapasztaltak olyan „elhelyezkedési” formákat is, mintha billenős teherautókról borították volna őket a sírgödörbe. A holttestek elhelyezkedéséből arra is következtettek, hogy a sírgödör szélén állókat hátulról belelőtték a sírgödörbe. A ruházatokból látható volt, hogy „fokozatosan”, nem egy napon végeztek velük, hiszen a legalsó rétegben még téli ruházat, a felsőkben viszont már nyári ruházat foszlányait találták meg.

Egy sírban 8–10, de volt olyan is, ahol 12 réteg holttest volt. Majdnem minden holttesten megtalálható volt a speciális – csak az orosz biztonságiak által alkalmazott – fojtókötés, ami a nyakra és a bokára kötött hurok volt, amit azért raktak fel a kivégzett személyre, hogy a tarkólövés sikertelensége esetén a rángatódzó test önmagát fojtja meg. A koponyákon esett lövés bemeneteli nyílása minden esetben ugyanazon a helyen volt, utalva arra, hogy kivégzésben járatos személyek hajtották végre az ítéletet. A későbbi tanúkihallgatások arra adtak bizonyítékot, hogy voltak kivégzések a szmolenszki városi börtön pincéjében, a katyíni NKVD parancsnokság alagsorában és természetesen a helyszínen is.

A sírfeltárásnál talált tárgyakat, igazolványokat, naplót, leveleket külön gyűjtötték, ezek alapján állapították meg a személyazonosságokat, illetve a holttestek ruházatából katonai rangjukat. Volt olyan napló, amelyet szinte az utolsó óráig vezettek, és a gnyezdovoi állomás megjelölésével ért véget. A személyes okmányok és a különböző tárgyak (fényképek, levelek, gyűrűk, bicskák

stb.) „gazdagsága” arra utal, hogy a kivégzésre kirendelt katonák az ellenőrzési feladatukat sietve végezték el, vagy az ellenőrzésre nem is került sor. Érdekes azonban, hogy órát alig találtak a lenygel holttesteknél.

A feltárást végző orvoscsoport a nemzetközi orvosi bizottság megérkezése előtt a helyszínen jelentős számú holttestet boncolt fel és azonosított, több ezres mennyiségben készítettek mikroszkópos metszeteket, keresve – függetlenül a látható tarkólövéstől – a halál körülményeit, az agónia hosszát, illetve a földben való lét okozta elváltozásokból a kivégzés idejére kerestek támpontot. Következtetéseiket a nemzetközi orvosi bizottság rendelkezésére bocsátották.

A kirendelt nemzetközi orvosi bizottság feladata volt – a kapott anyagból és a maguk által végzett boncolások adataiból – megállapítani a kivégzések feltételezett idejét és módszerét. Az egységes álláspont kialakítása érdekében egyéb eszközöket és módszereket is igénybe vehettek.³¹⁵

Ilyen eszköz volt például a helyszínre küldött botanikus csoport, akik nemcsak a sírokba került növénymaradványokat vizsgálták meg, hanem a sírok fölé telepített, majd kivágott fák évgyűrűi alapján következtettek a kivégzés idejére. Ugyanis a telepített fák évgyűrűinek rajzolatai megszakadnak, majd folytatódnak az átültetés után, s ebből lehetett a három évvel azelőtti átültetésre következtetni. Ez valójában Orsós Ferenc „ötlete” volt, hiszen nem volt „tilos” a feladatról információkat begyűjteni, illetve javaslatot vagy kérést feltenni. Orsós professzor a feladat elvállalása után kérte a botanikai vizsgálatot, ami ugyan nem volt ismeretlen a bűnügyi vizsgálatokban, de nem alkalmazták általánosan, főleg a katonai vizsgáldásoknál nem.

³¹⁵ Lásd bővebben: Przewoźnik, Andrzej: *Katyn. Zbrodnia prawda pamięć*. Warszawa, 2010. Świat Książki. 670 p.

15.4. ORSÓS FERENC SZEREPE

A felkért bizottságban valóban Orsós Ferenc volt a legnagyobb szaktekintély, aki a lőtt sebek elismert szakértőjének számított.³¹⁶ Gyakorlott igazságügyi és törvényszéki orvostani szakértő volt, a törvényszéki orvostanban a legtöbbet idézet szakértőként jegyezték a nevét.

Orsós Ferenc 1879. augusztus 22-én született német származású polgári családban. A család eredeti neve Spindl volt, amit magyarosítottak. Orvosi tanulmányait Kolozsvárott végezte, orvosi oklevelét 1905-ben kapta meg. Végzése után Kaposváron a megyei kórház kórboncnok orvosa, 1909-től főorvos, 1914-től a budapesti orvosi karon a törvényszéki orvostan tárgyköréből magántanár. 1914 őszén katonai szolgálatra hívták be, az orosz frontra vezényelt tábori kórház sebész főorvosa, majd kórházparancsnoka. A tábori „sebészkedés” későbbi pályafutására kihatással lett, hiszen a tábori kórházba kerültek többsége lőtt sebbel rendelkezett, így nagy gyakorlati tapasztalatot szerzett a golyó okozta sebek roncsolódásáról és következményeiről. Ez a sebészi gyakorlat jelentősen hozzájárult Orsós lőtt sebekkel kapcsolatos hatalmas ismereteihez, nemcsak a rehabilitáció, hanem a halált okozó vonatkozásaival kapcsolatban is. 1917-ben fogságba esett és az Urálon túli fogolytáborba került, ahol továbbra is orvosként működött. A bolsevik forradalom után a foglyokat részben magukra hagyták, ekkor számos társával együtt gyalog indult haza, és – kalandos út után – 1918 májusában ért haza.

Valóban „időben ért haza”, mert még június 10-én meghívták a Debrecenben megalapított Tudományegyetem orvostudományi ka-

³¹⁶ A témakörben megjelent legújabb dolgozatok:

- Vizi E. Szilveszter: Az „Orsós-ügy”, avagy a tudós felelőssége. = Magyar Tudomány 39 (1994) No. 3. pp. 326–334.
- Vincze János: Dr. Orsós Ferenc professzor igazsága. Bp., 2012. NDP Kiadó. 48 p.
- Vincze János: Prof. dr. Orsós Ferenc – egyetemi tanár. In: Vincze János (szerk.): Emlékezünk orvosainkra. 13. köt. Bp., 2012. NDP Kiadó. pp. 175–188.

rán alapított kórbonctani tanszék élére, szabad kezet kapva az intézet megszervezése és személyi állományának meghívására. 1936-ig állt az intézet élén, 1921-ben létrehozta a debreceni Törvényszéki Orvostani Intézetet.

Orsós debreceni tevékenysége alatt olyan tudományos eredményeket mondhatott magáénak, amelyek nemzetközi szinten is kiemelkedők voltak. Tudományos munkásságát nagyszámú publikációja és a tiszteletére készült emlékkönyv is jelzi.³¹⁷

Jelentős eredményeket ért el a sérülések keletkezési mechanizmusa, a tüdő szöveti szerkezete és annak kóros elváltozásai, a gerincoszlop patológiája, a lép szerkezetének, a nyakszirtcsont fejlődésének, a daganatok különféle formáinak kutatásában. Tevékenysége több hazai és külföldi tankönyv hivatkozási adata lett. A vitális és postmortális sérülések vizsgálatában, saját korában úttörőnek számító megállapításokat tett, széleskörű szakirodalmi munkásságot fejtett ki. 1919–1921-ben, majd 1933–1935-ben az orvosi kar dékáni, 1923–1924-ben a rektori méltóságot viselte, majd 1935-ben elfogadta a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem orvosi karán a törvényszéki orvostani intézet egyetemi tanári tisztségét és az intézet vezetését.

1928-ban a MTA levelező, 1940-ben rendes tagja lett, tagjai sorába hívta a hallei Német Természettudományi Akadémia, a finn Duodecim Orvosegyesület, a Német Patológusok Társasága, a párizsi Anatómiai Társaság, a Német Törvényszéki Orvostani Társaság. 1930-ban elnyerte a Corvin-láncot, 1944-ben az MTA Nagyjutalom Érmét.

Valóban jelentős szerepet játszott a politikai közéletben is, így elnöke volt a Magyar Orvosok Nemzeti Egyesületének, az Antiboldsevista Ifjúsági Tábor Nemzetvédelmi Akadémiájának, amelynek 1944 májusától elnöke is lett, valamint tagja volt a Magyar–Német Társaság igazgatóságának (1944–1945). Később szemére vetették, hogy felsőházi tag is volt (1941–1945), de ide, mint akadémikus és mint a MONE elnöke került be.

Az utókor ellentmondásos személyiségnek ítélte meg: a kór-

³¹⁷ Orsós Ferenc emlékkönyv I. rész. Debrecen, 1930. Tudományegyetemi ny. 267 p.

bonctan és a törvényszéki orvostan területén nemzetközileg is elismert szaktekintély volt, akadémikus, aki az 1941. évi ún. Fajvédő törvény vitájában eléggé félreérthető beszédet mondott, genetikai ismeretei a kor tudományos eredményeit nem tükrözték egészében.³¹⁸ Részben ennek alapján zárta ki tagjai sorából a Magyar Tudományos Akadémia és esetleges rehabilitálásának is ez lett az akadály.

Ettől függetlenül 1945 őszén az ellene felhozott legsúlyosabb vád a katyíni vizsgálóbizottságban való részvétel, valamint az, hogy a Budapest ostroma előtt Németországba kitelepített magyar orvosi kar dékánja lett, s mindvégig követte az egyetemet, majd a németországi amerikai zónában kért menedéket. Itthon a katyíni szakvéleménye miatt háborús bűnössé nyilvánították és népbírószági vádat emeltek ellene.

A fentiek alapján biztos lehet állítani, hogy Orsós Ferenc nem politikai nézetei, hanem elismert szaktudása alapján került be a 12 tagú nemzetközi bizottságba, a helyszínen majdnem félszáz tetem felboncolásánál volt jelen, illetve maga végezte el, igen gondosan tanulmányozta a Butz-féle metszeteket.

A Nemzetközi Bizottság együttes szakvéleményt adott ki, amelyben elsősorban Orsós szakismereteire alapozott véleményt összegzett, amiből félreérthetetlenül kirajzolódott Orsós álláspontja a halál okairól, az időpontról és az elkövetők megnevezéséről.

Tény, hogy sem a bizottság, sem pedig Orsós nem lett „népszerű” a szovjetek előtt. 1945 februárjában a Pestet elfoglaló szovjet csapatok egy különleges egysége Orsós Ferenc intézeti irattárának szinte teljes anyagát elvitték, főleg a Katyínnal kapcsolatos iratokat keresték. Megbízható adat van arra, hogy ez az anyag a Szövetséges Ellenőrző Bizottság zuglói központjába került, majd innen a Szovjetunióba vitték. Később az Oroszország és Magyarország között létrejött új államközi szerződés értelmében a Magyar Or-

³¹⁸ Lásd beszédét: Megjegyzés a felsőházhoz. 1941-ben a felsőház elé terjesztette Orsós Ferenc. A házassági törvény fajvédelmi kiegészítése a felsőház előtt. Bp., 1941. Stephaneum ny. 8 p. (Klly. a MONE Orvostársadalmi Szemléből.)

számos Levéltár által kért dokumentumok listájára ez az anyag is felkerült.³¹⁹

A Nemzetközi Orvosi Bizottság végső véleményének megfogalmazása előtt megállapodott abban, hogy a bizottsági tagok egymástól függetlenül a továbbiakban egyénileg nem nyilatkoznak, csak közösen tehetnek újabb nyilatkozatot. Ezt Orsós a későbbiekben szigorúan megtartotta, illetve a többiek is addig, amíg nem kerültek szovjet fogságba.

A bizottság véleményétől függetlenül sokakban kétely merült fel a németek által bizonyított tényekkel kapcsolatban, s továbbra is azt hitték, hogy nem az oroszok művelték ezt a szörnyűséget. Goebbels ezzel kapcsolatban azt írta naplójába: „Londonban mélységes megdöbbenést váltott ki a német propaganda, annak sikere. Egyszerre repedéseket látnak a szövetség falán, amit eddig nem hittek”.

15.5. ÚJABB FELTÁRÁS KATYŊNBAN ÉS AMI AZUTÁN TÖRTÉNT

1943 nyarán, alighogy a szovjet hadsereg elfoglalta Szmolenszk térségét és rendeződött a helyzet, 1944. január 16. és 23. között Nyikolaj Burgyenko neurológusprofesszor, igazságügyi szakértő és a moszkvai I. sz. Orvostudományi Egyetem tanára vezetésével egy szovjet orvosi és szakértői bizottság kezdte vizsgálni a tömegsírok áldozatait.

Az újabb feltárást ekkor német hadifoglyokkal végeztették el, fordított szellemben, mint 1943 tavaszán. A feltáráshoz „kivezényeltek” egy ismert közéleti személyekből álló bizottságot, amelynek tagja volt – többek között – Alekszej Tolsztoj író, az NKVD-nek alárendelt Orosz Ortodox Egyház ukrainai exarchája, Nyikolaj kijevi és halicsi metropolita, Gondurov NKVD-tábornok, Kalasnyikov fegyverszakértő, Szurov tábornok, a hadsereg orvosfőnö-

³¹⁹ Vizi E. Szilveszter: Az „Orsós-ügy”, avagy a tudós felelőssége. = Magyar Tudomány 39 (1994) No. 3. pp. 326–335.

ke, valamint Prozorovszkij, Szmoljanyikov, Viropajev, Svajkov és Siemienowski törvényszéki szakértők, bírók és egyetemi tanárok.

A sírokból mintegy kilencszáz tetemet emeltek ki. Megállapították, hogy a kivégzéseket 1941 szeptembere körül hajtották végre, s az elkövetői az Ahrens ezredes vezette 537. számú német ezred egyik zászlóaljának katonái voltak.³²⁰ A szovjet propaganda érdekében a vádak alátámasztására a környékbeli lakosságtól nyilatkozatokat „szereztek be” és sajtótájékoztatókon ismételtették a vallomásokat.

A szovjetek által közzétett „igazság” igazolására az oldalukon harcoló lengyel hadsereg legmagasabb parancsnokait – közöttük Zygmunt Berling tábornokot is – Katyńba vezényelték, hogy a szovjetek által emelt emlékművet megkoszorúztassák velük. Az ügy pikantériája, hogy Berling tábornokot csak a vak véletlen mentette meg, hogy nem került maga is a tömegsírok egyikébe: Berling is e kozielski tábor foglya volt, a kivégzések megkezdése előtt vezényelték el a táborból, mivel jelentkezett a szovjetek parancsnoksága alatt szerveződő lengyel hadseregbe.³²¹

A katyíni feltárás dokumentumai nem sokáig maradtak a krakkói törvényszéki orvostani intézet épületében, mert a közelgő szovjet hadsereg elől menekülni kellett. Az orvosi anyagot törésmentesen ládába rakták, a nem orvosi vonatkozású dokumentumokat pedig a német katonai parancsnokság kész volt a hozzátartozóknak átadni, de ezek többsége is ládában maradt. Ezért a lengyel ellenállás krakkói parancsnoksága bármi áron meg akarta szerezni ezeket a dokumentumokat, amelyből sikerült több ládányi anyagot kimenteni.

Az orvostani intézet vezetője, Werner Beck a katyíni anyagot – önmaga védelme érdekében – a közeledő amerikai hadseregnek akarta átadni. A szovjet csapatok közeledése miatt az anyagot előbb Breslauba (Wrocław) szállította, majd innen Radebeulba, ahol egy raktáros felgyújtotta a ládákat.

³²⁰ Ahrens ezredes neve azért került a szovjetek érdeklődésének középpontjába, mivel 1943 januárjában éppen az ezredes zászlóalja fedezte fel a farkasok által feldúlt sírokat.

³²¹ Katyń. Dokumenty ludobójstwa. Warszawa, 1992.

Werner Beck (1896–1950) orvos, egyetemi docens, igazságügyi szakértő. 1922-ben szerzett orvosi oklevelet Erlangenben, kórboncnok, majd igazságügyi szakértő. 1926-tól tagja a Nemzeti Szocialista Pártnak, majd belépett az SS-be is. 1934-től a Breslauer Igazságügyi Orvostani Intézet docense, 1939 őszén megbízták a volt krakkói igazságügyi orvostani intézet vezetésével. Retteggette a német megszállásnak, sok lengyel orvost és értelmiségit vitetett koncentrációs táborba. Egyik német felügyelője lett a katyáni obdukciónak, 1945 tavaszán megkísérelte az amerikai hadseregnek eljuttatni a katyáni feltárás dokumentumait. Amerikai fogságba esett, nem sokkal szabadulása után elhunyt.

A Közép-Európát elfoglaló szovjet csapatokkal érkező NKVD-osztagok – többek között – összefogdosták azokat, akiknek valamilyen közük volt a katyáni feltárásokhoz. Fogságukba került a nemzetközi bizottság tagjai közül Markov bolgár, Birkle román és Hájek cseh professzor. Ők „nyilvánosan bevallották tévedésüket”, sőt Birkle azt állította, hogy egyenesen Orsós Ferenc kívánságára írta alá a jegyzőkönyvet.

A szovjetek minden körülmények között szerették volna elfogni Orsóst is, keresték Budapesten is, feldúlták és elvitték intézeti levéltárát, s a beszerzett „vallomások” alapján az amerikai katonai hatóságoktól kiadatását kérték. Az amerikai hatóságok nem adták ki, haláláig védelmük alatt állt, Svédországban élő leányát is – évente egyszer – az amerikai hadsereg különleges védelme alatt látogatta meg. Orsós élete valóban veszélyben volt, ezért mindvégig betartotta a Nemzetközi Orvosi Bizottság által tett fogadalmat, nem nyilatkozott az ügyről, kerülte a nyilvánosságot.

A szovjetek elől Angliába menekült Marian Wodziński is, aki 1947-ben Londonban feltűnést keltő szakmai kötetet jelentetett meg a katyáni feltárásokról. Ugyancsak kalandos úton menekültek el Lengyelországból Kazimierz Skaczyński, Józef Mackiewicz és Ferdynand Goetel is, akik az emigrációban hatalmas publicisztikai tevékenységet fejtettek ki a katyáni mészárlásról.

Akik valamilyen módon kapcsolatban voltak Katyánnal, azok valóban veszélyben voltak: 1945 februárjában a Budapestet elfoglaló szovjet hadsereggel érkező NKVD-egységek letartóztatták Varga Béla plébánost, a Független Kisgazdapárt egyik vezetőjét,

későbbi nemzetgyűlés elnökét, s a Katyínnal kapcsolatos ismereteiről faggatták. Az adott erre okot, hogy 1943 tavaszán plébániáján bújtattott egy Celt nevű lengyel futárt, akit a pap fivére útlevelével Svájcba kísért.³²² A szovjetek joggal feltételezték erről a futárról, hogy Katyínnal kapcsolatos információkat vitt a londoni lengyel kormányhoz. Varga Bélát a szovjetek elengedték, ennek oka talán abban keresendő, hogy döntő bizonyíték hiányában nem akartak konfrontálódni a formálódni látszó magyar politikai pártokkal. Más vonatkozásban viszont Varga Bélának a szovjetek előtt is ismert szerepe volt az üldözött zsidók megmentésében.

A nürnbergi perben a szovjetek Göringet vádolták a katyíni gyilkosság megszervezésével, 1945. július 1-én a vád megerősítésére szemtanúkat idéztek a tárgyalásra: a tanúk belesültek vallomásaikba, az igazi szenzációt az jelentette, hogy önként megjelent a bíróság előtt Ahrens német ezredes, akit a szovjetek a gyilkosság közvetlen végrehajtásával vádoltak. Ahrens dokumentumokkal bizonyította, hogy sem 1941 nyarán – ez volt a katyíni mészárlás szovjetek által megadott időpontja –, sem később nem tartózkodott Katyín környékén a parancsnoksága alatt álló 537. sz. híradós zászlóalj, az egység 1942 végén állomásozott ezen a környéken. Ezután a nemzetközi bíróság kivette az ügyet a per anyagából.³²³

Hosszú csend után 1951. szeptember 18-án az Egyesült Államok Képviselőháza különbizottságot hozott létre a katyíni események tisztázására. Nyolcvanegy tanút hallgattak meg, köztük az egykori nemzetközi orvosi bizottság tagjai közül Palmierit, Tramsent, Orsóst, Naville-t és Miloslaviót. Az 1952. december 22-én kelt döntés a Szovjetuniót tette felelőssé a gyilkosságokért. Természetesen a szocialista országokban megindult a sajtókampány, a tiltakozó hadjárat az „amerikai koholmány” ellen.³²⁴

³²² Vö.: Kapronczay Károly (szerk.): A nemzetgyűlés elnöke volt. Kilenc évtized a 20. századból. Varga Béla vallomásai életútjáról, 1991-ben. Bp., 1998. Mundus. 119 p. (Az Antall József Emlékbizottság és Baráti Társaság évkönyvei 7.)

³²³ The Katyín forest Massacre. Washington, 1952.

³²⁴ Pl.: Infeld, Leopold: A katyíni „ügy”, az amerikai imperialisták újabb galád provokációja. Bp., 1952. In: Tartós Békéért, Népi Demokráciáért. No. 12. p. 5. (A Szabad Nép melléklete.)

Az biztos, hogy a legfelsőbb szovjet vezetés számára továbbra is megoldatlan ügy volt Katyń kérdése.³²⁵ Állítólag 1956. október végén Hruscsov azt ajánlotta Gomulának, hogy a lengyelek szovjetellenes indulatainak lecsillapítására mondják ki az igazságot Katyńról, a felelősséget hárítsák Sztálinra, Berijára, Mierkułovra és az NKVD-re. Ezt állítólag Gomulka azzal hárította el, hogy ennek a bejelentésnek beláthatatlan következményei lennének a Szovjetunióra nézve.

³²⁵ Lásd a legújabb kötetben: Németh István: *Katyń, 1940*. Bp., 2013. L'Harmattan. 338 p.

KITEKINTÉS

A magyar–lengyel művelődéstörténeti – ezen belül az orvostörténeti – kapcsolatok XX. századi kutatásai hatalmas területet ölelnek fel, amelynek főbb vonulatait csak vázolni lehet. E kutatások jellemzője, hogy valamilyen évfordulóhoz, a két nép történeti kapcsolatait erősítő esemény megünnepléséhez kötődnek: ilyen volt a krakkói egyetem alapításának 600. évfordulója (1964).

1945 után – bár Lengyelország a győztesek, hazánk pedig a vesztesek oldalára került – új fejezet következett a két ország kapcsolatában. Lengyelország helyzete semmivel sem volt könnyebb, mint a vesztes Magyarországé – mindkét országban csak idő kérdése volt a szovjet típusú állam megteremtésének ténye, a polgári erők csak egy-két röpké évre kaphattak teret, hogy aztán az 1947. évi párizsi békeszerződés után kialakuljon térségünkben a szovjet típusú politikai, gazdasági és társadalmi rendszer. Magyarország és Lengyelország ugyan egy szövetségi rendszerhez tartozott, ami feltételezte volna a kapcsolatok, főleg a kulturális kapcsolatok szorosabbá válását, mégsem így történt. Moszkva nem nézte jó szemmel a magyar–lengyel rokonszenvet, feltételezte benne az esetleges szovjetellenes szellemet. 1948-ban Magyarország és Lengyelország kulturális egyezményt kötött, amely kiegészítette a két állam barátsági és együttműködési szerződését, de mindkettő szigorúan ellenőrzött kapcsolatrendszer volt. Azok a formák, ahol a kultúra érintkezett (egyetemek, egyesületek, könyvkiadás stb.), álmamilag és ideológiailag szabályozott területté vált. Magyarországon az orvosképzésben megszüntették az orvostörténelem oktatását, Lengyelországban nem, de az egyetemek és kutatási intézetek

között a kapcsolattartás minisztériumokon keresztül, csak igen bonyolult formában volt lehetséges.

Az előbb említett magyar–lengyel kulturális egyezmény „előírt” bizonyos „normatívákat”, amelyek teljesítését elvárták. A tudományos élet „érintkezési területei” a tudományos akadémiák közös bizottságai voltak, köztük a Magyar–Lengyel Történeti Vegyesbizottság, amely működése 1956 előtti időszakában visszakanyarodott a semlegesnek mondható középkorhoz, a szépirodalomban a lengyel és magyar XIX. századi klasszikusokhoz, a közelmúlt ködbe vezett, mintha nem is lett volna. Ebben a „semmi állapotban” jelentett fordulatot 1956, ami után változások következtek be. Sorra jelentek meg azok a kapcsolataink történetével foglalkozó történelmi és irodalomtörténeti alapvetések, tanulmánykötetek, s általában a kapcsolatokat a XIX–XX. század fordulójáig feldolgozó alpmunkák, amelyek régóta vártakk magukra, s ezek a magyar és lengyel kutatók alapkutatásainak termékei lettek (Kovács Endre, Sótér István, Csapláros István, Hopp Lajos, Kozocsa Sándor, Waldapfel József stb. munkáira gondolunk).

Viszont az orvos- és tudománytörténet nem szerepelt e munkák között, mert nem volt egyetemi stúdium, így nem alakulhattak ilyen akadémiai közös bizottságok, a kapcsolatok is alkalmivá és esetlegessé váltak. A második világháború magyar–lengyel kapcsolatairól Lengyelországban már az 1960-as évektől lehetett kisebb-nagyobb lélegzetű munkákat írni, erősen kerülve a lengyel–szovjet kapcsolatok „második világháború alatti kényes pontjait”. Nálunk csak az 1970-es évektől nyílt lehetőség a témáról publikálni, de az oktatásügy, az egészségügy, a betegellátás vonatkozásában is csak addig lehetett „elmenni”, amíg nem érintette a Magyarország második világháborús szerepéről kialakított hivatalos álláspont esetleges revidiálását.

NÉVMUTATÓ

- Ábel Jenő 31, 47, 51
Ábrán László 23, 179
Ackermann, Johann Christian
 Gottlieb 161
Ács Tibor 174
Adam z Bochynia 37
Adam z Wilna 36
Adámi Pál 123
Adler Herman (Ármin) 164–165,
 175–176
Aesticampianus 36
Ágost, II. Erős 119
Ágost, III. Szász 119
Agricola, Georgius 109
Agricola, Rudolf 36
Ahrens, ezredes 267, 269
Albert, Habsburg 48
Albertrand, Jan Chrzciel 75, 93
Alföldy Zoltán 134
Almási Gábor 124
Anczyk, Edmund 24
Anders, Wladislaw 251
Anna, Jagelló 78
Antal Ernő 27
Antal Géza 174, 176
Antall József 89, 134, 136, 222,
 235, 243
Antoniewicz, Zdzislaw 236
Anzelm, Ephorinus 58
Apponyi Sándor 90, 93–94
Aquaviva, Claudio 88
Arányi Erzsébet 222
Arciszewski, Jakób (Jacobus de
 Arciszewo) 59
Arend, Rudolf 247
Aristoteles 39, 68–69
Arnold, Abraham 151
Artwinski, Eugen 92
Aval, Desiderius 86
Avicenna 38, 122
- B**
- Baas, Johann Hermann 221
Babba Mihály 86
Bacon, Francis 229
Badurski, Andrzej 139–143
Bagi Dániel 23, 46
Balajty József 132
Balás György 179
Balásházy János 132
Balassa János 210–212
Balázs János 116
Balázs Péter 28, 136, 149
Bálint Nagy István 123, 132–133,
 222
Balogh Orsolya 22
Bałuk-Ulewiczowa, Teresa 54
Bán Imre 109
Bánffy Dénes 104
Bánkúti Imre 118–119
Baranyai Béla 46

- Barkóczy Károly, br. 127, 130
 Baronius, Caesar 127
 Barta István 134
 Bartók István 116
 Barycz, Henryk 31, 34, 51, 59
 Báthory Boldizsár 97
 Báthory István, lengyel király 11,
 75, 77–99, 146, 213
 Báthory Kristóf 88
 Báthory Zsigmond 83, 88–89, 97
 Beck, Werner 267–268
 Becske Bálint 133
 Beduschki (Beduszki) Ferenc 174
 Bekes Gáspár 81, 94–95
 Bem József (Józef Zachariasz Bem)
 12, 179, 181–184, 213
 Bencze József 134
 Benczédi Székely István 113
 Benda Kálmán 118
 Berija, L. P. 270
 Berling, Zygmunt 267
 Bernard z Krakowa 113–114
 Berndorfer Alfréd 124
 Bernstein Fülöp 170
 Besala, Jerzy 76
 Besztercei Simon Pál (Paulus
 Simonius) 112
 Bethlen Farkas 77
 Bętkowski, Nikodem 156
 Bieliński, Józef 25
 Bielski, Mieczysław 242
 Bierer, Jakub 211
 Bierkowski, Ludwik 145
 Bilinkiewicz, T. 230
 Billroth, Theodor 214, 216–217
 Birkenmajer, Aleksander 36
 Birkenmajer, Ludwik 52–53, 64
 Birkle, Alexandru 258, 268
 Birtalan Győző 26, 136
 Bisztray Gyula 27
 Blandrata György (Giorgio
 Biandrata) 85–86, 88, 94, 96
 Blumenbach, Johann Friedrich 154
 Bodó Miklós 136
 Bodogh Albert 194
 Bodor András 77
 Bodusiński, Jerzy 154
 Bogucka, H. 78
 Bogucka, Maria 137
 Bogusz, Józef 198, 200
 Bojczuk, Hanna 223
 Bókay Árpád 157, 220
 Bolognetti, Alberto 88
 Bonfini 94
 Bónis György 77
 Borsa Gedeon 73
 Borsi József 238
 Borucki, Marcin 69
 Botryn, Szymon 87
 Boym György 100–102
 Boym Mihály (Michał) 101
 Boym Pál György 101
 Brassoviensis, Paulus 86
 Brouardel, Paul Camille 218
 Brożek, Jan 33
 Brun, Walther 218
 Buccella, Nicolaus 84–93, 95–96
 Buday Kálmán 157
 Budziński, Franciszek 236–237
 Bugaj, R. S. 107
 Bugiel, Włodzimierz 67
 Bugyi Balázs 123
 Buhtz, Gerhard 253, 255
 Bujalowska, B. 192
 Bukovinsky (Bukowiński) József
 175
 Bułharyna, J. 176
 Burchard-Bélavary, Jules-Conrad
 177
 Burgyenko, Nyikolaj 266
 Burlet, Herman Maximilien de
 258–259
 Burzyński, Ludwik 175
 Butz, Georg 265

Buzinkay Géza 89, 179
Bylica, Marcin z Olkusza (Ilkus
Márton) 36, 49, 51–52

C, Cs

Cambon, Mark 144
Camelin, Jan de 140
Canavesi, T. 106
Celt, futár 269
Cesarini, bíboros 48
Cetnarowicz, Antoni 20
Chalupinski, Tytus 192
Chamajdes, Phoebus 211
Chamcówna, Mirosława 31, 135
Chelmicki, Jan 248
Chenot, Adam 123
Chiakor György 90, 93
Chmiel, Adam 34
Choulant, Johann Ludwig 162
Chronowski, Eustachy Jaxa 219
Chrościcki, Juliusz A. 20
Chrosciejowski, Jan Hieronim 39
Chudzikowska, Jadwiga 177
Chun, Karl 215
Cicero 159
Cicurin, Fjodor Sztjepanowics 204
Ciechanowski, Stanisław 92
Circius, Andreas 61
Cleyer, Andreas 101
Conti, Leonardo 252–253
Cornides Péter 164–165
Crato, Jan 96
Cuvier, Georges 105
Czarnecki, Stanisław 198, 206
Czartoryski, Adam 172
Czelohowski Ignác 174–175
Czermak, Jan 204, 212, 221
Czerwiakowski, Rafał Józef
143–145
Czigulicz, Jan 85, 87, 92
Czyżewski, Adam 200

Csánki Dezső 209
Csapláros István 22, 30, 272
Csatáry (Grósz) Lajos 220
Csengery Antal 173
Csetényi Imre 133
Csillag István 178
Csinády Gerő 111
Csorba Helena 236
Csorba Tibor 77, 79, 236–237

D

Dąbrowski, Jan 19–20, 30, 47,
210
Daday András 123, 127, 133, 222
Dahn, Felix 215
Dám László 77
Damjanich János (Jovan Damjanić)
183
Darázs Pál 170
Daremberg, Charles-Victor 162,
196
Dávid Ferenc 94, 116
Dávid Katalin 22
Davida Leó 212
Davida Miklós 211
Davida, Aleksander 152
Dembinszky Henrik (Henryk
Dembiński) 12
Demiany, Paweł 151
Demkó Kálmán 186, 195, 220
Déri Henrik 133
Dessewffy József 171
Detsinyi Lipót 164
Dietl, Józef 184, 199–200,
203–207
Divéky Adorján 21–22, 72, 136,
209, 223, 260
Długosz, Jan 19–20, 47, 49,
52–55
Domanovszky Sándor 209

Dominikowski, Filip 150–151,
167
Dominikowski, Stanisław
150–151
Domonkos, Leslie S. 51
Dongó Gy. Géza 133
Dopierala, Kazimierz 76
Dornhelm, Leon 211
Doskowski, Felix 199
Dörnyei Sándor 17–18, 23, 116,
151–152
Drucicki, Józef Władysław 176
Duczmal, Małgorzata 63
Dudith András 124
Dunajewski, Julianus 34
Dyłałowski, Bartłomiej 153–154
Dzieszyński, Ryszard 20

E

Ebner, Jan 211
Ecsedy Judit, V. 23, 56, 90, 116
Ehrenfeld Zsigmond 176
Eichstadt, Wawrzyniec 41
Eiselsberg, Gottfried 217
Elekes György 222
Elischer Gyula 220–221
Elsass Náthán 164
Erasmus, Rotterdami 60–61, 65,
68
Erdei Gyöngyi 119
Erdélyi Szabolcs 22
Erdeős Zsuzsanna 251
Erdős László 84
Erdősi Laura 74
Ernyey József 103
Erős István 27
Erzsébet, királyné 45
Erzsébet, Luxemburgi 48
Estreicher, Karol József 15, 37,
39–41, 93–94, 115
Estreicher, Karol 15, 52

Estreicher, Stanisław 15, 34
Eszterházy Imre tábornok, gr.
129–131
Exelbirth, Eduard 152

F

Falimirz, Stefan 38
Faragó Tamás 123
Farkas Gábor Farkas 66
Farkas Imre 114
Fazekas Árpád 134
Fekete Gézáné 198
Fekete Lajos 123, 193–194
Felchnera, Andrzej 40
Felczak, Waclaw 20, 23
Felecki, Stanisław 199
Ferdinánd, Habsburg 61–62
Ferenc József, császár 201, 216
Fessler, Julius 221
Fierich, Eduardus Franciscus 34
Finkelstein, Franciszek 211
Finkl, Julius 227
Fischinger, Andrzej 20
Flór Ferenc 175
Font Márta 23, 77, 79
Font Zsuzsa 33
Fraknoi (Frankl) Vilmos 31, 42,
209
Fráter György 63
Frölich Dávid 108–112
Fukier András 167
Fügedi Erik 72
Füsti Molnár Sándor 28

G, Gy

Gaál György 27
Gajda, Zdzisław 24, 32
Galenus 37–38, 65, 68, 122
Gáli Géza 223
Gálszécsi István 116

- Gamrat, Piotr 59
 Gárdonyi Géza 63
 Garibaldi, Giuseppe 183
 Gąsiorowski, Antoni 34
 Gąsiorowski, Ludwik 69, 92,
 101, 156, 185
 Gaszowiec, Piotr 36
 Gawęda, Stanisław 20
 Gazda István 19, 26–29, 119,
 136, 141, 149, 179, 243
 Gazda István, id. 237, 246
 Giedroyc, Franciszek 16, 64, 135,
 167–168
 Girtler, Sebastian 155
 Glaber, Andrzej (Jędrzej) z
 Kobyłina 38–39, 122
 Goebbels, Joseph 256, 266
 Goetel, Ferdynand 256, 268
 Goethe, Johann Wolfgang von 219
 Gomułka, Władysław 270
 Gondurov, J. A. 266
 Gonzaga Ferdinánd 125
 Gorski, Jakób 80
 Gortvay György 28
 Gościńskiego, Igora 198
 Gosłowski, Jakób 87
 Göllner 170–171
 Göncz Árpád 237
 Göring, Hermann 269
 Grabarits István 17
 Grochulska, B. 147
 Grósz Emil 221
 Grutinius, Andrzej 39, 125
 Grün Mór 176
 Gryglewski, Ryszard W. 24, 35
 Grzegorz z Sanoka (Gregorius
 Sanocensis, Szánoki Gergely)
 48–50, 52
 Grzesik, Ryszard 19–20, 34
 Grzymała z Poznania, Andrzej 36
 Grzywna, Jakub 58
 Gulyás Pál 18, 90
 Gurowski, Adam 172
 Guyon, Richard 180
 Győry Tibor 17, 26, 118, 123,
 136, 157, 163, 186, 193, 198,
 220–223, 232
 Gyulay Pál 87, 94–97
- ## H
- Haën, Anton de 140
 Haeser, Heinrich 161–162, 195
 Hajdukiewicz, Leszek 54
 Hájek, František 258–259, 268
 Hajnal József 27
 Halban, Hans von 218
 Hambacher János 119–120
 Hambacher Sámuel 119–120
 Hammerschmidt Károly 182
 Hampel József 209
 Hartl, W. 33
 Harvey, William 37, 68
 Hatvani István 41
 Hauke Antal 165
 Hauke, Jan 152
 Heberda, Jarosław 218
 Hebra, Ferdinand von 145
 Hechel, Fryderik 156, 158,
 161–162, 186, 195
 Hecker, Justus 154, 161–162, 164
 Hedvig (Szent) 30
 Hellenbach János Gottfried
 119–120
 Heltai Gáspár 94, 116
 Henckel János 61
 Henryk Walezy 80
 Herberstein, Siegmund, br. 74
 Herczeg Árpád 58, 62, 118, 169,
 222–223, 230–232
 Herczeg Zsuzsanna 251
 Herman Ottó 219
 Herman z Przeworska 36
 Hermann Péter 238

Hermann Róbert 178
 Heryng, Teodor 213
 Hesse, Benedykt 36
 Hesse, Bernard 36
 Heumann, K. J. 177
 Heyll, Krzysztof 38
 Heyzman, Udalricus 34
 Hints Elek 222
 Hippocrates (Hippokrates) 37–38,
 41, 122, 154, 187
 Hirsch, August 196
 Hirschler Ignác 211
 Hitler, Adolf 235
 Hitseker Mária 251
 Hoeven, Cornelis Pruys van Der
 161
 Hofmann, Wolfgang 218
 Holl Béla 88
 Honterus János 116
 Hopp Lajos 22, 30, 77, 118, 272
 Horain Ferenc 167
 Horváth Ákos 136
 Horváth Győző 223
 Horváth Gyula 133
 Horwitz, Nathan 151
 Högyes Endre 26, 135, 151,
 167–168, 220–221, 224
 Hönig, Leopold 152
 Hruscov, Nyikita Szergejevics
 270
 Hulewicz, Jan 201
 Hunyadi Ferenc 87, 97
 Hunyadi János 50–51
 Hunyadi Mátyás 48–54, 57, 62,
 94
 Hunyadvári László 48
 Huszár Károly 21
 Hübner, Piotr 198, 206
 Hyciek, Albert 152

I

Ignáczy Béla 133
 Infeld, Leopold 269
 Inländer, Jakub 152
 Ioannicius, Gabriel 113–114
 Izabella, királynő 62–68, 70–71
 Izsák Sámuel 133

J

Jakub z Gostynina 36
 Jakubovich Emil 21
 Jakubowski, Józef 162
 Jan Ewangelista z Leńcz
 (Ewangelista János) 71
 Jan I Olbracht (I. János, lengyel
 uralkodó) 53
 Jan Kro z Chociebuż (Johannes
 Kro de Kostebus) 35
 Jan z Dobry 36
 Jan z Ludziska 36
 Jan z Radliczyc 47
 Jan z Reguł 36, 55
 Janas, Aleksandra 177
 Jankowski, Jerzy 124
 János Kázmér, II., lengyel
 király 41
 János Zsigmond (II. János), magyar
 király 63–64, 67, 70, 81, 86,
 95
 János, I. (Szapolyai), magyar király
 61–63, 67, 71
 János, III. Sobieski, lengyel király
 22
 Janus Pannonius 51
 Járasi János 30
 Jasiński, Staniskaw 256
 Jaskiewicz, Jan 142–143
 Jaworowski, A. 260
 Jaworowski, Walery 189–190
 Jerzewski, Leopold 251

Jeszenszky János (Jessenius) 41
Jónitz József 178
Jordán Tamás 74, 123–124
Józsa Péter 237
József, II., császár 150
Jurek, Tomasz 34
Juvenalis (Iuvenalis), Decimus
Iunius 68
Jürgens, E. 213

K

Kadaffer, Theofil 247
Kailer Márton 171
Kalasnyikov, Mihail Tyimofejevics
266
Kálazdy Móric (Mór) 183–184
Kalewski, Stanisław 211
Kalicziński, Wiktor 253–254
Kalitowski, Mikołaj 152
Kálvin János (Jean Calvin) 70
Kamenski Lipót 175
Kanold, Johann 126–127
Kapronczay Károly 19, 22, 26,
28–29, 42, 70, 77, 89, 119, 123,
136, 149, 157, 174, 178–179,
182, 192, 207, 221, 228, 237–
238, 243, 249, 251, 260, 269
Kapronczay Katalin 28–29, 143
Kapusz Nándor 27
Karasszon Dénes 28, 126, 223
Karger, Jobst v. 253
Károly, V., francia király 47
Karpiniński, Andrzej 124–125
Kasparka, Norberta 177
Kassai János Antal (Johannes
Antonius Cassoviensis) 60–61
Kaszur, Henryk 260
Kawecki, Jerzy 255
Kázmér, III. Nagy, lengyel király
30, 45
Kázmér, IV., lengyel király 48
Kelemen Lajos 111

Kemenes Pál 124
Kenyeres Balázs 218
Kerekes Sámuel 179
Keresztes Gáspár 177
Kertész Balázs 23, 116
Kertész János 21
Kieniewicz, Leszek 76
Király Péter 56
Kiss Ákos 134
Kiss Gy. Csaba 20, 23, 174
Kiss László 29
Klaniczay Tibor 47, 52
Klasz Pál 221
Klebensberg Kunó 209
Klein, Franciszek (Klein Ferenc)
152, 175–176
Kmita, Petrus 65
Knot, Antoni 76
Koler, Waclaw 59
Kołłataj, Hugo 137–141, 197
Komjáti Benedek 116
Komorowskiego, Krzysztofa 251
Koncz József 96
Konopka, Stanisław 156, 223
Kopernikusz, Nikolausz (Mikołaj
Kopernik) 38, 53, 65–66, 115
Korányi Frigyes 211, 220, 225
Korbuly György 222, 225
Korompay Emánuel 260
Korompay Ilona 261
Kościuszko, Tadeusz 138, 143,
146, 154
Kosiński, Józef 151
Kośmiński, Stanisław 16, 24, 51,
69, 100–102, 155, 167
Kośmiński, Zachariasz 151
Kossuth Lajos 132, 173, 176,
181, 183
Kostanecki, Franciszek 154
Kovács Endre 22, 34, 55, 180,
272
Kovács Ilona 118

- Kovács István 20, 23, 116, 124,
 174–175, 177–178, 180
 Kovács Sándor Iván 109, 111
 Kovacsóczy Farkas 90, 95
 Kowalczyk, Janina 254
 Kowalenko, H. 107
 Kowalsik, Albert 211
 Kowiński, Ksawery 152
 Kozłowski, Eligiusz 174, 177
 Kozoca Sándor 272
 Kozubowski, Zbigniew 204
 Kozuschek, Waldemar 217
 Köpeczi Béla 118
 Köpeczi Gábor 118
 Körmendy Adrienne 76
 Krajtsir Júlia 170–171
 Krajtsir Károly 169–172
 Kraszewski, Józef Ignacy 203
 Kratkiewicz, Kazimierz 151
 Kraushar, Alexander 76
 Kreisel János Zsigmond 121
 Kremer, Aleksander 199–200
 Kriczner, Edward 211
 Kristóf Ilona 49–50
 Kromer, Marcin (Martini Cromeri)
 45–46
 Krotskievitz (Kroczkiewicz),
 Kazimierz 151
 Kruppa Tamás 77
 Krystyna, Pieradzka 58
 Kubik, Kazimierz 40
 Kuczyński, Salomon 151
 Kuksewicz, Zdzisław 51
 Kulcsár Péter 109, 111
 Kun Miklós 251
 Kunert, Andrzej Krzysztof 251
 Kutrzeba, Stanisław 47, 201, 210
- L**
- Lacassagne, Alexandre 218
 Łacha, Wiesława B. 177
 Lachs, Jan 58
- Lagzi, István 237
 Lajos, I. Nagy 30, 45, 47–48
 Lajos, II. 57, 60–61, 64
 Lang Jakab Ambrus, Langenthal
 117
 Lange, Carl 227
 László, V., magyar király 48
 Lauschmann Gyula 221, 225
 Ławnik-Esztényi Eszter 237
 Lazarus, nyomdász 125
 Lejman, Kazimierz 198, 200
 Leleszi János 88
 Lelewel, Joachim 170
 Lenarduzzi, Marie-Albane 30
 Lenhossék Mihály 163
 Lepszego, Kazimierza 31
 Lewandowska, Janina 255
 Lewicki, Carolus 34
 Leyh, Ernst-Alfred 252
 Linzbauer Xavér Ferenc 26, 192,
 193
 Lipiewicz, Marcyn 139
 Lipót, I., Ausztria uralkodó
 főhercege, magyar király 101,
 120
 Listopacki, Jan 211
 Littré, Émile 162
 Lolo, Radosław 76
 Łopacki, Jacek 118
 Loránd Nándor 134
 Losy Pál 164
 Łubczyk, Grzegorz 237
 Lubomirski, Jerzy 201
 Lubomirski, Teodor 121
 Lucianus (Lukianosz) 68
 Lukács Ágnes, B. 134
 Lukács Hugó 157
 Lukinich Imre 33, 209
 Lumniczer Sándor 184, 211

M

- Maciej z Łowicza (Łowiczi Mátyás) 53
Maciej z Miechovita (Mechoviensis) 36, 53–54, 56–58, 122
Mackiewicz, Józef 251, 256, 268
Mádai Lajos 178
Madajczyk, Czesław 251
Madden, Ray John 251
Magyar László András 18, 27–29, 136, 141
Magyary Zoltán 33
Magyary-Kossa Gyula 27–28, 64, 91, 133, 222–223
Majer, Jan 191
Majer, Józef 192, 200–204
Marcin z Żurawicy zwany Król 36, 49–51
Marcinkowski, Karol 192
Mária Terézia, magyar királynő 107, 141, 149
Mária, Habsburg 61
Máriássy Babette 171
Markov, Marko 258–259, 268
Markusovszky Lajos 168, 193
Matejko, Jan 208
Materski, Wojciech 251
Mathesius, Jan 41, 125
Max, Józef 151
Mayer Ferenc Kolos 222
Megay Géza 134
Melich János 209
Méliusz Juhász Péter 124
Mercuriale, Girolamo (Mercurialis) 39, 88
Metternich, Klemens Wenzel Lothar von 171
Michael z Lwowa (Lwówi Mihály) 53
Mickiewicz, Adam 203
Midzio, Jerzy 177
Mienicki, Ryszard 76
Mierkułow, Vsevolod 270
Mihály, sebész 87
Miklóssi Ferdinánd Leó 21, 213
Miksa, Habsburg 81
Mikulicz, Lukasz 214
Mikulicz-Radecki, Jan (Johann Freiherr von Mikulicz-Radecki) 214–217
Miller Jakab Ferdinánd 33
Milleter (Maletér) János 121
Miloslavić, Eduard 258–259, 269
Minnich, Eduard 152
Mitkowski, Władysław 106
Modelska-Strzelecka, Bożena 20
Mokrzecki, Lech 40
Molnár István 132, 178
Molnár László 136, 198, 223
Molnár László, V. 23, 29, 113, 210
Monok István 111
Morawski, Kazimierz 31, 51
Mościcki, Ignacy 210
Moszyński, Adam 251
Mrozowska, Kamilla 31
Murád, II., szultán 48
Muralto, Giovanni (Muraltus) 85, 87, 89, 93–94
Muśnicki, Józef 255
- ## N, Ny
- Nagy Alicja 23, 179
Nagy Balázs 119
Nagy József (Chrenóczy) 132
Nagy Lajos 11
Nagy László 77
Najmanowicz, Krzysztof 154
Napoleon, I., francia császár 147
Nasiłowski, Władysław 251, 245
Naville, François 258, 269

Nékám Lajos 231
Nemes Csaba 26
Németh István 270
Németh Jenő 133
Némethy Ferenc 89
Neuburger, Max 196
Neumann, Johann Gottfried 214
Niegowiecki, Jakub 139
Niphus, Fabius Sossa 88
Nisenus, Johannes Maternus 43
Noskowski, Łukasz 64
Nowicki, A. 49
Nowopolski, Wojciech (Albertus
Novicampianus) 38, 67–71
Nyáry Pál 21

O

O'Malley, Owen St. Clair 251
Oczko, Wojciech 40, 87–88, 161
Odeschalchi 88
Oelhaf, Joachim Adam (Oelhavius)
41
Oettinger, József 151, 162,
185–188, 199–200
Olasz József 49
Olbrycht, Jan 254–255
Olejniak, Karol 76
Oleśnicki, Zbigniew 50–51
Opalek, Kazimierz 31, 135
Opoliensis, Adam Oliatorius 44
Orsós Ferenc 258, 262–266,
268–269
Ortutay Gyula 174, 178
Orzechowsky, Kazimierz 152
Oslavianus, Carolus 87, 96
Oszkowski, Mikołaj 36
Ozorai Imre 116

Ő

Őri Péter 123

P

Pacher, Henriette 214
Pados János 132
Pagel, Julius Leopold 196, 221
Pákozdy Katalin 223
Pál, Szent 116
Pálfalvi Lajos 251
Palmieri, Vincenzo Mario 258, 269
Palóczi Edgár 21, 46
Pályi András 30
Pantoczek [Pántotsek], Leon
Walenty 152, 268
Papée, Fryderyk 210
Paracelsus 66, 96, 102, 165
Párkányi Dezső 221
Pastorius, Balthasar Otto
Machoviensis 43
Pataki Jenő 29, 133
Paterson Hain János 103–105
Paul, Allen 251
Pauli, Żegota 33
Pauschner Sebestyén (Pauschner,
Sebastian) 39, 72–73, 124
Pawłowski, Aleksander 213
Pécsi Lukács 113–114
Perczel Mór 174
Perjámosi Sándor 29
Pertorini Rezső 29
Péter, I., orosz cár 121
Peterka József Sebestyén
165–166
Pethő Gyula 111
Petneki Áron 23, 116, 124
Petráskó, havasalföldi fejedelem
(Pătrașcu cel Bun) 71
Petrovics Alica 27
Petrycy, Jan Innocenty 106–108
Peuerbach, Georg 50
Piekowski, Stefan 253
Pieradzka, Krystyna 20
Pietrusiewicz, Ilona 142

Pietrusiewicz, Maria 142
Pietrzak, Krzysztof 41, 100
Piłsudski, Józef 254
Pinotkiewicz, Tomasz 151
Piotr Wedelicki z Obornik 37
Piotr z Poznania 69
Piotrowski, Wiktor 25, 46, 100,
185
Piskunowicz, Henryk 237
Pleszewski (Pleszowski), Stanisław
49, 51
Plezia, Marian 20
Plohn, Łazarz 151
Płonka-Syroka, Bożena 40, 124
Polak, térképész 56
Polgár Tamás 23
Poltzer Alfréd 221
Pólya Jenő 222
Pólya József 132
Poniatowski Szaniszló Ágost 137,
139
Poniatowski, Józef 147
Poór Imre 194, 222
Popielski, Bolesław 251, 254–255
Potocki, Alfred 201
Powroźniak, Tomasz 22
Prozorovszkij, B. G. 267
Prus, Bolesław 208
Przewoźnik, Andrzej 262
Ptaśnik, Jan 59
Pukánszky Béla 111
Purjesz Zsigmond, id. 220–221
Purjesz Zsigmond, ifj. 220
Purkyně, Jan Evangelista 204
Puschmann, Theodor 196
Putanowicz, Walery 139

Q

Quersdorf, Wolfgang 253

R

Raciborski, Adam 203
Radwanski, Feliks 143
Ragóczy Pál 170
Rákóczi Ferenc, II. 117–118, 120
Ramazzini, Bernardino 127
Rapczewski, Jan 213
Rappaport, Marek 151
Rechtenberg, Karol 211
Réczey Imre 220, 224
Rederowa, Danuta 197–198
Regiomontanus (Johannes Müller)
50
Révész Béla 73
Reychman, Jan 22, 30
Reymont, Władysław 219
Rhédey László 104
Rigler Gusztáv 133
Ring Éva 137
Rodecki, Aleksy 90
Rokitansky, Carl von 145
Rómer Flóris 209
Romuald, Żurowski 175
Rosenthal, David 167
Rosonczy Ildikó 22
Rostafiński, Józef 32, 46
Rozwadowski, Jan Michał 210
Rózsay József 194
Ruischo, Gerhard 121
Rupp Nepomuk János 173
Ruppert, Kazimierz 242

S, Sz

Sabinka, Bartłomiej 69
Sabinka, Stanisław 87
Sabinski, Bronisław 70
Saccis, Jan de 36
Sachs, Johannes 104–105
Sakran, Jan (Johannes
Sacranus) 36

- Salacz Pál 198, 212
 Sallai János 20
 Samsonowicz, Henryk 78, 81–82
 Sand, Knud 218
 Sándor, I., cár 147
 Sashalmi Endre 23
 Sawieczewski, Julian 156
 Saxén, Arno 258–259
 Schäffer Samu 176
 Schmerzing, August von 180
 Schmidt, Günther 218
 Schmidtmann, Benedickt 218
 Schneeberger, Antoni 40
 Schneider Antal 183–184
 Schnür-Peplowski, Stanisław 177
 Schoepf-Merei Ágoston 162–164
 Schrauf, Karl (Károly) 33, 42–43, 59
 Schuh (Szuch) Ignác 167
 Schultheisz Emil 19, 26–27, 29, 35, 53, 83–85, 89, 123, 136, 140–141
 Schwab Joákim 121
 Schwenckfeld, Kasper 40
 Ściborowski, Władysław 199–200
 Ścieski, Stanisław 254
 Scitovszky János 171
 Seger, Jerzy 41
 Seitz, Krzysztof 151
 Selig, Stanisław 36
 Semkowicz-Zarembina, Wanda 20
 Semmelweis Ignác 145, 211–213, 221
 Senfelder, Leopold 43
 Senff (Sinapius) Alajos Mihály 102
 Serafinowicz, Eustachy 239
 Shakespeare, William 219
 Sibrik György 97
 Siemienowski, J. P. 267
 Sienkiewicz, Henryk 208
 Sietniczki, Aleksander 152
 Sikorski, Władysław 257, 261
 Simenski Sándor 211
 Simon Tibor 247
 Simonius, Simon 84–85, 87–96
 Skaczyński, Kazimierz 254, 268
 Skalski, Janusz H. 24
 Skierska, Izabela 34
 Skobel, Fredericus Casimirus 34, 202
 Skobla, Jarosław 200
 Skotnickiego, Aleksandra B. 198
 Skubała-Tokarska, Zofia 24
 Skulimowski, Mieczysław 187, 219
 Słowacki, Piotr 115
 Snadecki, Jan 143
 Snopek, Jerzy 177
 Snopek, Marta 177
 Sobienski, Stefan 244
 Sokolski, Feliks 212–213
 Soltész Zoltánné 90
 Sótónyi Péter 26, 29, 84
 Sötér István 272
 Spaczek Ferenc 176
 Speleers, Reimond 258–259
 Spielmann József 123
 Sponner Henrik 171
 Sprengel, Kurt Polycarp Joachim 154, 161–162, 164
 Squarcialupi, Marcello (Marcellus Squarcialupus) 87–89, 94, 96, 112
 Sratovszky Ferenc 176
 Śródki, Andrzej 35
 Sroka, Stanisław Andrzej 46
 Srzednicki-Kołątaj, Jan 13, 242, 247
 Staszewski, Jacek 118
 Staszic, Stanisław 137
 Staszyniewits Ignác (Ignacy Staniszewicz) 175
 Stefanowski, Antoni 260
 Stein Kristóf (Christophorus Steinensis) 59

- Stepanowski, Fedor 199
 Stockinger Tamás 164–165
 Stolarski, Jan 237
 Strassmann, F. 218
 Struś, Józef (Struthius) 37, 67–68,
 162
 Šubík, František 258–259
 Svajkov, F. J. 267
 Świczkowicz, Wawrzyniec 115
 Swieten, Gerard van 119,
 139–141, 143, 150
 Sylvester János 115
 Szabó György 87, 90, 95–96
 Szabó János 168
 Szabó Károly 88, 90
 Szabó Lajos Mátyás 251
 Szabó Miklós 33
 Szabó T. Attila 27
 Szabó Tibor 27
 Szádeczky Kardoss Lajos 63, 77,
 209
 Szalay József 207–209
 Szállási Árpád 19, 26, 29, 62,
 123, 134, 178
 Szantrach, Zygmunt 254
 Szapolyai János 124
 Szaroszy, Franciszek 168
 Szaster, Jan 142–143
 Szaster, Piotr 142
 Szaster, Wincent 143–144
 Szczura, Stanisława 31
 Széchényi Ferenc 33
 Szecskó Károly 134
 Szegedy Károly 168
 Székely György 52, 72, 79, 119
 Székely István 113
 Szelekovszky Márta 177
 Szemkeő Endre 178
 Szent-Györgyi Albert 209
 Szentkeresztí (Santacrusius) Dániel
 103, 105
 Szenyán Erzsébet 237
 Szepsi Csombor Márton 108–110
 Szerémi György 124
 Sziklay László 22, 30
 Szilágyi Sándor 81–82
 Szinnyei József, id. 15, 18
 Szmoljanyikov, A. B. 267
 Szokalski, Wiktor 203
 Szokolay Katalin 23
 Szolga Mihály 101
 Sztotowski Ferenc 175
 Szögi László 33, 42, 77, 79, 198
 Szőke István 171
 Sztálin, Joszif Visszarionovics
 261, 270
 Szulejmán, II., szultán 68
 Szumowski, Władysław (Ulászló)
 54, 92, 118, 122, 147, 158, 169,
 189–190, 222–223, 226–230,
 232–233
 Szurov, V. I. 266
 Szűcs István 132
 Szűts Tibor 134
 Szwarczer Ede 170
 Szydłowiecki, Krzysztof 61
 Szymon z Szamotuł 66–67

T

- Taffel, Leopold 211
 Takáts Endre 118–119
 Takáts László 118–119
 Tamás Lajos 27
 Tamassia 218
 Tarvisanus 88
 Tasnádi Kubacska András 104
 Tauffer Vilmos 220, 224
 Tectander, Józef (Zimmerman)
 38–39, 64–67, 73
 Teichmeyer, Hermann Friedrich
 121
 Teitenbaum, Mikołaj 211
 Teleki Mihály 104

Tellyesniczky 168
Temesváry Rezső 220, 224
Tempka, Alex 92
Teresa, Worowska 22
Terstyánszky Kálmán 132
Thököly Imre 104
Thuróczi János 57
Thurzó Elek 64
Thurzó, Jan (Thurzó János) 57
Tihanyi Mór 220
Tokarski, Adam 237
Toldy (Schedel) Ferenc 169, 173
Tolsztoj, Alekszej 266
Tomcsányi János 21
Tomicki, Piotr 61
Tonk Sándor 33
Tormay Károly 132
Tóth Lajos 220
Tóth Péter 63
Tóvári József 237
Török Lajos 224
Tramsen, Helge Andreas Boysen
258, 269
Trencsényi-Waldapfel Imre 60
Trnka Vencel 142, 162, 168
Trzcinski, Andrzej 143
Trzebicki Rudolf 168
Trzebiński, Stanisław 229
Turkowska, Danuta 54
Tuszek, Jan 143
Tüskés Gábor 118
Twardowski, Kazimierz 227
Tylor 218
Tyrawa, Jan 69

U

Udránszky (Udrański) 168
Ulanowski, Bolesław 33
Ulászló, I. Jagelló 30, 45, 48–49
Ulászló, II. Jagelló 53, 57
Ulászló, IV., lengyel király 101

Ulrich Attila 77
Umiastowski, Piotr 124
Urbanek, Božena 223
Ursinus, Jan 36

V

Vajda Károly 222, 226
Vámosy István 221, 225
Varga Béla 268–269
Varga Benedek 243
Varga Endre 178
Varga Lajos 123, 134
Vargyas Gábor 137
Várkonyi Ágnes, R. 77, 118–119
Vas Antal 58
Vásárhelyi Ferencné 27
Vásárhelyi Judit, P. 23, 116
Vasvári Jenő 178
Venczkó János 133
Veress Endre 42, 60, 77, 79,
81–82, 96
Vesalius 38, 68–70
Vietor, nyomdász 56
Vilmos, II., német császár 216
Vincze János 263
Viropajev, V. I. 267
Vitéz János 49–51
Vizi E. Szilveszter 17, 19, 27,
136, 141, 263, 266
Vollgnad, Heinrich 105

W

Wachholz, Leon 153, 187–188,
191, 217–219
Wachtel Dávid 193
Waczulik Margit 74, 108
Wagner Dániel 178
Wagner Károly 108
Wahlburg, Wilhelm 167
Wajda, Andrzej 249

- Waldapfel József 272
 Walenty z Lublina (Sierpiński
 Walenty) 38
 Walewski, Fridolin 211
 Walter, Franciszek 76, 92
 Wartenberg, Thomas 227
 Wawrzyniak, Stanisław 248
 Wawrzyniec z Raciborza (Ratibori
 Lőrinc) 48
 Weber János 103
 Weöres Sándor 109
 Wernher György 39, 65, 73–74,
 107, 109
 Wernher Sabina 73
 Wesselényi Ferenc, nádor 87,
 103, 126
 Weszprémi István 18, 59, 62, 65,
 67, 69, 71, 87, 95–96, 105,
 119–121, 166, 193
 Wicherkiewicz, Bolesław 213
 Widmann, Oskar 168
 Wieliczko, Mieczysław Jerzy 237
 Wilgat, Janiny 15
 Willini, Alessandro 116
 Wiltowski, Janusz 198, 206
 Winterl Jakab 142
 Wisłocki, Władislaus 34
 Wite, Władysław 211
 Wittmann Tibor 109
 Wodziński, Marian 253–255, 268
 Wójcik-Łużycki, Adam 177
 Wosiński, Stanisław 154–155
 Woźniakowski, Ignacy 154
 Wrede, Marek 77
 Wrzosek, Adam (Dąbrowski)
 189–192
 Wujek Jakab 88
 Wunderlich, Carl 162, 193
 Wyrozumski, Georgius 20
 Wyrozumski, Jerzy 20, 30–31,
 238
 Wysocka, Felicja 25
 Wysokowicz, Władysławo 213
- Z, Zs**
- Zakrzewski, Walery 210
 Zallár Andor 27
 Zamoycki, Jan 80, 84
 Zápolyai János 65, 68
 Zathej, Georgius 34
 Zawadowicz, Beaty 146
 Zdakowski, Henryk (régí átírásban:
 Sdakowzki) 115
 Zdakowski, Michail 113
 Zdziechowski, Marian 210
 Zemplén Jolán, M. 112
 Żeromski, Stefan 219
 Zétény Győző 174, 176, 178
 Zuckerkandel, Marek 152
 Župański, J. K. 177
 Zsámboki János 124
 Zsemlye János 134
 Zsigmond Ágost, II., lengyel király
 67, 70
 Zsigmond, I., lengyel király
 60–63, 65, 124
 Zsigmond, III. 101
 Zsigmond, Luxemburgi, magyar,
 német és cseh király,
 német-római császár 48, 107
 Zsófia, királyné 49

A kötet elkészítésében közreműködött: dr. V. Molnár László
A szerkesztésben közreműködött a Hungarus Bt. és Gazda Ákos
Felelős vezető: G. Szczaurski Ágnes
Nyomdai előkészítés: Tordas és Társa Kft.
Nyomta és kötötte: ...